

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
ve
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan

TÜRKLER ve BALKANLAR

CUMHURİYETİN 100. YILINA ARMAĞAN
“TÜRKLER VE BALKANLAR”

EDİTÖR:

Hakan ENGİN

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

CUMHURİYETİN 100.YILINA ARMAĞAN

“TÜRKLER VE BALKANLAR”

İmtiyaz Sahibi

Doç. Dr. Mustafa AYDIN

Yayın Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Reşat BAŞAR

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ENGİN

E-ISBN

978-625-7783-82-8

Kapak ve Sayfa Tasarımı

İstanbul Aydın Üniversitesi Görsel Tasarım Koordinatörlüğü

Basım Yeri ve Yılı

İstanbul / 2023 Copyright @ İstanbul Aydın Üniversitesi

Bu Kitabın tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır. Bu kitabın tüm hakları, İstanbul Aydın Üniversitesi'ne aittir

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
VE
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

CUMHURİYETİN 100. YILINA ARMAĞAN
“TÜRKLER VE BALKANLAR”

EDİTÖR:
Hakan ENGİN

BAŞKANIMIZ'DAN

İstanbul Aydın Üniversitesi, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip eden ve öğrencilerinin bahsi geçen gelişmelerden azami derecede istifade etmesini sağlayan bir misyon üstlenmiştir. Bu sayede ilmi gelişmeleri takip ederek tarihimizi yakından ilgilendiren her türlü akademik faaliyeti teşvik etmektedir. Bilhassa milletimizin yarınları olan gençlerimiz, Türk tarih bilincinin idrakinde olmayı ve bu idraki zihninde tanımlarken ilme ve bilime dayalı bir şuurla hareket etmelidir. Mustafa Kemal Paşa'nın defaatle zikrettiği ve *"Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip eylemek şarttır"* şeklinde ifade ettiği gibi ilimden gayri bir yaklaşımın, esasen her türlü bilimsel gelişime kapalı, aynı zamanda tarihinden uzak nesiller yetişmesine sebep olacaktır. Bu manada Türk Tarihi'nin evveliyatını irdelemek, gelecek nesillere aktarılacak bir geçmiş birikimidir. Kuşkusuz Türkler, bu manada dünya tarihini etkilemiştir. Balkanlar ya da kuzeyden Avrupa'ya doğru fütuhâtı da onların bu coğrafyada yaşayan devlet ve milletlerle yüzyıllar boyu süren bir etkileşimine sebep olmuştur. Tam da bu sebeple Avrupa ve bilhassa Balkan milletlerinin tarihi geçmişi, bilimsel anlamda Türklerin öznesi olmadığı hiçbir kaydın nazar-ı dikkate alınamayacağını açık bir göstergesidir. Zira çeşitli isimlerle anılan Türk toplulukları, hem kuzeyden hem de Anadolu üzerinden Balkan coğrafyasına ilerlemiş ve yüzyıllar boyunca bu coğrafyayı hâkimiyeti altına alarak yurt edinmiştir.

Milletimizin tarihine ve muhtelif milletlerle olan etkileşimine bilimsel anlamda katkıda bulunmak, şüphesiz ki gelişen bilim ve teknoloji çağında bilgininin etraflı bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkündür. Balkan coğrafyasında Türklerin tarihini anlamak için hazırlanan bu çalışma, hem akademik olarak ilgisine hem de kamuoyunun aydınlatılmasına katkı sunacak bilimsel çalışmalardan oluşmaktadır. "Türkler ve Balkanlar" isimli bu çalışmanın tarihimize sağlayacağı katkının yanında, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin akademik faaliyetleri bağlamında Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağanı olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır.

Doç. Dr. Mustafa Aydın

İstanbul Aydın Üniversitesi Mütvevelli Heyet Başkanı

REKTÖRÜMÜZ'DEN

Kurulduğu 2003 yılından bu yana, “Aydınlık Bir Geleceğe” sloganıyla hareket eden İstanbul Aydın Üniversitesi, bir yandan öğrencilerini donanımlı bir şekilde yarınlara hazırlarken, diğer yandan dinamik ve enerjik bir üniversite olma iddiasını sürdürmektedir. Bir miras olarak devraldığı Cumhuriyeti, gelecek nesillere taşıma görevini, özgün akademik araştırma ve çalışmalar yaparak bilgi üretmek amacıyla hareket etmektedir.

Üniversitemizin Tarih Bölümü ile Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından hazırlanan “Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağan Kitabı: Türkler ve Balkanlar” isimli bu kitabın muhtevası, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıldönümünde tarihimizin değerini ve Balkan coğrafyasında yüzyıllar boyu süren bir hâkimiyet mücadelesinin evrelerini anlamamıza katkı sunan bilimsel çalışmalardan oluşmaktadır. Hunlardan, Osmanlılara ve hatta Cumhuriyetimizin ilanıyla yeşeren yeni devletimizin Balkan coğrafyasına tesirine dair kıymetli çalışmalarla katkıda bulunmak, tarihimizin muhtelif dönemlerini anlamlandırmak bakımından önem taşımaktadır. Dün olduğu gibi bugün de Türkler, Balkan coğrafyasının çok çeşitli milletleriyle temas halindedir. Böylelikle zikredilen coğrafyada Türklerin isminin geçmediği bir tarih yazımı, akademik olarak boşluk arz edecektir. Zira Balkanlarda Türklerin tarihi geçmişi, bu kadim topraklarda yer edinen milletlerin ve siyasi teşekküllerin tarihi geçmişiyle doğrudan ilişkilidir. Bu sayede Türk tarihine katkı sunan her türlü çalışma, özgün ve bilimsel prensiplerle hazırlandığında anlam bulacaktır.

Bu eserde, birbirinden farklı üniversitede görev yapan akademisyenlerimizin sunduğu çalışmalar, şüphesiz ki anlamlı bir bütünlük içerisinde dönem anlatıları ve resmi kaynakları literatürle harmanlayan bir akademik disiplin içerisinde değerlendirilmiştir. Cumhuriyetimizin 100. Yılında Üniversitemiz bünyesinde tarihimizle alakalı bu tarz çalışmaların yapılması, ayrı bir önem taşımaktadır. Bu eserin akademik olarak alanına ve ilgililerine katkı sunmasını temenni ederken, gençlerimizin bilimsel çalışma azmiyle ülkemizi yarınlara taşıyacak vasıflarını aklın ve bilimin ışığında icra edeceğinden şüphem yoktur.

Cumhuriyetimizin daha nice yüzyıllar, gelecek nesillerimize aktarılması temennisiyse...

Prof. Dr. Yadigar İzmirli

İstanbul Aydın Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Tarihte muhtelif isimlerle anılan Türk toplulukları, Balkanlar ya da son zamanlardaki tanımlamasıyla Güneydoğu Avrupa'nın sınırları içinde siyasi, askeri, iktisadi, dini ve kültürel manada bu coğrafyanın tüm unsurları ile yüzyıllar boyunca bir etkileşim haline girmişti. Hunlar, Avarlar, Tuna Bulgarları, Peçenekler ve Kumanlar Kuzey Karadeniz bölgesinden; Osmanlı fütuhatının genişlemesiyle de Türkler, XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu coğrafyasından bu kadim topraklara stratejik bir ilerleyiş ve nihayetinde yüzyıllar süren bir hâkimiyet sağlamıştı. Bu hâkimiyet, kuşkusuz Balkanlar coğrafyasında Türklerin çok yönlü tesirine ve etkileşimine sebep olmuş ve söz konusu etkileşimin ortaya çıkardığı bir gerçek olarak, onların Balkan milletleri ile vazgeçilmez ortak bir tarihi geçmiş oluşturmalarına zemin hazırlamıştır.

Bu suretle Balkan tarihini, Türklerin ayrılmaz bir tarihi geçmişi olarak düşünmek gerekmektedir. Zira tarihi kaynaklara göre Balkanlar, VI. yüzyıldan itibaren Türklerin gelip yurt edindiği stratejik bir coğrafya olmuştur. Doğudan, kuzeyden, Asya ve Anadolu üzerinden muhtelif güzergâhlar belirleyerek bu coğrafyaya belli ölçülerde ilerleme sağlamış ve çeşitli milletlerle yüzyıllar boyu süren bir etkileşime girmiştir. Bazıları dinlerini değiştirse de çoğu, kendi kültür ve geleneklerini muhafaza etmişlerdir.

Osmanlı Türkleri ise XIV. yüzyıl ortalarında Anadolu'dan Trakya bölgesine girmiş ve bundan sonra Avrupa istikametinde ilerlemek amacıyla, Balkanlarda yüzyıllar süren bir hâkimiyet kurmuştur. Edirne, Silistre, Niğbolu, Selanik ve Orta Avrupa'nın kilidi sayılan Belgrad Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiş ve XVI. yüzyıl ortalarına kadar Macar hâkimiyetine son verilerek Budin'in de ilhak edilmesiyle beraber Orta Avrupa'da önemli bir üstünlük elde edilmişti.

Elbette bir Osmanlı fütuhatı ya da Türk ilerleyişini siyasi, kültürel, dini ve daha birçok tesirini özetle anlatmak pek mümkün değildir. Zira sadece Osmanlı Türklerinin bu coğrafyadaki varlıkları düşünüldüğünde, resmi manada takriben 600 yılın üzerinde bir tarihi zaman dilimini ön görmek gerekmektedir. Dolayısıyla akademik tartışma ve bilimsel çalışmalar, Balkan coğrafyasında Türk tarihinin muhtelif evrelerini anlamlandırmayı ve bu haklı ve gerçekçi tarihi geçmişi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Son yıllarda ülkemizin akademik ve ilmi faaliyetleri söz konusu olduğunda, Balkan coğrafyası için muhtelif kamu birimlerimiz nezdinde sağlanan teşviklerle üniversitelerde

değişim programları, projeler, burslar ve sair sosyal bilimler alanında ciddi bir ilerleme kaydettiğini söylememiz yerinde olacaktır. Akademisyenlerimiz işte bu faaliyetler için, gerek Balkan dillerini öğrenerek gerekse milli arşivlerinden istifade ederek ve hatta çeşitli alan araştırmalarına konu edilen geniş bir perspektifle bu coğrafyanın tarihi geçmişiyle ilgili araştırmalar yapmaktadırlar.

Ancak Balkan ülkelerinden bu değişim programlarının Tarih Bilimi açısından aynı ölçüde rağbet gördüğünü ifade etmek, maalesef şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Bilhassa XX. yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın birçok ülkesinde akademik tarih yapan araştırmacılar, söz konusu Balkan coğrafyasında Türklerin etkilerini, siyasi, askeri, iktisadi, dini ve kültürel manada tesirlerini ilmi araştırmalara konu edinen çok kıymetli bilimsel araştırmalara imza atmıştır. Buna rağmen genel olarak yaklaşık kırkın üzerinde devleti ilgilendiren, geçmişlerinin bütünüleyici bir parçası olan Türklerle etkileşimlerini anlayabilmek için, tarihi arşivlerimize ya da tarihi verilere sahip kurumlarımızdan istifade ettiklerini söylemek de maalesef mümkün değildir. Belki çok az sayıda, kişisel çabalarla ülkemize gelen ve milli arşivlerimizden istifade eden yabancı akademisyenlerin faaliyetleri zikredilebilir. Hamasetten bağımsız zikretmek gerekirse Türklerin geçmişi, dünya tarihinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Fakat Türklerin Balkan coğrafyasının tüm unsurlarına tesir ettikleri, itiraz edilemeyecek tarihi bir hakikat olarak kabul edilmelidir. Bu manada Türklerin geçmişi, Balkan coğrafyasında yaşayan millet ve devletlerin tarihiyle doğrudan ilgilidir ve birbirinden bağımsız değerlendirilmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla akademik tarih yapılırken, bu coğrafyada yaşayan milletlerin ya da devletlerin tarihinin de bu perspektiften bütünüleyici bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Üniversitemizin Tarih Bölümü ve ATAM tarafından Mayıs 2023 tarihinde düzenlenen “Cumhuriyeti’in 100. Yılında Balkanlar ve Türkiye” konulu sempozyum bildirileri, konu başlıkları itibariyle Balkan coğrafyasına odaklanmış ve çok sayıda akademisyenin bildirileri birer makale şeklinde bu kitapta toplanarak neşredilmiştir. Türklerin Balkanlar ya da Güneydoğu Avrupa şeklinde tarif edilen tarihi coğrafyada siyasi, askeri, iktisadi ve dini açıdan etkilerine ve buradaki teşkilatlanmasına odaklanmıştır. Bu tesirleri anlamak ve mikro düzeyde bir tarihçilik anlayışıyla anlamlandırmak, zikredilen coğrafyada hem Türk tarihini hem de bölgede Türklerin temas ettiği diğer unsurların tarihinin önemsenmesi bakımından anlam taşımaktadır.

Bu vesile ile sempozyuma bildiri sunan ve bir kitap çalışması haline gelmesine katkıda bulunan tüm hocalarımıza İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak teşekkür ederiz. Ayrıca sempozyuma ve bildirilerin kitap haline gelmesinde gerek gösterdikleri nezaket gerekse sunduğu katkılar dolayısıyla Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Hızır Tarık OğUZLU ile Doç. Dr. Muzaffer REKLİ, Tarih Bölüm Başkanımız Doç. Dr. Elvin YILDIRIM, Doç. Dr. Mehmet BİLGİN ve Dr. Oğr. Üyesi Cem DÜZEN hocalarımıza da ayrıca şükranlarımızı sunarız.

Dr. Oğr. Üyesi Hakan ENGİN

İstanbul Aydın Üniversitesi

Tarih Bölümü

İÇİNDEKİLER

BAŞKANIMIZ'DAN	1
REKTÖRÜMÜZ'DEN	2
SUNUŞ	3

I. BÖLÜM

Mehmet BİLGİN

GİRİŞ YERİNE: BALKANLAR İÇİN "TÜRK TARİHİ VE TÜRK COĞRAFYASI": FARKLI BİR BAKIŞ VE ARAYIŞ...	8
--	---

II. BÖLÜM

Ali AHMETBEYOĞLU

HUNLARIN BALKAN POLİTİKASI	16
----------------------------------	----

III. BÖLÜM

Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ ORDULARININ BALKANLARDAN GEÇİŞİ VE SEBEP OLDUKLARI OLAYLAR.....	30
--	----

IV. BÖLÜM

Sadık Müfit BİLGE

XIV. VE XV. YÜZYILLARDA BALKANLAR'DA OSMANLI-MACAR REKÂBETİ (BAŞLANGICINDAN II. KOSOVA SAVAŞI'NA KADAR)	40
---	----

V. BÖLÜM

Seyfullah ASLAN

LOJİSTİĞİN GÜVENLİ LİMANLARI: 1713'TE İSAKÇI ANBARI İNŞASI ÖRNEĞİ	58
---	----

VI. BÖLÜM

Mustafa Işkın TERCAN

YENİ ASKERE ALIM-KUR'A USÛLÜ-UYGULAMASINDA İLK DENEYİMLER VE BALKANLAR	66
--	----

VII. BÖLÜM

Hüseyin Baha ÖZTUNÇ

İŞKODRA FIRKASI ERKÂN-I HARBİYE REİSİ MİRALAY HASAN SABRİ'NİN RAPORU VE ASKERÎ VE SİYASÎ TESPİTLERİ	73
---	----

VIII. BÖLÜM

Yakup AHBAB

ARNAVUTLUK'UN ASKERİ, İKTİSADİ DURUMU VE GÜVENLİĞİYLE İLGİLİ YAPILMASI İSTENEN İSLAHATLAR HAKKINDA BİR LAYİHA (1846)	108
--	-----

IX. BÖLÜM

İsmail YAŞAYANLAR

KÖSTENCE KARANTİNASI'NA AİT 1865-1870 TARİHLİ SİHHİYE VARİDAT DEFTERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	123
--	-----

X. BÖLÜM

Burcu KURT

OSMANLI SON DÖNEMİNDE SELANİK'TE TİCARİ BİR TEŞEBBÜS:OLYMPUS BİRA FABRİKASI	135
---	-----

XI. BÖLÜM

Ramazan Erhan GÜLLÜ

MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI HÜKÜMETLERİNİN BALKAN KİLİSELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI 171

XII. BÖLÜM

Kemal GURULKAN

YUGOSLAVYA MÜSLÜMANLARI TEŞKİLATI (JMO) 188

XIII. BÖLÜM

Mehmet Emre YILMAZ

BOSNA-HERSEK VE TÜRKİYE'DEKİ DİNİ İDARELER HAKKINDA BİR KARŞILAŞTIRMA: RİJASET VE DİYANET ÖRNEKLERİ..... 205

XIV. BÖLÜM

Ertuğrul DALMIŞ

TÜRK PARLAMENTERLERİN 1950-1952 BULGARİSTAN GÖÇÜNE VE GÖÇMEN SORUNUNA BAKIŞI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: GÖÇMEN PİYANGOSU ÖRNEĞİ 214

XV. BÖLÜM

Hasan DEMİRHAN

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KİMLİK MÜCADELESİ, ALVANLAR DİRENİŞİ (17-18-19 OCAK 1985) 245

XVI. BÖLÜM

Muhammed TAĞ

HRİSTO TATARÇEV'İN YUNANİSTAN'DA TUTUKLANMASINA YÖNELİK BULGARİSTAN PRENSLİĞİ'NDE MEYDANA GELEN TEPKİLER..... 260

I. BÖLÜM

GİRİŞ YERİNE: BALKANLAR İÇİN “TÜRK TARİHİ VE TÜRK COĞRAFYASI”: FARKLI BİR BAKIŞ VE ARAYIŞ

Mehmet BİLGİN*

XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa’da büyük bir değişim olmuştu. O zamana kadar düz olduğu kabul gören dünyanın yuvarlak olduğu, Güneş’in dünyanın etrafında döndüğü zannedilirken, dünyanın güneşin etrafında döndüğü hesaplandı, yazıldı ve ispatlandı. Bu ve benzeri olaylar ve bunların neden olduğu olaylar silsilesi, insanlık tarihine yeni bir ivme kazandırdı. Bu değişimlerle Avrupa, eski dünya diye anılan kıtalarda üstünlüğünü dayatmaya başladı. Tabii emsali görülmemiş bu değişimde, yeni dünya diye anılan kıtaların keşfini sağlayan yeni bilim faaliyetleri kadar, yeni dünyadan elde edilen kaynakların da rolü vardı.

Bütün bu değişimler, yukarıda özetlendiği şekliyle kolay, basit ya da dar bir alanda olmadı. Bu gibi değişiklik haberlerinin filizlendiği Avrupa’da ve dünyanın yeni keşfedilen bölgelerinde çok kan döküldü. Medeniyetler söndürüldü, yağmalandı. Zenginlikler, hazineler el değiştirdi. Başka kıtalarda yağmalanan hazineler Avrupa’ya nakledildi. Avrupa’da şehirler büyüdü, sosyal hayat yeniden şekillendi. Avrupa’da bu süreçte Rönesans yaşanmış, dinde reform hareketi başlamıştı. Birçok değer yargısı değişmiş, yeni değer yargıları oluşmaya başlamıştı. Toplumsal yapıda o güne kadar olmayan bir kapsamda, yeni bir toplumsal birlik, millet olma bağları gelişti. Yeni toplumsal sınıf (Burjuva) oluştu. Birçok konuda sonuç belgeleyen rakamlar, o güne kadar tahmin edilmemiş boyutlara ulaştı.

XVII. yüzyıla kadar eski dünyanın büyük gücü olan Osmanlı İmparatorluğu, doğal sınırlarına ulaşmış olmanın verdiği bir rehavetle bir duraklama dönemini yaşıyordu. Bugün, “*pax otomana*” diye bildiğimiz gerçekliği yaratan ve Osmanlıları “*Osmanlı İmparatorluğu*” yapan iradenin, kendi sorunlarını aşması ve elde ettiği gücü muhafaza etmesi teorik olarak mümkün görünürken, Kadızâdeliler¹ diye bilinen din kaynaklı bir fikir hareketi,

* Doç. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetbilgin1@aydin.edu.tr

¹ Marc David Baer, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 2010. Kadızâdeliler için bkz. s. 23, 110-113.

dini ve ideolojik söylemleri ile İstanbul'da halk ve devlet erkânı arasında yer edindi, yükseldi saraya sızdı, yerleşti ve imparatorluğun iliklerine kadar nüfuz etti.

Kadıızâdelilerin İstanbul'un en büyük camilerinde ders ve vaaz veren ideologları, zaferlerle beslenmiş, zenginlik ve gurur dolu günleri özleyen, diğer iç ve dış sorunlardan bunalmış zihinlere, sorunlardan dolayı kaçış yolunu sundu. Reel gerçeklerden dolayı yapılamayan maddi fetihlerin yerine manevi fetihleri koydu. Öbür dünyaya yönelik söylem ve eylemlerle kitleleri yönlendirdi. Saraya yerleşmiş liderlerinin ürettiği, manevi fetih temelli, sanal gerçekliklere dayalı çözümlerle imparatorluğun mevcut enerjisini boşa harcadığı gibi potansiyel enerjisini de söndürdü.² Kadıızâdelilerin etkisiyle, imparatorluğun Müslüman olmayan halkı üzerinde hızlı bir şekilde İslamlaştırma hareketi başlatıldı. Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçiş yapanlara (ihtida edenlere), “*kisve bahası*”³ adıyla yapılan ödemelerin cazibesıyla Müslüman olduğunu söyleyen reaya, görünürde Müslüman gibi yaşarken evlerinde veya köylerinde gizlice eski, inanç, gelenek ve göreneklerini de yaşadılar, yaşattılar.⁴ Tanzimat sonrasında gelişmeye çalışan, eşitlik ve özgürlük ortamında bu şekilde ihtida eden Hıristiyan reyanın büyük çoğunluğu Balkanlar, Kıbrıs, Girit, Trabzon vilayeti gibi geniş Osmanlı coğrafyasında, Hıristiyan geçmişlerine dönmek için ortaya çıktılar. Yabancı konsoloslar onların hamisi olarak devletin yönetimine her yer ve her seviyede müdahalelerde bulundular. Bir-iki istisna dışında Osmanlı tarihi araştırmacılarının görmezden geldiği tüm bu olaylar, imparatorluğun başına gerilemeden yıkılışa kadar büyük gaileler açtı.

Kadıızâdelilerin dönem liderlerinden olup, büyük miktarlara varan gelir ve izzet-i ikrâmlarla saraya çöreklenmiş olan Vanî Mehmet Efendi'nin, II. Viyana Seferi'ne karşı çıkan IV. Mehmet'i etkileyip,⁵ savaşa ikna ettiği gibi, sefere de ordu vaizi olarak katıldığı bilinir.⁶ Ama vaaz ve dualarının savaşı kazanmaya yetmediği, II. Viyana bozgununa engel olamadığı gerçeği ile yüzleşen ve aldatıldığını anlayan İstanbul halkının karşı çıkmasıyla Vanî Mehmet Efendi padişah tarafından görevden alınmak zorunda kaldığı⁷ da dikkatlerden kaçır.

Osmanlılar bu durumlarla karşılaşırken, Avrupa'da “modern millet” realitesinin XVII. yüzyıl ortalarında başladığı gerçeğinden hareketle, bunun bizde yaklaşık 200 yıllık bir

² Bayer, *age.*, s. 374-375.

³ Bayer, *age.*, 210, 282, 296, 299-301, 305-310.

⁴ Mehmet Bilgin, *Trabzon Vilayeti'nde İki Din Taşıyanlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010

⁵ Bayer, *age.*, 181.

⁶ Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmet Efendi Vanî”, *DİA, C. XXVIII*, s. 458-459. Ayr. Bkz. Bayer, *age.*, s.326 – 327.

⁷ Pazarbaşı, *age.*, s. 458 – 459. Ayrıca bk. Bayer, *age.*, s.37, 341

gecikmeden sonra gündeme gelebildiğini söyleyebiliriz. Yeni ve yakın çağlarda olanları, Osmanlı ve batı mukayesesi yaparak açıklamak çok sade kalabilir, ama bu çalışma içinde yeterli görmek durumundayız. Asıl amacımız, Dünyamızın benzer büyüklükte bir dönüşümün eşiğinde olduğunu düşündürmektir. Çok yakın bir gelecekte, en yaygın bir şekilde etkisini hissettiren ve hayatımıza yön verecek olan bilişsel devrim, yapay zekâ ürünleri ile mevcut dünyanın ve tüm insanlığın kaderini belirleyecek şekilde üzerimize çullanacak. Hatırlatmaya çalıştığımız benzeşim ise, kıtalara yayılmış modern medeniyetin çökmesi ve mevcut güç ve servetlerin el değiştirmesi olacaktır.

Geçmişte yaşanmış ve Tarih Bilimi'nin konusu olmuş büyük bir değişime benzer bir durumla karşı karşıya olduğumuzu hatırlattıktan sonra, konumuza bir değinme ile devam etmek isterim. Bizlerin bir "Türk Milleti" ve "Türk Tarihi" tahayyülü vardır. Çünkü bu yıl 100. Kuruluş Yılı'nı kutladığımız "Cumhuriyet" ile birlikte Türkiye, milli devlet olarak yükselirken, "Türk Dili" ve "Türk Tarihi" kavramları "milli eğitim" sistemimizin temeline oturtulmuştur. Ama aynı şeyi "Türk Coğrafyası" kavramı için söyleyemeyiz. Oysa tüm tarihsel olaylar mekân üzerinde yaşanmıştır. Bu mekânlarda yüzeyde ya da yer altında o gün yaşananları daha iyi anlayabilmemize yardımcı birçok materyalin mevcudiyeti şüphesizdir. Bir tarihçi olarak, mekânın belirleyiciliklerini hiçbir zaman göz ardı edemeyiz. Peki, neden bir "Türk Coğrafyası" kavramı ve bu kavrama dayalı bir eğitim ve araştırma programımız bugün için yok? Bunun en önemli nedeni şüphesiz XVIII-XIX. yüzyıllarda şekillenen "Modern Dünya Düzeninin" bir uzantısı olan I. ve II. Dünya Savaşları süreçleri ile şekillenmiş olan modern dünya düzenidir. Bizler, bu modern dünyayı şekillendiren bilimsel realitelere dayanarak mevcut dünya düzenine uygun bir yaklaşımla "Türk Coğrafyası" kavramını modern bilim çerçevesindeki yerine oturtmalıyız.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı ambleminde 16 Türk İmparatorluğunu simgeleyen 16 yıldız mevcuttur. Bu diğer milletlerin hiçbiri için söz konusu edilemeyecek kadar zengin, tarihi ve kültürel bir mirastır. Bu zengin tarihi ve kültürel mirası sadece tarihi olayları kronolojik olarak sıralayarak ortaya çıkartıp anlamlandıramayız. Bu tarihi geçmişin bizlere sunduklarını daha net ve anlamlı bir hale getirmek için, tarihi geçmişin yaşandığı mekânları, yüzey ve toprak altını bilimsel metotlarla araştırmalıyız. Yazılı kaynakları ve belgeleri olduğu kadar yer isimlerini, kalıntı ve buluntuları bilimsel amaçla, bilim ve multidisipliner kavramların sağladığı imkânlarla çok yönlü araştırmamız gerekmektedir.

“Türk Coğrafyası” kavramını bu ihtiyaç nedeni ile konu ettik. Bunun ne olduğunu, ne olmadığını, neleri içerip, neleri içermediğini açıklayarak işe başlamamız gerekiyor. Çünkü bir bilim dalı olarak Tarih ve Coğrafya bilimlerinin birer alanı ve birçok kolu vardır. Türk Coğrafyası kavramı; Türklerin yaşadığı, Türk ya da farklı kavim ve boylarla birlikte yaşayıp devlet kurduğu, Türk kimliği, Türk dili veya kültürü ile mevcudiyetini bir süre devam ettirdiği, farklı kavimlerle, dillerle ve dinlerle etkileşimde bulunduğu, yeni dinsel inançları benimseyip farklı dinlere mensup olduğu, değişik başka topluluklarla kaynaşıp yaşanmış etnogenezler⁸ sonucu oluşmuş Türk kimliği ile veya yeni bir kimlikle farklı bir toplum oluşturduğu tüm mekânları ve bu mekânların tüm bilgisini bir bütünlük içinde kapsar.

Kavram, sadece geçmişe yönelik bilimsel tespitler yapabilmek için mekân bilgisini araştırıp, açıklamada gerekli ve geçerli olup, bilimsel amaç dışında mekânların bu günkü siyasi veya kültürel mevcudiyetlerini yargılamak gibi bir içeriğe sahip değildir. Bu kavram ve içeriğinin boyutları, Türk tarih ve kültürlerini geniş açılı incelemeye almış bir paradigmanın bütünlüğü ile kavrayabilmemiz için gereklidir. Anlamı ve önemi de bu çerçevenin sınırları içindedir. Farklı anlam yükleme çabası ise kısaca saptırmadır.

Türk tarihinin ve kültürünün kendine has karakteristikleri mevcuttur. Bunlardan en yaygın bilineni ya da başat olanı; Türk kavimlerinin en erken dönemlerden bu yana belirgin olarak çok geniş bir coğrafyada yaygın olarak yaşaması ve etkinliklerde bulunmasıdır. Türk tarihi ve kültürü alanında araştırma yapan tüm bilim adamları, çok geniş bir alana yayılmış, çok zengin içeriğe sahip Türk varlığının tüm boyutlarını ve kalıntılarını, bilimin genel kurallarının gereği ve bilim kuralları içinde bir sınıflamaya tabi tutarak araştırma yapmak durumundadırlar. Bilimsel kurallara göre yapacağımız araştırma ve sınıflandırmamalar aynı zamanda konunuzun sınırlarını da belirler. Eğer önceliğiniz mekân ile ilgili ise o zaman coğrafi kriterlere göre bir bütünlük görüntüsü verilebilir, bu realiteye göre bir sınırlama ve sıralama yapılabilir. Bu eksenlerdeki bir araştırmada, geçmişe yönelik kullanılmış bazı kavramların, bu yaklaşımın bütünü içinde aldığı şekil ve oluşumların içeriklerine göre yeniden anlamlandırılması gerekebilir.

Türk coğrafyası olarak Hindistan’dan ya da orta, doğu veya güney doğu Avrupa’dan bahsetmemizde, hiçbir zaman Hindistan, ya da orta, doğu veya güneydoğu Avrupa üzerinde herhangi bir siyasi amaç güttüğümüz anlamına gelemeyeceği gibi, olsa olsa bu bölgelerde

⁸ L. N. Gumilev, *Kavimlerin türeyişi ve Yeryüzündeki Yaşam Bölgeleri Etnogenesis ve Yeryüzü Biyosferi*, Çev. Nuri Eyüpoğlu, Ötüten Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 249-255.

bugün yaşayan, bu kalıntılarla kucak kucağa yaşayan milletler veya halklar hakkında daha sıcak ve daha olumlu görüşler geliştirmemize vesile olabilir. Aynı şeyi, Orta Asya veya Sibirya coğrafyaları için de söylemeliyiz. Yorumlamalarla kavrama daha farklı anlamlar yükleme, bilimsel amaçtan sapma veya saptırmalara neden olabilir. Bu sapma ve saptırmaları şimdiden reddettiğimizi de belirtmek durumundayız.

Geçmişte yapılmış sınıflamalar, o günün şartlarına göre belirlenmiş kriterlere göredir. Bu gün için sadece geçmişe ait bir değerlendirme niteliğindedirler. Bir örnek vermek gerekirse, VI.- XI. yüzyıl Çin kaynaklarından hareketle hazırlanan eserlerde yapılan sınıflamada, aynı bütünden gelme Türk devlet ya da topluluklarının Batı Türkleri⁹ ve Doğu (Kuzey) Türkleri¹⁰ diye iki ana gruba ayrıldıklarını görürüz. Burada Çin merkezli bir değerlendirmeye göre ortaya çıkan yön tanımları söz konusudur.

Bu gün geçmişe yönelik yapılmış sınıflamalar ise, bu günün şartları ile o günde mevcut olanlarla ilgili yapılır. Bugün üzerinde yaşadığımız dünyanın,¹¹ o gün Çin kaynaklarında bilinen dünyadan çok farklı olduğu da bir gerçektir. Bu ve benzer realiteleri de dikkate alarak günümüzde Batı Türklüğü kavramının Orta Asya'nın batısındaki Türk mevcudiyetine değil; orta, doğu ve güneydoğu Avrupa¹² coğrafyasında olması gerektiği bir realitedir. Eğer konu Türkiye Cumhuriyeti'nin batısındaki bir alandaki Türk varlığı ise, buna göre Balkan coğrafyasında ya da orta ve doğu Avrupa'daki Türk varlığını içermekte olduğunu söyleyebiliriz.

Böylesine geniş bir coğrafya için bu gün Türk coğrafyası tanımını yapmak, zihinlerde mevcut birçok tortular nedeni ile bazı riskleri de beraberinde taşıyabilir. Bu nedenle bilimin bize sunduğu imkânları kullanarak bu bildirimizde açıklamaya çalıştığımız kavramın alan ve içeriği yanı sıra, amaç ve kullanımını da açıklamaya devam ederek ilerlememiz lazımdır.

Doğu ve Güneydoğu Avrupa (Balkanlar) tarihin çok eski dönemlerinden bu yana değişik Türk kavimlerinin etkinlik alanı olmuştur. Türk kavimlerinden İskitlerin, Hunların, Avarların, Bulgarların, Macarların, Peçeneklerin, Uzların, Kumanların, Selçukluların ve Osmanlıların bölgede en azından 1.600 yılı bilinmektedir ve dönemin kaynakları tarafından

⁹ “Kuzey Tu-Küe’leri” ifadesi Kiu T’ang-şu’ ya aittir. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007

¹⁰ “Doğu Tu-küe’leri tanımlaması ise T’ang – şü’ya aittir.

¹¹ Burada vurguladığımız, dünyamızın fiziki durumu değildir. Dünyamız hakkındaki bilgilerin o günkü bilgilerle mukayese edilemeyecek kadar çok daha zengin, bakış açımızın mukayese edilemeyecek kadar geniş olduğudur.

¹² Laszlo Rasonyi, *Doğu Avrupa’da Türklük, Notlarla Yay. Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.*

kayıt altına alınmıştır. Bu uzun dönem yok sayılarak, bölgede herhangi bir coğrafi alan, hem tarih bilimi, hem de Coğrafya bilim dalının alt bilim dalı olan Tarihi Coğrafya bakımından bile yeterince açıklanamaz. Çünkü bu kavimler, başka coğrafyalarda mevcut ve orada devlet kurmuş ya da bir devletin içinde şekil almıştır. O coğrafyanın şekillendirdiği kültürel ve etnik bütünlük ile çok uzun bir mesafe kat etmiş, bir zaman süreci sonrasında imparatorluklarını yeniden kurdukları coğrafyaya gelmiş ve burada başka unsurlarla birlikte hareket edip veya etnogenez yaşayıp, tekrar etkin olmuşlardır. Yola çıkarken yanlarında olan birçok şey değişmiş ama özellikle kafalarının içinde taşıdıklarının çok azı değişmiş. Bu da onların bu yeni coğrafyaya vurdukları damgaya yansımıştır. Bu nedenle onlardan kalan eşyaları ya da onların yaptıkları işleri bir bütünlük içinde anlamlandırmamız gerekiyor. Fakat her iki noktada ve farklı konumlarda olanlar için söylediklerimiz bile bu gün için yeterli değildir. Bu durumda bu anlamlandırmanın nasıl yeterli olabileceğinin tartışılması bile başlı başına bir sorundur.

Türk kavimleri değişik zamanlarda Orta Asya'dan batıya doğru göç ederken birlikte hareket ettikleri kitlelerin iç organizasyonu çok kabileli bir karaktere sahipti. Göç dalgası Karadeniz'in kuzeyinden batıya; Orta ve Doğu Avrupa ya da Balkanlara doğru giderken, bölgelerde bulunan kavimlerin bir kısmı daha batıya doğru gittiler. Ama Türklerin geldikleri bölgelerde buldukları yerel unsurların yanı sıra kendileri ile beraber getirdikleri diğer Türk kabilelerini ya da diğer unsurları, hatta geldikleri bölgede karşılaşmış savaştıkları kabileleri bile yeniden iskân ve organize etmişlerdi.

Karadeniz'in kuzeyinde, Orta ve Doğu Avrupa'da, Balkanlarda mevcut tüm kavim ya da kabileler, kuzeyden güneye inen veya doğudan batıya doğru akan kitleler, zikredilen bölgelerde kurulan Türk imparatorluklarının veya siyasi yapılarının politikaları doğrultusunda yeniden organize edilip teşkilatlandırıldı. Bunlarla birlikte, aynı coğrafyaların farklı bölgelerinde coğrafyanın şekillendirdiği geniş ya da dar alanlarda yeni entogenezler meydana geldi.

Türk Tarihi'nin ayrıntılarına vakıf olanlar, etnogenezlerin bazen Asya bozkırlarında tamamlandığını, bazen Asya bozkırlarında başlayıp bazen Karadeniz'in kuzeyinde tamamlandığını gözlemleyebilir. Bazen Karadeniz'in kuzeyinde başlayıp doğu ve güneydoğu Avrupa'da tamamlandığını, bazen de doğu ve güneydoğu Avrupa'da başlayıp bu bölgede tamamlandığını görebilirler. Değişik asırlarda ortaya çıkan her hangi bir baskı ve sıkıştırma ile Balkanlara veya Doğu Avrupa'ya doğru yeni bir hareket zorunluluğu, yeni bir etnogenez

sürecinin başlangıcı da olabilir. Kesintileri olan ve uzun süreye yayılmış ama iç içe geçmiş süreçler içeren bir hareketlilikti. Yani hiç biri yok olup kaybolmadılar.

Bu gelişmelerin, oldukça zor süreçlerde gerçekleştiğini ya da zor süreçler yarattığını söyleyebiliriz. Savaşlar, hastalıklar, yeni göçler, yeni akınlar, yeni dinler, yeni kültürler harmanlandı. Özellikle tek tanrıya tapan kitaplı dinler ve onların arkasındaki güçlü imparatorluklar katman katman ama daha geniş ve daha kapsamlı bir kaynaşma kazanları oluşturdu. Çok daha yakın dönemde ortaya çıkan “Ulus Devletler” ise kendinden önce oluşan tüm katmanlara ve kendilerini kapsayan emperyal kültürlere karşı konumlandı. Bu gün çeşitli bilim dallarının ortaya koydukları ya da disiplinler arası alanlarda oluşturdukları, ortaya çıkardıkları veriler, üstü örtülmeye çalışılan maddi ve manevi varlıkların mevcudiyetini bilim kuralları dâhilinde daha net ortaya koymaktadır. Bütün bu veriler, bu coğrafyadaki ulus devletlerin de bölgede yaşayan etnik varlıkların da bugünkü mevcutlarının tarihsel geçmişini oluşturmaktadır.

“Türk Coğrafyası” kavramı, bilimsel temelli çalışmalarda elde edilecek verilerle içeriğinin doğru olarak açıklanmasına imkân tanıyacağı gibi, Balkanlardaki süreçlerin incelenmesi ile elde edilecek olan verilerle, diğer Türk coğrafyalarında, mesela çok az Türk tarihçisinin üzerinde çalıştığı Akhunların diğer Türk kabileleri ile oluşturduğu konfederasyonunun Afganistan’a ve oradan Hindistan’ın kuzeyi ve kuzeybatısına olan yayılmalarını, bu bölgelerde kurulan devletleri ve yerel topluluklarla olan kaynaşmaların da açıklanması konusuna yardımcı olunabileceği gerçeği de dikkatten kaçmamalıdır.

Sonuç olarak Türk Tarihi, o günün bilinen dünya coğrafyasının üzerinde ve çok geniş bir alanda cereyan etmiştir. Aynı şekilde Türk dilinin ve kültürünün izleri, bu günkü sınırlarla izah edilemeyecek bir yaygınlıktadır. Bütün bu verilerin anlamlı bir bütün içerisinde değerlendirilebilmesi, başka coğrafyalardaki parçaları ile ilişkilendirilmesi ve henüz ortaya çıkmayan boyutları ile bir bütün olarak açıklanabilmesi için “Türk Coğrafyası” olarak ifade ettiğimiz kavrama ihtiyacımız vardır. Bu herhangi bir siyasi ihtiyacın değil, tamamen bilimin temel gerekliliklerinden ötürüdür. Kavramı bilim dışı, günlük ya da dönemsel eğilimlerle siyasi bir çağrışım yapabilecek içerikle doldurmaya çalışmak ya da kullanmak hem kavramı, hem de amaçladığı bilimsel hedefi saptırmak anlamına gelir.

KAYNAKÇA

- BAER, Marc David, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010.
- BİLGİN, Mehmet, *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, Mehmet Efendi Vâni, *DİA, C. XXVIII*, İstanbul 1999.
- GUMİLEV, L. N., *Kavimlerin türeyişi ve Yeryüzündeki Yaşam Bölgeleri Etnogenesis ve Yeryüzü Biyosferi*, Çev. Nuri Eyüpoğlu, Ötüten Neşriyat, İstanbul 2001.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- RASONYİ, Laszlo, *Doğu Avrupa'da Türklük*, (Notlarla Yay. Haz. Yusuf Gedikli), Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

II. BÖLÜM

HUNLARIN BALKAN POLİTİKASI

Ali AHMETBEYOĞLU*

Hunların Balkan coğrafyasına olan alakaları harici siyasetlerinin ve münasebetlerinin temel noktalarından birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda siyasi, askeri, iktisadi yönleri olan Hun dış politikasını üç safhada ele almak mümkündür. Bunlar: Kuruluş devri, Doğu Avrupa'da devlet tesis edilmesi ve nüfuz alanlarının büyüyerek belirleyici güç haline gelinmesidir. Kuruluş devrinde dış münasebetlerin esasını Maeotis Bataklığı (Azak Denizi) civarından Doğu Avrupa içlerine ilerlemeye başladıkları zamanda Alanlar ve Gotlar başta olmak üzere büyüklü küçüklü kavimlerin itaat altına alınması oluşturmuştur. Bu esnada bölgede güç sahibi olan Batı ve Doğu Roma imparatorlukları ile karşı karşıya gelinmemiş, bunların müşkül durumlarından yararlanarak doğuda Anadolu'ya, batıda ise Trakya'ya kadar coğrafya tanınmaya çalışılmıştır¹. 400'lü yıllarda Avrupa'da sistemli bir devlet vücuda getirildiğinde sınırlar Tuna'ya dayanmış ve bu dönemde Hun dış politikasının temelini Doğu Roma oluşturmuştur. Bu babda Doğu Roma devamlı baskı altında tutulmuş, Batı Roma ile ise iyi münasebetler kurulmuştur. Uldız tarafından dile getirilen bu politika, Attila'nın II. Balkan seferiyle Doğu Roma'yı kat'i olarak etkisiz hale getirmesine kadar devam etmiştir. Yine bu aşamada İslav, Fin-ugor, Germen, İran menşeli çok sayıda kavim de itaat altına alınmıştır². Ayrıca burada bir nokta da oldukça dikkat çekmektedir. Bu da Beş-ogur, Altı-ogur, On-ogur, Saragur, Akatir, Sabar (Sapar) gibi çeşitli sahalarda yaşayan Türk boyları üzerinde hâkimiyet tesis edilmesidir. Bu hareket belki de Asya Hunlarında ve sonraları Göktürklerde de görülen Türkleri aynı bayrak altında toplama anlayışının bir yansımasıdır³.

Rua devrinde başlayan ve Attila'nın hükümranlığında tamamlanan emperyal güç olma aşamasında ise Hun dış politikası büyük bir değişikliğe uğramıştır. O ana kadar hep iyi

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmetbey@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4628-5913.

¹I. Bóna, *Das Hunnenreich*, Stuttgart 1991, s. 18 ve 46, vd..

²Ali Ahmetbeyoğlu, "Attila Devrinde Hun-Doğu Roma Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 71, 1991, s. 55 vd..

³*Priskos*, s. 24; Ali Ahmetbeyoğlu, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı*, İstanbul 2014, s. 3; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997, s. 267 vd..

ilişkiler içerisinde bulunan Batı Roma İmparatorluğu, artık hâkimiyet altına alınması gereken bir düşmana dönüşmüştür. Bu sebeple diplomatik manevralarla Batı Roma baskı altına alınarak, Roma seferi için hukuki ve siyasi gerekçeler oluşturulmaya çalışılmıştır. Aslında bütün izlenen politikaların nihaî hedefini Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi teşkil etmiştir. Nitekim daha Uldız zamanında Doğu Romalılara hitaben söylenen "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her tarafı feth ederim" tehdidinde var olan bu idrak, Attila zamanında, bir çoban tarafından bulunup Attila'ya getirilen harp Tanrısı Ares'in kılıcı efsanesiyle diğer topluluklarında gözleri önüne serilmiştir. Bu ülküye istinaden Doğu Roma'dan sonra Batı Roma'nın etkisiz hale getirilmesi, sonra da Sasaniler üzerine yürünmesi fikri yeni Hun dış politikasının esasını oluşturmuştur⁴.

Yurt Tutma ve Kuruluş Sürecinde Balkanlar

İlk aşamada Balkanlar, Hunların Karadeniz'in kuzeyinde ilerlemeleri doğrultusunda görüş alanlarına girmiştir. Nitekim ağırlık merkezi Güney Rusya'da Don havalisinde konuşlanmış olan Hunlar Balamir'in sevk ve idaresi altında Hunlar 374-375 yıllarında Don Nehri'ni geçerek Ermanarik'in yönetimindeki Doğu Gotlarına (Ostrogotlar) hücum ettiler ve onları ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Aniden ortaya çıkan Hunlar karşısında ülkesini ve halkını koruyamayan Ermanarik intihar etme yolunu seçti. Bu tarihten sonra Ostrogotlar Hunlara itaat etmek mecburiyetinde kaldılar. Kendi içlerinde serbest, haricî münasebetlerde ise Hunlara tâbi olan Ostrogotlar, bağımsızlıklarını yeniden elde edebilmek için kral olarak Vithimer'i seçtiler. Bunun üzerine Balamir derhal harekete geçti ve Güney Ukrayna'daki Erak Nehri kıyısında Vithimer'in kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Ostrogotlar mağlup oldu, Vithimer de Balamir'in mızrak darbesiyle öldü. Bu hadise üzerine Ostrogotlar tamamen itaat altına alındı. Vithimer'in yerine Ermanarik'in oğlu Hunimund Ostrogotların kralı oldu⁵.

Balamir idaresindeki Hunlar, Vithimer'in öldürülmesi ile batıya doğru kaçan bazı Ostrogot gruplarını takibe başladılar. Bunlar kendilerine lider olarak Vithimer'in oğlu çocuk yaştaki Viderik'i seçtiler. Ama gerçek yetki komutanlardan Ostrogot Alatheus ve Alan Saphrax'ın elinde bulunuyordu. Yorgunluktan bitap düşmüş olan bu Ostrogot savaşçıları, kendilerini kabul etmeleri isteğiyle Vizigotların yanına kaçtılar. Bu durum Vizigotları, onların peşinden gelen Hun tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Uzun süredir Vizigot kralı olan ve

⁴*Priskos*, s. 46-47, 53; B. Szász, *A Húnok Története Attila Nagykirály*, Budapest 1943, s. 499 vd..

⁵Jordanes, *Romana et Getica*, Neşr. Th. mommsen, Berolini 1882, s. 91-92; I. Bóna, *Das Hunnenreich*, s. 12. Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, İstanbul 2013, s. 52-53.

bugünkü Romanya'nın bulunduğu bölgeye yerleşen Athanarik, Ostrogotların mağlup edilmesi, Hunların ilerlemesi karşısında sıranın kendilerine geldiğini görerek ülkesini savunmaya karar verdi.

Athanarik ordusuyla hemen ülkesinin doğu sınırına, Dinyester'in dik kıyılarına çekilerek orada savunma yeri hazırladı. Karargâh, araba ve çukurlarla iyice tahkim edildi. Bu sayede Athanarik emniyette olduğunu zannediyordu. Yalnızca nehirle korunma altında değildi. Nehrin önüne koydurduğu 30 km'lik alanda güçlü bir öncü kuvveti de vardı. Fakat günlerce bekleyişin ardından sabahın çok erken saatinde ansızın Hunların okları karargâhı sarsmaya başladı. Güneş doğduğunda karargâhta yalnızca ölüler vardı. Sağ kalanlar çözülmüş ve dağılmışlardı. Mağlup olan Vizigotların büyük kısmı güneye, Athanarik ve maiyeti batıya Karpatlar'a kaçtı (376)⁶.

Hunların saldırısı karşısında ordusu dağılan Athanarik, kendisine bağlı kitlelerle Olt ve Tuna ırmakları arasına oradan da Karpatlar'ı geçerek Macar ovasına sığındı. Fakat Batı Gotların büyük bir kısmı kendisini değil, krallıkta eski rakibi Fritigern'i takip ettiler. Peşlerinden gelen Hunlar, Alavivus ve Fritigern tarafından kumanda edilen Vizigot ordularını mağlup ederek dağıttılar. Panik içerisindeki Gotlar, Hunların takibatından kurtulmak için Roma İmparatorluğu idaresinden mülteci olarak kabul edilmelerini istediler. Bu sayede Hunlar ile aralarına Tuna Nehri gireceğinden kendilerini emniyette hissedeceklerdi. Uzun süre Got saldırılarına maruz kalan Roma idaresinin onların yerleşme taleplerine olumlu cevap verip vermeyeceği merak ediliyordu. Balkan Dağlarında ve ormanlarında kendisine bağlı Gotlarla güvenliklerini sağlamaya çalışan Athanarik ise gururundan dolayı Roma'dan herhangi bir istekte bulunmayıp Transilvanya bölgesinde kalmayı tercih etti. Fritigern liderliğindeki çok sayıdaki Batı Gotlarının (Vizigotlar) bu isteği İmparator Valens (364-378)'e iletildi. İmparatorluk konseyindeki tartışmadan sonra, imparatorluk sınırları içerisinde Gotların yerleşmesine izin verildi. Zaten Gotlar Hun baskısı karşısında daha önce bin bir güçlük, tehlike içerisinde kayık ve sallarla Tuna'yı geçmişlerdi. Bu izinle yaşlı erkekler, kadınlar, çocuklarla birlikte iki yüz binden fazla savaşçı mülteci olarak imparatorluk topraklarına yerleşti.

Romalılar mültecilere ilk başta insanca muamelede bulundular. Çünkü onları sınır boylarındaki tarım alanlarında çalışacak diri işçiler, nüfusun gittikçe küçülmesini önleyecek

⁶Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, İstanbul 2013, s. 54-55; E. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, II*, İstanbul 1988, s. 415-416.

ve imparatorluğa yeni güç verecek insanlar olarak düşünüyorlardı. Ayrıca İmparator Valens büyük bir ordu reformu tasarlıyor ve mülteci barbarları asıl orduyu teşkil edecek askerler olarak değerlendiriyordu. Bu sebeple Gotların üzerinde güç sahibi olan liderleri Fritigern ile antlaşma imzaladı. Fakat durum istenildiği gibi iyi gitmedi. Gotların ihtiyaçlarının karşılanması için, zaten zor durumda olan imparatorluk tarafından tedbir alınmadı. Kısa bir süre sonra mülteciler arasında büyük bir yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Gerekli olan şeyler çok fahiş fiyatla satılıyordu. Gotların çoğu kendilerini ve çocuklarını hayatta kalabilmek gayesiyle köle olarak sattılar. İmparatorluk idarecilerinin ve komutanlarının aksi tutumlarına rağmen, askerler ortamdaki yararlanarak kadın ve kızlarını açlıktan kurtulmaları karşılığında ahlak dışı yollara sevk ettiler. Bu utanç verici muamele Gotlar arasında büyük bir kine sebep oldu. 377 yılı başında Marcianopolis civarında, Romalı askerler ile Gotların bir bölümü arasında çıkan karışıklık tüm mültecilerin baş kaldırmasına sebep oldu. Gotlar, Kuzey Balkanlar üzerinden tüm ülkeyi ele geçirmek için ustalıklı harekete geçtiler. Birçok yer yağma ve talan edildi. Sadece müstahkem şehirler bundan kurtulabildi. İran'dan savaştan dönen Roma ordusu Gotları sıkıştırmak istediye de Haemus Dağları ve Tuna arasındaki bölgede Got lideri Fritigern, keskin bir dönüş yaparak az sayıdaki Hun-Alan birlikleri ile ittifak yaptı. Bu sırada Makedonya ve Trakya'da dolaşan Hun birliklerinden kaçan Doğu Gotlarının (Ostrogotlar) Kralı henüz çocukluk çağındaki Viderik ile komutanlar Alatheus ve Saphrax Tuna'da göründüler. Viderik ve sayısı belli olmayan, yorgunluktan bitkin düşmüş olan kuvvetleri Romalılar tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine bunların da katılmasıyla, Gotlar İstanbul'a kadar bütün Trakya'yı baştanbaşa tahrip ettiler (377 sonları). Gotlarla ittifak yapan Hun-Alan kıtaları ise, Romalıların emrinde olan ve Balkan Dağlarındaki müstahkem geçitlerini meydana getiren Limeslerde küçük bir gruptu⁷.

378'de Doğu Roma İmparatoru Valens, Batı Roma İmparatoru Gratianus'un yardımcı kuvvetleri gelmeden ordusunun başında hareket etti. Gotlarla Edirne civarında karşılaştı. Çıkan savaş Romalıların hezimetleriyle sonuçlandı. İmparator harp meydanında öldürüldü (9 Ağustos 378). Doğu Roma ordusunun büyük bir kısmı telef oldu. Fritigern, bu zaferi Doğu Gotları komutanı Alatheus ve Saphrax ile Hun-Alan yardımcı birliklerinin ani baskınlarına borçlu idi. Neticede hadiselerle müdahil olan Hun-Alan kuvvetleri Pannonia ve Moesia'nın üst bölgesine yerleştirildi.

⁷ *Eunapius Sardinianus*, Neşr. C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum, IV*, Paris 1851, s. 29; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 56-58; P. Váczy, *Hunlar Avrupa'da*, bk. *Attila ve Hunları*, Ankara 1982, s. 57-60.

376 yılındaki büyük fırtına ve kavimler hareketinden sonra Hunlar uzun bir süre Romalıların görüş alanından uzaklaştılar. Bu arada devletlerinin teşkilatlanmasıyla uğraşır, diğer kavimleri rahat bıraktılar. Belki de 370’li yıllardaki Doğu Roma İmparatorluğu içlerine, Gotlar ve Alanlar ile birlikte yaptıkları, her tarafı yakıp yıktıkları savaşı biraz unutturdular. Hunların Avrupa önlerinde görülmeleri neticesinde Doğu Gotları ve Alanların bir kısmı ile Batı Gotlarının ise tamamına yakını yerlerinden sürülerek Roma İmparatorluğu sınırlarına yerleştiler. Bu süre zarfında, coğrafi sebeplerden dolayı kavimler göçünün tüm sıkıntılarını hissedilen devlet ise Doğu Roma İmparatorluğu oldu.

Yaklaşık 375-400 yılları arasında Hunlar, Doğu Roma İmparatorluğu’nun Avrupa’daki toprakları üzerinde direkt bir harekette bulunmadılar. Fakat bu arada imparatorluktaki olayları da yakından takip ettiler. Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının birbirleri ile savaşa tutuştuklarını haber aldıklarında faaliyete geçtiler. Doğu Roma İmparatoru I. Theodosios, birliklerini doğu bölgelerinden çekti. Hatta Tuna’nın güney kıyılarında oturan ve sınırlarını korumakla vazifeli Vizigotları da yanına aldı. Ordusuyla, imparator karşıtı Eugenius (394)’a karşı Alpler’e çekildi. Böylece, Doğu ve Tuna’da sınırlar korumasız kaldı. Hunlar, 395 yılında kendilerini Romalılara hatırlatmak için bu uygun fırsatı kullandılar.

Hunlar, meşhur stratejilerine uygun olarak imparatorluğa iki farklı yönden saldırdılar. Ağırlık merkezi Tuna olan Batı kanadı tarafından organize edilen bir kısım Hunlar, önce donmuş olan Tuna’dan geçerek Moesia düzlüklerini zapt ettiler. Buradan Alpler ’e kadar akınlar yapmayı denediler. Balkanlar, İlyria ve Trakya’ya kadar ilerleyerek tahrip ettiler. Hunların bu hareketi, Romalılardan çok yirmi yıl önceki dehşeti içlerinde taşıyan Gotlarda büyük bir korku uyandırdı. Gerçekleştirilen bu akınlar planlı olmuş ve yerleşilerek vatan haline getirilecek en müsait toprakları bulma gayesi de taşımıştır. Bu durum, Doğu Roma İmparatorluğu kadar Sasanileri de telaşlandırmış ve korkuya sevk etmiştir. Bu zaman içerisinde Doğu Roma hudutlarındaki Hunların sayısı fazla değildi. Bunlar da Doğu Macaristan ve Transilvanya’da bulunmaktaydılar. Hunların esas kütlesi Güney Rusya’da Don Nehri civarındaki merkezlerinde bulunuyordu⁸.

⁸Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 64-67; G. Ostrogorsky *Bizans Devleti Tarihi*, (Türk. terc. F. Işıltan), Ankara, 1986, s. 50-51; E. Gibbon, *age.*, II, s. 69; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Oxford, 1973, s. 152-153, 176 vd.; B. Szász, *age.*, s. 23.

İlk dönemde Hunların Balkanlardaki varlığı ve hadiselerdeki rolü hâkimiyet tesis etmek, yerleşmek için değildi. Bölgenin coğrafi özellikleri ve iktisadi imkânlarını keşfetmek, dönemin önemli aktörlerinden Doğu Roma'yı siyasi, askeri yönleriyle yakından tanımak idi. Nitekim devletleşme süreci ve kısa sürede kazandığı tecrübe kısa-uzun vadeli akılcı politikaların belirlenmesinde belirleyici olmuştur.

Gelişme ve Genişleme Sürecinde Balkanlar

Nüfuslarını, güçlerini artıran, birçok kavmi yerinden oynatarak Güney Rusya bozkırlarında hâkim güç olan Hunlar, Avrupa içlerinde yeniden harekete geçtiler. İmparator I. Theodosios'a, İtalya seferinde refakat eden I. Alarik ve birlikleri, Hunların saldırı haberi üzerine aceleyle Tuna'da Moesia'da bulunan yerlerine geri döndüler. Kış gelmeden bütün ailelerini oraya getirip, Balkanlara ve imparatorluk içlerine çekildiler. 399 yılından beri bir araya toplanan Got paralı askerlerinin komutanı Gainas'ın müfrezesi İstanbul'un çevresini yakıp yıkıyordu. Bunlar aynı zamanda kendini Ostrogotların kralı ilan eden Tribigild(us)'in müfrezesiyle Bosporos'un iki yakasında Romalılarla (fakat aynı zamanda birbirlerine karşı da) kanlı savaşlar yapıyorlardı.

Bu kuvvetli barbar akınlarına karşı Doğu Roma savunması hemen hemen çaresizdi. 400 yılının yaz aylarında Gainas, İstanbul'a girdi ve terör estirdi. Bankaları yağma etti, imparator sarayını yaktı, tutkulu bir Ariani olarak kendi taraftarları için Hristiyan bir kiliseyi işgal etmeye çalıştı. Bu durum ona bir bela getirdi. Başkent'in öfkeli halkı sokak savaşlarında ordusunun yarısını imha etti. Diğer yarısı ise korkuyla şehirden kaçtı. Gainas ve etrafındaki asiler sürüsü imparatorluktan da sürüldü. Trakya üzerinden Tuna'nın kuzey kıyılarına yani eski anayurtlarına geri döndüler. Gainas'ın kaderi burada noktalandı. Korkunç bir Aralık soğuşunda hiçbir saldırı beklemedikleri sırada Hunlar, Gainas'ın ordusunu şaşkına çevirip, etrafını sararak düzenlerini bozdular ve yerle bir ettiler. Bu sırada Hunların Batı Kanadı reisi olan Uldız, Gainas'ın kafasını yeni yıl armağanı olarak İstanbul'a gönderdi (3 Ocak 401). İmparator Arkadius (395-408), teşekkür olarak bir sürü hediyeler gönderdi. İmparator ve Doğu Roma Hunlar sayesinde büyük bir tehditten kurtulmuş oldu. Bu durum Hunlara Balkanların yolunu açtı ve Romalıların zihnindeki Hun gerçeği farklı bir boyuta taşındı⁹.

Bu bağlamda Arkadius'un ölümünü (1 Mayıs 408) ve 7 yaşındaki oğlu II. Theodosios'un (408-450) tahta çıktığını öğrendiğinde Uldız, 408 yılında Doğu Roma

⁹Iordones, *Romana et Getica*, s. 99-101; I. Bóna, *age.*, s. 18-19.

İmparatorluğu'na saldırdı. Önce Olt Nehri'nin ağzından Demir Kapı'ya kadar olan bölgeyi ele geçirdi ve Tuna'nın kuzey kıyılarında kule tarzı küçük filo destek mevzileri gibi köprübaşı mevzilerini yaktı, sonra nehri geçti. Uldız'ın Skir yardımcı müfrezesi (Doğu Germen Skirler, 381'den beri Hunların silah arkadaşı idiler) List'den geçerek Moesia'da kilit noktayı elinde tutan Castra-Martis (Kula) mevzisini hileyle fethetti. Doğu Roma komutanı, Uldız'la savaşı sulh şeklinde bitirmeye çalıştı. O, aynı şekilde sulh ve ittifakı sağlamaya gayret etti. Buna mukabil Uldız, barışın sağlanması ve kalenin temizlenmesi için yıllık olarak altın talep etti. Böyle büyük bir başarıdan sonra Uldız, doğan güneşi göstererek “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri fethederim” dedi. Romalılar bunu kabul etmediler. Castra-Martis'i yeniden ele geçirdiler ve Skirlere yalnızca ağır kayıplar verdirmekle kalmadılar, aynı zamanda Uldız'ı Tuna'nın kuzey kıyılarına kadar tazyik ettiler (409). Kısa süre sonra Tuna'nın güney kıyısındaki mevzileri sağlamlaştırdılar ve 412 yılının ilkbaharında yeni Tuna filosunun hazırlanmasıyla ve eski gemilerin yeniden onarımıyla nehir sınırlarının savunmasını iyice güvenli hale getirdiler. İyi organize olmuş ilk Hun saldırısı Doğu Roma İmparatorluğu ve dünya tarihi açısından önem taşır. Henüz çocukken savaş esnasında tahta çıkan II. Theodosios (408-450) hükümeti, başkentin korunması için hemen yeni bir sur yaptırttı. Bu, yapımı 413 yılına kadar süren, “Theodosios”, veya konsül düzenlemesinde yaptıklarına göre olan adıyla “Anthemius” suru Doğu Roma'yı bin yıldan uzun süre korudu¹⁰.

Doğu Roma'ya karşı gerçekleşen ilk Hun saldırısından sonra Vizigot kralı Alarik, Tuna'yı geçerek Trakya ile Makedonya'yı yağmalayan ve ordusunun arkasında bulunan Hun kuvvetlerine 408 yılından beri harekâta bulunduğu Roma şehirlerinden elde ettiği ganimetin çoğunu verdi. Bu sayede Hun tehlikesinden kendini korumuş oldu. Alarik idaresindeki Vizigotlar, Roma kontrolündeki Güney Galya'nın büyük bir kısmını ele geçirirken, onların uzaktan akrabaları Burgund ve Franklar yavaşça Ren Nehri'ni geçmeye başladılar. Kuzey Galya'nın çeşitli kısımlarını işgal ettiler. Bu arada Avrupa coğrafyasındaki Hun ilerlemesine ana hatlarıyla bakacak olursak; İlk Hun saldırıları çeşitli kavimleri Güney Rusya'nın dışına itti. Onların büyük kısmını Balkanlara gönderdi. Bu suretle Doğu Roma İmparatorluğu'nun paylaşılmasına sebep olundu. Fakat Batı Roma'ya dokunulmadı. Çeşitli kavimlerin Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki saldırılarını çabuklaştıran, Hunların 400-415 yılları arasındaki akınları oldu. Bunun sonucunda İtalya kavimler tarafından yağma ve tahrip edildi. Ayrıca Avrupa'da, İspanya ve Galya da işgal edildi. Bu zaman içerisinde Hunlar Batı Roma İmparatorluğu üzerine bir harekette bulunmadılar. Doğu Roma'yı tazyik altında tutmak için

¹⁰Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 69-78.

de Tuna'nın güneyine sık sık saldırıda bulundular. Zaten Attila devrine kadar Hun dış politikasının esasını Batı Roma ile dostluk, Doğu Roma ile ise savaşlar oluşturdu. Nitekim doğu ile devam eden harpler sırasında Doğu Roma İmparatorluğu 412 yılında elçi Olympiodoros vasıtasıyla Hun Hükümdarı Karaton'la bir ateşkes yapmayı başardıysa da Hunlar ile Doğu Roma arasındaki ittifak ve dostluk bundan sonra hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bu süreç sonunda Hun dış siyasetinin önceliğini Doğu Roma'nın askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan etkisiz hale getirilmesi oluşturmuştur. Bunun hayata geçirilmesinde stratejik açıdan hayati coğrafya Balkanlar olmuştur. Bunların yanında; Hunların niyet ve elde ettikleri gücü yakinen bilen, bunun kendi gelecekleri için ne kadar büyük bir tehlike oluşturduğunun farkına varan Doğu Romalıların, Hunları durdurabilmek için onları zayıflatacak iç karışıklıklar çıkarma politikalarını hayata geçirebilecekleri saha fonksiyonu görmüştür. Nitekim kaos siyasetini önlemek için Hun hükümdarı Rua 422 yılında orduyu harekete geçirmiştir. Rua'nın komuta ettiği Hun kuvvetleri hızla ilerleyerek Makedonya ve Trakya'yı istilâ etmiştir. İran tehdidi karşısında Romalıların Trakya'dan Anadolu'ya asker kaydırılmaları Hunların hareketini kolaylaştırmıştır. Hunların Trakya'ya saldırısı üzerine ise bu ordu hemen geri çekilmiştir. Hunların daha fazla ilerlemesine mâni olmak için Doğu Roma anlaşma yapmaya mecbur kalmıştır. 422 yılındaki bu anlaşmayla Hunlar devamlı baskı altına aldıkları Doğu Roma'yı 350 libre (1 libre=453,6 gramdır) altın vergi vermeye mahkûm etmişlerdir¹¹.

420'li yılların sonuna doğru elde edilen başarıların yansıması olarak yeni bir Hun iktidar merkezi kurulmaya başlanmıştır. Bu merkez, Doğu ve Batı Roma imparatorluklarının sınırlarından çok uzakta olmayan, her ikisinin başkentine giden yolların kesiştiği, iyi savunma imkânı olan bir yerdedir. Yani Tuna havzasının göbeğinde, Orta Tuna nehir bölgesinde, Körös ve Maros nehirlerinin ortasındadır. Hunların asıl kuvvetlerinin buralarda toplanması sebebiyle, Doğu Romalılar etkili savunma önlemleri almaya çalıştılar. Bunun için, Batı Roma İmparatorluğu'na ait Sirmium bölgesini işgal ettiler. Orada bulunan Batı Roma hizmetindeki grupları (bunların arasında bazı Hunlar da vardı) yerlerinden sürdüler. Güvenlik sınırlarını Başka-Sirmium Tuna bölgesine kadar genişlettiler. Buraları askerî savunmaya çok elverişli yerlerdi ve 427 yılında buna dahil olmak üzere Sava Irmağı geçiş yerini koruyan imparatorluk şehri Sirmium'u ele geçirdiler.

¹¹I. Bóna, *age*, s. 23-24; B. Szász, *age.*, s. 129-130.

Batı Romalılar, Gotlar ve Germen kavimleri ile yaptıkları savaşlarda Hunları yardımcı kuvvet olarak davet ettiler. Bu yardımlar karşılığında Pannonia Hunlara verildi. Bu bölge Hunlara hem yerleşme bölgesi olmuş hem de Batı, Doğu ve Güney'e yapılan seferlerde büyük avantaj sağlamıştır. Doğu Roma'nın Hunlara tâbi ve Tuna boyunda oturan Hun asıllı Amilsurlar, Itmarlar, Tonosurlar, Boiscler ve diğer kavimlerle Hunlara karşı ittifaklar yapması üzerine Rua, Esła'yı elçi olarak İstanbul'a gönderdi ve Trakya bölgesine karşı savaş hazırlıklarına başladı. Hun Elçisi Esła, Doğu Romalılara kendilerine bağlı kavimlerle antlaşma yapmamalarını, yoksa muahede yapmaktan vazgeçileceğini ve savaş yapılacağını diplomatik dille anlattı. Doğu Romalılar bunun üzerine vakit kaybetmeden Rua'yaelçi göndermeye karar verdi. Fakat Doğu Roma'nın Hunlar ile antlaşma yolu aradığı sırada Rua ansızın öldü (434). Devletin başına Attila'nın geçmesiyle Hunların Balkan politikası farklı bir seyir almaya başladı¹².

Genişleme sürecinde Hun ağırlık merkezi Pannonia bölgesine kaymış ve buna paralel olarak da Balkanlar siyasi, askeri ve iktisadi olarak direk olarak hedef coğrafyalardan birisi haline gelmiştir. Özellikle boylar birlikteliği şeklinde tesis edilen devlette İstanbul idaresinin boylar üzerinden kaos çıkartma politikalarının engellenmesinde Balkanlar bir nevi set vazifesi görmüştür. Ayrıca Doğu Roma'nın batıya çıkış yollarının kesilmeye çalışılmasında, milletlerarası ticaret yollarının kontrol altına alınmasında, ihtiyaç duyulan tarım ürünlerinin ve insan gücünün temin edilmesinde hayati rol oynamıştır. Bu aşamada izlenen siyaset yakın gelecekte fiili olarak ele geçirmenin alt yapısını oluşturmuştur.

İmparatorluk, Attila Dönemi Balkan Politikası

Attila döneminde temelleri Uldız zamanında atılan ve Balkanların kilit noktalardan birisini oluşturduğu Hun Devleti'nin dış politikasında, o dönemki bilinen dünyada güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar hâkim olma ülküsünde Doğu Roma'yı siyasi ve askeri bakımdan devre dışı bırakma aşaması hayata geçirilmeye başlandı. Nitekim, büyük bir devlet adamı, asker olduğu kadar usta bir diplomat da olan Attila, Doğu Roma'nın birçok yönden karşı karşıya kaldığı olumsuz durumdan istifade ederek ordusuyla harekete geçti. Tuna'da bulunan en son Doğu Roma mevzisi Castra Constantia'ya saldırdı ve birçok Romalıyı esir aldı. Bunun üzerine Romalılar derhal Hunlara elçiler gönderdi. Elçiler, yapılan saldırının antlaşmalara aykırı olduğunu iddia ederek Hunlarla müzakerelere başladı. Attila, hareketin niçin yapıldığını diplomatik manevralarla Doğu Romalılara izah etti. Bu hareket savaş değil,

¹²Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 80-87; T. Stickler, *Hunlar*, Çev. E. Ayan, İstanbul 1922, s.60-67.

bir uyarı idi. Çünkü Margus Piskoposu Hun hudutlarına girerek, Hunlarca çok kutsal olan mezarları soymuştu. Bu sebeple piskoposu kaçaklarla birlikte, Margus antlaşmasına uygun bir şekilde iade etmedikleri takdirde savaş ilan edilecekti. Ayrıca kaçakların sayısının fazla miktarda olduğu da özellikle belirtilmişti. Bu görüşmeler neticesinde Romalılar söylenenleri inkâr etti. Hunlar ise görüşlerinde ısrar ettiklerinden uzlaşma sağlanamadı, bunun üzerine savaş patlak verdi. 440 yılı sonbaharında harekete geçen Hun orduları Tuna'yı geçerek, çevredeki birçok yeri tahrip ettikten sonra Viminacium (Bugünkü Kostolaç)'u ele geçirdi. Hunların bu hücumu üzerine birçok Doğu Romalı; bir kişi yüzünden devlet savaş tehlikesine maruz kalmasın diye, piskoposun geri verilmesi gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine piskopos, kendisinin geri verileceğinden korkarak gizlice Hunlara kaçtı. Kendisine dokunulmaması şartıyla Margus şehrini teslim etmeyi vaat etti. Hunlar, sözünde duracak olursa isteğini yerine getirip, her türlü yardımı yapacaklarına söz verdiler. Bunun üzerine piskopos, kendisine eşlik eden küçük bir Hun birliğiyle Romalıların sınırına döndü ve Tuna'nın kıyısında onları pusuya yatırdı. Geceleyin uygun bir anda işaret vererek, Hunları harekete geçirdi ve şehri teslim etti. Bu hareketle birlikte Hunlara artık Trakya ve İstanbul'un yolu açılmış oldu. Bu hadiselerin devamı olarak Balkanlar üzerine iki sefer gerçekleştirdi¹³.

I. Balkan Seferi

Doğu Roma'nın siyasi, iktisadi olarak içinde bulunduğu güç durumdan, Vandal Kralı Geiserik'in Romalılara karşı kendisinden yardım istemesinden ve Hunlar karşısındaki aczinden yararlanan Attila, Margus'un ele geçirilmesiyle başlayan hareketine devam ederek Balkanlara doğru ilerlemeye başladı (441). Tuna Nehri'nin güney tarafında, batı istikametine doğru saldırılarına devam etti, hareketini İlyria bölgesine kadar genişletti. Singidunum (Belgrad)'u kuşatarak ele geçirdi ve bütün ahalisini esir aldı (441). Daha sonra Sirmium'u fethetti. Devamında Attila, güneyden başlayarak Pannonia Secunda bölgesini ve Naissus (Niş)'u da hâkimiyeti altına aldı. Trakya'ya doğru hızlı gelişen Hun hareketi, Hunlarla çok iyi ilişkiler içerisinde olan Batı Romalı Aetius'un araya girmesiyle durdu. Aetius; Doğu Romalıların MargusBarışı şartlarını yerine getirerek ödenmeyen vergileri ödeyeceklerine ve kendilerindeki tüm kaçakları iade edeceklerine garanti verdi. Bunun teminatı olarak da oğlu Carpilio'yu Hun sarayına rehin olarak gönderdi. Böylece Tuna bölgesindeki stratejik birçok kale Hunların eline geçti ve Balkanlar'da Hunlara ciddi şekilde mukavemet edecek herhangi bir güç kalmadı. Hunlar ile Doğu Roma arasında 442 yılında yapılan bu anlaşmayı Romalılar

¹³Priskos, s. 24-25; B. Szász, *age.*, s. 187-191; I. Bóna, *age.*, s. 55-56.

adına konsül Nomus imzalamıştır. Bu sırada Asya taraflarında bulunan İmparator da dönüşünde 443 yılı başlarında onaylayarak şartlarını yerine getirmeye çalışmıştır¹⁴.

II. Balkan Seferi

447 yıllarına yaklaşıldığında Attila'nın Doğu Roma politikasının daha sertleştiği görüldü. Çünkü I. Balkan Seferi'nden beri İmparator II. Theodosios, Balkanlar'da Hunlara karşı bir müdafaa hattı teşkil etme teşebbüsünde bulunmuş ve Magister Officiorum olan Nomus'u görevlendirerek yeni bir limes tanzimine girişmişti. Bunun yanında Doğu Roma'nın ağır mali kriz içerisinde bulunması, 446'da ortaya çıkan salgın hastalık ve 447'deki İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun birçok şehrinde hasarlar meydana getiren büyük deprem gibi felaketler de Attila'nın Doğu Roma'ya yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Fakat Doğu Roma'nın askerî ve mali bakımdan içine düştüğü çok zor şartların yanında, Attila'nın hareketinin altında yatan esas sebep ise, Doğu Roma'yı tehlike olmaktan çıkartarak kontrol altına alıp Batı Roma'ya yönelmekti. Yani alt yapısı oluşturulan cihan hâkimiyeti ülküsünü gerçekleştirmekti. Bu arada II. Theodosios zamanında Attila, Romalılardan, daha önce ödenmeyen borçların karşılığı olarak zorla vergi topladı. Kendisine elçilerin gelmesi, kaçakların iade edilmesi ve vergiler hususunda mektup yazdı. Bu mektubu, isteklerini bildirmek üzere Doğu Roma'ya gönderdiği elçiler ile yolladı. Kendi elçileri geri dönerken de Romalı elçilerin onlarla birlikte gelmesini istedi. Eğer bunlar yerine getirilmez ise, Doğu Roma'ya savaş açacağını belirtti. İmparator, Attila'nın mektubunu okuyunca, kendilerinde bulunan kaçakları iade etmeyeceğini, fakat derhal bir elçilik heyeti göndereceğini söyledi. II. Theodosios, Attila'nın asıl isteklerini geri çevirince Attila ordusuyla Tuna'yı geçti ve birkaç küçük kalenin alınmasından sonra çok kalabalık bir şehir olan Ratiaria'ya başarılı bir saldırı yaptı. Burası Tuna Bölgesi'nin anahtar yeri idi. Ostrogot Kralı Valamir ile Gepidlerin Kralı Ardarik'in kuvvetlerinin de katıldığı Hun ordusu bugünkü Bulgaristan'a girerek Oescus (Gigen) kasabası yakınında Vidin Çayı'nı geçti. Burada, Moesia bölgesi Magister Militum'u olan ve Hunlardan Romalılara firar eden Got asıllı Arnegisclus komutasındaki Doğu Roma ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Arnegisclus da savaş meydanında hayatını kaybetti. Bu başarıdan sonra Attila Hun ordusunun bir kolunu Niğbolu civarındaki Asemus (Osem) Kalesi'nin muhasarasına memur etti. Tuna boyundaki yerleri almak üzere de doğu istikametine başka kuvvetler sevk etti. Kendisi ise esas Hun ordusu ile güneye doğru ilerleyerek Sofya, Filibe'yi zapt etti ve Edirne'yi kuşattı. Kuvvetlerinin bir kısmını Edirne muhasarasına bırakarak Silistre, Preslav'ı ele geçirdi ve İstanbul istikametine yöneldi.

¹⁴Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 105.

Lüleburgaz, Gelibolu ve Akbas Limanı şehirlerini de fethetti. Bu sırada Attila, geride mukavemet edebilecek yerleri yok etmek gayesiyle ansızın geri döndü. Trakya'dan geçerek Teselya'ya girdi ve Termopil Geçidi civarına geldi. Artık Hun tehlikesi başkent İstanbul'u tehdit ediyordu. Doğu Roma, Hunların başarıları karşısında tamamen ümitsizliğe düştü. Bu arada Vandallara karşı Sicilya'da bulunan Doğu Roma birlikleri ile İran sınırındaki garnizonların geri dönmesi ve Prens Aspar komutasındaki bu kuvvetlerin 447 yılında Chersones'te Hunlara mağlûp olması Roma için her şeyin sonu oldu. İmparator II. Theodosios, Attila'dan barışı adeta dilenmek mecburiyetinde kaldı¹⁵.

İmparatorluğun Doğu ordusu komutanı Senatör Anatolius vasıtasıyla, Athyra (Büyükçekmece)'da ordugâh kuran Hunlar ve Doğu Romalılar arasında barış görüşmeleri yapıldı. 447'de imzalanan ve tarihte Anatolius Barışı diye bilinen antlaşmanın maddeleri şöyle idi:

1. Kaçaklar derhal Hunlara iade edilecek.
2. Geçmiş vergiler karşılığında 6000 libre altın Hunlara ödenecek.
3. Hunlara ödenen senelik vergi 2100 altına çıkarılacak.
4. Parasını ödemedi Romalıların ülkesine kaçmış olan her Romalı esir başına 12 altın ceza ödenecek ve bu ödenmediği takdirde esir sahibine iade edilecek.
5. Romalılar, Hun ülkesinden kendi tarafına kaçanları bir daha kabul etmeyecek.

Doğu Romalılar, kendilerine kabul ettirilen bu ağır şartları zihinlerini sarmış bulunan Hun korkusundan dolayı kabul etmek zorunda kalmışlardı. Çünkü imparatorluğun hazineleri saçma gösterilere, boş, faydasız şan şöret sefalarına ve ölçsüz zevklere hasredilmişti. Bu sebeple iktisadi olarak büyük bir felaketin içerisinde bulunuyorlar ve Hunlara ödenmesi gereken paraları temin için tedbirler düşünüyorlardı. Bu sebeple halktan haksız yere zorla vergi toplandı. Toprak vergisinden muaf tutululardan bile hâkimlerin kararı ile toprak vergisi alındı. Herkes üzerine düşen altını getiriyor ve vergiler imparator tarafından vazifelendirilenlerce zorla toplanıyordu. Öyle ki, atadan kalma zenginliklerin sahibi olanlar, eşlerinin süs eşyalarını ve kendi değerli şeylerini satıp ödenmesi mecburi paraları temine çalışıyorlardı. Bu savaş, Romalıların o derece büyük felaketlere düşmesine sebep oldu ki, açlıktan ve intihar ederek birçok insan canından oldu. Hazine tamamen boşaltılarak Hunlara

¹⁵Priskos, s. 26, 29; Theophanes, *Chonographia*, bkz. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, II*, neşr. I. Classen-I. Bekker, Bon, 1839, s. 102 vd.; B.Szász, *age.*, s. 216-217; A. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, III*, s. 215-216; F. Altheim, *Attila et Les Huns*, Paris 1952, s. 153.

ödenecek para temin edildi. Bu sırada İstanbul'a bu iş için gelmiş olan Hun Elçisi Scotta vasıtasıyla da Hunlara gönderildi. Aynı zamanda para ile birlikte kaçaklar da iade edildi.

Sonuç

Attila devrinde Doğu Roma'ya karşı gerçekleştirilen iki Balkan seferi neticesinde; Tuna boyundaki Doğu Roma savunma mekanizması çökmüş, iki Roma devleti arasındaki bağlantı noktaları kesilmiş, Hunların Batı Roma'ya yönelmelerine mâni olabilecek hiçbir engel kalmamıştır. Ayrıca Doğu Roma ağır bir vergiye bağlanmış ve Hunların istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlanmıştır. Bu da Türk devlet geleneğine göre bir devletin hâkimiyet altına alınması için yeterli idi. Doğu Roma'dan alınan altınlarla Hun hazinesi daha da zenginleşmiş, Balkanlardaki sınırları da oldukça genişlemiştir¹⁶.

Hunların yurt tutma ve devletleşme süreçlerinden beri tanınmaya başladıkları, harici politikalarında mühim yer tutan Balkan coğrafyası, jeo-stratejik konumuyla fetih ve hâkimiyet tesis etmelerinde, özellikle Doğu Roma ile münasebetlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Attila döneminde Balkanlarda tesis edilen hâkimiyet Hunların bilinen dünyada küresel güç haline gelmelerinde mihenk taşı olmuştur. Hun ülkesinin güvenlik ve asayişinde hayati yer tutmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali: Avrupa Hunları, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- _____, "Attila Devrinde Hun-Doğu Roma Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 71, 1991.
- _____, *Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı*, İstanbul 2014.
- A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, Oxford, 1973.
- BÓNA, I., *Das Hunnenreich, Corvina Kiada*, Stuttgart 1991.
- Eunapius Sardinianus*, Neşr. C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum, IV*, Paris 1851.
- F. Altheim, *Attila et Les Huns*, Paris 1952.
- Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi II*, İstanbul 1988.
- G. Ostrogorsky *Bizans Devleti Tarihi*, (Türk. terc. F. Işıltan), Ankara, 1986.

¹⁶Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s. 107-110.

Jordanes, *Romano et Getica*, neşr. Th. Mommsen, Berolini 1882.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997.

SZÁSZ, B., *A Húnok Története Attila Nagykiraly*, Budapest 1943.

T. Stickler, *Hunlar*, Çev. E. Ayan, İstanbul 1922.

III. BÖLÜM

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ ORDULARININ BALKANLARDAN GEÇİŞİ VE SEBEP OLDUKLARI OLAYLAR

Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU*

Bizans İmparatorluğu'nun en değer verdiği toprağı Anadolu'nun 26 Ağustos 1071'deyapılanMalazgirt Savaşı ile Türklere açılması ve Türk yerleşiminin başlaması Haçlı Seferleri'ne neden oldu. Avrupa, Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlığın doğu sınırını artık koruyamadığını ileri sürerek Türkleri Anadolu ve Ortadoğu'dan atmak için bu seferleri gerçekleştirdi. Malazgirt Zaferi'nden 25 yıl sonra başlayan Haçlı Seferleri yaklaşık 200 yıl Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı etkiledi. Doğu'ya yönelik dokuz seferin yapıldığı bu süreçte tek başarılı olan sefer 1096-1099 yılları arasında yapılan Birinci Haçlı Seferi'ydi. Avrupa imparator ve krallarının katılmadığı bu sefere bölgenin feodal asil, kont ve dukleri iştirak etti.

Beş grup halinde farklı bölgelerden ve farklı zamanlarda yola çıkan bu feodal beyler Fransa Kralı Philippe'in kardeşi Hugue de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, Güney İtalya Normanlarının reisi Bohemund, Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles, Normandia Dükü Robert, Blois Kontu Etienne, Flandre Kontu II. Robert'ti. Bu ordular ve onlardan önce harekete geçen Fransız din adamı olan Pierre l'Hermite komutasındaki 20.000 kişilik ordu Bizans İmparatorluk toprağı Balkanlar üzerinden İstanbul'a geldi. Balkanlardan iki güzergâh üzerinden ilerleyen ordulardan Belgrad'a gelenler Sofya, Succi Geçidi, Filibe, Edirne üzerinden İstanbul'a ulaşırken, Via Egnatia olarak bilinen ve Roma döneminden itibaren özellikle askeri açıdan çok önemli görülen diğer bir güzergâhı takip edenler Arnavutluk'ta bulunan Draç'tan (Drryhakion) hareketle Ohri-Manastır-Vodena-Selânik-Kavala-Keşan-Marmara Ereğlisi ve Silivri üzerinden İstanbul'a vardı.

Haçlıların gelişi öncesi imparatorluk yönetim ve halk olarak çok tedirgindi. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) asker olması sebebiyle savaş meydanlarında edindiği tecrübe ile Batılıların anlaşmalara uymayan, söz dinlemeyen, yağmacı ve para düşkünü bir yapıya sahip olduklarını biliyordu. Halk da aynı şekilde, onlardan zarar

geleceğinden endişe duymaktaydı. Hatta Haçlıların gelişi öncesi yaşanan çekirge istilasını bile hoş olmayacak olayların işareti olarak algılanmış ve bu nedenle korku ve heyecan daha da artmıştı. Ancak devlet ağırlığını koyarak halkın yatışmasını sağladı.¹

İmparatorluk Haçlıların gelişi öncesi tüm tedbirleri aldı. Özellikle başta Balkanlar olmak üzere Haçlıların geçeceği yerlerde erzak sıkıntısı çekmemeleri için pazarlar kurmaya çalıştı. Bu şekilde onların çevreye saldırmalarının, yiyecek bulmak için köyleri, şehirleri, tarla ve bağları talan etmelerinin önüne geçmeyi düşündü. Güvenlik önlemlerini en üst düzeye çıkaran Bizans, Haçlıların Balkan topraklarını sakin bir şekilde terk etmeleri için uğraştı. Bunu yaparken, imparatorluk birliklerinin onlara eşlik etmesini sağladı. Ayrıca imparator Haçlı liderlerine elçiler göndererek imparatorluğa duydukları öfkeyi yatıştırmaya çalıştı. Çünkü Birinci Sefer öncesi Avrupa’da kavga ve çekişme hâkimdi. Asayiş ve güvenlik yoktu. Bu duruma 1095’teki Clermont Konsili’nde tekrar canlandırılmaya çalışılan Tanrı Barışı ile son verilmek istenmiş fakat sonuç alınamamıştı. Dolayısıyla İmparatorluğun aldığı bunca tedbire rağmen Haçlıların yol boyunca kontrolsüz bir şekilde ilerlemeleri, içlerinde taşıdıkları öfke, kin ve hınçtan kaynaklanıyordu. Aynı zamanda İmparatorluğu kıskanmaları da etkiliydi.

Balkanlardan geçen ilk ordu, ana ordulardan önce gelen Pierre I’Hermite’in ordusu oldu. Fransa’dan ayrılarak Köln üzerinden Macaristan’a ulaşan Pierre ve her türlü donanıma sahip 20.000 kişilik ordusu 20 Haziran 1096’da ulaştıkları Macar toprağı Semlin’de hoş olmayacak davranışlar sergiledi. Bir ayakkabı satışından başlayan kavgayı savaşa dönüştüren Haçlılar şehre saldırarak 4000 Macar’ı katletti ve iç kaleyi ele geçirdi. Ardından herhangi bir yağma ve saldırı karşısında kendilerini cezalandıracağını ifade eden Macar Kralı Koloman’dan çekindikleri için Sava Nehri’ni geçip imparatorluk toprağı Belgrad’a ulaştı. Bu sırada halk Semlin’de yaşananlardan haberdar olmuş ve şehri terk ederek dağlara kaçmıştı. Hatta Belgrad valisi Niketas da bu kalabalıkla başa çıkamayacağını düşünerek Niş’e çekilmişti. Haçlılar Belgrad’ı acımasızca yağmaladıktan sonra ateşe verdi; ardından yollarına devam ederek Niş’e ulaştı. Pierre burada vali Niketas’tan kendilerine erzak vermesini istedi. Vali Belgrad’dan edindiği tecrübe ile Haçlıların gelişinden başkent İstanbul’u bilgilendirmiş ayrıca askeri gücünü Peçeneklerle takviye etmişti. Ayrıca erzak temin edilinceye kadar Pierre’den rehine vermesini ve hızlıca yollarına devam etmesini söylemişti. Pierre tarafından bu teklif kabul edildi ve iki Haçlı, valiye rehine olarak gönderildi. Bununla birlikte Haçlıların

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Anna Komnena, *Aleksiad*, X, 5-6, trc. Bilge Umar, *Anna Komnena. Aleksiad*, İstanbul 1996, s. 304. Krş. Steven Runciman *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, 3 cilt, Ankara 1989, I, s. 91; Birsal Küçüksipahioğlu, “Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı”, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3 (2013), s. 45.

şehri terki sırasında çıkan kavga çatışmaya dönüştü ve Haçlıların saldırısı neticesinde yangın çıktı. Bunun üzerine vali tüm gücüyle Haçlılarla mücadele ederek onları yenilgiye uğrattı. Çok sayıda Haçlı öldü veya esir alındı. Perişan bir halde yollarına devam eden Haçlılar yaşadıkları açlık sebebiyle Bela Palanka şehrinde tarlalardaki ürünleri yağmaladılar. Pierre ve ordusu bundan sonra Sofya'ya ulaştı. Burada onları İstanbul'dan gelen imparatorluk elçileri ile onlara eşlik eden birlikler karşıladı. Bunlar aldıkları emre göre Haçlıların ihtiyaçlarını karşılayacak ve onların hiçbir yerde üç günden fazla kalmamalarını sağlayacaktı. Sofya'dan sonra Haçlılar imparatorluk birliklerinin yanlarında olması sebebiyle olaysız bir şekilde Filibe-Edirne üzerinden ilerleyerek başkent İstanbul'a ulaştılar.² Anna Komnena'nın³“*sayıları kum tanelerinden ve gökteki yıldızlardan daha çok*” dediği bu grubun imparatorluk tarafından surların dışında ikamet etmesi sağlandı ayrıca çok beğendikleri İstanbul'u gruplar halinde gezmelerine izin verildi. Ancak onlar tabiatlarındaki kavgacı ve yağmacı ruhu burada da göstererek şehrin binalarına, evlere ve kiliselere zarar verip, kiliselerin kurşunlarını sökerek halka satmaya çalıştı.⁴Pierre'i sarayda ağırlayan İmparator Aleksios ona Türkleri yenecek güce sahip olmadıklarını, bu sebeple arkadan gelen büyük orduları beklemesi gerektiğini söylenmişti. Ancak Haçlıların yaptığı bu taşkınlık ve saldırılar karşısında bir an önce Anadolu yakasına geçirilmelerini ve Kibotos askeri karargâhına götürülmelerini emretti. Bu onların Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarına geldiklerinin de işaretiydi. Haçlılar, Eylül ayından itibaren Türk topraklarına girerek Türkiye Selçuklu başkenti İznik ve civarına saldırılarda bulundu. Aynı zamanda İznik civarındaki Hristiyan halka da zalimce davrandı. Anna Komnena'nın ifadesine göre⁵ Haçlılar “bebekleri mızraklara geçirip kızartarak yerken, büyüklere de akla hayale gelmeyecek işkenceler yaptı”. Bu Haçlı ordusu 21 Ekim 1096 tarihinde Drakon vadisinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve askerleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı.⁶

² Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC. occ.,IV, 1, 7-15,s. 276 vd. trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007, s. 13 vd.Krş. Runciman, *age.*,I, s. 97 vd.

³Anna Komnena, *Aleksiad*,trc. Bilge Umar, *Anna Komnena. Alexiad*, İstanbul 1996, s. 304.

⁴*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*, RHC. occ.,III, s. 121, trc. Rosalind Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979, s. 3;Petrus Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, RHC. occ., III, s. 11, trc. J. H. ve L. L. Hill *Peter Tudebode*, Philadelphia 1974, s. 17;Guibertus Noviegentis, *Historia Gesta Dei Per Francos*, RHC. Occ, IV, II, s. 143, trc. Robert Levine, *The Deeds of God through the Franks*, 1997, II, s. 43. Krş. Küçüksipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul 2021, s. 94-95.

⁵Anna Komnena, *Aleksiad*, s. 306.

⁶Küçüksipahioğlu, “Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı”, 43 vd; aynı yazar, , “The First Turkish Leader Against The Crusaders: Sutân Kilij Arslan I”, *Şarkiyat Mecmuası*, XXVI (2015/1), s. 67 vd.

Pierre'den sonra Birinci Haçlı Seferi'nin ana orduları 1096 yaz sonlarından itibaren ülkelerinden ayrılarak doğuya doğru gelmeye başladı. Bu orduların liderleri geride bıraktıkları topraklarını kilisenin himayesine ve akrabalarına teslim etmiş, ordularının donanımı için gerekli parayı bulduktan sonra harekete geçmişlerdi. Bunlardan ilki Fransa Kralı I. Henri'nin oğlu, Philippe'in kardeşi Hugue de Vermandouis oldu. Doğu'da zengin bir mülke sahip olma düşüncesiyle yola çıkmış bulunan Hugue ordusuyla birlikte 1096 yılı Ağustos sonunda ülkesinden ayrılarak İtalya Bari üzerinden Draç'a geldi. Ancak Adriyatik'i geçerken çıkan şiddetli fırtınada gemilerinin büyük bir kısmını kaybederken bindiği gemi Draç'ta karaya vurmuş, kendisi de perişan halde bulunmuştu. Bizans İmparatorluk görevlileri tarafından buradan alınan Hugue çok iyi ağırlandı ve başkente götürüldü. Fırtınaya yakalanması, gemilerinin parçalanması ve az sayıdaki ordusunda yaşanan kayıplar Hugues'ün Draç'ta ve sonrasında herhangi bir olaya sebebiyet vermesine engel oldu. Aynı şekilde başkent İstanbul'da da devleti zor durumda bırakacak hiçbir davranışı olmadı. İmparator Aleksios, gelen bu liderlerin niyetinin doğuda devletler kurmak olduğunu anlamıştı. Bu nedenle gelen tüm liderlerden kendisine feodal Avrupa toplumunda yaygın olan vassallik yeminini etmelerini istedi. Aralarından sadece Raymond de St. Gilles ve Godefroi de Bouillon'un yemin hususunda sorun çıkardığı görülse de bu durum kısa sürede aşıldı ve onlar da imparatora yemin etti. Bu yeminle imparator, tüm liderlerden bir zamanlar imparatorluğa ait olan ama şimdi Türkler tarafından ele geçirilmiş bulunan yerlerin tekrar geri alınması durumunda imparatorluğa iadesini istemekte; bu yemin karşılığında kendisi de onlara karada ve denizde yardım etmeyi, sefer esnasında erzak alabilecekleri pazarlar kurmayı, imparatorluk topraklarından geçişte kolaylık göstererek güven içinde gitmelerini sağlayacağına söz vermekteydi.⁷

Hugues'ten sonra Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon ve kardeşi Baudouin liderliğinde 70.000 piyade, 10.000 atlıdan meydana gelen Haçlı ordusu 1096 yılı Ağustos sonunda Lorraine'den hareketle Macaristan üzerinden Balkanları geçerek İstanbul'a gelmeyi hedefledi. Bu sebeple Macar Kralı Koloman'a elçiler yollayarak ülkesinden geçme izni isteyen Godefroi'ya kral, Pierre ve ordusundan çektiklerinden dolayı temkinli yaklaşmış, Godefroi'nın kardeşi Baudouin ve ailesinin kendi yanında rehin kalması şartıyla geçebileceklerini söylemişti. Bu isteği yerine getiren Godefroi ve ordusu Ödenburg'tan itibaren Macar topraklarına girdi.

⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 308-309. Ayrıca bkz. F. Chalandon, *Les Comnène I: Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, s. 174-175; Küçükşipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 96-97.

Koloman, Haçlılara erzak temini ve ucuz fiyatla ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacağını belirtirken, Godefroi'dan da, ordusunun Macar ülkesinde saldırı ve yağmada bulunmamalarını istedi. Bunu yapanların mallarının müsadere edileceğini ve ölümle cezalandırılacaklarını söyledi. Bundan sonra Macaristan'ı rahatlıkla geçen Haçlılar ardından imparatorluk toprağı Belgrad'a ulaştı. Pierre'in ordusu yüzünden burayı boş ve ıssız bulan Haçlılar Niş'e doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada Niş'te bulunan vali hemen bir imparatorluk birliğı göndererek Haçlılara eşlik edilmesi emrini verdi. Valinin bu emri verme sebebi onların olası saldırı ve yağmalarının önüne geçmekti. Bu sayede ordu Silivri'ye kadar sorunsuz geldi. Ancak Silivri'de Haçlıların birdenbire etrafa saldırdıkları ve yağmaladıkları görüldü. Bu şekilde davranmalarının geçerli bir sebebi bulunmamakla birlikte Hugues de Vermandouis ile ilgili olduğu düşünülmektedir. 8 gün süren bu tahrip ve yıkım, Aleksios'un gönderdiği iki elçinin çabalarıyla sona erdirilerek Godefroi ve ordusunun 23 Aralık 1096'da İstanbul'a ulaşması sağlandı.⁸ Ancak Godefroi ve ordusu İstanbul'da rahat durmadı ve imparatorluğu zor durumda bıraktı. İmparatora vassallik yemini etmek istemeyen Godefroi'nin, Anna Komnena'ya⁹ göre niyeti görünüşte Kudüs'e sefere gitmek ama gerçekte ise İstanbul'u ele geçirerek imparatorluğa sahip olmaktı. Gerçekten Godefroi'nin ordusu Anna'nın dediğı gibi başkentin varoşlarını yağmalamaya başladı. Hatta ilerleyen süreçte daha da ileri giderek bölgedeki köylere baskınlar yapmaya ve imparatorluk birliklerine saldırmaya çalıştı. Ardından imparatorluktan intikam alma ve onu ele geçirmek için harekete geçti. Askerlerini Haliç'in yukarısından Blakhernai bölgesine köprü vasıtasıyla geçirerek Blakhernai Sarayı'na çıkan sur kapısını yakıp surlara saldırdı. Haçlıların bu saldırgan halleri başkent halkını çok korkuttu. Ancak Aleksios'un müdahalesi olayların daha da büyümesini engelledi ve mücadele imparatorluğun lehine sona erdi. Haçlılar Aleksios karşısında yenilgiye uğrarken, Godefroi da isteksiz bir şekilde vassallik yemini etmek durumunda kaldı.¹⁰

Birinci Haçlı Seferi'nin üçüncü ordusu Bohemund liderliğindeki Normanlar oldu. Güney İtalya bölgesinden olan Bohemund meşhur Norman reisi ve İmparator Aleksios Komnenos'un en büyük düşmanı Robert Guiskard'ın oğluydu. Sefere çıkmadan önce Bizans İmparatorluğu ile Balkanlar bölgesinde savaşlar yapmış olan Normanların hedefinde belirtildiğı üzere İstanbul'u ele geçirerek imparatorluğa sahip olma düşüncesi yatmaktaydı. Ülkesinde hiçbir beklentisi olmayan Bohemund sefere katılmayı ve diğere Haçlı liderleri gibi

⁸ Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 71 vd, trc. I, s. 116 vdd; Albertus Aquensis, *RHC. Occ.*, IV, II, 1-9, s. 299-305, trc. 61-75. Ayrıca bkz. Küçükspahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 98-99.

⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 313.

¹⁰ Küçükspahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 99 vd..

Doğu'da devlet kurmayı hayal etti. Anna Komnena¹¹ Bohemund'un da bir devlet kurma isteği olduğunu ve imparatorluğu ele geçirmeyi düşündüğünü ifade etmektedir.

1096 yılı Ekim ayında hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkan Bohemund, her kesimden insanın yer aldığı ordusuyla birlikte Bari-Avlona-Kastoria-Pelagonia üzerinden Via Egnatia yoluyla İstanbul'a geldi. İmparatorluktan nefret etmesine rağmen ordusunu herhangi bir saldırı, kavga ve yağmaya karşı uyardı. Buna rağmen ordu Kastoria'da halkın daha önceki tecrübeler sebebiyle yiyecek vermemesi yüzünden zor anlar yaşadı ve bölgede buldukları yiyecek, at ve eşekleri güç kullanarak alıp açlıklarını gidermeye gayret etti. Ayrıca Pelegonia'da sapkın olduklarını düşündükleri gruplara saldırarak evlerini yaktılar, yangından kurtulanları öldürerek ganimet elde ettiler. Vardar Nehri bölgesinde Peçeneklerden oluşan ve kendilerine İstanbul'a kadar eşlik etmekle görevlendirilen imparatorluk birlikleri ile Bohemund'un bir kısım askeri güçleri çatışma yaşadı. Peçenekleri yenilgiye uğratan Haçlılar onlardan bir kısmını esir alırken kendilerini neden öldürmeye çalıştıklarını da öğrenmeye çalıştı. Bohemund bundan sonra ordusuyla Serez'e doğru yoluna devam etti. Bu sırada daha önceden başkent İstanbul'a gönderdiği elçiler, yanlarında üst düzey bir imparatorluk görevlisi ile geldi ve Bohemund'a bilgi vererek Serez'de iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma Bohemund ve ordusunun imparatorluk topraklarında hiçbir yere saldırmadan yollarına devam etmesini içermekteydi. Aynı zamanda Haçlıların el koyduğu tüm hayvanların geri verilmesini de şart koşmaktaydı. Bundan sonra ordusu ile birlikte Keşan'a gelen Bohemund orduyu yeğeni Tankred'in kumandasına bırakarak başkent İstanbul'a gitti ve bir süre sonra ordusu da başkente geldi. İmparator Aleksios'a sorunsuz bir şekilde vassallık yemini eden Bohemund daha sonra ordusuyla birlikte 26 Nisan 1097'de Boğaz'dan geçirildi ve Pelekanon'a intikali sağlandı.¹²

Bohemund'dan sonra Birinci Haçlı Seferi'nin 100.000 kişiden oluşan en kalabalık ordusuna sahip olan Toulouse Kontu Raymond St. Gilles başkent İstanbul'a ulaştı. Sefere katılan liderler arasında en yaşlı ve en idealisti olan Raymond, Papa II. Urbanus'un da güvendiği liderlerden biriydi. Hatta Clermont Konsili sonrası papanın Fransa ziyareti sırasında bizzat Toulouse'da onunla görüşerek Haçlı Seferi'ni müzakere ettikleri biliniyordu. Toulouse'dan ayrılarak Alpler ve Kuzey İtalya üzerinden Lombardia yoluyla İstria'ya gelen

¹¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 323.

¹² *Gesta Francorum, RHC. occ.*, III, 124-125 trc. s. 7 vd, 12; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 92 vd. trc. I, s. 136; Albertus Aquensis, *RHC. Occ.*, IV, s. 312-313, trc. 89, 91; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 320 vd. Ayrıca bkz. Chalandon, *Les Comnène I: Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, s. 183 vd; Küçüksipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 105 vd.

Raymond ve ordusu oradan Dalmaçya (Dalmatia) topraklarına girdi. 40 gün süren bu topraklardaki yolculukta ordu kış mevsimi süresince yiyecek ve erzak azlığı, yerli halkın onlarla alışveriş yapmaması ve onlara rehber temini hususunda yardım etmemesi yüzünden çok sıkıntı çekti. Kont ve askerlerinin buradaki halka saldırdıkları, mızrak ve kılıçlarla çok sayıda kişiyi öldürdükleri görüldü. Kaynaklar, halkın ormanlarda saklanarak ölümden kurtulmaya çalıştıklarını kaydetmektedir. Hatta Kont Raymond ve adamlarının kendilerine karşılık veren yerli halktan 6 kişiyi esir aldığı ve bunlardan bazısının gözlerini oyarak, bazısının da burun ve ellerini keserek işkence ettikleri akledilmektedir. Bu şartlar altında Dalmaçya'yı geçen ordu 1097 yılı Ocak ayı sonunda İşkodra'ya, ardından imparatorluk arazisi Draç'a geldi. İşkodra'da Sırp hükümdarı Bodin ile erzak temini hususunda görüşen Raymond'un bu isteği tam anlamıyla karşılanmamış olmalı ki ordu yiyecek bulmakta zorlanarak ilerlemek zorunda kalmış ve Draç'a ulaşmıştı. Burada Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un yeğeni olan şehrin valisi Ioannes Komnenos tarafından karşılanan Raymond'a son derece iyi davranıldı. Bu sırada imparatorun elçileri ve Via Egnatia üzerinden Haçlı ordusunu İstanbul'a götürecek olan Peçenek birlikleri de Draç'a gelmiş bulunmaktaydı. Onlar aynı zamanda İmparator Aleksios'un kanta yazmış olduğu mektubu da getirmişlerdi. Mektupta imparator, kanta "sevgili kont" diye hitap ediyor ve topraklarında herhangi bir karışıklık ve kavga çıkmadan hedefine ulaşmasını istediğini belirtiyordu.

Draç'tan hareketle 1097 Şubat ayı ortalarında Pelagonia Vadisi'ne gelen ordu burada ücretli imparatorluk askerleri olan Peçeneklerle Le Puy Piskoposu Adhemar yüzünden çatıştı. Peçeneklerin elinden Adhemar'ı kurtaran ve sonrasında yollarına devamla Bucinat Kalesi'ne gelen kont Peçeneklerin kendisine bir dağ geçidinde pusu kurduklarını haber aldı ve hemen harekete geçerek kurduğu pusu ile Peçenek askerlerinin bir kısmını yakaladı, bir kısmını da öldürdü. Ardından Selanik ve oradan da Keşan'a gelen Haçlı ordusu burada yine yerli halkla sorunlar yaşadı. Haçlılar 12 Nisan 1097'de Keşan surlarına saldırıp içeri girdi ve büyük miktarda ganimet ele geçirdi. Burada sancaklarını zapt ettikleri şehrin tepesine diktikten ve "Toulouse!, Toulouse!" diye savaş naraları attıktan sonra oradan ayrıldı. 18 Nisan 1097'de Tekirdağ'a gelen orduya İmparator Aleksios'un ücretli askerleri saldırdı. Ancak Haçlılar tarafından çoğu öldürüldü, bir kısmı da esir olarak ele geçirildi. Bu olaylar devam ederken daha önceden İmparator Aleksios'un sarayına, İstanbul'a gönderilmiş olan Raymond'un elçileri, yanlarında imparatorluk elçileriyle birlikte buraya gelerek Raymond'dan ordusunu Tekirdağ'da bırakarak küçük bir maiyet ile İstanbul'a acil olarak gitmesini tavsiye etti. Bu elçiler aynı zamanda Aleksios'un Haçlı Seferi ile ilgili olarak kendisiyle görüşmek ve onun

fikirlerinden faydalanmak istediğini de bildirdi. Raymond ilk başta, gidip gitmeme konusunda tereddüt etse de Godefroi ve Bohemund'un orada bulunduğunu düşünerek gitmeye karar verdi; çünkü kendisinin yokluğunda önemli kararların alınmasını istemiyordu. Ordusunu piskoposların ve kampta bulunan asillerin koruması altında bırakarak küçük bir maiyetle imparatorluk birliklerinin eşliğinde İstanbul'a doğru yola çıktı. Arkada bıraktığı ordu ise imparatorluk askerlerinin saldırısına uğradı ve bir kısım Haçlı öldürüldü. Bu haberi imparatorun yanındayken alan Raymond yaşananlara çok üzüldü ve şaşırıldı. Kendisinin aldatıldığını, diğer Haçlı reislerinin de ihanet ettiklerini düşünerek imparatoru hain olmakla suçladı. Aleksios ise Raymond'un ordusunun Bizans topraklarını yağma ettiğini bilmediğini, Haçlı ordusunun âdeti olduğu şekilde köyleri ve kasabaları yağmaladıysa buna karşılık olarak Bizanslıların mukabil bir saldırı ile cevap vermiş olabileceklerini, bu yüzden kontun tepkisinin meşru bir dayanağı olmadığını ifade etti. Yaşanan bu hadiselerden sonra Raymond'un ordusu, Bohemund'un ordusu İstanbul'dan ayrıldıktan sonra başkente geldi. Raymond güçlülükle de olsa burada imparatora sadakat yemini etti ancak bu yemin diğer liderlerin yemininden farklıydı. Bununla birlikte Raymond ölümüne kadar yeminine sadık kaldı.¹³

Birinci Haçlı Seferi'nin son ordusu Robert de la Normandia, eniştesi Etienne de Blois ve kuzeni Robert de Flandre'dan oluşan ve Kuzey Fransa'dan yola çıkan orduydü. 1096 Ekim ayında ülkelerinden ayrılarak yola çıkan bu ordu İtalya Calabria'da Norman Dükü Roger tarafından ağırlandı. Calabria'da kış aylarını geçiren Robert de la Normandia ve Etienne de Blois'un aksine Robert de Flandre burada kalmayarak yola çıktı ve Bari üzerinden Draç'a ardından da Via Egnatia yoluyla Nisan 1097'de İstanbul'a geldi. Yol boyunca ordunun herhangi bir olaya sebep olmadığı görüldü.¹⁴ Robert de la Normandia ile Etienne de Blois ise 1097 Mart ayında yola çıkarak İtalya Brindisi üzerinden Draç'a ulaştı. Ancak buraya gelirken gemilerinden biri battığı için 400 kişi hayatını kaybetti. Draç'tan itibaren Haçlılara imparatorluk birlikleri eşlik etti ve sorunsuz bir şekilde Via Egnatia üzerinden 14 Mayıs 1097'de İstanbul'a ulaştı. Her üç lider imparatora itiraz etmeksizin vassallık yemini etti.

¹³ Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, *RHC. occ.*, III, s. 235-238, trc. J. H-L. L. Hill, *Raymond d'Aguilers*, Philadelphia 1968, s. 16 vd; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 97 vdd, trc. s. 140 vd.. Krş. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007, s. 15-22; aynı yazar, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 110 vd.

¹⁴ Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, I, s. 329, trc. s. 74 vd; Albertus Aquensis, *RHC. occ.*, II, 19, s. 313, trc. s. 91. Ayrıca bkz. R. Röhricht, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901, s. 80; M.M. Knappen, "Robert II of Flanders in the First Crusade", *The Crusades and Other Historical Essays*, s. 79-100; Küçüksipahioğlu, *Haçlılar ve İstanbul*, s. 115 vd.

Görüldüğü üzere Birinci Haçlı Seferi orduları Hristiyan din kardeşi olarak gördükleri Bizans İmparatorluğu'nun Balkan topraklarından geçerken hoş olmayan davranışlar sergilemiş, kabul edilmesi güç fiiller gerçekleştirmişlerdir. İmparatorluğun bunlara erzak temini, güvenli yolculuk ve askeri birlik ile eşlik etme de dahil olmak üzere sağladığı pek çok imkâna rağmen yol boyunca kontrolsüz bir şekilde hareket etmiş, imparatorluğa karşı içlerinde taşıdıkları kin, nefret ve öfkeyi buldukları her fırsatta göstermeye, imparatorluğa ve halkına zarar vermeye çalışmışlardır. Bunu yaparken sürekli olarak imparatoru ve imparatorluğu suçlamış, kendilerine ihanet edildiği, hile yapıldığı, pusu kurulduğu iddiasında bulunarak Bizans'ı haksız göstermeye çalışmışlardır. Oysa Haçlı ordularının ne kadar başıboş ve kontrolsüz, saldırgan ve taşkın oldukları sadece Balkanlarda değil, geçtikleri tüm bölgelerde yaptıklarıyla kanıtlanmıştır. Onların bu taşkın hareketlerine, tahrip ve yağmalarına karşı imparatorluğun gerekli önlemleri alması ve karşılık vermesi hakkını ve toprağını korumaya yöneliktir. Haçlıların bu bahse konu davranışları yüzünden imparatorun ve halkın nasıl bir tedirginlik ve endişe yaşadığı, Türklere karşı yardım adı altında din kardeşlerinden ne büyük zarar ve kayıplara uğradığı bilinmektedir.¹⁵

KAYNAKÇA

Albertus Aquensis., *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC. occ., IV, s. 265-713, Trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007.

Anna Komnena., *Aleksiad*, trc. Bilge Umar, *Anna Komnena. Alexiad*, İstanbul 1996.

Fulcherius Carnotensis., *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, RHC. occ., III, s. 311-485, trc. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969.

Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum., RHC. occ., III, s. 119-163, Trc. Rosalind Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979.

¹⁵Konu ile ilgili ayrıca bkz. Küçüksipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nden Fethe Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 66 (2017/2), İstanbul 2017, s. 35-46.

- Guibertus Noviegentis., *Historia Gesta Dei Per Francos*, RHC. Occ, IV, s. 113-263, Trc. Robert Levine, *The Deeds of God through the Franks*, Woodbridge 1997.
- Peter Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, RHC. occ., III, s. 9-117, Trc. J. H. ve L. L. Hill *Peter Tudebode*, Philadelphia 1974.
- Raimundus Aguilers., *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, RHC. occ., III, s. 231-309, Trc. J. H-L. L. Hill, *Raymond d'Aguilers*, Philadelphia 1968.
- Willermus Tyrensis., *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHC. occ., I, Trc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, C. II., New York 1943.
- CHALANDON, Ferdinand., *Les Comnène I: Essai sur le régime d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900.
- DEMİR KENT, Işın., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.
- KNAPPEN, M.M., "Robert II of Flanders in the First Crusade", *The Crusades and Other Historical Essays*, Newyork 1928.
- KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal., *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.
- _____, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul 2021.
- _____, "Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 3 (2013), s. 43-51.
- _____, "The First Turkish Leader Against The Crusaders: Sultān Kiliç Arslan I", *Şarkiyat Mecmuası*, XXVI (2015/1).
- _____, "Birinci Haçlı Seferi'nden Fethine Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 66(2017/2), İstanbul 2017.
- RÖHRİCHT, Reinhold., *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901.
- RUNCİMAN, Steven., *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III., trc. Fikret Işıltan, Ankara 1989-1992.

IV. BÖLÜM

XIV. VE XV. YÜZYILLARDA BALKANLAR'DA OSMANLI-MACAR REKÂBETİ¹ (BAŞLANGICINDAN II. KOSOVA SAVAŞI'NA KADAR)

Sadık Müfit BİLGE*

1. Geç Ortaçağ'da Orta Avrupa'nın Önemli Gücü Macaristan Krallığı

Anayurtları Asya bozkırları olan Macarlar, 896 yılında Árpád Hanedâni önderliğinde bugünkü Macaristan topraklarına göç ettiler. Karpatlar havzasındaki ormanlarda yaşayan ve tarımla uğraşan Slavlara üstünlük kuran Macarlar, *Erdel* (Transilvanya) olarak adlandırdıkları topraklara da hâkim oldular. Söz konusu göç ve yerleşmeye Macar tarihinde *Honfoglalás* (yurt tutma) denilmektedir. Macaristan Krallığı, Kutsal Roma Germen İmparatoru II.Otto'ya (hd. 973-983) elçi göndererek Hıristiyanlığı kabul eden Macarların Başbuğu Árpád Hanedâni'nden Géza'nın oğlu I. İstván'ın (hd. 997-1038), Papa II. Sylvester'in (hd. 999-1003) gönderdiği krallık tacını 1 Ocak 1001'de Esztergom'da giymesi ile kuruldu.²

Macar milletini yaratan ve Macar Devletini kuran Árpád Hanedâni, XIII. yüzyıl başına kadar Macaristan'ı doğal sınırlarına ulaştırdı. Macaristan Kralı I. İstván, 1003-1009 yılları

¹ Macaristan'ı anlamamı ve sevmemi sağlayan Macar tarihçilere, dost ve arkadaşlarıma.

* İktisatçı-Tarihçi, e-posta: smbilge@gmail.com.

² Konu hakkında en yeni yayın Attila Zsoldos, *The Árpáds and Their People*, Research Centre for the Humanities, Budapest 2020. Macaristan tarihi ve XIV.-XV. yüzyıllarda Osmanlı-Macar ilişkileri konusunda bakınız; Şerif Baştav, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456'ya kadar)*, TKAE Yayınları, Ankara 1991; Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949; Pál Engel, *Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, I.B. Tauris, London 2001; Pál Fodor, "The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533).", *Fight Against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Magyar Etyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004, ss.9-35; Péter Hanák (Ed.), *One Thousand Years. A Concise History of Hungary*, Budapest 1988; László Kontler, *Millenium in Central Europe. A History of Hungary*, Palgrave Macmillan, Budapest 1999; Benda Kálmán, "Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri." *Tarih Dergisi*, Sayı 28-29, (1974-1975), ss. 83-11; András Kubinyi, "Hungary's Power Faction and the Turkish Threat in the Jagiellonian Period (1490-1526).", *Fight Against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Magyar Etyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004, ss.115-146; Sándor Papp, "Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540).", *Fight Against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Magyar Etyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004, ss. 37-90; László Pószán, *Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages*, Research Centre for the Humanities, Budapest 2021; Ferenc Szakály, "Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526).", *Acta Orientalia ASH*, Vol. 33, (1979), ss.65-111; Peter F. Sugar-Péter Hanák-Tibor Frank (Ed.), *A History of Hungary*, Indiana University Press, Indiana 1994; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire. 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, University of Szeged, Szeged 1978; István György Tóth (Ed.), *A Concise History of Hungary*, Corvina, Budapest 2005, Hicran Yusufoglu, *Osmanlı-Macar İlişkileri (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na kadar)*, Sam Yayınları, Ankara 1995; Otto Zarek, *The History of Hungary*, Selwyn and Blount Ltd, London 1939.

arasında Transilvanya'yı tümüyle ele geçirdi. İşgalin ardından Macarların bölgeye göçü teşvik edildi. Macarlar ve Sekellerinyurt tutuştan itibaren yerleşmeye başladıkları Erdel'e XII.-XIII. yüzyıllarda Macarlarla birlikte Saksonlar da göç ettiler.³Macaristan Kralı Kálmán (hd. 1095-1116) 1102 yılında Hırvatistan'ı işgal etti. Macaristan Kralı aynı zamanda Hırvatistan ve Dalmaçya tahtına oturdu. Bu ülkenin Sava ve Tuna nehirleri arasında kalan ve Slavonya olarak adlandırılan toprakları ise Macaristan'a ilhâk edilerek, Macar kontluk (county) sistemine dâhil edildi.

Geç Ortaçağ boyunca Avrupa'nın en güçlü devletlerinden olan Macaristan'ın XIII.-XV. yüzyıllardaki sınırları bugünkü Macaristan, Slovakya, Hırvatistan ve Slovenya ile Sırbistan'ın kuzeyindeki Voyvodina, Sırbistan ve Romanya arasında bölüşülen Banat, bugün Romanya'da kalan Transilvanya ve bugün Ukrayna'da kalan Ruthenya bölgelerini içine alıyordu. Belli bir başkente sahip olmayan Macar kralları kışı nerede geçirirse orası başkent kabul ediliyordu. Buda, Esztergom, Székesfőhervár ve Visegrád başkentler arasındaydı.

Árpád Hanedâni 1301 yılında sona erdi. Macaristan krallık tacını Kral V. İstván'ın(hd. 1270-1272) kızı Mária'nın oğlu olan Capét-Anjou hanedânının Napoli kolundan I. Róbert Károly (1308-1342) ve oğlu I. Lajos (hd. 1342-1382) giydi. I. Lajos, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın hâkimi olan Bizans İmparatorluğu ve Altın Orda Devleti'nin dağılmasından da yararlanarak söz konusu coğrafyada onların bıraktığı boşluğu doldurma ve yayılma politikası izlemeye başladı.

2. Fırtına Bulutları Balkanlar'ın Üzerinde: Macaristan Krallığı ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da İlerlemesi

Sırbistan Kralı IV. Stefan Uroš Dušan (hd. 1331-1355), Ocak 1346'da Sırbistan Çarlığı'nı kurduve önemli bir Balkan gücü hâline getirdi. Ancak parıltılı yükselişi kısa süren Sırbistan Çarlığı, Dušan'ın 20 Aralık 1355'teölümünden sonra zayıfladı. Sırbistan'ın son çarı V. Stefan Uroš (hd. 1355-1371) Sırp soylularına sözünü geçiremedi ve Sırbistan Çarlığı birkaç yıl içinde Sırp aristokrasisinin hâkim olduğu yarı-bağımsız ve komşularına güçlü bir direniş gösteremeyecek kadar zayıfdere beyliklere ayrıldı. Sırbistan Çarlığı'nın parçalanması hem Macaristan'ın hem de Osmanlı Devleti'nin Batı Balkanlar'da ilerlemesi için elverişli bir ortam yarattı. Papa VI. Innocent 1359 baharında Ortodoks ve Bogomillere karşı *Haçlı Seferi* ilan etti. Macaristan (hd. 1342-1382) ve Polonya (hd. 1342-1370) Kralı I. Lajos'a bir

³Zsoldos, *age.*, s. 190-194.

temsilcisini yolladı.⁴ Macaristan, Sırbistan'daki siyasî parçalanmadan ve zayıflıktan da yararlanarak, Balkanlara doğru yayılma ve bölgeye Katolikliği getirme politikası izlemeye başladı. IV. Stefan Uroš Dušan tahtta iken 1353 ve 1354 yıllarında Sırbistan topraklarına taarruz etmiş olan I. Lajos, Mayıs 1359'da bir defa daha Sırbistan üzerine yürüdü. Kuzey Sırbistan Despotu Lazar Hrebeljanović 1361 baharında Macaristan'a tâbi oldu.⁵

Enerjik bir hükümdâr olan I. Lajos ülkesinin kudretini Kuzey Balkanlar'a yaymaya muvaffak oldu. 1322 yılında soyluların Macaristan'ın etkisinden çıkarak Venedik ile yakınlaştıkları Hırvatistan'da, Macaristan Kralı'nın hükümrânlığı 1345 yılında yeniden tesis edildi. Ancak, Dalmaçya'daki Zadar, Trogir, Split ve Šibenik liman şehirlerinin Venedik'in eline geçmesi Macaristan ile Venedik arasında neredeyse kırk yıl sürecek bir düşmanlığa ve mücadeleye, 1345-1346, 1356-1357 ve 1378-1381 yılları arasında üç Macar-Venedik savaşına yol açtı.⁶ Bu düşmanlık 1390'lara kadar iki devletin Osmanlılara karşı ortak hareket etmesine de neden oldu. Hırvatistan Krallığı'nın bir kısım toprakları üzerinde 1180 yılından beri özerk Bosna Banlığı bulunmaktaydı. I. Lajos, 1353 yılında Bosna Banı II. Stjephan Kotromanić'in (hd. 1314-1353) kızı Jelisaveta ile evlendi. Bosna'daki taht kavgası sırasında I. Lajos'un fiilen destek verdiği II. Stjephan'ın torunu Stjephan I. Tvrtko (hd. 1377-1391), 1377 yılında I. Lajos'un tasdiki ile Bosna Kralı oldu.⁷ I. Tvrtko, Macarların yardımıyla Sırbistan, Hırvatistan ve Dalmaçya'nın bir kısmını ele geçirerek ya da Macaristan kralından *fief* olarak alarak topraklarını genişletti.

Macarların Balkanlar'ın batısında ilerlemeye başladıkları sırada yarımadanın doğusunda da bölgeyi gelecek beş yüzyılda etkileyecek gelişmeler yaşanıyordu. XIII. yüzyılın sonunda Batı Anadolu'da Selçukluların Bizans serhaddinde bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar, 1354 baharında *Rum-ili* olarak adlandırdıkları Balkanlar'a geçtiler. Şehzade Murad ve Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlılar, 1359-1361 yılları arasında hızla ilerlediler. Arda ve Tunca nehirlerinin Meriç Nehri ile birleştiği noktada yer alan Edirne 1361 baharında fethedildi. Osmanlıların Trakya'ya yerleşmesi Bizans İmparatorluğu'nda huzursuzluğa sebep olduysa da Osmanlılara karşı koyacak kuvvetleri yoktu. Buna karşılık 1362 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan I. Murad'ın (hd. 1362-1389) saltanatı boyunca Balkanlar'a yönelik bir genişleme siyaseti ve buna göre Balkanlar'daki ufak devletleri ortadan

⁴Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451)*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, 209.

⁵Engel, *age.*, s. 164.

⁶Pál Engel, "The Age of the Angevines 1301-1382", *A History of Hungary*, (Ed. Peter F. Sugar-Péter Hanák-Tibor Frank), Indiana University Press, Indiana 1994, s. 41; Engel, *age.*, s. 135, 161-163.

⁷Engel, *age.*, s. 163.

kaldırmayı ya da himâyeye altına almayı hedefleyen bir strateji izlediği anlaşılıyor.⁸ Osmanlılar 1363 yılında Meriç Nehri kenarındaki Filibe'yi fethettiler. Macaristan Krallığı'nın himâyesi altındaki Adriyatik Denizi kıyısındaki Ragusa Cumhuriyeti de 1365 yılında imzalanan bir anlaşmayla Osmanlı himâyesine girdi. Sultan I. Murad,1368 yılında başkentini Bursa'dan Edirne'ye taşıdı ve bu şehri devletin Rumeli'ye açılan kapısı ve bir askerî üs hâline getirdi.

Osmanlıların Balkanlar'da ilerlemeye başlamasının ülkesinin çıkarlarının aleyhine olacağını fark eden Macaristan Kralı I. Lajos, hem sınırlarını güneye doğru yaymak, hem de ülkesinin başına giderek artan bir bela olacağını anlayan Osmanlılara karşı Macaristan'ın önüne bir savunma hattı oluşturmak amacıyla 1365 baharında Bulgarlara ve Osmanlılara karşı sefere çıktı. 2 Temmuz 1365 tarihinde Vidin'i ele geçiren I. Lajos'un hedefi bu şehri Balkanları istila etmek ve Osmanlılara karşı düzenlenecek bir haçlı seferi sırasında üs ve lojistik merkezi olarak kullanmaktı. Haziran 1366'da Bulgaristan'ın Tuna boylarını ziyaret eden I. Lajos, Ekim 1366'da Macaristan'ın Tuna-Sava hattını müdafaa eden, merkezi Vidin olan, Orşova ve Şebeş'in de dâhil olduğu kendisine tâbi Bulgar Banlığı'nı (*Banus Bulgariae*) kurdu veartık 'Bulgaristan Kralı' unvanını da kullanmaya başladı.⁹Macar istilasından çekinen Boğdan da 1369 yılında Macaristan'a tâbi oldu.¹⁰

Balkanlar'ı ele geçirmeye yönelik Macar saldırı siyasetinin dinî sebepleri de vardı. Bu saldırı Mutaassıp bir Katolik olan I. Lajos tarafından Ortodoks ve Bogomil mezheplerine karşı yapılmıştı.¹¹ Bu siyaset Balkanlar'ın Ortodoks halkını ve hükümdarlarını Macaristan'dan soğutacak ve Osmanlı ilerlemesini kolaylaştıracaktı. Nitekim Macar istilâsına uğraması Bulgaristan'ı Osmanlıların müttefiki hâline getirdi. Bulgaristan'da Katolikliği güç kullanarak yaymak isteyen Macarlar, 1368 ve 1369 yıllarında Bizans İmparatoru V. İōannēs Paleologos'un (hd. 1341-1391) Vidin'i geri alması için 180.000 altın vererek desteklediği Çar Ivan Aleksandâr (hd. 1331-1371) komutasındaki Osmanlı yardımcı birliklerinin destek verdiği Bulgarlara yenildiler. İvan Aleksandâr17 Şubat 1371 tarihinde öldü. Farklı eşlerinden olan oğullarından 1356 yılında kendini Vidin'de 'Çar' ilan etmiş olan İvan Sratsimir (hd. 1356-1396) bu şehirde, İvan Şişman (hd. 1371-1395) ise Târnovo'da Bulgaristan tahtına oturdular. Sırbistan gibi Bulgaristan Çarlığı toprakları da Osmanlı fetihlerinin arifesinde Dobruca Despotluğu ile birlikte üç parçaya ayrıldı. İvan Sratsimir,

⁸Pál Fodor, "The Simurg and the Dragon The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)", *Fight Against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, (Ed. István Zombori), Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004, s. 10.

⁹Engel, *age.*, s. 165; Jorga, *age.*, s. 213, 218.

¹⁰Engel, *age.*, s. 165.

¹¹Eckhart, *age.*, s. 89.

Bulgaristan'ın tamamına hâkim olmaya çalıştı ve Sofya'yı bir-iki yıl için ele geçirdiyse de hedefine ulaşamadı.¹²

Osmanlıların Sırp topraklarına ulaşmaları üzerine onların Makedonya'ya doğru ilerlemesini önlemek isteyen Sırbistan Kralı Vukašin (hd. 1365-1371) ve Osmanlılara sınırdaş olan kardeşi Serez Despotu Jovan Uglješa Osmanlılara karşı bir sefer düzenlenmesi için faaliyet gösterdiler. Onlara destek veren I. Lajos, Bosna ve Eflâk hükümdarlarını da ortak düşmana karşı ittifaka davet etti. Vukašin ve Jovan Uglješa Sultan I. Murad'ın Anadolu'da bulunduğu bir sırada 70.000 kişilik bir ordu ile Eylül 1371'de Edirne üzerine yürüdüler. Ancak, Lala Şahin Paşa ve Hacı İlbey komutasındaki Osmanlı ordusu, Meriç Nehri kıyısında Çirmen'de 26 Eylül 1371 tarihinde Sırp'ları bozguna uğrattı. Osmanlıların *Sırp Sındığı* olarak adlandırdıkları bu savaşta Vukašin ve Jovan Uglješa ile birlikte on binlerce Sırp hayatını kaybetti. Vukašin'ın Çirmen Savaşı'nda öldürülmesi üzerine Sırbistan hem Osmanlıların hem de Macarların ihtirasını kabartan birkaç feodal devletçiğe ayrıldı. Osmanlılara Balkanlar'ı fethinde önemli bir adım olan ve onlara Avrupa'nın kapısını açan bu savaşın ardından Osmanlılar ve Macarlar tarihte ilk kez birbirlerine rakip ve hasım olarak karşı karşıya geldiler.¹³

. Makedonya'daki Sırp feodalleri Osmanlılara vergi ödemeyi ve Osmanlı ordusunda hizmet vermeyi kabul ettiler. Osmanlı kaynaklarında *Laz ili*, *Lazoğlu Memleketi* olarak adlandırılan Moravya Sırbistanı'nın Knezi Lazar Hrebeljanović (hd. 1371-1389) 1372 yılında Osmanlılara haraç vermeyi kabul etti. Osmanlı akıncıları aynı yıl (1372) Dalmaçya'ya akın yaptılar. Moravya Sırbistanı ve Bulgaristan'a yönelik Osmanlı akınları 1375 yılında da devam etti. Osmanlılara karşı direnmeyeceğini anlayan Bulgar Çarı İvan Şişman, Sultan I. Murad'a tâbi oldu ve savaşlarda ordusuna asker vermeyi kabul etti. Ayrıca kız kardeşi Prenses Tamara'yı I. Murad ile evlendirdi. I. Lajos, 1375 yılında çıktığı Eflâk Seferi sırasında Eflâk Voyvodası I. Vlaciun'un (hd. 1363-1377) yardımı gelen Osmanlı birlikleriyle Macaristan sınırların yakınlarında çarpıştı.

Papa V. Urban'ın (hd. 1362-1370) *En Hristiyan Kral* unvanını verdiği Macaristan Kralı I. Lajos, 1373 yılında Eflâk, Boğdan ve Bosna birlikleriyle birleşerek, Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenlemek ve Edirne üzerine yürümek için Papa XI. Gregorius'tan (hd. 1370-1378) destek istedi. Ancak, Eflâk ve Boğdan'ın Osmanlılara karşı bir savaşa yanaşmamaları

¹²John Van Antwerp Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1987, s. 367-368.

¹³Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 4.

bu sefere imkân vermedi. I. Lajos'un 1375 yazındaki Eflâk Seferi'nde Eflâk Voyvodası I. Vladislav'a (hd. 1364-1377) yardım eden Sultan I. Murad ve kayınbiraderi Bulgar Çarı İvan Şişman tarafından gönderilen birlikler, Macaristan sınırı yakınlarında Macar kuvvetlerini bozdular.¹⁴ Bu çatışma iki devlet arasındaki ilk hakikî karşılaşmaydı.¹⁵ I. Lajos'un 10 Eylül 1382 tarihinde ölümünden sonra Macaristan, tahtın varisi Kraliçe Maria'nın kocası Zsigmond ile rakipleri arasındaki taht mücadelesinden dolayı krize girdi. Macaristan'da bu kriz yaşanırken, Osmanlılar Balkan Yarımadası'nda ilerlemeye devam ettiler.

Bulgaristan Kralı İvan Şişman 1376 yılında Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu. Buna rağmen Osmanlı akıncıları Bulgaristan'a ve Serez Sırbistanı'na yaptıkları akınlara devam ettiler. Serez Despotluğu 1383 yılında düştü. 1384 yılında Bosna'ya akın yapan Osmanlılar 1385 yılında Sofya'yı ve İstanbul-Belgrad-Buda yolu üzerinde yer alan stratejik öneme sahip Niş'i fethettiler. Osmanlılar 1386 yılında da Moravya Sırbistanı ve Bosna'ya akınlar yaptılar.

1386 yılında Moravya Sırbistanı'na ve Bosna'ya akınlar yapan Osmanlılar Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1386 yılında Pločnik (Osm. Ploşnik) yakınlarında Lazar Hrebeljanović komutasındaki Sırp-Bosna ordusu karşısında mağlup oldu. Lala Şahin Paşa komutasındaki bir başka Osmanlı ordusu da 27 Ağustos 1388 tarihinde Bileća yakınlarında Vlatko Vuković komutasındaki Bosna-Sırp ordusu karşısında yenilgiye uğradı. Osmanlılar Rumeli'ye geçtiklerinden beri bu kadar büyük yenilgi yaşamamışlardı. Osmanlıları durdurabilecekleri ve Sultan'a tâbi olmaktan kurtulabilecekleri hususunda ümitlenen Sırp, Bulgar ve Bosna hükümdarları Osmanlılara karşı ittifak yaptılar. Sırpların isyanından ve yapılan ittifaktan haberdar olması üzerine ordusunun başında bizzat sefere çıkan Sultan I. Murad, Bulgaristan topraklarını çiğneyerek, Moravya Sırbistanı üzerine yürüdü. I. Murad komutasındaki Osmanlı ordusu, Hırvatistan ve Dalmaçya Banı Ivan Paližna komutasındaki Hırvatların da yer aldığı, Moravya Sırbistanı Knezi Lazar Hrebeljanović ve Bosna Kralı I. Tvrtko komutasındaki Balkanlı güçlere karşı 15 Haziran 1389 tarihinde I. Kosova Savaşı'nı kazandı. I. Murad, huzuruna çıkarılan Miloš Obilić isimli bir Sırp tarafından şehit edildi. Savaş meydanında katledilen Lazar'ın oğlu Stefan Lazarević Osmanlı Devleti'ne haraç vermeyi kabul ederek tâbi oldu.

¹⁴Engel, *age.*, s. 165.

¹⁵Géza Dávid-Pál Fodor, "I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi ve Bunun Macaristan'daki Etkileri", *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildiriler Kitabı 24-29 Kasım 2015*, (Yay. Haz. Hasan Basri Öcalan, Yusuf Ziya Karaaslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 130.

Osmanlılara Balkanlar'da büyük bir siyasî ve askerî üstünlük sağlayan ve bölgede 500 yıl sürecek Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı olan I. Kosova Savaşı'nın ardından Macaristan Krallığı'ndan başka Osmanlılara Tuna Nehri'nin güneyindeki Balkan topraklarında karşı koyacak güç kalmadı.¹⁶ Osmanlı tehdidi karşısında çaresiz kalan Eflâk, Boğdan ve Bosna hükümdarları Macaristan Kralı ile anlaşma yoluna gittiler. Böylece Macaristan güneyden kendisine her zaman sadık kalacakları şüpheli müttefik devletlerle çevrildi.

Osmanlıların Balkanlar'da en tehlikeli düşmanı hâline gelen, Ortaçağ Avrupası'nın büyük ve güçlü devletlerinden olan Macaristan, XIII. yüzyılda Moğol akınlarına karşı direnmesi, Ortodoks ve Bogomillere karşı gerek asker gerekse misyoner göndererek Katolik Kilisesi'ne hizmet etmesi gibi nedenlerle, Hıristiyanlığın savunucusu ve Katolik Avrupa'nın sınır kapısı sayılıyordu.¹⁷ Batı Balkanlar'daki Osmanlı-Macar rekabeti Belgrad'ın fethi (1521) Mohaç Meydan Savaşı'na (1526) kadar bir buçuk asra yakın devam edecekti.

3. Balkanlar'da Yıldırım ve Fırtına: I. Kosova Savaşı'ndan (1389) II. Kosova Savaşı'na (1448) Balkanlarda Osmanlı-Macar Rekâbeti ve Savaşları

Sultan I. Murad'ın yerine tahta geçen oğlu Sultan I. Bayezid (hd. 1389-1402) Balkanlar'da babasının başlattığı eseri devam ettirmekte kararlıydı. Osmanlı ve Sırp askerleri 1390 yılında Macar Krallığı'nın topraklarına ortak akınlar yaptılar.¹⁸ Ülkede yaşanan dâhilî sıkıntılar ve karışıklıklara rağmen Macarlar da 1390 ve 1391 yıllarında Osmanlı Devleti'ne tâbi Moravya Sırbistanı Despotu Stefan Lazarević'in topraklarına akınlar yaptılar.¹⁹ Macarların taarruzlarına karşılık Osmanlı akıncıları, Mayıs-Haziran 1390'da tarihte ilk defa Macar topraklarına girerek Macsó, Krassó ve Temes'e, Ağustos-Eylül 1391'de Szerém'e, Mayıs-Haziran 1392'de Temesvár ve Szerém civarına taarruz ettiler.²⁰ 31 Mart 1387 tarihinde Macaristan tahtına çıkmış olan Luxembourg Hanedanı'na mensup Zsigmond (hd. 1387-1437) ve baronları Osmanlı genişlemesinin tehlikelerini ve ülkelerine yönelik tehdidini fark ettiler.²¹ Osmanlı taarruzlarına karşı çok büyük paralar harcanarak 1390'larda Törösvár, Talmács, Haram, Keve (Kovin), Szörény, Debrce, Nepričava ve

¹⁶Bilge, *age.*, s. 5.

¹⁷Pál Fodor, "The View of the Turk in Hungary: the Apokaliptik Tradition and the Legend of the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context.", *In Quest of the Golden Apple*, İSİS Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

¹⁸Dávid-Fodor, "I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...", s. 130, 132.

¹⁹Engel, *age.*, s. 203.

²⁰Engel, *age.*, s. 203; Fodor, "The View of the Turk in Hungary...", s. 71; Fodor, "The Simurg and the Dragon...", s. 9; Attila Barany, "King Sigismund of Luxemburg and the preparations for the Hungarian crusading host of Nicopolis (1389-1396)", *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, (Ed. Daniel Baloup-Manuel Sánchez Martínez), Presses universitaires du Midi Collection, Toulouse 2015, ss. 163-164.

²¹Fodor, "The View of the Turk in Hungary...", s. 72.

Belastena kaleleri ve istihkâmları inşâ ya da tahkim edildi.²² Osmanlı-Macar ilişkilerinin sonraki yarım yüzyılını, iki önemli Macar Osmanlı tarihçisinin ifade ettikleri gibi “iki devlet arasında büyük sıklıkla ve çeşitli boyutlarda tekrarlanan ve daha ziyade Macaristan topraklarında cereyan eden harpler karakterize edecekti.”²³

Macaristan’ın vassalı Eflâk Voyvodası Mircea (hd. 1386-1394, 1397-1418) Macaristan Kralı Zsigmond’un kışkırtmasıyla 1390 yılında Osmanlı topraklarına taarruz ederek, geniş bir bölgeyi yağmaladı. Ancak, 10 Ekim 1390’da Osmanlılara yenilerek esir düştü ve Bursa’ya götürüldü. Mircea, Osmanlılara tâbi olmak, büyük miktarda haraç ödemek ve Macarlara karşı yapılacak savaşlarda ordusuyla birlikte yardım etmek şartıyla serbest bırakılıp ülkesine gönderildi.

Bosna kralı I. Tvrtko’nun 10 Mart 1391 tarihinde ölümünden sonra Zsigmond, Bosna üzerine yürüdü. Bosna Kralı Stjepan Dabiša, Bosna Krallığı’nın Dalmaçya ve Hırvatistan üzerindeki haklarından Macaristan lehine vazgeçti ve Macaristan’a tâbi oldu.

Bulgaristan Kralı İvan Şişman da Osmanlılara karşı Macaristan’dan yardım istedi ve Zsigmond ile gizlice temaslara başladı.²⁴ Zsigmond, elçileri ile Bursa’ya gönderdiği bir mektupla I. Bayezid’e “Bulgaristan üzerinde himâye hakkı olduğunu” belirtti ve “Osmanlıların Bulgaristan’a ne hakla müdahale ettiklerini” sordu. Bu, Osmanlılar ve Macarlar arasındaki ilk diplomatik temastı. Zsigmond Temmuz 1392’de Bulgaristan topraklarına girerek Niğbolu Kalesi’ni ele geçirdi. Kralın hedefi Osmanlı güçleriyle çarpışmaktı. Ancak, Ağustos ayında çatışmadan vaz geçerek ülkesine döndü.²⁵ Osmanlıların Macarların taarruzuna tepkisi gecikmedi. Sultan I. Bayezid 1393 baharında Bulgaristan’a yürüdü. Târnovo 17 Temmuz 1393 tarihinde düştü. Bulgaristan Krallığı Osmanlı Devleti’ne ilhak edildi. Bu gelişme üzerine Macarlar Niğbolu Kalesi’ni boşaltarak geri çekildiler. İvan Şişman, Zsigmond ile daha iyi haberleşmek ve gerekirse ondan yardım alabilmek amacıyla Niğbolu Kalesi’ne yerleştiyse de Osmanlılar Haziran 1395’te Niğbolu Kalesi’ni fethettiler. İvan Şişman öldürüldü.

Sultan I. Bayezid’in (hd. 1389-1402) 1392 yılında Üsküp’ü fethetmesinin ardından yendiği, Osmanlı kaynaklarında *Vilkoğlu Memleketi* denilen Branković Sırbistanı’nın Despotu Vuk Branković (hd. 1389-1397), Osmanlı Devleti’ne tâbi oldu. Mayıs 1392’de Branković

²²Barany, “King Sigismund of Luxemburg and the preparations...”, s. 155-156.

²³Dávid-Fodor, “I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...”, s. 130.

²⁴Fine, *age.*, s. 422.

²⁵Dávid-Fodor, “I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...”, s. 132.

Sırbistanı topraklarına giren Macar ordusu Ağustos'a kadar bölgede kaldı. Ancak, Osmanlılar ve Macarlar arasında bir çatışma yaşanmadı. Macar birlikleri 1393 ve 1394 yıllarında Osmanlı topraklarına taarruz ettiler.²⁶ Macarların taarruzlarına karşılık olarak I. Bayezid, 1394 yılında Macar Krallığı'na ait Szerém bölgesine yapılan akına bizzat komuta etti.²⁷ Vuk Branković'in Macaristan ile temaslarına devam etmesi üzerine Osmanlılar, 1396 yılında onu tahttan indirerek topraklarının bir kısmını ilhak ettiler, bir kısmını da Osmanlılara tâbi Moravya Sırbistanı'nın Knezi Stefan Lazarević'e (hd. 1389-1402, 1402-1427) verdiler.²⁸

Tuna ülkelerinde de Osmanlı-Macar rekâbeti başladı. Boğdan Voyvodası I. Ştefan (hd. 1394-1399) 1394 yılında Osmanlılara tâbi oldu.²⁹ Boğdan üzerinde hak iddia eden Zsigmond, Boğdan'a sefere çıktı. Macarlar I. Ştefan'ın kapandığı Neamţ Kalesi'ni kuşattılsa da ele geçiremediler. Macar ordusu geri çekilme sırasında Şubat 1395'te I. Ştefan'ın ordusunun saldırısına uğrayarak ağır kayıptı. 1394 sonbaharında Eflâk'a yürüyen Osmanlılar Eflâk Voyvodası Mircea'yı tahttan indirerek yerine I. Vlad'ı (hd. 1394-1396) geçirdiler. I. Vlad, 1 Nisan 1395 tarihinde imzalanan bir ahidnâme ile Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu. Erdel'e sığınan Mircea ise tahtının iade edilmesi şartıyla 7 Mart 1395 tarihinde Braşov'da imzaladığı bir antlaşma ile Macaristan Kralı'nın vassalı oldu.³⁰ Sultan I. Bayezid 17 Mayıs 1395 tarihinde Rovine Savaşı'nda Mircea'yı yendi. Mircea bir kere daha Erdel topraklarına çekildi. Bunun üzerine Temmuz 1395'te Eflâk üzerine yürüyen Macarlar, Eflâk'ı Osmanlı saldırılarına karşı korumak için bir süre önce Mircea tarafından inşa ettirilmiş olan Tuna Nehri kıyısındaki Turnu (Küçük Niğbolu) Kalesi'ni ele geçirdiler.³¹ Mircea, Macarların desteği ile Aralık 1396'da yeniden Eflâk tahtına oturdu.

1393-1396 yılları arasında Osmanlıların bir taraftan Adriyatik Denizi ve Mora Yarımadası'na, diğer taraftan Tuna Nehri kıyılarına ulaşmasının ardından iki eski düşman Macaristan ve Venedik, Osmanlı tehdidine karşı birlikte harekete geçerek, Papa IX. Boniface'in (hd. 1389-1404) desteği ile Batı Hıristiyan dünyasını bir *Haçlı Seferi* düzenlemek için ikna ettiler (1400).³² Hedefi, Balkanlar'da Osmanlı ilerlemesini durdurmak olan

²⁶Bilge, *age.*, s. 5

²⁷BOA, TSMA E. 6374.

²⁸Fine, *Age.*, s. 415.

²⁹László Pószán, *Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages*, Research Centre for the Humanities, Budapest 2021, s. 195.

³⁰Engel, *age.*, s. 203; László Kontler, *Millenium in Central Europe. A History of Hungary*, Palgrave Macmillan, Budapest 1999, s. 103

³¹Dávid-Fodor, "I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...", s. 133.

³²Kálmán, "Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan...", s. 88; Konu hakkında bkz. Attila Barany, "King Sigismund of Luxemburg and the preparations for the Hungarian crusading host of

Macaristan Kralı Zsigmond, Osmanlılara karşı ittifaka davet etmek üzere sadece Avrupa saraylarına değil, Memluk Sultanlığı'na da elçi gönderdi.³³Haçlı seferine çağıran hitabı her yerde büyük heyecan uyandıran³⁴ Zsigmond'un diplomatik faaliyetleri ve Papa IX. Boniface'in girişimleri sayesinde Osmanlıların Avrupa'da ilerleyişini durdurmak ve tehlike altındaki Macaristan'ı kurtarmak amacıyla, Zsigmond'un komutasında Osmanlılara karşı, haçlı seferleri tarihinde gaye, hedef ve katılım olarak son savaş olarak nitelendirilen bir *Haçlı Seferi* düzenlendi. Sefere 60.000 Macar, Burgundy Dükü'nün oğlu Jean de Nevers komutasında 10.000 Fransız, 6000 Alman, Huntington Kontu John Holland komutasında 1000 İngiliz, toplam 13.000 Leh, Bohemyalı, İtalyan ve İspanyol şövalye ile 10.000 Eflâklı katıldı.³⁵ *Haçlı Seferi*, 25 Eylül 1396 tarihinde Niğbolu Kalesi önlerinde I. Bayezid komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrayarak başarısız oldu. Üç yüz yıldır benzeri görülmemiş büyüklükteki³⁶ Haçlı ordusuna komuta eden ve “*gökyüzü çökse mızraklarımızın ucunda tutacağız*” diyen Zsigmond, güçlkle Tuna Nehri kıyısına can attı ve balıkçı kılığına girerek bir balıkçı teknesiyle Tuna ağzında bekleyen Venedik donanmasına kaçtı.³⁷

Osmanlıların batılı müttefik güçlerle karşı karşıya geldiği ilk mücadele olan Niğbolu Savaşı, hem Osmanlı-Macar düşmanlığını hem de Macaristan'a yönelik Osmanlı tehlikesini daha fazla arttırdı.1396 yılında Macaristan ve Eflâk'a akın yapan Osmanlılar, artık Tuna hattının istihkâmlarına taarruz etmeye, buraları işgal etmeye ve Erdel başta olmak üzere Macar topraklarına akın yapmaya başladılar.³⁸ Öte yandan Zsigmond'un 1398 yılında Bosna'ya yaptığı taarruz Osmanlılar tarafından durduruldu.

Ancak, Ankara Savaşı (1402) yenilgisi ve sonrasında yaşanan saltanat kavgası Osmanlıların hem Balkanlar'da ilerlemesinin hem de Macaristan'a yönelik askerî faaliyetlerinin durmasına neden oldu. Buna karşılık Macarlar, Batı Balkanlar'a daha fazla müdahil olmaya başladılar ve bölgedeki komşularını Osmanlılara karşı tampon devletler olarak Macaristan'a tâbi ya da müttefik yapmaya çalıştılar.

Nicopolis (1389-1396)”, *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, (Ed. Daniel Baloup-Manuel Sánchez Martínez), Presses universitaires du Midi Collection, Toulouse 2015, s. 153-178.

³³Engel, *age.*, s. 203; Dávid-Fodor, “I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...”, s. 135.

³⁴Kálmán, “Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan...”, s. 85.

³⁵Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 180.

³⁶Eckhart, *age.*, s. 96.

³⁷Niğbolu Savaşı hakkında bakınız; Aziz Suryal Atiya, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, (Çev. Esat Uras), Güney Matbaası, Ankara 1956; Feridun Emecen, “Niğbolu Savaşı.”, *TDVİA*, C. XXXII; *Niğbolu Meydan Muharebesi ve Yıldırım Bayezit*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985; M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Niğbolu.”, *İA*, C. IX.

³⁸Eckhart, *age.*, s. 97.

Moravya Sırbistanı'nın Knezi Stefan Lazarević 1403 yılında Macaristan Kralı Zsigmond'dan Belgrad (Mac. Nándorfehérvár) ve Golubač (Galambóci vár) kalelerini *fief* olarak aldı. Macarlar, Bosna'daki taht mücadelesi sırasında asker göndermek suretiyle Bosna Kralı Stjephan Ostoja'ya (hd. 1398-1404, 1409-1418) destek verdiler. Taht mücadelesini kaybeden Stjephan Ostoja 1404 yılında Macaristan'a sığındı. 1408 yılında Bosna'ya yürüyen Zsigmond, Eylül 1409'da Stjephan Ostoja'yı yeniden tahta çıkardı. Bosna Krallığı, Macaristan'a tâbi oldu.³⁹ Zsigmond'un 1410 yılında Kutsal Roma Germen İmparatoru (hd. 1410-1437) seçilmesinden sonra, Bosna gibi Eflâk ve Boğdan'ı da vassal devlet yapmak isteyen Macarlar ve Osmanlılar, iki ayrı voyvodayı himaye etmek suretiyle Eflâk'ın içişlerine müdahale etmeleri yüzünden bir defa daha karşı karşıya geldi. Osmanlılar 1416 yılında Eflâk'a saldırdı. Eflâk Voyvodası Mircea mağlup edildi ve her yıl 10.000 altın haraç ödemek ve Osmanlı seferlerine yardımcı olmak şartıyla yeniden Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu. Eflâk üzerinden Macaristan topraklarına giren Osmanlılar 1416 yılında Severin (Szörény) Kalesi'ni fethederek, birçok esir ve ganimet aldılar. Bunun üzerine sefere çıkan Zsigmond 1419 yılında Osmanlıları yendi. Taraflar arasında ateşkes yapıldı. Osmanlı-Macar ilişkileri bir yumuşama dönemine girdi. 1421 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Murad (hd. 1421-1444, 1445-1451) Moravya Sırbistanı'nın Knezi Stefan Lazarević'in tavsiyesiyle, 1424 yılında Kutsal Roma Germen İmparatoru seçilmesinden dolayı Zsigmond'u elçi göndererek tebrik etti ve hediyeler gönderdi. İmparator da bunlara karşılık II. Murad'a hediyeler yolladı. Ancak, yumuşama fazla uzun sürmeyecekti. Stefan Lazarević 1426 yılında Buda'yı ziyaret ederek Zsigmond ile görüştü ve ölümünden sonra Macaristan'daki mülklerinin yeğeni Đurađ Branković'e intikâl etmesi şartıyla, Nándorfehérvár ve Galambóc kalelerini Zsigmond'a devretme sözü verdiği bir muahede imzaladı. Stefan Lazarević'in 19 Temmuz 1427 tarihinde ölümünün ardından Osmanlı-Macar ilişkilerindeki yumuşama dönemi sona erdi. Zsigmond, Ekim 1427'de Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği noktada stratejik bir öneme sahip olan Belgrad önlerine geldi ve 1521 yılına kadar Macarların elinde kalacak olan bu şehri hiç bir mukavemetle karşılaşmadan Sırlardan teslim alarak, Osmanlıların önüne bir set çekti. Belgrad, çevresinde inşâ edilen istihkâmlarla birlikte yüz yıla yakın bir süre Macaristan'ı Osmanlı taarruzlarına karşı koruyacak olan güney kale zincirinin kilidi olacaktı.⁴⁰ Belgrad'ın Macarların eline geçmesi üzerine sefere çıkan Osmanlılar, Mayıs 1428'de Golubač (Güvercinlik) ve Kruševac (Alacahisar) kalelerini fethettiler. Bölgeye gelen Zsigmond, Golubač Kalesi'ni bir süre kuşattı. Ancak, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın 12 Haziran

³⁹Engel, *age.*, s. 233-234.

⁴⁰Dávid-Fodor, "I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...", s. 136.

1428 tarihinde Zsigmond'u mağlup etmesinin ardından imzalanan 1428 tarihli Osmanlı-Macar antlaşmasıyla, Golubaç'ın Osmanlılara ait olduğu kabul edilerek, tarafların elde ettiği yerlerdeki hükümler tasdik edildi. Kutsal Roma Germen İmparatoru ve Macaristan Kralı Zsigmond 1435 yılında Osmanlılara karşı Branković Sırbistanı, Eflâk ve elçiler göndererek temas kurduğu Karamanoğulları Beyliği Hükümdarı İbrahim Bey ile ittifak yaptı.⁴¹ Ancak bu ittifak Zsigmond'un 9 Aralık 1437 tarihinde ölümü üzerine hayata geçirilemedi. Zsigmond'un kızı Prenses Erzsébet'in kocası Habsburg Hanedanı'na mensup II. Albert (hd. 1437-1439) 18 Aralık 1437 tarihinde Macaristan Kralı seçildi. II. Albert'in 27 Ekim 1439'da ölümünden sonra Macaristan'da veraset mücadelesi yaşandı. Hamile olan Kraliçe Erzsébet, hükümler hak ve yetkilerini üstlendi. Ancak, Macar aristokratlarının çoğu bunu kabul etmediler. Giderek artan ve Macar topraklarına çok yaklaşan Osmanlı tehdidine karşı Polonya'nın desteğini ve yardımını temin etmek amacıyla 1 Ocak 1440 tarihinde Jagiellon Hanedanı'ndan Polonya Kralı III. Wladyslaw'ı (hd. 1434-1444), I. Ulászló (hd. 1440-1444) adı ile kral olarak seçtiler.⁴²

Macarlar ve Osmanlılar birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmek amacıyla askerî stratejilerinde yeni düzenlemeler yaptılar. Bu düzenlemeler kapsamında Macaristan Krallığı, Osmanlı taarruzlarına karşı 1404-1435 yılları arasında güney sınırlarında Tuna Nehri kıyısında 250 kilometre boyunca uzanan bir kaleler zinciri tesis etti. Ancak, XV. yüzyılın sonunda uzunluğu 800 kilometreyi bulmasına rağmen sınırı tam olarak kapatamayan Tuna Hattı'nın beşerî ve parasal maliyeti çok yüksekti ve söz konusu maliyet Macar köylülerinin omuzlarına binecekti.⁴³ Öte yandan Macaristan'a karşı yapılacak savaşlarda ve ellerinde tuttıkları kaleleri korumakta Tuna Nehri'nin ehemmiyetini anlayan ve bu nehirde gemiler bulundurmak gerektiğini gören Osmanlılar, 1430'lardan itibaren Güvercinlik'te hem kürek hem de yelkenle giden ve Macar kalelerine karşı kullanılmak üzere güvertelerine toplar yerleştirilen *kalita* ve kürekle çalışan küçük gemiler bulundurmaya başladılar.⁴⁴

Sultan II. Murad, Macarların Sırbistan ve Eflâk'ı devamlı olarak Osmanlılara karşı kışkırtmasının önüne geçmek için Evrenosoğlu Ali Bey komutasındaki akıncıları 1439 yılında Erdel topraklarına sevk etti. Kırk gün süren akında Erdel'i yakıp yıkan akıncılar 70.000 esir ve büyük ganimetle geri döndüler. İshak Bey komutasındaki akıncılar da Mayıs-Haziran 1439'da

⁴¹Ayrıntılar hakkında bkz. Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, University of Szeged, Szeged 1978, s. 26-28.

⁴²Eckhart, *age.*, s. 97.

⁴³Dávid-Fodor, "I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi...", s. 136-137.

⁴⁴Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınları, İstanbul 2006, s. 40.

Branković Sırbistanı'nı yerle bir ettiler ve üç aylık kuşatmadan sonra 18 Ağustos 1439 tarihinde stratejik öneme sahip Semendire Kalesi'ni fethettiler. Branković Sırbistanı'nın Despotu Đurađ Branković (hd. 1427-1456) Macaristan'a kaçtı. Macaristan'da yaşanan iktidar mücadelesinden yararlanmak isteyen Sultan II. Murad'ın emriyle Nándorfehérvár'ı (Belgrad) Macarlardan almak için 1440 yılında şehri altı ay kuşatan Evrenosoğlu Ali Bey başarılı olamadı. Nándorfehérvár kuşatmasındaki başarısızlık üzerine Osmanlılar büyük bir sarsıntı geçirdiler. Osmanlı taarruzlarına karşılık, Macar tarihinin en önemli figürlerinden ve seçkin bir asker olan Erdel Voyvodası János Hunyadi (hd. 1441-1446) komutasındaki Macar ordusu 1441 yılında Sırbistan'a girdi ve karşısına çıkan Vidin Sancakbeyi Mezid Bey'in emrindeki Osmanlı akıncılarını 22 Mart 1442 tarihinde Hermannstad'ta mağlup etti. Osmanlılar Mezid Bey dâhil 20.000 kayıp verdiler. János Hunyadi, Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa'nın emrindeki Osmanlı akıncılarını da 6 Eylül 1442 tarihinde Vasak'ta yendi.

Macarları Balkan Dağları'na kadar ilerleten bu iki galibiyet, Macarların teşvik ettiği Papa IV. Eugene'in (hd. 1431-1447) 1440'larda başlayan Kudüs'ü geri alma projesi kapsamındaki diplomatik girişimleri Osmanlılara karşı yeni bir *Haçlı Seferi* düzenlenmesine yol açtı. Haçlı seferinin sevk ve idaresi, 8 Mart 1440 tarihinde taç giymiş olan Macaristan Kralı I. Ulászló'ya verildi.⁴⁵ Haçlı ittifakına Macaristan, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Polonya, Eflâk ve Sırbistan ile birlikte Fransa ve Burgundy'den gelen gönüllüler katıldılar. 22 Temmuz 1443'te Buda'dan hareket eden Haçlı ordusu, 3 Kasım 1443 tarihinde Niş'te Osmanlıları yendi. Ancak, Bulgarların da verdikleri destekle güneydoğuya doğru ilerleyen Macarlar 24 Aralık 1443 tarihinde Sofya'nın doğusundaki Zlatica (Osm. İzladı) Geçidi'nde Osmanlılar tarafından geri püskürtüldü. Macarların müttefiki olan Karamanoğlu İbrahim Bey de bu sıralarda Anadolu'da Osmanlı topraklarına saldırarak Akşehir, Beyşehir ve Akhisar kasabalarını işgal etti. Karşı taarruza geçen Osmanlılar Konya'ya kadar olan yerleri baştanbaşa yağma ve tahrip ettiler. Karamanoğulları ele geçirdikleri toprakları iade ettikleri gibi tazminat ödediler ve Osmanlı tabiiyetini kabul ettiler.

Osmanlı Devleti ve Macaristan, 12 Haziran 1444 tarihinde on yıl süreli Segedin Barış Antlaşması'nı imzaladılar.⁴⁶ Ancak, Macarların lehine olan bu antlaşmaya rağmen, Papa IV. Eugene'in "*Müslüman'a verilen söz muteber değildir*" fetvâsı üzerine Macaristan ve Polonya Kralı I. Ulászló ve Erdel Voyvodası János Hunyadi (hd. 1446-1456) komutasındaki Haçlı

⁴⁵Bilge, *age.*, s. 7.

⁴⁶Segedin Barışı hakkında bakınız; Dávid Angyal, "Le Traite de Paix de Szeged avec Turcs (1444)", *Revue de Hongrie*, (1911), s. 233-268, 374-392; Pál Engel, "János Hunyadi and the Peace of Szeged.", *Acta Orientalia ASH*, Vol. 47, (1994), s. 241-257.

ordusu, 18 Eylül 1444 tarihinde yeniden harekete geçti. Haçlı ordusu, Sultan II. Murad komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında 10 Kasım 1444 tarihinde Varna'da I. Ulászló ile birlikte binlerce kişinin hayatını kaybettiği, Macar ordusunda kullanılan çok sayıda savaş arabasının Osmanlıların eline geçtiği ağır bir bozguna uğradı.⁴⁷ İncil üzerine yemin ederek imzaladığı Segedin Barış Antlaşması'nı bozan I. Ulászló'nun kesik başı, bozduğu antlaşmanın metni ile birlikte bir mızrağın ucuna dikildi.⁴⁸

I. Ulászló'nun öldürülmesi üzerine kral naibi seçilen János Hunyadi'nin 1445 yılında Haçlı donanmasının da desteği ile Tuna'daki Osmanlı mevzilerine saldırısı, Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin Şahin Paşa tarafından püskürtüldü. János Hunyadi komutasında, aralarında Alman ve Çek paralı askerlerle, 8000 Eflâklı bulunan 40.000-45.000 kişilik Macar ordusu, II. Murad komutasındaki 50.000 kişilik Osmanlı ordusu karşısında 17-19 Ekim 1448 tarihinde II. Kosova Savaşı'nda bir defa daha ağır bir bozguna uğradı.⁴⁹ Ordusunun tamamına yakını kırılan János Hunyadi, kaçmak zorunda kaldı.

Sonuç

I. Kosova Savaşı nasıl Osmanlıların Balkanlar'da 500 yıl sürecek hâkimiyetinin başlangıcı olduysa, Balkanları Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak için son Macar teşebbüsü olan II. Kosova Savaşı da Balkanlardaki Macar emellerinin sonunu getirdi.⁵⁰ Osmanlıların Macaristan'ı fethetmeden durmayacağı fikri, silaha sarılıp düşmana direnmek isteyenlerin direniş ruhunu kamçılıyordu.⁵¹ Ancak, Varna ve II. Kosova savaşları Osmanlı İmparatorluğu'nun, Macaristan'ın dışarıdan destek alsa bile kendisine karşı bir saldırı savaşı yürütemeyeceği bir gücü temsil ettiğini Macarlara gösterdi. Osmanlıların ilerlemesinin tek bir savaşla durdurulabileceği ümidi artık ortadan kalktı. Üstelik Niğbolu Savaşı'nda gerçekleşen Haçlı ittifakı bir daha asla tekrarlanmayacaktı. Varna ve II. Kosova savaşlarında üst üste uğradığı yenilgiler sonucunda Balkan devletlerine karşı kullanabildiği gücünü ve etkisini kaybeden Macaristan Krallığı'nın hem Balkanlar'a ilgisi hem de bölgeye yönelik seferlerinin sayısı azaldı.⁵² Macaristan artık saldırı seferlerinden çok savunmaya öncelik vermek ve

⁴⁷Varna Savaşı hakkında bakınız; M. Tayyib Gökbilgin, "Varna.", *İA*, C. XIII; Colin İmber, *Varna Savaşı*, (Çev. Ayda Arel), Kitap Yayınları, İstanbul 2007; Necati Salim [Tacan], *Türk Ordusunun Eski Seferlerinden Bir İmha Muharebesi. Varna 1444*, Askeri Matbaa, Ankara 1931.

⁴⁸Bilge, *age.*, s. 8.

⁴⁹Kosova Savaşı hakkında bakınız; Feridun Emecen, "Kosova Savaşları.", *TDVİA*, C. 26; Nevin Genç, *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1993; Necati Salim [Tacan], *İkinci Kosova Muharebesi (1448)*, Askeri Matbaa, Ankara 1932.

⁵⁰Bilge, *Age.*, s. 8-9.

⁵¹Fodor, "The View of the Turk in Hungary...", s. 74.

⁵²Fodor, "The Simurg and the Dragon...", s. 19-20.

Osmanlı ilerlemesinin sürekli tehdidiyle nasıl yaşayacağını öğrenmek zorundaydı. Osmanlı-Macar ilişkileri,1451 yılında Osmanlı tahtına çıkan ve ilk hedefi Konstantinopolis’i fethetmek olan ve bu hedefe yönelik hazırlıklar yapan Sultan II. Mehmed’in (hd. 1451-1481) 1456 yılındaki başarısız Nándorfehérvár (Belgrad) kuşatmasına dek bir durgunluk dönemine girecekti.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Daire Başkanlığı (BOA)

TSMA E. 6374 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı)

Tetkik Eserler

[TACAN], Necati Salim, *İkinci Kosova Muharebesi (1448)*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

___, *Türk Ordusunun Eski Seferlerinden Bir İmha Muharebesi. Varna 1444*, Askeri Matbaa, İstanbul 1931.

ÁGOSTON, Gábor. *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*,(Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınları, İstanbul 2006.

ANGYAL, Dávid, “Le Traite de Paix de Szeged avec Turcs (1444)”, *Revue de Hongrie*, Vol. VII/3, 1911.

ATİYA, Aziz Suryal. *Niğbolu Haçlılar Seferi*, (Çev. Esat Uras), Güney Matbaası, Ankara 1956.

BARANY, Attila, “King Sigismund of Luxemburg and the preparations for the Hungarian crusading host of Nicopolis (1389-1396)”, *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, (Ed.Daniel Baloup-Manuel Sánchez Martínez), Presses universitaires du Midi Collection, Toulouse 2015.

BAŞTAV, Şerif, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456’ya kadar)*, TKAE Yayınları, Ankara 1991.

BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı’nın Macaristanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

DÁVÍD, Géza-Pál Fodor, “I. Bayezid Döneminde Osmanlı-Macar Mücadelesi ve Bunun Macaristan’daki Etkileri.”, *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildiriler Kitabı 24-29 Kasım 2015*, (Yay. Haz. Hasan Basri Öcalan, Yusuf Ziya Karaaslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

ECKHART, Ferenc, *Macaristan Tarihi*,(Çev. İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.

_____, “Kosova Savaşları.”, *TDVİA*, C. XXVI.

_____, “Niğbolu Savaşı.”, *TDVİA*, C. XXXII.

ENGEL, Pál, “János Hunyadi and the Peace of Szeged.”, *Acta Orientalia ASH*, Vol. 47, (1994).

_____, *Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, I.B. Tauris, London 2001.

_____, “The Age of the Angevines 1301-1382” *A History of Hungary*, (Ed. Peter F. Sugar-Péter Hanák-Tibor Frank), Indiana University Press, Indiana 1994.

FİNE, John Van Antwerp. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1987.

FODOR, Pál, “The View of the Turk in Hungary: the Apokaliptik Tradition and the Legend of the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context.”, *In Quest of the Golden Apple*, İSİS Yayınları, İstanbul 2000.

_____, “The Simurg and the Dragon The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)”, *Fight Against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, (Ed. István Zombori), Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004.

GENÇ, Nevin, *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1993.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Varna.”, *İA*, C. 13.

- HANÁK, Péter (Ed.). *One Thousand Years. A Concise History of Hungary*, Corvina, Budapest 1988.
- IORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451)*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- İMBER, Colin, *Varna Savaşı*, (Çev. Ayda Arel), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- KÁLMÁN, Benda. “Hristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri”, *Tarih Dergisi*, Sayı 28-29, (1974-1975).
- KONTLER, László, *Millenium in Central Europe. A History of Hungary*, Palgrave Macmillan, Budapest 1999.
- KUBİNYİ, András. “Hungary’s Power Faction and the Turkish Threat in the Jagiellonian Period (1490-1526).”, *Fight Against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2004.
- Niğbolu Meydan Muharebesi ve Yıldırım Bayezit*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- PAPP, Sándor. “Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540).”, *Fight Against the Turk in the Central-Europe in the First Half of the 16th Century*, Budapest 2004.
- PÓSÁN, László, *Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages*, Research Centre for the Humanities, Budapest 2021.
- SUGAR, Peter F.-Péter Hanák-Tibor Frank (Ed.), *A History of Hungary*, Indiana University Press, Indiana 1994.
- SZAKÁLY, Ferenc. “Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526).”, *Acta Orientalia ASH*, Vol. 33, (1979).
- TARDY, Lajos. *Beyond the Ottoman Empire 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, University of Szeged, Szeged 1978.
- TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin. “Niğbolu.”, *İA*, C. 9.

TÓTH, István György (Ed.) *A Concise History of Hungary*, Corvina, Budapest 2005.

YUSUFOĞLU, Hicran, *Osmanlı-Macar İlişkileri (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na kadar)*, Sam Yayınları, Ankara 1995.

ZAREK, Otto, *The History of Hungary*, Selwyn and Blount Ltd, London 1939.

ZSOLDOS, Attila, *The Árpáds and Their People*, Research Centre for the Humanities, Budapest 2020

V. BÖLÜM

LOJİSTİĞİN GÜVENLİ LİMANLARI: 1713'TE İSAKÇI ANBARI İNŞASI ÖRNEĞİ

Seyfullah ASLAN*

Lojistik, klasik imparatorlukların ve devletlerin gerek savaş gerekse barış dönemlerinde halkını doyurmak, askerini beslemek ve mühimmatsız bırakmamak için hayati bir mesele olduğu gibi günümüz modern dünyasında da hükümetlerin başarısını etkileyen kritik bir unsurdur. Lojistik hatlarda küresel boyutta yaşanan bir sıkıntı yüzünden modern ekonomilerde arz-talep dengesi bozulabilir, enflasyon artabilir ve gıda krizi yaşanabilir. Klasik dönemde ise imparatorluk bürokrasisindeki hatalar, tedbirsizlik, doğal sebepler veya düşman saldırıları gibi nedenlerle lojistiğin sekteye uğraması halkın ve askerinin huzursuzluğuna ve hatta isyanına neden olabilmekteydi.

Savaş dönemlerinde lojistik hattın güvenliği sadece zahire ve peksimet gibi gıda malzemeleri ile barut, top, gülle gibi mühimmat ve cephanenin taşınması sırasında değil depolandıkları yerde de sağlanmak zorundaydı. Bu noktada güvenlik, doğrudan düşman tehditleri bir kenara bırakılırsa, daha çok doğal sebepler veya eksik planlamayı izale etme üzerine kurulmuştu. Eğer söz konusu malzemeler yanlış yerlere inşa edilmiş anbarlarda depolanırsa zayi ve telef olmaları kaçınılmazdı. Ya da yeteri kadar zahireyi tedarik etmek için bürokrasiniz girişimlerde bulunmadıysa, zahireyi nakledecek filonuz veya arabalarınız yoksa iyi bir konuma inşa edilmiş bile olsa anbarınızın planlandığı kadar doldurulması mümkün olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, kendinden önceki imparatorlukların yaptığı gibi; sadece Rumeli seferlerinde değil, İrakeyn seferleri örneklerinde olduğu gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde inşa ettiği anbarlarla lojistiği güvenceye almak istemiştir. Erzurum, Bayburt, Diyarbakır ve Van gibi şehirlerde ve genellikle kale içine inşa edilen anbarlar, ihtiyaç duyuldukça zahirenin depolandığı ve talep edildikçe garnizonlara buradan nakledildiği güvenli birer limana

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, seyfullah.aslan@klu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0713-4987>

dönüşmüştür. Örneğin 1636-37 Bağdat Seferi sırasında Erzurum, Diyarbakır ve Birecik'teki anbarlara zahire nakledilip depolanmıştır.¹

Bu güvenli limanlara yığılan zahire sayesinde arzı emniyete alınmış; halkın, sefere çıkan ordunun ve garnizonların eksiksiz olarak zahireye ulaşabilmesine gayret edilmiştir. Bu bakımdan usulüne uygun şekilde ve yeterli miktarda anbarlara depolanan zahire, olası huzursuzlukları, sefer başarısızlıklarını ve askerın yiyecek sıkıntısından dolayı isyan etmesini engelleyen hayati bir araç haline de gelmiştir.²

Diğer taraftan Rumeli coğrafyasında sefer güzergahları üzerindeki büyük şehirlerde inşa edilen anbarlar, menzillere indirilen zahire dışında Osmanlı ordusunun gıda arz güvenliğini sağlayan en önemli mimari yapılarıdır. Bu bakımdan İstanbul'daki anbarlar yanında Tuna havzasında ve Rumeli coğrafyasında bulunan anbarlar barış zamanı İstanbul'un iâşesini garanti altına almak için birer yedek depo konumundaydı.

Rumeli coğrafyası ve Tuna Nehri havzası Osmanlı lojistiğinin gücünün görülebileceği sahalardan biriydi. 1683'teki II. Viyana Kuşatması'yla başlayıp 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'na kadar süren Kutsal İttifak Savaşları süresince zahire ve mühimmat lojistiğini büyük oranda sorunsuz şekilde sağlayan imparatorluk bürokrasisi, çağdaşı imparatorluklardan çok daha organize ve tedbirliydi.³ Tuna havzasından sağlanan zahire Tuna sahillerindeki şehirlerde anbarlara konularak depolanıyordu. Yine bu şehirlerde önemli oranda peksimed pişirilirdi. Osmanlı ordusu ihtiyaç duydukça Tuna Donanması marifetiyle iskelelere ve kalelere zahire, peksimed ve mühimmat naklediliyordu.⁴ Söz konusu şehirlerden biri de İsakçı'ydı.

İsakçı, Tuna Nehri'nin doğu ucuna yakın, nehrin Karadeniz'e döküldüğü deltanın gerisindeki önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Rumeli sağ kol menzili üzerinde bulunan İsakçı'da Osmanlı ordusu konaklar, Tuna Nehri buradan karşıya geçilerek kuzey seferlerine gidilirdi. Bu özelliği nedeniyle bilhassa sefer zamanları, gelecek ordunun ihtiyaçları için Tuna havzasından buraya ciddi miktarda zahire nakledilerek depolanırdı. Dolayısıyla İsakçı'da, depolama ve iskele büyüklüğü bakımından, lojistik kapasitenin yüksek olması gerekmektedir.

¹ Özer Küpeli, *Osmanlı -Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 241.

² Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 29, 33-34.; Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 2.; Ömer Çağatay, "1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sefer Organizasyonu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Kayseri 2022, s. 252.

³ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 78-81.

⁴ Seyfullah Aslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 379-428.

Ayrıca söz konusu lojistik operasyonlara nakliye ve muhafaza hizmeti vermek üzere İsakçı'da bir ocaklık şayka kapudanı bulunmaktaydı.⁵

Anbarlar

Zahire naklinde sıklıkla karşımıza çıkan iskelelerin ardında mutlaka anbarlar bulunmaktaydı. Her ne kadar arşiv belgelerinde örneğin “Rusçuk iskelesine nakledilsin, muhafaza edilsin” denilip hemen ardından “anbar” denilirse bile iskelenin açık alanında zahirenin depolanması mantıklı olmayacağından, bütün iskelelerin büyük ya da küçük, bir tane ya da dağınık yerlerde birden fazla, mutlaka depoları ve anbarları olduğunu varsaymak gerekir.

Köylerden toplanan zahire kiralanan at ve deve gibi hayvanlarla belirlenen anbarlara teslim edilmekteydi. Buradan ise savaştaki orduya ya da garnizonlara nakledilmekteydi.⁶ Ayrıca eğer doğal şartlar uygunsa su yolları üzerinden de zahire taşınarak anbarlara ulaştırılmaktaydı. Böylece birer lojistik üs görevi gören anbarlar cephe ardında kayda değer bir rol oynamaktaydı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısındaki örneklere göre, seferlerde askerin iâşesi için sefer mevsiminden aylar önce zahirenin anbarlara doldurulması hususunda emirler verildiği görülmektedir.⁷

Nüzul veya işira yoluyla temin edilip anbarlarda depolanan zahire, gerektiğinde başka anbarlara nakledilerek garnizonlarda bulunan askerlere verilmekteydi.⁸ Nitekim Ekim 1716'da İsakçı anbarından önemli miktardaki zahirenin Belgrad anbarına nakledildiği görülmektedir.⁹ Bu bakımdan anbarın belli bir buğday miktarına sahip olmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Anbarlar birer dağıtım merkezi olarak kullanıldığından, normal sefer organizasyonunun aksamaması ve acil durumlarda ihtiyaca cevap verebilmesi için zahire miktarı takip edilmekteydi.¹⁰

Anbarlarda depolanan zahirenin bir ömrü bulunmaktaydı. Örneğin Rusçuk anbarına civardan toplanan zahirenin en fazla 2-3 sene dayanabileceği belirtilmekteydi. Fazla bekletilen zahire rutubet yüzünden veya böceklenmesi nedeniyle telef oluyordu. Depolanan

⁵Seyfullah Aslan, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)”, s. 80-103.

⁶Güçer, *Hububat Meselesi*, s. 78-80.

⁷Güçer, *Hububat Meselesi*, s. 115-116.

⁸Güçer, *Hububat Meselesi*, s. 116.; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi!, Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.75.

⁹BOA, *AE. SAMD.III*, 2029. (14 Şevvâl 1128 / 1 Ekim 1716); BOA, *AE. SAMD.III*, 2037. (25 Şevvâl 1128 / 12 Ekim 1716)

¹⁰Virginia H. Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, *War&Society*, Volume 13, Number 1 (May 1995), The University of New South Wales 1995, s. 5.

unlar ise fazla bekletilince rutubet nedeniyle sertleşiyor ve un özelliğini kaybediyordu. Bu nedenle anbarlar zaman zaman kontrol edilerek bozulması muhtemel ürünler anbardan çıkarılıp tüketiliyor, yeni hasat ve ürünler anbarlara konuyordu. Bozulanlar ise nehre dökülüyordu.¹¹ Ayrıca anbarda çürüyen zahirenin yerine hemen yenilerinin konulması için civardaki kazalara emirler gönderilmekteydi. Örneğin 1721’de İsakçı anbarında çürüyen buğdayın değiştirilerek yeni ürünün yerine konulması için İsakçı, Babadağ, Hırsova, Maçın ve Tulca kazalarının paylarına düşen buğday miktarları taksim edilip bildirilerek bir an önce göndermeleri istenmiştir.¹²

Zahirenin telef olmasına neden olan bir başka husus ise inşa bölgeleri yanlış seçilen anbarlarisel ve taşkınlar nedeniyle su basmasıydı. Bu durumda tonlarca zahire telef olmaktadır. Nitekim 1696’da Kutsal İttifakla savaşlar devam ederken Tuna nehrinin taşması nedeniyle Niğbolu iskelesi civarındaki anbarda önemli miktarda zahire telef olmuştu. 25-30 senedir Tuna nehrinin bu kadar taşıdığını görmediklerini ifade eden görevliler, aldıkları tedbirlere rağmen 1.500 İstanbul kilesi buğday ve 300 İstanbul kilesi arpanın kaybedildiğini kadının huzurunda kaydettirmiştir. Diğer taraftan mîrî anbar dışında bölgedeki şahsi anbar ve mahzenlerin de su bastığı görülmektedir.¹³

1713’teki anbar inşasından önce İsakçı iskelesine ve oradan da anbarına konulan zahire, un ve peksimedın miktarı, anbarın büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. 1711’de İsakçı’da bulunan büyük anbarlar 92 m uzunluğa, 17 m genişliğe sahipti. Küçük anbarlar ise uzunluğu 39 m, genişliği 12,5 m olarak inşa edilmişti.¹⁴ Buna göre Prut Seferi öncesinde Rusçuk, Silistre, Hırsova, İbrail ve Maçın’dan tedarik edilen 150.000 kile arpa, 100.000 kile-i İstanbulî un, 20.000 kile un ve 40.000 kantar peksimedın 21 Ocak 1711’de (1 Zilhicce 1122) İsakçı iskelesine indirilip anbara konulması emredilmiştir.¹⁵ Böylece anbarlara yaklaşık 9.000 ton gıda maddesi konmuştur. Bir sene sonra İsakçı anbarına farklı yerlerden zahire ve gıda maddesi gönderilmeye devam ediyordu. Nitekim Ocak 1712’de Tımışvar’dan Yeni Palanka iskelesine getirilen 15.000 vukiyye tereyağ, 30.000 kile arpa, 10.000 kile un ve 2.000 kantar peksimedın Tuna donanması marifetiyle İsakçı iskelesine nakledilip anbarda muhafaza edilmesi emredilmekteydi.¹⁶

¹¹Meryem Kaçan Erdoğan, “Rusçuk Kalesi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 33.

¹²BOA, *AE, SAMD.III*, 13688. (27 Şa’bân 1133 / 23 Haziran 1721)

¹³BOA, *İE. BH.*, 771. (10 Receb 1107 / 14 Şubat 1696). İstanbul kilesi hesabına göre mîrî anbarda yaklaşık 43,5 ton zahire telef olmuştur.

¹⁴Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere!*, s. 181.

¹⁵BOA, *MAD*, 8472, s. 131. (1 Zilhicce 1122 / 21 Ocak 1711)

¹⁶BOA, *MAD*, 8472, s. 210. (23 Zilkade 1123 / 2 Ocak 1712)

Bir müddet sonra, Nisan 1712’de anbar emini değişince yeniden defter tutulmuş ve anbarda bulunan toplam zahire ve yiyecek miktarı kaydedilmiştir. Buna göre anbarda 27.950 kile arpa, 39.705 kile un, 1.752 kantar peksimed, 7.792 kile bulgur, 11.062 kıyye tuz, 50 araba ot bulunmaktaydı.¹⁷

İsakçı iskelesine ve anbarına bütün bu nakliye seferberliğine rağmen İsakçı anbarında bir önceki seneden kalan un, arpa, peksimed ve bulgurun bekletilmeden Bender’deki Osmanlı garnizonuna gönderilmesi emredilmiştir. Daha fazla kalırsa anbardaki yiyeceklerin çürüyeceği belirtilmektedir.¹⁸ Nitekim bu endişelerin anbarın yeri, yapısı ve Tuna Nehri’nin taşmasıyla da alakası bulunmaktaydı. Diğer taraftan söz konusu mîrî anbardaki durumun bozulması üzerine farklı yerlerden satın alınıp İsakçı’ya nakledilen zahirenin tüccarlara ait anbarlara konulduğu anlaşılmaktadır. 105 bin kile zahire altı farklı anbara dağıtılıp muhafaza altına alınmıştır.¹⁹ Bununla birlikte mevcut mîrî anbarın 50 bin kile zahire alabilecek kapasitede olduğu belirtilerek yeni anbarın 700-800 bin kile, yani yaklaşık 18-20 bin ton zahire ve un alabilecek bir anbar olarak inşa edilmesi istenmiştir.²⁰ Öte yandan arşiv belgesinde İsakçı’da ki mîrî anbarın sadece 50 bin kile kapasitesinde olmasının belirtilmesi dikkat çekicidir. Oysa bir yıl önce 74 bin kileden fazla zahire ve ayrıca peksimed, tuz ve ot İsakçı anbarında depolanmıştı.²¹ Yine iki yıl önce, 270 bin kile ve 20 bin kantar gıda malzemesi anbara konulmuştu. Belki de bu örneklerde, mîrîanbar dışındaki anbarlar ve mahzenler kullanılmıştı ancak kayıtlarda bu belirtilmeyerek sadece anbar eminin sorumluluğunda olan miktar verilmiş olabilir.

1713 Mart’ında İsakçı kadısına ve köprü mübaşiri Hüseyin’e gönderilen emirde İsakçı anbarının 1712’de su bastığı ve çokça zahirenin telef olduğu belirtilmektedir. Buna göre tedbiren İsakçı kalesinin üst tarafında Grlo²² Mahallesi denilen yüksek yerde yeni bir anbar inşa edilmesi köprü mübaşiri Hüseyin’e emredilmiştir.²³ Yaklaşık 10.112 m² alana sahip²⁴ bir

¹⁷BOA, *AE. SAMD.III*, 8762. (12 Rebiülevvel 1124 / 19 Nisan 1712)

¹⁸BOA, *MAD*, 3439, s. 256. (25 Zilhicce 1124 / 23 Ocak 1713)

¹⁹BOA, *C.AS*, 10056. (20 Muharrem 1125 / 16 Şubat 1713)

²⁰BOA, *MAD*, 3434, s. 51. (27 Muharrem 1125 / 23 Şubat 1713); 1713’te düzenlenmesi planlanan seferde ihtiyaç duyulan zahire miktarının 18-20 bin ton civarında olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan İsakçı’da inşası planlanan anbarın diğer anbarlara göre oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi!*, s. 180.

²¹BOA, *AE. SAMD.III*, 8762. (12 Rebiülevvel 1124 / 19 Nisan 1712)

²²Grlo, Sırpça’da boğaz anlamına gelmektedir. Bkz.: *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Haz.: Slavoljub Đindić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997, s. 152.

²³Ocaklık şayka kapudanlarına yazılan başka bir emirde “Grlo kenarında” anbarın inşa edileceği belirtilmektedir. Bu bakımdan Grlo Mahallesi’nde Tuna’ya yakın ancak görece yüksek, su taşkın hattının üst noktasında anbarın inşa edilmesinin planlandığı söylenebilir. BOA, *MAD*, 3434, s. 158. (12 Rebiülevvel 1125 / 8 Nisan 1713)

²⁴ Alanın büyüklüğünü kıyas etmek bakımından yaklaşık 1,5 futbol sahası büyüklüğünde bir alana sahip olduğunu söylemek gerekir. Bir futbol sahası standart olarak 7.140 m²’dir.

anbar inşa edilmesi planlandığı belirtilerek, iskele tarafında genişliği düşürülmüş bir yapıdan bahsedilmektedir. İskele tarafında genişlik 60,74 m iken diğer tarafta genişlik 106,12 metreydi. Binanın uzunluğu ise 121,28 metreydi.²⁵ Binanın yüksekliğine dair bir kayıt olmamakla birlikte 700-800 bin kile kapasitesi olan anbarın bina yüksekliğinin de oldukça fazla olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim 1768’de inşa edilen anbar 5,8 metre,²⁶ 1787’de yine İsakçı’da inşa edilen ve görece oldukça küçük bir anbarın yüksekliği 4 metre kadardır.²⁷ Öte yandan anbar inşası için malzeme ve iş gücü için toplamda 2.805 kuruş, yani 336.600 akçelik bir masraf hesaplanmıştı.²⁸ Bununla birlikte 1736’da İsakçı’da inşa edilen ve 3.190 m² alana sahip nisbeten küçük anbar için 74.389 akçe masraf tespit edilmişti.²⁹

Diğer taraftan bu yeni anbar inşasını gerektiren hususun anbar kapasitesinin artırılması olmadığı açıktır. Nehrin taşkın alanına inşa edildiği için bir önceki sene taşkından zahirenin telef olması garnizonların iaşesini tehlikeye attığı gibi, gelecekteki olası bir sefer döneminde Rumeli sağ kolunda önemli bir lojistik üs olan İsakçı iskelesi ve anbarının taşkın tehdidi altında kalması riskini de devam ettirecekti. Bu nedenle hızlıca yeni bir anbar inşasının planlandığı Osmanlı bürokrasisi tarafından da belirtilmektedir. Gerçi 1712’deki taşkın o kadar büyüktür ki İsakçı kenarına yığılan köprü keresteleri taşkınla beraber sele gitmiş ve İsakçı aşığındaki yerlerdeki ahali keresteleri sudan çıkarıp almıştır.³⁰

Anbarı inşa edecek köprü mübaşiri Hüseyin’e yardımcı olmak üzere İsakçı, Tulca ve Hırsova kapudanları görevlendirilmiştir.³¹ Kapudanlar inşa malzemelerini taşımak suretiyle anbar inşasına destek vermiştir. Ayrıca Hazergrad ve Tirnovi’den 50’şer, Kili ve İsmail’den 25’er olmak üzere 150 neccaranbar inşası için ve bir yandan devam eden büyük köprü inşası için gönderilmiştir.³² Bununla birlikte 25 tane eski tonbaz dikkatle sökülüp kereste ve çivilerinin anbar inşasında kullanılması emredilmiştir.³³ Ancak buradan elde edilen ve daha önce Eflak tarafından gönderilen çivilerin yeterli gelmeyeceği hesap edilerek ve aynı anda

²⁵BOA, MAD, 3434, s. 78. (9 Safer 1125 / 7 Mart 1713)

²⁶Fadimana Fidan, “XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 33, 2022, s. 20.

²⁷BOA, C. AS, 15246. (18 Şa’ban 1201 / 5 Haziran 1787).; 1615’te Erzurum anbarı 200 bin kile kapasiteye sahipti. Bu bakımdan İsakçı anbarının oldukça büyük olduğu söylenebilir. Bkz.: Ömer İşbilir, “XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri”, s. 34.

²⁸BOA, MAD, 4066, s. 72. (9 Safer 1125 / 7 Mart 1713)

²⁹Çağatay, “1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sefer Organizasyonu”, s. 251.

³⁰BOA, MAD, 4066, s. 25. (2 Şa’ban 1124 / 4 Eylül 1712)

³¹BOA, MAD, 3434, s. 158. (12 Rebiülevvel 1125 / 8 Nisan 1713)

³²BOA, MAD, 3434, s. 159. (12 Rebiülevvel 1125 / 8 Nisan 1713)

³³BOA, MAD, 3434, s. 158. (12 Rebiülevvel 1125 / 8 Nisan 1713)

büyük bir köprü inşasının devam ettiği de dikkate alınarak Eflak voyvodasından 450 bin adet çivi göndermesi istenmiştir.³⁴

1713'te inşa edilen bu anbarın büyüklüğünü kıyas etmek bakımından 1736'da ve 1787'de yine İsakçı'da inşa edilen anbarların ölçülerine bakmak gerekebilir. 1713'te 121,28 metre uzunluk ve en dar yerinde bile 60,74 metre genişlikle 10.112 m² alana sahip bir anbar inşa edilmiştir. 1736'da ise 110 metre uzunluk ve 29 m genişlikle 3.190 m² alana sahip, neredeyse 1/3 daha küçük bir anbar inşa edilmişti.³⁵ Ayrıca 1787'de 34 metre uzunluk ve 18 metre genişlikle oldukça küçük, yaklaşık 620 m² alana sahip bir anbar inşa edilmişti.³⁶ Bu bakımdan 1713'te inşa edilen anbarın oldukça büyük olduğu ortadadır.

Söz konusu anbarın inşa edildikten sonra gerek Rumeli sağ kol seferlerinde gerekse Rumeli orta kol seferlerine zahire naklinde önemli bir işlevi olmuştur. Nitekim 1715'te Bosna'daki askerler için 15.000 kile un, 25.000 kile arpa Gradiška iskelesine buradan gönderilmiştir.³⁷

Sonuç

Savaş ve barış zamanlarında iaşe ve lojistiğin güvenli limanları olan anbarlar, tarih boyunca devletlerin inşasına önem verdiği yapılardan biri olmuştur. Osmanlılar da hem Anadolu'da hem de Rumeli coğrafyasında sefer güzergahları başta olmak üzere ihtiyaç duyulan yerlere anbarlar inşa etmiştir. Bu bakımdan kuzey seferlerinde Tuna'dan geçiş noktası olan İsakçı'da da çeşitli defalar anbar inşa edilmiştir. Ancak yanlış yer seçimi ya da aşırı yağışlar nedeniyle taşkın ve sellerle zahiresi telef olan anbarlar yerine daha güvenli yerlerde yenileri inşa edilmiştir. 1713'te inşa edilen büyük anbar da bunlardan biriydi. Ordunun iaşesi için kritik öneme sahip olan bu anbar nihayetinde İsakçı'da inşa edilen son anbar değildi ancak anbarın inşa gerekçelerine dair Osmanlı bürokrasisin ifadeleri, sorunu ve çözümü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

³⁴BOA, MAD, 3434, s. 159. (12 Rebiülevvel 1125 / 8 Nisan 1713)

³⁵Fadimana Fidan, "İsakçı Ambarları" s. 19.

³⁶BOA, C. AS, 15246. (18 Şa'ban 1201 / 5 Haziran 1787)

³⁷BOA, MAD, 2964, s. 258. (9 Cemaziyelevvel 1127 / 13 Mayıs 1715)

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

- BOA, *MAD*, 2964, 3434, 3439, 4066, 8472.
BOA, *AE. SAMD. III*, 2029, 2037, 8762, 13688.
BOA, *C.AS*, 10056, 15246.
BOA, *İE. BH.*, 771.

2- Literatür

- AKSAN, Virginia H., “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, *War&Society*, Volume 13, Number 1 (May 1995), The University of New South Wales 1995.
- AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- ASLAN, Seyfullah, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 2022.
- ÇAĞATAY, Ömer, *1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sefer Organizasyonu*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2022.
- ĐİNDİC, Slavoljub; TEODOSIJEVIĆ, Mirjana; TANASKOVIĆ, Darko, (Haz.), *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Ruşuk Kalesi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- FİDAN, Fadimana, “XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 33, 2022.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964.
- İŞBİLİR, Ömer, “XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- KÜPELİ, Özer, *Osmanlı -Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

VI. BÖLÜM

YENİ ASKERE ALIM-KUR'A USÛLÜ-UYGULAMASINDA İLK DENEYİMLER VE BALKANLAR

Mustafa Işkın TERCAN*

Giriş

II. Mahmut'un saltanatı sırasında, Yeniçeri Ocağını ilga ederek 7 Temmuz 1826 yılında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunu kurarak on sekizinci yüzyıldan itibaren ordunun omurgasını teşkil eden eyalet ordularındaki milis/ücretli kuvvetler ile merkez ordusundan oluşan düzeni ortadan kaldırmış ve asker seçimindeki denetimi standartlaştırmak için harekete geçmiştir. Asâkir-i Mansûre'nin temel insan kaynağı, Rumeli ve Anadolu'nun Müslüman nüfusça meskûn bölgelerinden sağlanmıştır. Bu bölgeler içinde yeni orduya asker alımında ise önceliğin Ocağın kaldırılışı sonrası İstanbul hükûmetinin kesin hâkimiyet kurduğu yerlere verilirken; daha ziyada göçer aşiret ve kabilelerin çoğunluğu oluşturduğu bölgeler ise, en azından başlangıçta, Mansûre ordusuna asker celbinde dışarıda bırakılmış, buralardan ancak Rusya (1828-1829) ve Mısır (1832 ve 1839) harplerinde sözleşmeli/ücretli savaşçı istihdamına gidilmiştir.¹ Nitekim tez çalışmamda merkezi hükümet, Asâkir-i Mansûre'nin ilk teşkili sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gerekli olan neferatın toplanması için "*kendi tabâyi-i behimelerine bırakılmış*" Lazistan ahalisini askerileştirmek yönünde bir adım atmak yerine, ihtiyacı olan neferatı temin etmek için önceliği hükûmranlığının güçlü olduğu Canik ve Trabzon'a vermiş olduğunu tespit etmiştim. Buna karşın 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında Anapa ve Faş kalesine asker göndermek için Lazistan havalisinin derebeyleri tarafından toplanan askerlere bel bağlamıştı.² Benzer bir durum Rumeli'nde de da yaşanmış ve Bâb-ı âli'nin (1827/1828) yıllarında Bosna-Hersek ve

* Dr, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Programı mezunu. m77tercan@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8523-0785.

¹Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Topum (1826-1839)*, Kitapevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 212-216.

² Mustafa Işkın Tercan, *Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Zorunlu ve Gönüllü Askerlik Uygulaması (1834-1860)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2023, s.13-24.

Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu İşkodra, Yanya, Avlonya, Delvine gibi bölgelerden asker toplama girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³

Diğer yandan yeni ordunun asker ihtiyacı her yıl devletçe kararlaştırılarak valilere bildirilirdi. Bunun üzerine valiler tarafından atanan memurlar ve yörenin ileri gelen eşraf ve ayânların gözetiminde istenilen askerler ahali içinden seçilirdi. Bu askere alma yönteminin uygulanması sırasında zaman zaman ahalinin çok sert muameleler ile karşılaşması ve doğası gereği suiistimallere açık olması bu sistemin halkta bezginlik ve hoşnutsuzluk yaratmasına sebep olmuştu.⁴ Bâb-ı Âli, Mansûre askerlerinin orduya katıldıktan sonra bir daha evlerine dönme umudunun olmadığı için halkın asker celbine karşı büyük bir direnç gösterdiğinin farkındaydı. Nitekim 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın da adil ve uygulanabilir bir askere alma sisteminin gerekliliği üzerinde durulmuştu.⁵ 8 Eylül 1843 tarihinde ilan edilen Tensikat-ı Celile-i Askeriyye'ye dair kanun ile askerlik hizmeti bir süreye bağlanarak muvazafılıkta geçecek süre beş yıl, rediflikte ise yedi yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu kanunname ile asker alımlarının kur'a usulüyle gerçekleştirileceği ve sancakların Hassa, Dersaâdet, Anadolu, Rumeli ve Arabistan olmak üzere beş ordu bölgesine tahsis edildiği ve her bir orduya o bölge ahalisinden asker celbi yapılacağı kararı ilan edilmiştir. Ancak 1843 yılındaki düzenlemede kur'a usulünün nasıl gerçekleştirileceği konusunda ayrıntılara değinilmemiştir. 1846 tarihi başlarında konu Dâr-i Şûra-yı Askerî'de yeniden gündeme geldi. Bir yasa taslağı hazırlanarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye sunuldu. Meclis'te yapılan müzakereler sonunda kesin şeklini alan kanun sultanın onayından sonra 1846 yılında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁶

³Tobias Heinzelmann, *Cihandan Vatan Savunması: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Kitapevi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2009, s.163.

⁴Faruk Ayın, *Osmanlı Tarihi'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, Genelkurmay Basımevi,1994, s. 2-5.

⁵Tanzimat Fermanı'nın mevcut askerlik celbi uygulamalarının değerlendirildiği bölüm çarpıcı bir itirafla başlar: “... asker maddesi dahi ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu vechile bir memleketin adede-i nüfus-i mevcûdesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülden ziyâde ve kiminden noksân asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâ'at ve ticâret mevâdd-ı nâfi'asının ihlâlini mücib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyeti'l-ömr istihdâmları dahi fütûru ve kat'-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdirinde taleb olunacak neferât-ı askerîyye için bazı usûl-i hasene ve dört ve yâhûd beş sene müddet istihdâm zımnında dahi bir tarîk-ı münâvebe vaz' u te'sîs olunması icâb-ı hâldendir.” Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Müzehhep Ferman ve Beratlar 48 (25 Ş. 1255 / 3 Kasım 1839). Dolayısıyla ifadeler, Bâb-ı âli'nin, düzenli orduya katıldıktan sonra bir daha evlerine dönme umudu olmayan halkın asker celbine karşı büyük bir direnç gösterdiğinin farkında olduğunu göstermektedir.

⁶Takvim-i Vekâyi, Sayı: 258. (24 Ş. 1259 / 18 Eylül 1843). Hassa Ordusu Müşiri Rıza Paşa'ya gönderilen fermanın bir sureti için bkz. BOA, Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümâyun Sicilleri Mühimme-i Asâkir Defterleri (A. DVNS. ASK. MHM. d.) 32 s. 22-23 (Evâil-i Ş. 1259 /27 Ağustos- 6 Eylül 1843). Ayrıca bkz. Musa Çardırcı, “Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)”,

A. Kur'a Usulü Öncesi (1828-1846) Balkanlar'dan Nizâni Ordu'ya Asker Alım Teşebbüsleri

Vaka-yı Hayriyye'den sonra Bâb-ı Âlî ilk kez 1842 yılının yaz aylarında, Rumeli'deki Nizami birlikleri için Toska Arnavutları'ndan 10.416 asker toplamaya karar vermişti. Daha başlangıçta, askere alma işlemleri sırasında halktan gelecek direnci yenmenin kolay olmayacağı hesaba katılmaktaydı. Bu sebeple tasarlanan girişimle ilgili "Evliye-i Selâse" adı verilen Yanya, Avlonya ve Delvine sancaklarının valisi Osman Nuri Paşa ve Rumeli Valisi Yakup Paşa'dan, görüşlerini bildirmeleri istenmiştir. Osman Nuri Paşa'nın yanıtından anlaşıldığı kadarıyla, bölgeden asker celbi sırasında yaşanacak bir isyan halinde kullanılmak üzere kendi yönetiminde olan birliklerin haricinde iki alay piyade ve bir veya yarım süvari Redif birliğinin kendisine tahsis edilmesini ayrıca Avlonya sahillerine çıkarılmak üzere beş altı geminin gönderilmesini talep etmekteydi. Ayrıca bölgedeki Arnavut ileri gelenlerine verilmek üzere nişanlarla beraber birer mirlivalık, kaymakamlık ve üç dört adet binbaşılık ve kapıcıbaşılık rütbeleri için isimleri boş bırakılmış beratların kendisine gönderilmesini istemekteydi. Rumeli valisi Yakup Paşa ise Toskalıklar'ın yerleştiği bölgelerin dağlık olması nedeniyle redif birliklerinin bir faydası olamayacağından Kigalık'tan 1000 kadar başıbozuk asker alınarak bir direnişle karşılaşılması halinde bunların kullanılmasını önermiştir. Bâb-ı Âlî Toskalıklar'ın bölgesinde uygulanacak celp işlemleri sırasında çıkabilecek isyanın bastırılmasında, Anadolu'dan getirilecek Redif birliklerinin kullanılmasını ve Kigalık havalisinden asker alınmasının şimdilik ertelenmesine karar vermiştir. Bu kararın verilmesinde Toskalık ve Kigalık Arnavutları'nın "cinsiyet" iktizasınca birleşmelerinin mümkün olmayacağını düşünülmesi etkili olmuştur.⁷ Sonuç olarak, Osman Nuri Paşa'nın ifadelerinden 1842 yılı yazında Toskalar'dan asker toplandığı sırada, emsal teşkil edecek bir olayın yaşanmadığına işaret edilmektedir. 1842 tarihli asker celbinin sonuçlarıyla ilgili Tobias Heinzelmann İngiltere'nin Selanik başkonsolosu Charles Blunt, 1 Ekim 1844 tarihli raporundan aktardığına göre 1.600 Arnavut askeri Selanik'e ulaşmış ve deniz yoluyla İstanbul'a sevk edileceğini bildirmiştir.⁸

1843 yılında Mehmed Paşa tarafından Üsküp'te Nizami orduya asker celp edilmeye başlanması kargaşaya neden olmuş ve Rumeli valisi Mustafa Nuri Paşa etkin önlemler alarak ahaliyi yatıştırma gereği duymuştur. Ancak Bâb-ı Âlî yine de Üsküp'ten Nizami orduya asker

Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik, Derleyen, Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, I. Baskı, 2008, Ankara, s. 66-69.

⁷ İrade Mesâili Mühimme (İ. MSM.) 10.198. (15 Ca. 1258/24 Haziran 1842).

⁸Tobias Heinzelmann, *age.*,s. 167.

celp etmekten vazgeçmemiştir. Nitekim Mehmed Paşa'nın yerine gelen Ferik Hayrettin Paşa Üsküp'e ulaşınca Arnavut kabile reisleriyle görüşmelere başlamıştı. Hayrettin Paşa'nın her haneden iki Arnavut askerinin Nizami orduya gönderilmesini isterken kabile reisleri her iki aileden bir kişiyi başıbozuk birliklere ayırabilecekleri sözünü vermişlerdir. Bu teklifin Hayrettin Paşa tarafından reddedilmesi üzerine çıkan tartışmalar çatışmaya dönüşmüş sonuçta Hayrettin Paşa ve yanındakiler kaleye hapsedilmişler ancak daha sonra kaleden ayrılmalarına izin verilmiştir. Burada ilginç olan durum, kabile reisleri sadece asker sayılarını düşürmek için değil, aynı zamanda onların nizamiye ordusuna alınmaması içinde pazarlık yapmalarıdır.⁹

1845 yılının sonlarına doğru Yanya, Avlonya ve Delvine sancaklarından yani Toskalık bölgesinden asker toplamak amacıyla Rumeli ordusu müşiri Mehmed Reşid Paşa, Görice'de bulunan bölgenin ileri gelenleriyle müzakerelere başlamıştır. Mehmed Reşid Paşa bölgede kaç hane bulunur ise dörtte bir hesabıyla asker toplanmaya başladığını ifade etmiştir. Mehmed Reşid Paşa ayrıca Kığa Arnavutlarının bölgesinde uygulandığı gibi Toskalık ahalisinin de elindeki silahların toplanması, sorun çıkartma ihtimali olan kişilerin sürgün edilmesi ve halkın kefalete bağlanmasını teklif etmiştir. Ancak Meclis-i Vâlâ, Paşa'nın Toska Arnavutları'nın yaşadığı bölgeler için önerdiği tekliflerin Kığalık bölgesinde isyan çıkmasına neden olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir. Meclis-i Vâlâ silahsızlandırma teklifini ise bölgenin Yunan sınırına yakın olması nedeniyle uygun görmemiştir. Halkın birbirine kefalete bağlanması teklifi ise Meclis-i Vâlâ tarafından onaylanmıştır; fakat bu ancak Zaptiye teşkilatının kurulmasıyla mümkün olacağı için etkili bir tedbir olarak düşülmemektedir.¹⁰

B. Rumeli Ordusu Bölgesi'nden Kur'a Usulüyle Asker Alımı

Tanzimat ilkelerinin uygulanmaya konulması sırasında Mehmed Reşid Paşa'nın yer yer zora başvurarak Arnavutluk'un kabile başlarının ve yerel eşrafın gücünü kırarak bölgenin idari yapısını merkezileştirme teşebbüsü, 1847'de Toskalık bölgesinde bir isyanın başlamasına sebep olmuştu. Bu konuda açıklığa kavuşturulması gerek bir soru yerel eşrafın, ahalinin büyük bir bölümünü isyana teşvik etmeyi nasıl başardığıdır. Kanaatimce bunda yıllarca alışagelmış asker toplama yönteminin yerine ikame edilmeye çalışılan zorunlu askerlik ve kur'a sistemine ahalinin duyduğu tepki etkili olmuştur. Nitekim Nizamiye askerlerinin Osmanlı topraklarının herhangi bir yerinde görev yapabilme ihtimalinin olması

⁹Tobias Heinzelmann, *age.*, s. 168-169.

¹⁰BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL) 71. 1345 (15 Za. 1261) / 5 Kasım 1845).

ve uzun bir süre bu neferlerin memleketlerinden ayrı kalması anlamına gelmekteydi. Oysa eski sistemde nizami olmayan birliklere toplanacak asker sayıları kabile başları ve eşraf tarafından merkezi otoriteyle bir pazarlığın sonucu toplanmakta olması kabile reislerinin ahalinin çıkarlarını da temsil ettiklerine işaret etmektedir. Nitekim yeni asker alımı yapmak için Avlonya'ya gelen kur'a memurları, kaza halkı tarafından kovulmuş, kur'aya yardımcı olanlardan bazıları da hapsedilmiştir. Arnavutlar Nizamiye ordusuna asker toplanmasına direnç göstermişler de bölge Bâb-ı Âlî'nin başıbozuk birlikleri için değerli bir kaynak oluşturmuştur. İsyanın bastırılması için alınana tedbirler arasında Rumeli bölgesinden çok sayıda başıbozuk asker birlikleri toplanabilmiş olması da bunun bir göstergesidir.¹¹

Toskalık isyanın bastırılmasından sonra Balkanlar'da Rumeli ordusuna ait asker toplama bölgelerinde ilk kez 1847 baharında kur'a usulüyle asker celp edilmiştir. Bu sırada Bâb-ı Âlî tarafından Rumeli'de asker toplama işlemlerini denetlemek için Dersaadet ordusu meclisi azası Mirliva Şakir Paşa müfettiş olarak bölgeye gönderilmiştir. Şakir Paşa'nın raporunda, Üsküp'te Selim Paşa tarafından asker alımıyla ilgili fermanın ahaliye okunduğunu ve halkın asker vermeye hazır olduğunu ancak kur'a memurları henüz gelmediğinden nefsi-i Üsküp, Kalkandelen, Prizren ve Priştine kazalarında işlemlerin başlamadığını bildirmektedir. Buna karşın Niş, İvronya, Kumanova, Kipril, Pirlepe kazalarında kur'a usulü hiçbir sorun yaşanmadan gerçekleştirilmiştir. Yine Selanik, Tırhala, Yenişehir-i Fener ve Platama kazalarının kur'a çekilişi sırasında herhangi bir olayın yaşanmadığını bildirmektedir.¹²

C. Gayrimüslimlerden Tersâne-i Âmire'ye Kur'a Usulüyle Askere Alımı Teşebbüsü

1846 Kur'a Kanunnamesi açık bir şekilde Müslümanların kişisel olarak askerlikle mükellef olduğunu belirtirken, Hıristiyanların ne kur'a usulüyle ne de muvazzaf asker olarak celp edileceklerinden hiç söz etmemekteydi. Fakat 1851 yılının 21 Aralık günü (H. 9 Ra. 1269) kaleme alınan Meclis-i Bahriye tutanağından öğrendiğimiz kadarıyla 600 Hıristiyan'ın celbinin kur'a usulüyle icra edilmesine karar verilmişti. 1851 tarihli askere alma kararı, Hıristiyanlar arasında genel bir memnuniyetsizlik yarattı. Hıristiyanlar sadece kur'a uygulamasına değil, genel olarak asker vermeye karşıydılar. Kesriye sancağındaki gayrimüslim arasında kur'a usulüne karşı oluşan tepkiyle ilgili dosyadan anlaşıldığı kadarıyla,

¹¹Mustafa Durdu, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Arnavutluk'ta 1847 Toskalık İsyanı ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research*, Cilt:13, Sayı:69, Mart,220, s. 322-324.

¹²BOA. İrade Dahiliye (İ.DH.) 162.8408(5 Za. 1847/5Ekim 1847)

cemaat içindeki sosyo-ekonomik statü farklılığı bu direnişin gerekçelerini şekillendirmişti. Hurpışta, Kolanya, Naslıç, Görice ve Opar reayası İstanbul'a gönderdikleri arzuhallerde hemen hemen aynı gerekçeleri ileri sürmüşlerdi. Hıristiyan cemaatin ileri gelenleri arasında "kudreti olanlar akçe kuvvetiyle kendisini halas" etmişlerdi. Nitekim Bahriye Meclisin'de kaleme alınan tutanakta dikkat çekici biçimde, cemaat ileri gelenlerinin evlatlarına kur'a isabet etmiş olması ve onların da bu duruma alışık olmadıkları için oğullarını vermek istememeleri kur'a usulüne muhalefet etmelerinin nedeni olarak açıklanmaktaydı. Kesriye sancağı kazalarında bütün ikna çabalarına rağmen Rum Ortodoks cemaatin şiddetli direnişini nedeniyle kur'a usulü icra edilemedi. Kesriye'den "bilâ-kur'a ahz u girift" olarak 26, Hurpışta'dan 7, Güricemaa Bahista'dan 9 Naslıh'den 14, Kolonya'dan 3 olmak üzere toplam 58 nefer celp edilmişti 1851 tarihinde asker toplama bölgelerinden kur'a usulü ile sadece 395 nefer toplanabilmişti. Meclis-i Bahriye'de alınan bir kararla, Hıristiyanların kendileri talep ve rağbet edinceye kadar kur'a usulüyle asker tahririnde vazgeçildi.¹³

Sonuç

1847 yılında Rumeli ordusu için Balkanlar'da ilk kur'a uygulaması 1847 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Arnavutluk'ta kur'a uygulaması ile asker celp edilme teşebbüsü sırasında Toskalık bölgesinde yerel halk ve derebeyleri merkezi otoriteye karşı isyan etmiştir. Yerel halkın bölgelerine gelen kur'a memurlarına direnmesi zorunlu askerlik uygulamasına karşı bir direncin yaşandığının kanıtıdır. Bâb-ı Âli isyan sırasında iki strateji benimsemiştir. Bir yandan Arnavut kabilelerinden başıbozuk asker toplayarak kabileler arasındaki rekabeti kullanırken; diğer yandan bölgeye Nizami birlikleri sevk ederek direnişini zorla bastırmıştır. Sonuç itibarıyla Rumeli ordusuna tahsis edilen askere alım bölgelerinden ilk kez 1847 tarihinde kur'a usulüyle asker alımı gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

AYIN, Faruk, *Osmanlı Tarihi'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

¹³ BOA. İ.DH. 267.16662.21 (9 Ra. 1269/ 21 Aralık 1852). Ufuk Gülsoy, *Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 56-58.

- ÇARDIRCI, Musa, “Osmanlı İmparatorluğunda Askere Almada Kur’a Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Derleyen, Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, I. Baskı, Ankara,2008, s. 41-65.
- DURDU, Mustafa, “Osmanlı arşiv Belgelerine Göre Arnavutluk’ta 1847 Toskalık İsyanı ve Osmanlı Devleti’nin Müdahalesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Reseach*, Cilt:13, Sayı:69, Mart,220, s. 313-336.
- HEİNZELMANN, Tobias,*Cihandan Vatan Savunması: Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Kitapevi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- TERCAN, Mustafa Işkın, *Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Zorunlu ve Gönüllü Askerlik Uygulaması (1834-1860)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2023.
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Topum (1826-1839)*, Kitapevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

VII. BÖLÜM

İŞKODRA FIRKASI ERKÂN-I HARBİYE REİSİ MİRALAY HASAN SABRİ'NİN RAPORU VE ASKERÎ VE SİYASÎ TESPİTLERİ

Hüseyin Baha ÖZTUNÇ*

Giriş

İşkodra, Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de Arnavutluk'un kuzeyinde vilayet merkezi bir şehirdir. İstanbul'un 770 kilometre kuzeybatısında ve Adriyatik Denizi'nin 28 kilometre batısında, aynı adı taşıyan gölün güneyinde yer almaktadır¹. İşkodra'nın Osmanlı Devleti'nin eline geçme süreci aslında oldukça uzundur. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'la ilk teması olan Çandarlı Hayreddin Paşa'nın 1385'te batıya doğru harekâtıyla başlayan süreç 1479 yılında Evrenoszâde Ahmet Bey'in idaresindeki Osmanlı kuvvetlerinin Venediklilerle anlaşarak İşkodra'yı almasıyla neticelenir². Bu tarihten itibaren 23 Nisan 1913 tarihinde Esat Paşa ve Karadağ Kralı Nikola arasındaki antlaşma ile Karadağ'a teslimine³ kadar İşkodra, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kaldı. İşkodra 19. yüzyılın sonunda Rumeli'deki aynı adla anılan vilayetin merkeziydi. Kuzeyinde Karadağ, doğusunda Kosova ve Manastır vilayetleri, güneyinde Manastır ve Yanya vilayetleri ve batısında Adriyatik Denizi ile çevriliydi⁴.

93 Harbi'nin neticesindeki Berlin Antlaşması'yla birlikte Karadağ'ın bağımsız bir devlet olması⁵ neticesinde İşkodra, Karadağ ile sınırdaş oldu. Bu olay elbette bölgenin askerî açıdan var olan önemini daha da artırdı. İşkodra askerî olarak 1843-1894 yılları arasında Manastır, daha sonra ise Selanik merkezli III. Ordu'nun sahasında kalmaktaydı⁶. İşkodra'daki askerî birlik 1891 yılında Priştine firkasına bağlıydı. III. Ordu ile ilgili piyade sayısının arttırılmasını da amaçlayan yeni düzenlemelerle birlikte III. Ordu, Üsküp, İşkodra, Yanya ve Selanik'te bulunacak dört piyade firkasından oluşacaktı ki bu karar Aralık 1895 tarihinde

* Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, baha.oztunc@gop.edu.tr

¹ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm, C. II*, Mihran Matbaası, İstanbul 1889 s. 977.

² İlkay Erken, *Osmanlı İdaresinde İşkodra Vilayeti (1876-1912)*, Kriter Yayınları, İstanbul 2023, s. 8-18.

³ Gizem Kaytan, "Balkan Savaşları'nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 17*, Ocak 2019, s. 186. (s. 158-200)

⁴ Şemseddin Sami, *age.*, s. 978.

⁵ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C. V*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 517.(516-517)

⁶ Hakan Özdemir, *Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 55.

Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylandı⁷. 1902 yılında 17. Nizâmiye Fırkasının karargâh merkezi ve askerî gücünün yarısını teşkil eden sekiz tabur İşkodra'da konuşlanmış durumdaydı. Fırkanın bir sahra ve üç dağ bataryası vardı ve görevleri hem Karadağ sınırının güvenliğini sağlamak hem de Arnavut ayrılıkçıları tedip etmekte⁸.

Çalışmaya söz konusu raporu kaleme alan Miralay Sabri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak çeşitli tarihlerde aldığı nişanlar kendisinin başarılı bir asker olduğunu göstermektedir. Bu nişanlardan birisi Kaymakam⁹ rütbesindeyken Rumeli haritasının hazırlanmasındaki görevinden dolayıdır. Hasan Sabri bu görevde Kosova Erkân-ı Harbiyesi'nden görevlendirilen görevlilerin başında müfettişlik yaptı¹⁰. Bu görevden dolayı üçüncü derece Osmanlı nişanı¹¹ ile taltif edildi¹². Aldığı bir diğer nişan ise İşkodra taraflarında gösterdiği başarıları nedeniyleydi. Miralay Sabri'ye bu başarılarından dolayı ikinci derece Mecidî nişanı¹³ verildi¹⁴. Miralay Sabri'nin aldığı bir diğer nişan Karadağ Hükûmeti tarafından verilen Danilo Nişanı'dır. Konuyla ilgili Sadaret'ten Seraskerliğe gönderilen yazıda Miralay Sabri Bey'e ikinci derece Danilo nişanı verildiği bildirilmekteydi¹⁵. Ayrıca İşkodra vilayet salnamesinde Miralay Sabri'nin Erkân-ı Harb Dairesi Reisi görevinde bulunduğu ve Rusya¹⁶ ve Sanayi madalyalarına sahip olduğu görülmektedir¹⁷.

Askerî görevlerinin yanında Miralay Sabri'nin mülkî görevlere getirilmesi söz konusu oldu. Bu görevlerden birisi Draç Mutasarrıflığı idi. Draç Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in orada hizmet etmeye devam etmesi uygun değildi ve Draç'ta mülkî ve askerî idarenin bir kişinin uhdesinde olması gerekmekteydi. Bunun için İşkodra vilayetinden 24 Ağustos 1902 tarihinde

⁷ Aynı eser, s. 66-72.

⁸ Aynı eser, s. 80.

⁹ Binbaşı iken ikinci orduda görevli olan Hasan Sabri daha sonra Edirne fırka-i askeriyesinden Katrin'e sevk edilerek Fırka-i Askeriye Erkân-ı Harbiye riyasetine tayin edildi ve aynı zamanda kaymakamlığa terfisi yapıldı. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA), İrade Dâhiliye(İ.DH), 987/77903, 21 Nisan 1302 (3 Mayıs 1886).*

¹⁰ BOA, Yıldız, *Mütenevvia (Y.MTV)*, 29/69, leff 1,4, 10 Kânûn-ı Evvel 1303 (22 Aralık 1887).

¹¹ Nişân-ı Osmânî, Sultan Abdülaziz zamanında 12 Aralık 1861 tarihli nizamnameyle çıktı. Çıktığında üç rütbe olarak esas alınan nişana daha sonra dördüncüsü eklendi. Üçüncü Osmânî nişanı kendine has olan kordonuyla boyna asılırdı. bk. İbrahim Artuk, "Nişan", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 155.

¹² BOA, İ.DH, 1169/91391, 7 Şubat 1305 (19 Şubat 1890).

¹³ Mecidî nişanı Osmanlı devleti'nde Batı tarzında ilk nişandır. İkinci derece nişan şemsesi göğsün sol tarafında ve nişan da boyna asılırdı. Nişan sahibinin ölümüyle hazineye geri verilirdi. bk. İbrahim Artuk, "Nişan", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 154-155.

¹⁴ BOA, İrade, *Taltifat (İ.TAL)*, 121/18, 17 Eylül 1313 (29 Eylül 1897).

¹⁵ BOA, İ.TAL, 313/25, 28 Eylül 1319 (11 Ekim 1903); BOA, BEO, 2197/164709, 4 Teşrin-i Evvel 1319 (17 Ekim 1903).

¹⁶ Rusya Muharebe Madalyası muhtemelen üzerindeki tarihten bir sene sonra basılıp dağıtıldı. Madalyanın basımıyla ilgili 26 Temmuz 1878 tarihli bir belge madalyanın zor ekonomik koşullar içinde imal edildiğini göstermekteydi. bk. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2004, s. 255.

¹⁷ İşkodra Vilayet Salnamesi, Def'a 4, İşkodra Vilayet Matbaası, İşkodra H. 1315, s. 64; İşkodra Vilayet Salnamesi, Def'a 5, İşkodra Vilayet Matbaası, İşkodra H. 1316, s. 113.

gönderilen tahrirat gereğince İşkodra Fırkası Reisi Miralay Sabri'nin Draç'a mutasarrıf olarak atanmasının uygunluğu Sadaret'ten Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda ifade edilmekteydi¹⁸. Dâhiliye Nazırı ise bu konuda farklı düşünmekteydi. Kendisi mutasarrıflık görevini mülkiyede yetişmiş birinin yapmasının daha uygun olacağı kanaatini Sadarete ilettili¹⁹. Böylelikle Miralay Sabri'nin Draç Mutasarrıflığına tayini teklif edilse de uygulamaya geçmedi²⁰. Miralay Sabri'nin atamasının yapıldığı ilk mülkî görevi İpek Mutasarrıflığıdır. Miralay Sabri, böylelikle hem İşkodra Fırkası Erkân-ı Harbiye Reisliği yapmaya hem de İpek Mutasarrıflığı görevini ifa etmeye başladı²¹. Hasan Sabri Bey'in bir sonraki mülkî görevi İlbasan Mutasarrıflığıdır. Artık Mirliva rütbesinde olan ve atanma tarihinde Nizamiye Dokuzuncu Liva Kumandanı görevinde bulunan Sabri Paşa'nın İlbasan Mutasarrıflığına atanmasıyla ilgili irade 16 Haziran 1907 tarihinde çıktı²². Mirliva Sabri Paşa da tayin haberini aldıktan sonra İlbasan'a hareket ettiği bilgisini Rumeli vilayetleri genel müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya 29 Haziran 1907 tarihinde Üsküp'ten çektiği telgrafla bildirdi²³. Ancak ilerleyen tarihte İlbasan'a askerden mutasarrıf tayinine gerek kalmadı ve Mirliva Sabri Paşa'nın yerine başka birisinin atanması Manastır Valisi Hıfzı Paşa tarafından talep edildi²⁴. Neticede Mirliva Sabri Paşa yine Nizamiye Dokuzuncu Liva Kumandanlığı görevine döndü ve Abdullah Sabri Bey'de İlbasan Mutasarrıfı olarak atandı²⁵. Mirliva Sabri Paşa'nın bir başka görevi Karadağlıların sebep olduğu karakol yakma gibi bazı olaylar üzerine getirildiği komisyon başkanlığıdır. Karadağ sınırında meydana gelen olayların halkı galeyana getirdiğini belirten Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, olayların teskin edilmesi için bir komisyon kurulmasını istedi. Komisyonun başına da tecrübesi bilinen Mirliva Sabri Paşa'nın getirilmesi teklifinin kabul edilmesi ve yakılan karakolların ivedilikle yeniden yapılmasını istedi²⁶. Mirliva Sabri Paşa'nın İlbasan mutasarrıflığına getirilmesi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İlbasan şubesi tarafından teklif edildi. İlgili telgrafta

¹⁸BOA, Babıâli Evrak Odası (BEO), 1928/144577, 19 Eylül 1318 (2 Ekim 1902); BOA, DH. MKT, 597/36, leff 1, 18 Eylül 1318 (1 Ekim 1902).

¹⁹BOA, BEO, 1936/145190, 3 Teşrin-i Evvel 1318 (16 Ekim 1902).

²⁰14 Eylül 1903 tarihli bir iradede Draç mutasarrıfı Hüsnü Bey'in o tarihe kadar görevine devam ettiği ve bu tarihte yerine Genç Sancağı Mutasarrıfı Hasan Fehmi Bey atandığı görülmektedir. bk. BOA, İ.DH, 1415/8, 1 Eylül 1319 (14 Eylül 1903).

²¹BOA, BEO, 2296/172184, 7 Mart 1320 (20 Mart 1904).

²²BOA, İ.DH, 1456/2, 3 Haziran 1323 (16 Haziran 1907). İlbasan'daki nazik durum ve bunun mutasarrıfın İlbasan'ın durumuyla ilgili bilgisizliğinden meydana geldiğini Ferik Şemsi Paşa tarafından ifade edildi. Bunun için İlbasan'a tüm bunlara hâkim ve askerî bir yetkilinin tayin edilmesi teklif edildi ve Mirliva Hasan Sabri Paşa'nın tayininin uygun olduğu dile getirildi. bk. BOA, Y.MTV, 299/3, 29 Mayıs 1323 (11 Haziran 1907).

²³BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Manastır Evrakı (TFR. I.MN), 130/12932, 16 Haziran 1323 (29 Haziran 1907).

²⁴BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Makâmat Evrakı(TFR. I. MKM), 30/2923, leff 7, 9 Mayıs 1324 22 Mayıs 1908).

²⁵ Aynı Belge, leff 9, 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908).

²⁶BOA, Hâriciye, Tahrirat (HR. TH), 354/118, leff 2, 6 Teşrin-i Sâni 1323 19 Kasım 1907).

İlbasan'da karışıklığın hüküm sürdüğü ve bunun önünü almak için mutasarrıflık makamında askerden birisinin olması gerektiği ifade edilmekteydi. Bu göreve “*devr-i istibdâdda*” İlbasan Mutasarrıflığı yapmış olan tecrübe ve yetkinliğiyle görevi zamanında “ufacık bir sızıldı olmadığı” anlaşılan ve herkesin teveccühünü kazanmış Siroz Nizamiye Dokuzuncu Fırka Kumandanı görevindeki Mirliya Hasan Paşa'nın atanması istendi²⁷. Ancak bu atama gerçekleşmedi ve İlbasan Mutasarrıflığına Manastır Merkez Kaymakamı İsmail Hakkı Bey atandı²⁸. Mirliya Hasan Sabri Paşa'nın son görev yeri Üçüncü Orduya bağlı Redif 34. Debre Fırkası Kumandanlığıdır. Bu göreve atandığında açıkta olan Mirliya Sabri Paşa son görevindeki rütbesiyle 13 Aralık 1908 tarihli iradeyle fırka kumandanlığına getirildi²⁹. Paşa bu görevinde çok uzun süre kalmadı, kırk seneyi aşan hizmetini müteakip emekliliğe hak kazandı ve 27 Ağustos 1869 yılında başladığı kamu hizmetini 28 Şubat 1910 tarihinde emekli olarak tamamladı³⁰.

Miralay Sabri'nin çalışmanın konusu olan rapordan başka raporları olması muhtemeldir. 2 Aralık 1899 tarihinde Serasker Rıza, İşkodra'da bulunan Erkân-ı Harbiye Miralayı Hasan Sabri Bey'in teftiş görevlendirilmesiyle ilgili bir yazı kaleme alır. Yazıda; Nizamiye 17. Fırkanın 67. ve 68. Alaylarının durumunun buraları teftiş ile memur Mehmed Hamdi Bey'in raporunda yer almaması dolayısıyla, bu teftişi yapmak üzere İşkodra'da bulunan Miralay Hasan Sabri'nin görevlendirildiği belirtilmekteydi³¹.

Yaptığı askerî ve mülkî görevlerden de anlaşıldığı üzere Hasan Sabri Paşa özellikle İşkodra'da önemli görevlerde bulunmuş ve bu görevleri ona tecrübe kazandırmıştı. Bu görevleri esnasında kaleme aldığı raporlardan birisi 16 Ağustos 1901 tarihli ve “İşkodra Fırkası Erkân-ı Harbiye Re'isi Miralay Hüseyin³² Sabri Bey Tarafından Makâm-ı Ser'askerî'ye Takdîm Edilen Nota Sûreti” başlıklı rapordur. Seraskerlik makamına hitaben yazılan rapor, Hasan Sabri Paşa'nın Balkan Devletleri ve büyük Devletlerin durumlarını tahlil eden siyasi değerlendirmelerini, Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin savaş gücünü karşılaştırdığı askerî tahlillerini ve Osmanlı ordusundaki komutanların bazılarına ilişkin ortaya koyduğu kanaatlerini ihtiva etmektedir.

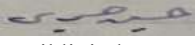
²⁷BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR.I.AS), 67/6658, leff 2, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908).

²⁸BOA, Dâhiliye, Mektûbi (DH. MKT), 2682/95, leff 1, 30 Teşrin-i Sâni 1324 (13 Aralık 1908).

²⁹BOA, İrade, Askeriye(İ.AS), 79/43, leff 3-4, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

³⁰BOA, İrade, Harbiye(İ.HB), 13/28, leff 3-4, 2 Şubat 1325 (15 Şubat 1910)- 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910); BOA, BEO, 3712/278350, 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910).

³¹BOA, Yıldız, Perakende Askeri (Y. PRK. ASK), 156/50, 20 Teşrin-i Sâni 1315 (2 Aralık 1899).

³²Hasan Sabri'nin ismi, rapor başlığında Hüseyin olarak verildi. Zira raporda açık bir şekilde Hüseyin Sabri yazmaktaydı Ancak gerek arşiv belgelerinde gerekse dönemin İşkodra salnâmelerinde ismi Hasan olarak verildiğinden metnin genelinde Hasan kullanıldı.

Miralay Hasan Sabri'nin Raporu

Miralay Sabri raporunun birinci kısmında Karadağ'ın durumunu ortaya koyar. Karadağ Devleti'nin Rusya'nın teşviki olmadan Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa kalkışamayacağını ifade eden Miralay Sabri, Karadağ'ın asıl amacının Selanik'e inme arzusundaki Avusturya'yı engellemek olduğunu ifade eder. Bunun için de İşkodra'ya karşı savunmada kalacağını çünkü Avusturya'nın bu amacının Karadağ'ın amaçlarına engel teşkil ettiğini belirtir³³.

Miralay Sabri bu tespitin ardından Karadağ'ın nüfusunu, asker ve mühimmat sayılarını ayrıntılı olarak verir. Nüfusu 230.000-250.000 civarında olan Karadağ'ın toplam asker sayısı 42.000'dir. Karadağ ordusunun piyade sayısı 37.000 bin olup askerî mühimmatı genelde Rusya'dan hediye edilmiş veya satın alınmıştır. Karadağ hükümetinin Avusturya'dan kendini emin hissetmedikçe Osmanlı Devleti ile savaşamayacağını ifade eden Miralay Sabri bunun için savaş olsa bile Avusturya sınırında hiç olmazsa 2.000 askeri bulundurmaya mecbur olduğunu belirtir. Karadağ bunun dışında 10.000 kadar askerden oluşan bir müfrezeyi de Kosova vilayetiyle olan sınırı muhafazaya ayırarak kalan askerle Tuz üzerinden sınırı aşacak olan Osmanlı Devleti ordusunun ilerlemesini engellemek üzere Podgoriçe'de toplamak durumundadır. Eğer Osmanlı Devleti'ne başka bir taraftan saldırı olur ya da diğer devletlerle olan durumu Karadağ'ın saldırmasına uygun bir durum oluşturursa ancak o zaman saldırıya geçip Katun'dan 10.000 askerini asıl taarruz askerlerinin dönmesini temin için İşkodra sınırında bırakarak kalan 25.000 kişi ile Berane'ye saldıracaktır. Bu tespitlerin ardından yapılması gerekeni Miralay Sabri şöyle açıklar: İşkodra ile Çetine arasında biri İşkodra Gölü'nün doğu ve batı tarafında diğeri de göl üzerinde olmak üzere bulunan üç adet sınır hattı bulunmaktadır. Karadağ ile bir savaş olursa İşkodra Gölü'nün kuzeyindeki Tuz ile gölün batısındaki Merkot köprüsü ve Kranye'yi tutarak göl yolu gözetlenmelidir³⁴.

Miralay Sabri bu tespitleri yaptıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a askerî bir harekatta bulunması durumunda yapılması gerektiğini düşündüğü tedbirleri sıralar. Buna göre İşkodra fırkası gerekli kuvvetler gelene kadar sınır üzerinde başta savunmada bulunarak akabinde her biri 800 mevcutlu 56 tabur yani üç buçuk fırka piyade, üç alay süvari, altı seyyar ve dokuz dağ topçusuna ihtiyaç duyacaktır. Bunlardan bir liva piyade ile ikidağ bataryası sınırın İşkodra Gölü'nün batı tarafını muhafaza için Merkot ve Kranye'de bulunacaktır. Geri kalan kuvvetlerle de Tuz'dan Podgoriçe'ye ve oradan Çetine'ye kadar giden yol takip edilerek öncelikle Podgoriçe zapt edilecek ve düşmanın Berane tarafında bulunduracağı kuvvetlerin

³³Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 1.

³⁴Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 1-5.

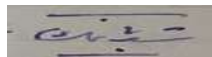
geri dönme çabasını kesmesi gerekmektedir. Karadağ eğer Kosova sınırına karşı savunmada kalıp 25.000 kişilik kuvvetle İşkodra üzerine taarruza kalkışırsa Sem Suyu'nun sağ tarafında bulunan kaleleri ve bunları korumak amacıyla düşman ülkesinden gelen yollara hâkim olarak diğer taraftaki noktalar tutulmamalıdır. Çünkü bu yapılırsa Sem Suyu'nun sağ tarafı diğer yerlerden ayrılacaktır ki bu da sakıncalıdır. Burada en uygun savunma mevki Şerbenk³⁵, Vranje merkezi tepelerinde olması ve sağ tarafı Tuz'un kuzeydoğusunda ve Sem Suyu'nun sol tarafındaki Ğruda Dağı eteğindeki tepelerle Roğam tepesine ve sol tarafı da İşkodra Gölü'yle Helim tepesine istinad etmek üzere tutulacak mevkidir. Sem Suyu üzerine Hot Dağı'nın aşıldığı mahalle ve Sime'deki müfrezeyi Klement üzerinden İşkodra'ya gelen tarafının hâkim bir noktasına taşıyarak hepsinin kuvvetleri arttırılmalıdır. Bunun yanı sıra bir müfreze de Kastrat mevkinde bulundurulacak İşkodra'dan Tuz'a uzanan savunma hattının Grabom hanından Kastrat'a ve Selce'den Klement üzerinden İşkodra'ya gelen yolların her birine 800 kişiden oluşan 24 tabur yani 1,5 fırka piyâde ile sekiz bölük süvârî ve dört seyyâr ve dört dağ bataryası yerleştirilmesi gereklidir. Kezâ sınırın İşkodra şehrinin batı tarafında bulunan kısmın savunulması için Merkot Köprüsü'nün güneyinde bulunan tepelerle Kranye mevkiini sekiz tabur piyâde iki bölük süvârî bir batarya seyyâr ve bir batarya dağ topçusunun yerleştirilmesi elzemdir. Karadağ'ın Riyeka (Rijeka) İskelesinden İşkodra'ya gelen göl yolunun da deniz araçlarıyla ve gölün iki taraf sâhilinde uygun noktalarda bulundurulacak müfrezelerle kapatılması gerekir³⁶.

Askerî olarak yapılması gereken hazırlıkları detaylı bir şekilde dile getiren Miralay Sabri, Karadağ Hükümeti'nin İşkodra'nın dağlık bölgelerindeki Hıristiyan halkı reislerinden bazılarının desteğini aldığı ve olası bir savaşta bunlar aracılığıyla Malisörlerin isyana kalkışabileceğini ifade etmekteydi. Ancak bu ayaklanmanın büyük kapsamlı olmayacağını çünkü Cibal halkıyla Karadağlılar arasında arazi, yayla ve çayır gibi pek çok anlaşmazlığın olduğu tespitini yapmaktaydı³⁷. Gerçekten de Miralay Sabri'nin ifade ettiği iki tarafın anlaşmazlıklarıyla ilgili pek çok arşiv kaydı bulunmaktadır. 11 Kasım 1892 tarihli İşkodra valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen şifre telgrafta; Karadağ'ın Terbeşe halkının Hot Dağı ahalisinin merasında koyunları otlatan çobanların üzerine ateş açtığı ve onların da karşılık verdiğini belirtmekteydi. Tüfek sesleri üzerine Hotluların bölgeye gidip Terbeşelilerin söz konusu mera üzerinde hak iddia ettikleri bayrak tepelerini yakarak tekrar ateş ettikleri bildirildi. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırını aşarak Hot'a tasallut ettiler. Çatışmaların hâlâ

³⁵ Şerban olarak okunan bu yer tespit edilememiştir.

³⁶ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 5-8.

³⁷ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 8.

devam ettiği Tuz Kaymakamlığından alınan iki telgrafta belirtilmekteydi. Bu merayla ilgili Çetine sefaretiyle daha önce haberleşilse de meselenin ehemmiyetine binaen İşkodra'dan ve Tuz'dan derhal Cibal reisleriyle bölükbaşlarının ve diğer gerekenlerin olay mahalline gönderildiği görülmektedir³⁸. İşkodra valisi Kerim Paşa yaklaşık kırk gün sonra Sadarete gönderdiği telgrafta bu anlaşmazlıkla ilgili şu anda Hotluların yapılan tembihler üzerine meraya gitmedikleri ve bir olumsuzluğun olmadığını belirtir. Ancak bu mera meselesinin bir an evvel çözülmesi gerektiği yoksa çatışmaların yine devam edeceğini de ekler. Karadağ tarafından oluşturulan komisyonun ve Berane'de bulunan Tahir Paşa'nın bu iş için memur tayin edildiği de ifade edilir³⁹.

Karadağ'ın kabile reislerini kullanarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmesinin çok etkili olmayacağını ifade eden Miralay Sabri, buradaki asıl sorunun yabancı devletlerin ve özellikle de Avusturya'nın Cizvit Katolik papazları vasıtasıyla durmadan nüfusu 25.000 dolaylarında olan Malisörleri Osmanlı Devleti'ne karşı durmadan kışkırtmaları olduğunu ifade eder. Ayrıca Fransa himayesine girmek isteyen ve yaklaşık 15.000 nüfustan oluşan Mirditaların da olası bir Osmanlı-Karadağ savaşından istifade ederek Avusturya ve diğer devletlerin müdahalesini sağlamak için isyan etmeleri ihtimali de çok önemlidir. Bunu engellemek için iki tabur piyade Leş, Şingin, Zadrime ve Puka'ya yerleştirilmelidir. Bunun yanında İşkodra merkezde de beş tabur piyade, iki bölük süvari, bir seyyar, bir dağ topçusu bulundurulmalıdır⁴⁰.

Karadağ'ın Kosova vilayeti tarafında savunmada kalıp İşkodra'ya saldırması durumunu da değerlendiren Miralay Sabri, bu durumda şunları önermekteydi: İşkodra'ya saldırıyı engellemek, Malisörler ve Mirditalılarla olumsuzluk yaşamamak adına büyük bir askerî kuvvetin burada bulunması gerekmekte olup şu anda yetersiz olan bu kuvvetlerin bir an evvel arttırılması gerekmektedir. Her ne kadar İşkodra vilayeti dâhilinde Draç ve Tiran redif taburlarıyla yeni oluşturulan ilave alaylar bulursa da ihtiyaç anında bunların İşkodra firkasına katılmaları yedi-sekiz gün sürecektir. Bu sebeple İşkodra firkası kuvvetine dört tabur piyade, iki bölük süvari bir seyyar-bir dağ bataryası yanında sancağın tahmini Müslüman nüfusu olan 80.000 kişi içinden 4.000 neferin şimdiden belirlenerek gerektiğinde kullanılması için hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Mevcut seyyar bataryanın koşum ve binek hayvanları ihtiyaçtan 20 kadar eksiktir. Dağ bataryalarının üçünün de top namluları kötü durumda olup

³⁸ BOA, Dâhiliye, Şifre (DH. ŞFR), 156/87, 30 Teşrin-i Evvel 1308 (11 Kasım 1892). Bu ve diğer anlaşmazlıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Uğur Özcan, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

³⁹BOA, BEO, 127/9525, leff 2, 10 Kânûn-ı Evvel 1308 (22 Aralık 1892).

⁴⁰ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 9.

yivleri bozulmuş ve kakımları aşınmış olduğundan bunlarla sağlıklı atış yapılması mümkün değildir. Ayrıca seyyar bataryanın kapaklısı olmadığından ikmali yapılamamıştır ve dağ bataryasını da son sistem toplarla değiştirmek gerekir⁴¹.

Karadağ'a karşı girişilecek her türlü faaliyet için çok önemli bir yer olan İşkodra kolordunun hareket noktası ve mühimmat kapısı olduğundan yeni usulde ve büyük çapta toplara ihtiyaç duymaktadır. Bunlar sağlanıncaya kadar şimdilik 12 santimetrelik muhasara toplarından birkaç tane tedarik edilmesi ve kaleye mülhak Akçahisar Kalesi'nin hiçbir önemi olmadığından ilga edilmesiyle orada bulunan toplar tophaneye gönderilmeli ve orada olan bir mülazım ve 11 topçu neferi İşkodra kalesine aktarılmalıdır. Ayrıca her zaman sevkiyata müsait yollar olmadığından gerekli olan mühimmatın da bunların şimdiden tamamlanması gerekmektedir⁴².

İşkodra Gölü'nde Karadağ bayrağını taşıyan bir İngiliz şirketine ait sefer yapan 5 vapur ve 1 istimbottan başka Karadağ Prensi'nin de bir istimbotu bulunmaktadır. Boyana Nehri'nde de Obot mevkiine kadar Triyeste'den haftada bir kere posta dağıtmak üzere gelen Avusturya vapuru işlemektedir. Osmanlı Devleti'nin ise tamire muhtaç ve harap bir halde bulunan bir vapurdan başka deniz vasıtası bulunmamaktadır. Bu nedenle bir vapur ve birkaç dubanın gönderilmesi daha önce de defaatle talep edilmişti. Bu talepler üzerine göle Tefikiye Vapuru'yla iki duba gönderilmişti. Ancak dubalar yolda kalmış ve göle gönderilemeyeceği anlaşılmıştı. Tefikiye vapuru ise saatte 3-4 mil yol alıp biraz sert havalarda bile denize çıkıp Şingin'e gidip gelemeyeceği gibi Boyana Nehri'ni taşması esnasında akıntıya karşı nehir boyunca yukarı doğru çıkamaz haldedir. Bu nedene buraya 2 istimbotla sahil muhafaza ve gözetlemesi için bir karakol vapuru gönderilmesi gereklidir⁴³. Gerek İşkodra Gölü gerekse Boyana Nehri'nde seyrüsefer etmek için vapur talepleri bu dönemde dikkati çeker. Raporun yazılmasından birkaç ay evvel vapurla ilgili şu gelişmeler yaşandı. Tefikiye Vapuru ihtiyaca cevap vermediği için Preveze'ye çekili durumdaydı. Ancak bu sırada İtalyanlar bölgede vapur işletmek için teşebbüslerde bulunuyorlardı. Onların bu teşebbüsünü akim bırakmak için bölgeye vapurlar gönderilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Preveze'de bulunan Tefikiye vapurunun bir an evvel İşkodra'ya gönderilmesine Meclis-i Vâlâ tarafından karar verildi⁴⁴. Ancak vapurun bu vazifeyi de göremeyeceği aşikârdı. Tefikiye vapuru zaten ihtiyaca cevap veremediği için Preveze'ye kaldırılmış durumdaydı. Vapurun tekrar İşkodra'ya gönderilmesi hiçbir işe yaramayacak vapur âtil kalacaktı. Bu tespitler İşkodra vilayetinden 30 Mayıs 1901

⁴¹ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 9-12.

⁴² Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 12-13.

⁴³ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 13-14.

⁴⁴ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MV)*, 102/39, 15 Safer 1319 (3 Haziran 1901).

tarikhinde bildirilmiş, Sadaret de Bahriye Nezareti'ne durumu bildirerek gereğinin yapılmasını istemişti⁴⁵. Deniz taşımacılığıyla ilgili Miralay Sabri'nin ifade ettiği hususların hemen gerçekleşmediği İşkodra vali vekilliği görevinde bulunan Ali Saib Bey'in 29 Ekim 1911 yılında kaleme aldığı rapordan anlaşılmaktadır. Bu raporda Seyr ü Sefâin İdaresi tarafından İşkodra'da bir acente kurulması ve Şingin-Obot ve Obot-İşkodra arasında dört küçük vapur ve iki küçük nehir istimbotunun tahsis edilmesi gerektiği ifade edilmekteydi⁴⁶.

Miralay Sabri'nin üzerinde önemle durduğu bir başka konu da İşkodra-İstanbul arası ulaşımdır. Miralay Sabri, biri denizden ikisi karadan üç yol yolu şu şekilde belirtir:

Deniz yolu: İstanbul-Şingin arası deniz yolu ve oradan kara ya da nehir yoluyla İşkodra

1. Kara yolu: İstanbul-Selanik-Manastır-İlbasan ve Tiran üzerinden İşkodra

2. Kara yolu: İstanbul-Üsküp-Prizrin-Puka üzerinden gelen yol.

Miralay Sabri bu yollarla ilgili şu tespitleri yapıyordu: “Deniz yolu: Havanın müsait olması ve vapurun hiçbir yere uğramaması kaydıyla Şingin'e, buradan da İşkodra'ya 6-7 günde ulaşılabilir. Havanın uygun olmadığı zamanlarda bu süre daha artmaktadır. Ayrıca Şingin İskelesi açık olduğundan rüzgârlı havalarda vapurların burada durabilmeleri çok zordur. Bu iskeleden İşkodra'ya muntazam bir yol yoktur. Mevcut olan adi yol Drin Nehri taşıdığına tamamen sular altında kalmakta ve kullanılamamaktadır. Güneyde Draç ve Kuzeyde Çayağzı iskeleleri varsa da Draç iskelesi hem İşkodra'ya uzak hem de kısmen İşkodra-Şingin yoluyla bağlı olduğundan uygun değildir. Çayağzı iskelesinden ise Boyana Suyu boyunca su kısmı 3,5-4 kadem 90-120cm arası olan küçük vapurlarla Obot mevkiine ve buradan sonra kayıkla İşkodra'ya nehirle sevkiyat yapılabilir. İodoslu havada Çayağzı'nı kum kaplamakta ve her zaman o gibi gemilerin Adriyatik Denizi'nden Boyana Nehri'ne girmesi mümkün değildir. Ayrıca Boyana Suyu kısmen Karadağ ile müşterek bulunduğu bir sefer esnasında burada emniyetle askerî nakliye yapılamayacağı tabiidir”⁴⁷. Miralay Sabri'nin raporunda belirttiği Şingin-İşkodra arası yolun yapımına İşkodra kumandanlarından Derviş Paşa'nın zamanında başlanmış ve bu yol üzerinde kalan bazı yerleşim birimleri istimlak edilmişti⁴⁸. Ancak aradan geçen zamanda yolla ilgili herhangi bir tamirat işlemi yapılmadığı raporda belirtilen harap durumundan anlaşılmaktadır.

İşkodra'nın İstanbul ile deniz yolu ulaşımını sağlaması, Osmanlı Devleti'nin civar devletlerin donanmalarının tehdidi dışında olmasına bağlıdır. Yine diğer iki kara yolundan

⁴⁵BOA, BEO, 1673/125468, 31 Mayıs 1317 (13 Haziran 1901).

⁴⁶H. Baha Öztunç, “Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Haziran 2020, s. 70.

⁴⁷ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 14-16.

⁴⁸BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 2445/17, leff 5, 14 Nisan 1297 (26 Nisan 1881).

birinde İstanbul'dan İşkodra'ya 15 günde ulaşılabilmekte ve bu yolun tren hattı olmayan yerlerdeki kara yolunun tamamı bozuk ve askerî nakliyyeye müsait olmadığından buraların tamiri elzemdir⁴⁹. İşkodra'daki kara yollarıyla ilgili tespit ve tamiriyle ilgili tekliflerin gerçekleşmediği hususu da Ali Saib Bey'in layihasında "Vilayetin hiçbir yerinde düzgün yol olmadığından..." ifadesinden anlaşılmaktadır⁵⁰.

Tuz askerî mevkiinin İşkodra'yla karadan biri Kastrat ve Hot üzerinden ve diğeri de İşkodra gölü üzerinden iki ulaşım güzergâhı vardır. Hot üzerinden geçen kara yolunun Kastrat'a kadar olan küçük kısmı tesviye edilip üzerine 1-2 köprü inşa edilerek her türlü askerî nakliyyata uygun hale getirilebilirse de yolun sonraki kısmında mevcut durumda seyyar bataryaların sevki mümkün olamayacağından bu kısmın yapılması ve yolun Kastrat'tan sonraki kısmının Hot üzerinden dolaşarak fazla uzatıldığından zaman kazanmak için Kastrat ve Helim arasında ulaşımın doğrudan göl üzerinden yapılması gerekmektedir. Bunun için de bir işe yaramayacağı anlaşılan Tevfikiye Vapuru'nun değiştirilerek yenine su kesimi daha az iki istimbot gönderilmesi ve İşkodra ile Merkot köprüsü arasındaki yolun yapılması gerekmektedir⁵¹.

Miralay Sabri'nin raporu, askerlerin mühimmatıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Örneğin nişan talimi için açılan 1894-1895 yılına ait cephanesandıklarındaki tüfeklerin bazılarının kovanlarında pas görüldüğü ve sağlam olarak atılan fişeklerinden % 40'ının çatlak olduğu, askerde mavzer tüfeklerine ait palaskalar olmadığından fişekleri iyi şekilde muhafaza edilemediğini belirtir. Ayrıca İşkodra Kalesi'nde cephaneyi muhafaza edecek yerler de havalandırmayı sağlayan menfezlerden yoksundur ve saklama koşulları uygun değildir⁵².

Miralay Sabri'nin dikkati çektiği bir başka husus ise İşkodra fırkasındaki levazım aletleriydi. İşkodra Fırkasının tamamında 120 kazma ve o kadar kürek ve balta bulunmaktadır. Bunların da ancak yarısı kullanılabilir. Her tabur için 64'er adet kazma, kürek ve balta ihtiyaç vardır. Dolayısıyla mevcut 8 tabur için 450'şer adet gerekmektedir. Fırkanın önemli bir eksikliği de giyecektir. İşkodra Fırkasının topçu bölükleri askerleri için son 3-4 senedir ihtiyaçtan çok daha az elbise ve çamaşır gönderilmektedir. 1898-99 yılında İstanbul'dan gönderilen 2.900 kat elbise olmasaydı askerler tamamen elbisesiz, ayakkabısız ve çizmesiz kalacaktı. Yine de 8 tabur için 2.000 kat elbiseye daha şiddetle ihtiyaç vardır⁵³.

⁴⁹ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 16.

⁵⁰ Öztunç, *agm.*, s. 65.

⁵¹ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 16-18.

⁵² Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 18-19.

⁵³ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 19-21.

Miralay Sabri 8 taburdan oluşan İşkodra Fırkası'nın 4 taburunun sınır ve gerekli mahallerde bulunduğu diğer 4 taburunun da İşkodra'da bulunduğunu ifade ettikten sonra alaylı zabitlerin⁵⁴ yeni talimatnâme-yi gerektiği gibi öğrenemeyip bırakın kıtalarını arazi üzerinde yönlendirmeyi talimhanede bile sevk ve idare edemediklerini belirtir. Bu nedenle de askerın talim ve terbiyesi yok derecesindedir. Miralay Sabri konuyla ilgili piyade taburlarıyla seyyar ve dağ bataryaları ümera ve zabitanının okuma yazma bilip bilmedikleri ve genel durumlarıyla ilgili bilgileri içeren evrakı ek olarak Seraskerliğe gönderdiğini ifade etmektedir⁵⁵. Burada dikkati çeken husus alaylı-mektepli çatışması ekseninde kendisi mektepli olan Miralay Sabri'nin alaylı zabitlerin okuma-yazma bilmediklerinden yeni talimnameleri ne kendilerinin öğrenebildiği ne de maiyetindeki askerlere öğretebildiğini açıkça ifade etmesidir⁵⁶.

Miralay Sabri'nin tespit ettiği bir diğer önemli problem fırkanın ekonomik problemleriydi. Aylık toplam 700.000 kuruşta ihtiyacı olan fırkanın İşkodra gümrüğünden gelen aylık 100.000 kuruştan başka geliri yoktur. Manastır, Yanya ve Selanik vilayetlerinden gelmesi gereken paranın neredeyse hiç gelmediği, bu durumun ise birçok probleme neden olduğu ifade edilmektedir. Yapılması gereken şey fırka için senelik belirlenen tahsisatların ivedilikle ödenmesiydi⁵⁷. Fırkaya ayrılan tahsisatın yetersizliği daha önce de gündeme gelmişti. Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 24 Aralık 1899 tarihli yazı bu konuyla ilgilidir. İlgili yazıda, İşkodra Fırkasına verilmesi hakkında irade çıkan 13.000 liranın 7.000 lirasının geldiği ve bazı kalemlere harcandığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte ödenmesi gereken başka kalemler artık ödenemiyordu. Manastır'dan gelmesi gereken paranın, senenin dokuz ayı geçtiği halde gelmediği, Yanya'dan gelmesi gereken paranın da çok az geldiği görülmekteydi. Fırka bu durumdan çok olumsuz etkilendiğinden gönderilmesi kararlaştırılan 13.000 liradan kalan 6.000 liranın bir an evvel gönderilmesi gerektiği hususu dile getirilmekteydi⁵⁸. Bu tarihten yaklaşık bir sene sonra bu defa fırka için Yanya'ya tahsis edilen paranın hem azlığı hem de gecikmesi nedeniyle fırkanın zor durumda kaldığı, bu nedenle

⁵⁴ Alaylı zabiti, neferlikten gelme subaylara verilen isimdir. bk. Abdülkadir Özcan, "Zâbit", *DİA, C. 44*, İstanbul 2013, s. 61.

⁵⁵ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 21.

⁵⁶ Alaylı-Mektepli çatışmasının ortaya çıkış noktasıyla ilgili Ölmez; mektep-medrese çatışmasıyla bağdaştırarak ulemanın yeni usulde mektebe karşı duruşuyla askerın mektebe karşı duruşu neticesinde mektep-medrese ve alaylı-mektepli çatışmalarının ortaya çıktığını ifade etmektedir. bk. Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, İz Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

⁵⁷ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 22-23.

⁵⁸ BOA, DH. MKT, 2288/120, 12 Kânûn-ı Evvel 1315 (24 Aralık 1899).

İstanbul'dan acilen para gönderilmesi İşkodra vilayetince talep edilmekte ve bu talep Dâhiliye Nezareti tarafından Sadarete bildirilmekteydi⁵⁹.

Miralay Sabri İşkodra Hastanesinin yetersizliğini de raporuna konu etmiştir. 500 yataklık İşkodra hastane binasının hem elverişli olmadığı hem de yalnız 150 hasta alabildiğini ve yine hastane olarak görev yapan piyade askerî kışlasının çok harap durumda olduğunu belirtmekteydi. 1899 yılında halkın yardımıyla 205.248 kuruş toplanarak bu parayla bir hastane inşasına başlansa da bunun 118.531 kuruşunun mecburen askeriye harcandığından hastane inşasının durduğundan bahsetmekte ve ihtiyaca cevap veremeyen hastane sorununa çözüm için de İşkodra'da 1.500, Şingin'de 300 ve Tiran'da 500 yataklık yeni hastaneler yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı⁶⁰.

Sorunlu yerlerden bir başkası da askerlerin kaldıkları kışlalar ve ahırlardı. Buralara tamir parası temin edilemediğinden harap durumda olan binaların tamiri için 400.000 kuruşa ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu paranın acilen gönderilmesi gerekliliği Miralay Sabri tarafından dile getirilmekteydi⁶¹.

Miralay Sabri'nin buradaki zaptiye alayıyla ilgili tespitleri oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle adanın mevcut durumunu şu ifadelerle dile getirir: İşkodra vilâyetinin İşkodra, Draç ve Mirdita taburlarından oluşan zaptiye alayının 735'i piyade ve 80'i süvari toplam 815 asker ve 53 ümera ve zabitan mevcudu olduğu ve senelik 1.600.000 kuruşu aşan masrafı olduğu halde inzibat mahalli içinde asker istihdam kılınıp söz konusu alaydan hiçbir surette yararlanılamamakta hatta halk bu alay kaynaklı zarar görmektedir. Bu zaptiye alayından beklemelere ayrılan bazı askerler köy ve evlerine kaçmakta ve kendi işleriyle ilgilenmektedirler. Bekleme mahallerinde ise kahveci, hancı gibi görev yapan bir iki zaptiyeden başka kimse yoktur. Bu nedenle cadde ve derbent geçitlerinin beklemelerle muhafazasının temini şöyle dursun bilakis beklemelere ayrılan zaptiye efradı emniyeti tehdit etmektedir⁶².

Zaptiye efradının hemşehrilerine göz yumduğu ve adeta onlarla bereber iş yaptığını ifade eden Miralay Sabri bu hususta şunları dile getirmektedir: Draç ve Şiyak sakinlerine rahat yüzü göstermeyen kışla eşkıyasının bu hareketlerinin engellenmesi hususunda, Akçahisar kazasının Kışla nâhiyesinde olan ve gümrük kaçakçılarının yakalanmaları için Draç ve Şiyak kazalarının sahil kenarında ve diğer uygun noktalardaki bekleme ve karakollarda zaptiye efradı bulundurulmaktadır. Bu zaptiye efradı kendi kabile ve akrabalarından olan kışla

⁵⁹BOA, DH. MKT, 2424/51, 16 Teşrin-i Evvel 1316 (29 Ekim 1900).

⁶⁰Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 23-24.

⁶¹Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 24.

⁶²Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 24-25.

eşkıyasının hareketlerini ve güherçile kaçakçılığı gibi olayları kolaylaştırarak bunlara yardım etmekte ve adeta beraberce icra-yı şekâvet ve kaçakçılık yapmaktadırlar. Mirdita halkını alışkanlık haline getirdikleri şekâvetten vazgeçirmek maksadıyla zamanında bunlardan bir zaptiye taburu teşkil edilmişti. Zaptiye yazılanlar da bugün kabile ve akrabalarından Zadrime Nahiyesi'ne ve diğer yerlere saldırıda bulunanlara yardım etmektedirler. Bu kimseler, zamanında maaş alamadıklarından doğrudan eşkıyalığa meyletmeye ve adı geçen Mirdita Zaptiye Taburu'nun Puka efradı da yine maaş alamadıkları zaman doğrudan kendileri ve akrabalarıyla bu köye sınır olan Yakova kazasının Has nahiyesi halkı arasındaki kan davası ve diğer nedenlerden dolayı bir husumet tebeyyün olduğundan dahi tekliflerini kabul ettirmek için kabileleriyle birlikte İşkodra ile Prizrin arasındaki Puka caddesini kapatıp Prizrin ve Yakova'dan gelecek yolcu ve kiracıları geçirmemektedir. Bunların yanı sıra Puka Caddesi'nde meydana gelen şekavet dahi söz konusu zaptiye efradının bilgisi ve yardımları altında müşterek olarak yapılmaktadır⁶³.

Bu konuyla ilgili çözüm önerilerini dile getiren Miralay Sabri, yapılması gerekenleri şöyle sıralamaktaydı: İşkodra Zaptiye Alayı asayişin sağlanmasına asla hizmet etmediği gibi ihlaline neden olduğundan alay lağvedilmeli ve zabitanı nizamiye zabitanından tayin edilerek efradı da ehl-i ırz ve namuslu kimselerden seçilip buldukları kaza halkından değil diğer yerlerden olmalıdır. 120 Süvari ve 640 piyade toplam 760 askerden oluşan bir janarma alayının teşkili ve İşkodra vilayeti halkının her birinde martin tüfeği olduğu halde zaptiyelerin kapaklı tüfek taşımaları uygun olmayacağından bunlara da Henri-Martini tüfeği verilmelidir. Mirdita'da uygun bir yer kaza merkezi olarak belirlenmeli ve kaza kaymakamlığının oraya nakliyle orada bir tabur nizamiye askerinin bulundurulması icap etmektedir⁶⁴.

Miralay Sabri, raporunun sonraki kısmında Osmanlı ordusundaki komutanların durumuyla ilgili bilgileri "*Kumandanlığın Tevhîdi*" başlığıyla Goltz Paşa'dan aktarmaktadır. 1899 yılında Goltz Paşa tarafından kaleme alınan *Osmanlı Yunan Seferi* adlı eserden faydalanılarak oluşturulan bu bölüm. Bir Osmanlı Subayının ordudaki komuta kademesindeki diğer subaylar hakkında Goltz Paşa'nın verdiği bilgileri aktarması açısından dikkati çekmektedir⁶⁵.

Miralay Sabri'nin ilk bahsettiği asker 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda başkumandan olarak görev yapan Edhem Paşa'dır. Edhem Paşa tecrübesiz iktidarsız bir kişi olup Türkçeden

⁶³ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 25-27.

⁶⁴ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 27-28.

⁶⁵ Eser 1910-11 yılında Erkân-ı Harb Binbaşısı Yakup Şevki tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bk. Von Der Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi (1897-1313)*, Çev. Binbaşısı Yakup Şevki, Harbiye Matbaası, Dersaadet 1326. Miralay Sabri'nin raporu 1901 yılında kaleme alındığına göre Miralay Sabri bu eseri orijinal dilinden okumuştur.

başka dil bilmediğinden yeni askerî teknikler hakkında bilgi sahibi değildir. Kosova valiliği de yapan Paşa hem Osmanlı vatandaşlarına hem de yabancılara çok iyi muamele eder. Girit kumandanlığı esnasında adada herhangi bir isyan çıkmaması kendisinin takdir toplamasına neden olur ve akabinde Dürzi ve Ermeni isyanlarını teskîne memur edilir. Her ne kadar 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda başkumandan olsa da Edhem Paşa başkumandan tabiatından mahrum olup rütbesini şansıya elde etmiş bir askerdir⁶⁶. Uzun süre Teselya Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi görevinde bulunan Ömer Rüşdi Paşa, yaş olarak başkumandana eşit seviyededir. Paşanın askeri bilgisi eskise de çalışkandır⁶⁷.

Miralay Sabri, Seyfullah Bey'le ilgili öncelikle Çerkes olduğu ve ilk tahsilini Rusya'da tamamladığı bilgisini verir. Babası Çerkes Mehmed Paşa'yla birlikte İstanbul'a gelen Seyfullah Bey, 1883 yılında Goltz Paşa'ya yardımcı olarak görev yapar. 1885-1886 yılında önce Ateşemiliter olarak Atina'ya tayin olur ve daha sonra Yenişehir ve Golos şebhenderi olarak görev yapar. Gerçek bir asker olan Seyfullah Bey yetkisi içinde hareketi seven, namuslu, ciddi, sert fakat yerine göre sevimli bir askerdir. Seyfullah Bey daha sonra 30 Nisan 1899 tarihinde⁶⁸ Ferik rütbesine yükselmiş ve Hudûd-ı Yunâniye Kumandanı olmuştur⁶⁹.

Hakkında sitayişle bahsedilen bir başka kişi Sabit Bey'dir Karargâhdaki erkân-ı harbiye zâbitânının en ihtiyâridir. Berlin'de Hassa İstihkâm Taburunda üç sene bulunmuş bir mühendistir. Almanya'da çalışmış ve orada vazifesini iyi yapmış ciddî, soğukkanlı ve kabiliyetlidir⁷⁰.

Miralay Sabri'nin Goltz Paşa'dan aktararak değerlendirdiği bir başka isim 1857-1929 yılları arasında yaşamış olan Enver Celaleddin Paşa'dır⁷¹. Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu ve 1878 yılında vefat eden Müşir Mehmed Ali Paş'nın damadı olan Enver Bey'in en büyük kusuru ciddiyet ve savaştta metanetli olmaması olarak görülür⁷². Miralay Sabri, Goltz Paşa'nın ordunun erkân-ı harbiyesinin fena olmadığı görüşüne katılarak bu ifadeye de raporunda yer

⁶⁶Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 30-32; Von Der Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi (1897-1313)*, s. 68-69. Gazi Edhem Paşa'yla ilgili Goltz Paşa'nın dile getirdiği bu görüşlere M. Metin Hülâgü, *İslâm Ansiklopedisi*'nde kaleme aldığı makalesinde katılmayarak şunlar ifade eder: "Gerçekte ise Edhem Paşa cesur, tecrübeli, tedbirli ve temkinli, harp usulünü bilen, kumanda sorumluluğuna sahip bir askerdî. Kumanda yeteneğini Dömeke Meydan Muharebesi'nde göstermiş ve elde ettiği galibiyetle yerli ve yabancı otoritelerin takdirini kazanmıştır. Bunun yanında bastırmakla görevlendirildiği karışıklıklar ve isyan hareketlerindeki başarıları ile de dikkati çekmiştir" bk. M. Metin Hülâgü, "Gazi Edhem Paşa", *DİA, C. 13*, İstanbul 1996, s. 449.

⁶⁷Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 32-33; Von Der Goltz, *age.*, s. 70-71.

⁶⁸BOA, İ.TAL, 172/34, 18 Nisan 1315 (30 Nisan 1899).

⁶⁹Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 33-34; Von Der Goltz, *age.*, s. 71.

⁷⁰Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 34; Von Der Goltz, *age.*, s. 71-72.

⁷¹Enver Celaleddin Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Çelik, *Enver Celaleddin Paşa (1857-1929)*, Muğla Sıtlı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013.

⁷²Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 35; Von Der Goltz, *age.*, s. 72.

verir. Bu askerlerin çoğu Avrupa’da aynı görevi yerine getirebilecek kabiliyetlerdi. Yaşları da genç olup en ihtiyar olan ikisinin 40 diğerlerinin ise 30 yaşlarında olduğunu ifade eder⁷³.

Padişah yaveri görevinde bulunan Mahmud Muhtar Bey, aslında kumandanlık etmelidir görüşünü savunan Miralay Sabri daha sonra şöyle devam eder: Muhtar Bey, genç ve zekidir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın oğludur. Almanya’da bulunarak yedi sene İkinci Hassa Alayında görev yapmış⁷⁴ olan Mahmud Muhtar Bey, Mısır Prensesi ile evlenmiştir⁷⁵ ve istikbali parlaktır. Velestin muharebesinde ve Dömeke Meydan Muharebesi’nde başarısız gibi görünse de asıl kabahat Larissa’dan ordunun sevkinde başarısız olanlardır⁷⁶.

Hayri Paşa çok cesur bir askerdir. Osmanlı-Yunan Harbi’ne kadar büyük askerî birliklerin kumandanlığını yapmamıştı. Bu savaşta biri Farsala’da diğeri de Dömeke’de olmak üzere iki defa kendisini göstermesi açısından eline fırsat geçse de faydalanamadı⁷⁷.

Neşet Paşa, Osmanlı Rus harbinde görev yapmış, akabinde Yunan sınırında fırka kumandanlığı ifa etmiş, burada Yunan Beşinci Efzun Taburunu esir ederek ünlenmişti. Daha sonra herhangi bir nizâmiye kumandanlığı görevinde bulunmadı⁷⁸.

Memduh Paşa ise kıtadan yetişmiş ve hiç mektep görmemiş alaylı bir askerdir. Kendisinden bilgi olarak üstün olan erkân-ı harbiye zabitanının sözüne kulak vermeyen Memduh Paşa, Havran isyanındaki faaliyetleriyle ünlenmişti⁷⁹. Miralay Sabri raporunda Memduh Paşa ile ilgili kendisinden bilgili olanların sözlerine kulak vermezdi demekle ancak Goltz Paşa eserinde tam tersini söylemektedir. Goltz Paşa, “*ma ‘lûmât-ı harbiyeti kendisine fâ’ik olan harbiye zâbitânının efkâr ve teklîfâtını da kabûl ederdi*” ifadelerini kullanmaktaydı⁸⁰.

1897 Osmanlı Yunan Harbi’nden evvel Haydar Paşa, bir redif livasında kumandandı⁸¹. Yaverlikte bulunup bu memuriyetinde askerle bulunup, manevra yapma imkânı olmamıştı. Bundan dolayı Haydar Paşa her türlü tecrübeden mahrum olmuştu. Kendisi 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’na katılmıştı⁸².

⁷³ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 35; Von Der Goltz, *age.*, s. 73.

⁷⁴ Said Olgun, *Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askerî ve Siyâsî Faaliyetleri, Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2006, s. 19.

⁷⁵ Mahmud Muhtar Paşa, 1896 yılının başlarında Mısır eski Hıdivi İsmail Paşa’nın küçük kızı Prenses Nimetullah İsmail Hanım ile nişanlanarak aynı yıl evlenmişti, Said Olgun, *agt.*, s. 34.

⁷⁶ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 36-37; Von Der Goltz, *age.* s. 74-75.

⁷⁷ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 37; Von Der Goltz, *age.*, s. 75.

⁷⁸ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 38; Von Der Goltz, *age.*, s. 75-76.

⁷⁹ Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 38; Von Der Goltz, *age.*, s. 75-76.

⁸⁰ Von Der Goltz, *Aynı eser*, s. 75-76.

⁸¹ Raporda, “*Harbden evvel Haydar Paşa, redif-i liva idi*” yazmakta.

⁸² Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 38-39; Von Der Goltz, *age.*, s. 76.

Hakkı Paşa sert, iyi niyetli, nâmuslu bir adamdır. Ekseriyâ Edhem Paşa'nın fikirlerine itirâz ederdi. Her ne kadar büyük kıtaların sevkini başarıyla yapacak kadar bilgi ve tecrübesi yoksa da faaliyetleri takdire şayandır⁸³. Miralay Sabri buradaki alıntısında çoğunlukla Edhem Paşa'nın fikirlerine itiraz ederdi diyerek bir hata yapmaktadır. Zira Goltz Paşa'nın eserinde: “*Rivâyete göre Edhem Paşa'nın efkâr ve evâmirini hüsn-ı icrâya gayret eder*” ifadesi bulunmaktadır⁸⁴.

Miralay Sabri, Hamdi Paşa'yla ilgili Goltz Paşa'nın yaptığı kısa yorumu hemen aynen tekrar etmişti. Hamdi Paşa, erkân-ı harbiye sınıfından yetişmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda kendisini gösterecek bir fırsat elde edemedi⁸⁵.

Süleyman Paşa, Çerkes'dir. Yetenekli ve sert bir alay kumandanıdır. Bununla birlikte 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda başarı göstermemiştir. Bunda süvârî fırkasının zayıflığından o kadar çok fırsatın ortaya çıkmaması da etkilidir. Unutmamalıdır ki Osmanlı Devleti'nde manevralar yapılmadığından bu kumandanlar ömürlerinde büyük kıtalara kumanda etmediler. Bu muhârebede ilk defa böyle önemli görevler elde ettiler⁸⁶.

1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'nda ordu topçusu, Mirliva Rıza Paşa'nın kumandasındaydı. Rıza Paşa tahsilini Almanya'da yapar. Wiesbaden'de 27. Topçu Alayında bulunarak burada iyi bir izlenim bırakır. Kabiliyeti burada ortaya çıkar ve herkesin dikkatini çeker. İmparator Birinci Vilhelm, Rıza Paşa'nın bir bataryayı idare etmesini ister. Rıza Paşa bu görevi o kadar başarıyla yerine getirir ki Goltz Paşa 1887 yılında imparatorun doğum günü nedeniyle Berlin'e gittiği zaman Vilhelm, Rıza Paşa'nın bataryayı idare edişini hatırlayarak, “*Ne kadar mükemmel yapmışdı*” sözleriye Rıza Paşa'yı takdir eder. Rıza Paşa 38 yaşında genç, dinç, soğukkanlı, sert mizaçlı ve hiçbir tehlikeden korkmaz bir askerdir. Edhem Paşa ve bütün ordu 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda kendisinden fazlasıyla istifade ettiler. Topçuların başarılı olmalarının nedeni başlarında Rıza Paşa gibi muktedir bir kumandana sahip olmalarıdır⁸⁷.

Miralay Sabri bu değerlendirmelerden sonra “*Vaz'iyet-i Siyâsiye*” başlığı altında Osmanlı Devleti, Rusya, Bulgar, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya hakkında değerlendirmeler yaparak raporuna son verir. Değerlendirmenin başında Osmanlı Devleti'nin uzun süredir takip etmekte olduğu siyaseti takip ederek Balkanlarda barışı korumaya

⁸³Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 39; Von Der Goltz, *age.*, s. 76.

⁸⁴Von Der Goltz, *aynı eser*, s. 76.

⁸⁵Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 39; Von Der Goltz, *age.*, s. 76.

⁸⁶Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 39-40; Von Der Goltz, *age.*, s. 76-77.

⁸⁷Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 40-41; Von Der Goltz, *aynı eser*, s. 76-77

çalışacağı ve menfaatini şimdiki durumu devam ettirmekte arayacağını ifade eder⁸⁸. Rusya, şu anda Hindistan ve Çin etrafındaki meşguliyeti nedeniyle uzun süre nüfuzunu Anadolu ve Balkan taraflarına genişletmeyi istemeyecektir. Bulgarlar ise kendi ırkdaşı ve aynı mezhepten gördüğü Makedonya'yı kazanarak Adalar Denizi üzerinde bir sâhil edinmek istemektedir. Bulgarlar deniz ticareti genişleme sahasını Akdeniz'de aramaktadır. Sırbistan da Bulgarlarla benzer durumdadır. Bu nedenden dolayı da iki devletin arasında zıtlık vardır. Bununla birlikte yine de kendi hükümetleri menfaatine bir yön tayin ederek müttefik olarak Osmanlı Devleti'ne saldıracaklardır. Sırbistan'ın burada Bulgarlara yol verebileceği ihtimal dâhilindedir. Bir başka Balkan devleti Karadağ ise Arnavutluk hesabına Adriyatik Denizi'ne ulaşmak istemektedir. Yunanistan da Epir'i ve hatta daha fazlasını işgâl etmek istemektedir⁸⁹.

Bu tespitlerden sonra yine Rusya'ya dönen Miralay Sabri Rusya'nın Balkan hükümetlerinin emellerine hiç olmazsa şimdilik uzun bir süre kadar müsaade etmeyeceğini geçen sene fiilen gösterdiğini ve Makedonya karışıklıklarına karşı durarak bunu ispat ettiğini belirtir. Fakat Balkanlardaki küçük devletler Rusya'nın engelleyemeyeceği bir zamanda amaçlarını gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Böyle bir zamanda da Rusya gayri ihtiyari olarak bu duruma sessiz kalacaktır⁹⁰.

Miralay Sabri raporunun son kısmına Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset gereği savunmada kalması ve Avrupa'nın büyük bir kısmını kendi tarafına çekmesi gerektiği tespitiyle başlar. Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanının Bulgaristan olacağını ifade eden Miralay Sabri, Bulgarların hedeflerini gerçekleştirmek için askerî kuvvetinin hepsini kullanacağını, Sırbistan ve Karadağ'ın Balkan tarafındaki ordularını seferber ederek bekleyeceği değerlendirmesini yapar. Osmanlı Devleti'nin tek müttefikinin Romanya olacağı zira bu devletin Bulgaristan'ın rakibi durumunda olduğunu belirten Miralay Sabri ayrıca Romanya'nın kendilerinden gördüğü "Kırço Ulah"ların Bulgar nüfuzuna girmesini istemediği tespitini de yapar. Dinî anlamda Rum Katolik olan Romanyalılar ile Ortodoks Rumlar arasında da zıtlık vardı. Romanya, Bulgarların Makedonya'ya el uzatmasını istemediğini 1900 yılında göstermişti. Ancak Romanya komşusu Rusya'dan korktuğu için Bulgarlar üzerine çok kuvvet gönderecek mi yoksa ordusunu seferber edip bekleyecek mi? Bu husus kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devleti de Romanya ordusunun ancak yarısını gözetebilir⁹¹.

⁸⁸Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 42.

⁸⁹Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 42-43.

⁹⁰Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 43.

⁹¹Miralay Hasan Sabri Raporu, s. 43-44.

Sonuç

Miralay Sabri'nin raporu Osmanlı Rumelisi'ndeki İşkodra Fırkası özelinde askerî, idarî ve siyasî tespitleriyle ön plana çıkmaktadır. Raporda ifade edilen hususlar göz önüne alındığında fırkanın gerek asker gerekse teçhizat açısından eksikleri olduğu görülmektedir. Miralay Sabri, bu eksikleri titizlikle tespit ederek akabinde eksikleri gidermek için neye ne kadar ihtiyaç duyulduğunu da ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Raporda kendisi de mektepli olan Miralay Sabri'nin Alaylı-Mektepli çekişmesine yer vermesi ve alaylı askerler hakkında yaptığı değerlendirmeler de dikkati çekmektedir. Raporda askerî tespitlerin yanında nafia noktasında yapılması gerekenler de sıralanmıştır ki bu hususların pek çoğunun sadece rapor üzerinde kaldığı, gerçekleştirilme noktasında herhangi bir faaliyette bulunmadığı görülmektedir. Bir asker olarak gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse diğer devletlerin mevcut durumdaki hareket planları hakkında da görüş belirten Miralay Sabri; bu noktada Rusya, Bulgar, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya hakkında değerlendirmeler yaparken sadece Romanya'nın müttefik olabileceğini düşünmektedir. Osmanlı layiha/rapor yazma geleneğinde örneği çok az olan, bir askerın diğer askerler hakkında değerlendirme yapması raporu önemli hâle getiren bir başka noktadır. Miralay Sabri'nin bu değerlendirmeleri ise kendi görüşleri olmayıp Von Der Goltz Paşa'nın eserinden alıntıdır. Tüm bu hususlar değerlendirildiğinde Miralay Sabri'nin raporunda İşkodra Fırkası ve bölge için yapılan değerlendirmelerin Osmanlı Devleti'nin genel askerî ve ekonomik durumuyla benzer olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

a- Arşiv Kaynakları

Miralay Hasan Sabri Raporu, 16 Teşrîn-i Evvel 1327 (29 Ekim 1911).

b- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbiâli Evrak Odası (BEO), 127/9525, 1673/125468, 2197/164709, 1928/144577, 1936/145190, 2296/172184, 3712/278350.

Dâhiliye, Mektûbi (DH. MKT), 597/36, 2288/120, 2424/51, 2682/95.

Dâhiliye, Şifre (DH. ŞFR), 156/87.

Hâriciye, Tahrirat (HR. TH), 354/118.

İrade, Askeriye (İ.AS), 79/43.

İrade, Dâhiliye (İ.DH), 987/77903, 1169/91391, 1415/8, 1456/2.

İrade, Harbiye (İ.HB), 13/28.

İrade, Taltifat (İ.TAL), 121/18, 172/34, 313/25.

Meclis-i Vâlâ (MV), 102/39.

Şûra-yı Devlet (ŞD), 2445/17.

Teftişât-ı Rumeli Evrâkı (Rumeli Müfettişliği), Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR. I. AS), 67/6658.

Teftişât-ı Rumeli Evrâkı (Rumeli Müfettişliği), Makâmat Evrâkı (TFR.I.MKM), 30/2923.

Teftişât-ı Rumeli Evrâkı (Rumeli Müfettişliği), Manastır Evrâkı (TFR. I.MN), 130/12932.

Yıldız, Mütenevviâ (Y.MTV), 29/69, 299/3.

Yıldız, Perâkende Askeri (Y.PRK. ASK), 156/50.

c- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE)

Osmanlı-Sırp Karadağ Harbi (O.S.K.), 17/282/282.

Osmanlı Yunan Harbi (O.Y.H.), 98/113/1.

d- Süreli Yayınlar

İşkodra Vilayet Salnamesi, Def'a 4, İşkodra Vilayet Matbaası, İşkodra H. 1315.

İşkodra Vilayet Salnamesi, Def'a 5, İşkodra Vilayet Matbaası, İşkodra H. 1316.

e- Araştırma Eserler

ARTUK, İbrahim, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, İstanbul 2007.

ÇELİK, Mehmet, *Enver Celalettin Paşa (1857-1929)*, Muğla Sıtlı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013.

ELDEM, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2004.

ERKEN, İlkay, *Osmanlı İdaresinde İşkodra Vilayeti (1876-1912)*, Kriter Yayınları, İstanbul 2023.

GENCER, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

GOLTZ, Von Der, *Osmanlı-Yunan Seferi (1897-1313)*, Çev. Binbaşı Yakup Şevki, Harbiye Matbaası, Dersaadet 1326.

HÜLÂGÜ, M. Metin, "Gazi Edhem Paşa", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996.

KAYTAN, Gizem, “Balkan Savaşları’nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 17, Ocak 2019.

OLGUN, Said, *Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askerî ve Siyâsî Faaliyetleri, Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2006.

ÖLMEZ, Âdem, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, İz Yayınları, İstanbul 2017.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Zâbit”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

ÖZCAN, Uğur, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

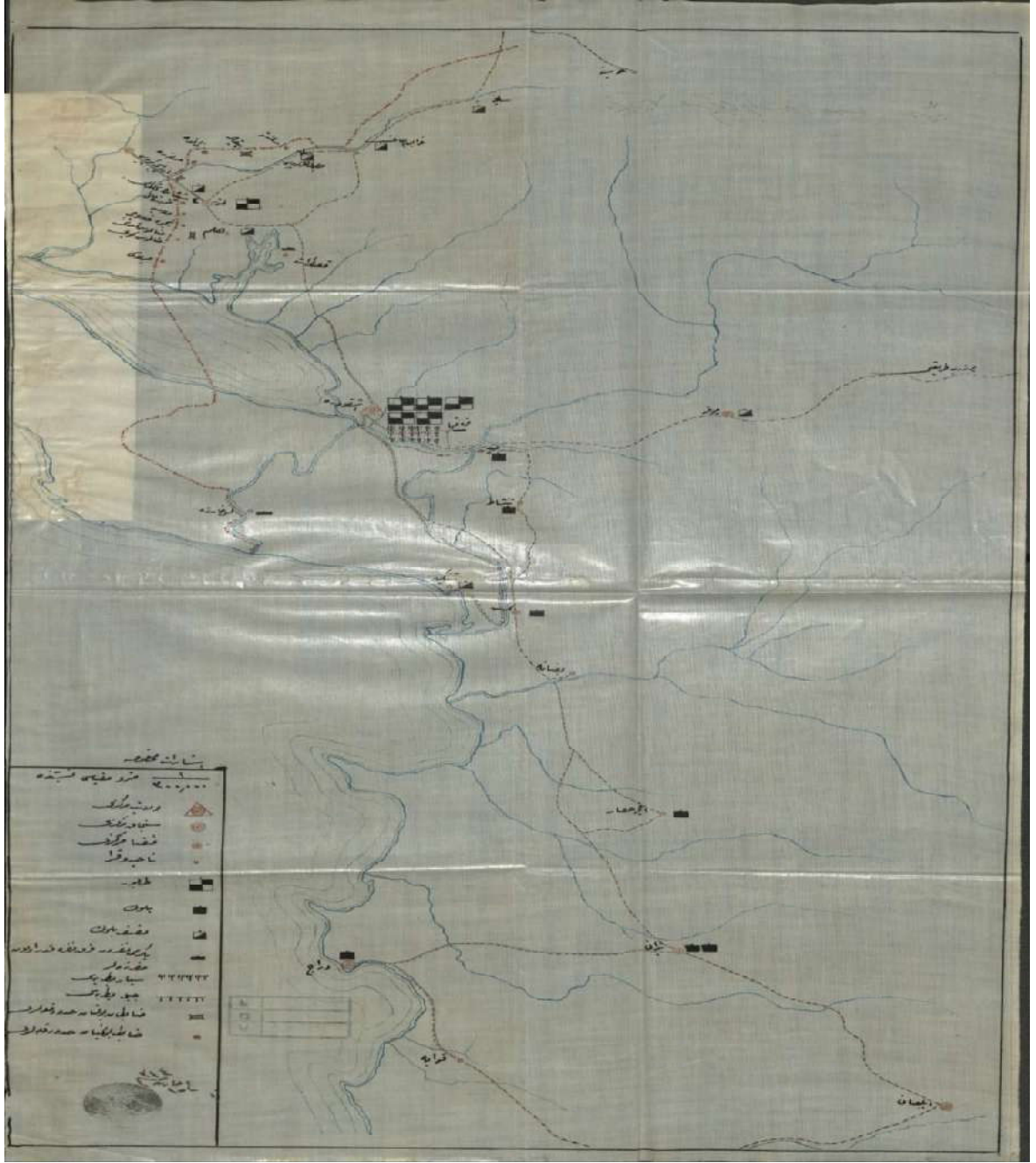
ÖZDEMİR, Hakan, *Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

ÖZTUNÇ, H. Baha, “Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Haziran 2020,

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, C. II, Mihran Matbaası, İstanbul 1889

EKLER

Ek 1: İşkodra Fırkasının Yerleşimini Gösterir 27 Mart 1898 Tarihli Harita⁹²

⁹²BOA, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), Fon Adı. Osmanlı Yunan Harbi (O.Y.H.), 98/113/1, leff 4, 15 Mart 1314 (27 Mart 1898).

Ek 2: Miralay Sabri'nin Raporunun Transkripsiyonu

Fi 3 Ağustos 1317 (16 Ağustos 1901)

İşkodra Fırkası Erkân-ı Harbiye Re'isi Miralay Hüseyin Sabri Bey Tarafından Makâm-ı Ser'askerî'ye Takdîm Edilen Nota Sûreti

Karadağ Rusya'dan teşvik görmedikçe Devlet-i Aliyye aleyhine harbe kıyâm edemez. Emâret-i mezkûrenin maksad-ı aslîsi, Selânik'e inmek arzusunda bulunan Avusturya'nın amâl ve mekâsîdına sed çekmektir. Bunun için Yenipazar ve Mitroviçe havâlîsini zabt etmek üzere Berane üzerine ta'arruz eder. İşkodra'ya karşı hâl-i tedâfü'îde kalır. Zirâ: El-hâletü-hâzihi mevcûd olan gedikden Avusturyalıların aşağıya inmesi Karadağ'ın emel-i müstakilesine bir sedd-i ehemmiyet çeker.

Karadağ'ın nüfûsu: 230.000 : 450.000'dir. 8 Liva piyâdesi [52 tabur] 12 santimetrelük [s. 2] bir batarya krupp muhâsara ve yine ikisi (12) ve diğeri ikisi (9) santimetrelük evvelce Rusya'dan hediye edilmiş 4 aded krupkârî kezâ muhâsara ve altı batarya son sistemde 7,5 santimetrelük krup cebel ve bir batarya 8 santimetrelük eski krup seyyar toplarıyla ahiren Rusya'dan gelen Gatling usulünde (1) batarya mitralyöz topundan müretteb bir liva topçusu ve prensin ma'iyetinde olan 64 nefer süvârîden müretteb ve mecmû'ı 42.000 nefer raddesinde bir kuvve-i harbiyeye mâlikdir. Bu kuvvetten:

1.500 Ümerâ ve zâbitân ve erkân-ı harbiye

2.000 Bedel-i askerî Drin Podgoriçe, Kranye, Merkot, Ülgün ahâlî-i Müslimesi [4] tabur

1.000 Depo ve sâ'irede bulunan askerlerle topçular tarh olundukda piyâde olarak 37.000 kalır ki [s. 3] bunun 25.000 neferine ahiren Rusya'nın gönderdiği mükerrer ateşli tüfenkler tevzî' olunmuşdur. Kûsûrî yine evvelce Rusya'nın hediye ettiği 35.000 Berdan tûfengiyle teslim edileceği gibi fazla olarak 25.000 Avusturya kârî Vezndal tûfengi depolarda mahfuzdur

Karadağ hükûmeti; Avusturya'dan emîn olmadıkça Devlet-i Aliyye ile harb edemez. Bu emniyeti istihsâl emeliyle harbe başlamış olsa bile her dürlü ahvâle karşı yine Avusturya hududunda bir kuvvet bulundurmağa mecburudur. Bu halde kuvve-i umûmiyesinden hiç olmaz ise 2.000 neferini Avusturya hududunda ve İslâm meskûn olan mahallerde terk ve (10.000) nefer raddesinde bir müfreze Kosova vilâyetiyle olan hududun muhafazasına me'mûr edip mütebâkî 35.000 neferle, Tuz üzerinden hududu mütecâviz [s. 4] edecek olan ordu-yı hümâyûnun harekât-ı hâsımânesini men' etmek üzere Podgoriçe'de cem' edecektir.

Eğer Devlet-i Aliyye'nin sâ'ir taraftan bir gâ'ilesi olur ve düvel ve hükûmât-ı sâ'ire ile olan ahvâl-i siyâsiyede Karadağ'ın memâlik-i Osmâniyeye tecâvüzüne müsâ'id bulunursa o hâlde harekât-ı ta'arruziyeye kıyâm ederek Katun'dan 10.000 neferini asıl ta'arruz kolunun hatt-ı ric'atini te'mîn için İşkodra'ya karşı olan hudûd üzerinde terk ile mütebâkî 25.000 neferlik bir kuvvetle Berane'ye tecâvüz eder.

İşkodra ile Çetine arasında biri İşkodra Gölü'nün şark ve diğeri garb cihetinde ve diğeri biri de göl üzerinde hatt-ı imtiyâzî kat' ve mürur eden üç aded hatt-ı ilhakât bulunduğundan emâret-i mezkûre ile bir harb vukû'unda İşkodra Gölü'nün şimâl cihetinde ve hudûd [s. 5] üzerinde kâ'in Tuz mevki'-i askeriyesiyle gölün garbında vâki' Merkot köprüsü ve Kranyenoktalarını tutmak ve göl tarikine tarassud eylemek îcâb eder.

Devlet-i Aliyye tarafından Karadağ aleyhine harekât-ı tecâvüziye icrâsı hâlinde İşkodra fırkası kuvve-i lâzime gelinceye kadar hudûd üzerinde bidâyeten hâl-i tedâfü'ide bulunub harekât-ı ta'arruziyeye icrasına muktezi beheri 800 mevcûdlu 56 tabur ya'ni 3,5 fırka piyâde 3 alay süvârî 6 batarya seyyar, 9 batarya cebel topçusunun cem' ve temşidinde işbu kuvvetten bir liva piyâde ile iki cebel bataryası hududun İşkodra Gölü'nün cihât-ı garbiyesindeki kısmının muhâfaza ve müdâfa'ası için Merkot, Kranye Noktalarına vaz' ve ikâme ve kuvve-i külliye-i mütebakiye ile Tuz'dan Podgoriçe üzerinden Çetine'ye kadar giden tarîk ta'kîb edilerek evvel emirde Podgoriçe kasabası zapt ve teşhir edilip [s. 6] düşmanın Berane cihetinde bulunduracağı kuvvetin fatr-ı ric'atini kat' etmek iktizâ eder.

Karadağ şâyet Kosova hududuna karşı müdâfa'ada kalub 25.000 neferlik kuvvetle İşkodra üzerine yürümeye, ta'arruza kalkışırsa Sem suyunun sağ sâhilindeki tepeler üzerinde "Seliste", "Bikale", "Zanva?" Ahriveje?⁹³ Kaleleri ve bunların muhâfazası maksadıyla düşman memleketinden gelen yollara hâkim olup hududun öbür tarafında bulunan nukât tutulmamalıdır. Zira: Sağ cenâhın buralara istinâd ettirilmesi hâlinde fatr-ı müdâfa'anın tûlü pek ziyâde aşmış olacağı gibi (Sem) suyu sağ cenâh ile merkezi yekdiğerinden ayıracağından mahzurludur.

En münâsib fatr-ı müdâfa‘a merkkezi Şerbenk⁹⁴, Vranje tepelerinde bulunmak ve sağ cenâh Tuz’un şimâl-i [s. 7] şarkisinde ve Sem suyunun sol sâhilinde vâki‘ Ğruda cebeli eteğindeki tepeler ile Roğam Tepesine ve sol cenahda İşkodra Gölü’yle Helim tepesine istinâd etmek üzere tutulacak mevâki‘dir. Sem suyu üzerine Hot cebelini aşıldığı mahalle ve Sim mevki‘indeki müfreze’yi dahi Klement üzerinden İşkodra’ya gelen tarafının hâkim bir noktasına celb ederek hepsinin dahi kuvvetlerini esbâbı derecede tezyîd etmelidir. Bir müfreze de Kastrat mevki‘inde bulundurulacak İşkodra’dan Tuz’a vukû‘bulacak sevkîyât ve nakliyât edilmelidir. Tuz’da ahz olunacak sâlifü’l-‘arz hatt-ı müdâfa‘anın Grabom hanından Kastrat’a ve Selce’den Klement üzerinden İşkodra’ya gelen tariklerin beheri 800 mevcûdlu 24 tabur ya‘ni 1.5 fırka piyâde ile 8 bölük süvârî ve 4 seyyâr ve 4 cebel batarya konulmuş ve kezâ hudûd-ı hâkânînin İşkodra şehrinin [s. 8] garb cihetinde bulunan kısmın muhafazası için Merkot köprüsünün cenubunda bulunan tepelerle Kranje mevki‘ini 8 tabur piyâde 2 bölük süvârî 1 batarya seyyâr ve 1 batarya cebel topçusunun vaz‘-ı ikâmesi ve Karadağ’ın Riyeka iskelesinden İşkodra’ya gelen göl tarikin dahi vesâ‘it-i bahriye ile ve gölün iki taraf sâhilinde münâsib noktalarda bulundurulacak müfrezelerle sed olunması iktizâ eder.

Gerçi Karadağ hükûmeti tarafından İşkodra cibâl mülhakası ahâlî-i Hıristiyâniyesi rü‘esâsından ba‘zılarının kulûbî cem‘ edilmiş olub bir harb vukû‘ında bunlar vâsıtasıyla Malisörlerin isyân ve ihtilâl edebileceği me‘mûl ise de arâzî, yayla, çayır gibi münâzau’n-fih mesâ’ilden ve ba‘zı kan da‘valarından dolayı bu cibâl ahâlîsinin Karadağlılara hasım olması münasebetiyle bir iğtişâşın kuvveden fi‘ile gelmesi ihtimâli zayıfçadır. [s. 9] fakat ba‘zı düvel-i ecnebiye vebilhassa Avusturya hükûmetinin Cizvit Katolik papasları vâsıtasıyla muttasıl telkînât-ı mefsedetkârânede bulunduğu ve tahminen 25.000 nüfûsı hâvî bulunan Malisörler ile Fransa himâyesine girmek isteyen ve tahminen 15.000 nüfûsü hâvî Mirditalar Devlet-i Aliyye’nin Karadağ hükûmetiyle muharebeye girişmesinden bi‘l-istifâde Avusturya’nın ve sâ‘ir ba‘zı devletlerin müdâhalesini celb etmek üzere isyân etmeleri ihtimâl dâhilinde olduğundan buna meydan vermemek üzere iki tabur piyâde Leş, Şingin, Zadrime, Puka’ya ve bir tabur da Toplice (...Meriz)’e⁹⁵ ve 5 tabur piyâde ile 2 bölük süvari ve 1 batarya seyyar ve 1 batarya cebel topçusu da nefis-i İşkodra’da bulundurmak esbâb eder.

94

95

Karadağ hükûmeti Kosova hükûmeti müdâfa'ada ve İşkodra'ya karşı ta'arruzda bulunursa işbu herakât-ı tecâvüziyeyi men' etmek ve aynı zamanda Malisörler ile [s. 10] Midritalılarla bir uygunsuzluk ikâ'ına meydân vermemek için bâlâda mezkûr 2.5 fırka piyâde 12 bölük süvârî ile 6 batarya seyyâr 6 batarya cebel topçusundan müretteb bir kuvvetin cem' ve temşîdi lâzımgelip bu da epeyce bir fırkaya mütevakkıf olduğu ve halbuki Karadağ'ın emir verdiği 3. ve nihayet 4. günü hududun herhangi bir noktasına istediği mikdârda bir kuvvet cem' ve temşîd edebileceği cihetle bir harb vukû'ında kuvvâ-yı lâzımenin vüruduna kadar İşkodra fırkasının müdâfa'a-i ibtidâ'iyede bulunabilmesi için el-yevm kifâyet mikdârında olmayan mevcûd kuvvetin tezyîdi îcâb eder. Gerçi İşkodra vilâyeti dâhilinde Draç, Tiran redif taburlarıyla bu def'a teşkil kılınan ilâve alayları bulunsa da bunların İşkodra fırkasına iltihâk eylemeleri en az 7 : 8 güne muhtâc bulunmaktadır. Bu sebeble İşkodra fırkası kuvvetine vakt-i hazırda daha 4 tabur piyâde [s. 11] 2 bölük süvârî ile 1 seyyar, 1 cebel bataryasının zam ve ilâvesi ve asker alınmayan nüfûs-ı Müslimesi 80.000 tahmîn olunan İşkodra sancağı ahâli-i İslâmiyesinden gönüllü olarak ahzı kâbil olan 4.000 kadar neferin hîn-i iktizâda cem' ve celbiyle kuvve-i lâzımenin vürûduna kadar düşmana mukâbele ve müdâfa'aya sa'y olunması ve fakat İşkodra sancağından gönüllü olarak sâlifü'z-zıkr 4.000 neferin icabında noksan-ı lâzımedeki nizâmiye taburlarına iltihâk edebilmeleri için alınacak efrâdın şimdiden tertîb ve ta'yîniyle vakitlerinin tanzîmi iktizâ eder.

El-yevm mevcûd olan seyyar bataryasının koşum ve binek hayvanâtı tertîb-i te'mînden 20 kadana noksandır. Cebel bataryalarının üçünün de toplarının namluları kötülemiş yivleri bozulmuş, kakımları aşınmış olduğundan bunlarla sıhhat-i endaht icrâsı gayr-i kâbil bulunduğu ve seyyar bataryasının daha hiç kapaklısı olmadığı cihetle bunun ıslâh ve ikmâli [s. 12] ve cebel bataryasını son sistem toplarla tebdîli îcâb eder.

Karadağ'a karşı inde'l-hâce bu cihette cem' ve temeşşüd edecek olan kolordu-yı hümâyûnun eserü'l-harekâtı ve dârü'l-mühimmâtı olan İşkodra mevki'i ehemmiyet-i askeriyesi hasebiyle usûl-i cedîdeye tahvîl ve büyük çapta toplarla techîz olununcaya kadar hiç olmazsa şimdilik 12 santimetrelilik muhâsara toplarından birkaç adedinin vaz' olunması ve kal'aaya mülhak Akçahisar kal'asının hiçbir ehemmiyeti olmadığından ilgâsıyla orada bulunan 5 kıt'a balyemez toplarının tophâneye irsâli ve beyhûde yere orada bulundurulmakta olan bir mülâzım ile 11 topçu neferâtının İşkodra kal'a mevcûduna ilhâk ve zammı ve beher bataryaya 6.000 atıma ve beher tabur (333) sandık cebehâneye muhtâc olduğundan ve aşağıda beyân olunacak esbâbdan dolayı her vakit sevkîyât ve nakliyât icrâsına müsait yolların [s. 13] mefkûdiyâtından dolayı cebehânece olan bu nevâkısın şimdiden ikmâli lâzımdır.

İşkodra Gölü'nde Karadağ bayrağını hâmil işlemekte olan bir nakliye kumpanyası 5 vapur ile bir istimbottan mâ'ada Prensini dahi bir İstimbotu olduğu gibi Boyana nehri dâhilinde Obot mevki'ine kadar Triyeste'den haftada bir kere posta yapmak üzere Avusturya vapuru işlemekte olup bizim ise ezher cihet muhtâc-ı ta'mîr bir hâl-i harâbide bulunan vapur-ı hümâyûnundan başka vesâ'it-i bahriyemiz bulunmadığından bir vapurla birkaç dubanın irsâli defaaten arz veistirhâm edilmiş ve nihâyet gölde (Tevfikiye) vapur-ı hümâyûnuyla iki duba gönderilmiş ve bunlarda dubalar yolda kalıp buraya sevki kâbil olamayacağı anlaşılmış ve Tevfikiye vapuru ise saate 4:3 mil saatinde olup cüz'î sert havalarda bile denize çıkıp Şingin'e gidip gelemeyeceği gibi Boyana'nın feyzânı sırasında dahi tahrik-i sür'at cereyânına galebe ile nehir boyunca yukarıya [s. 14] çıkamayacağı cihetle bir işe yaramayacağından serî'ü's-seyr iki istimbotta sâhil muhâfazası ve tarassutu için bir karakol vapur-ı hümâyûnunun gönderilmesi icâb eder.

İşkodra'nın Dersa'âdet'le muvâsalası biri bahrî ikisi berrî olmak üzere üç tarikledir.

- (1) Dersa'âdet-Şingin tarik-i bahrîsi ve buradan berren veyâ nehren İşkodra.
- (2) Dersa'âdet, Selânik, Manastır, İlbasan, Tiran
- (3) Dersa'âdet, Üsküp, (Firzovik), Prizrin, Puka üzerinden İşkodra'ya gelen turuk-ı berriyedir.

Tarik-i muvâsala-i bahriye: Müsâ'id hava olduğu ve vapur hiçbir tarafa uğramadığı hâlde doğruca Şingin'e gelerek hamûlesini ihrâc edebildiği hâlde Dersa'âdet'ten [s. 15] İşkodra'ya 7:6 günde sevkîyât ve nakliyât icrâ olunabilip hava müsâ'ade takdîrde bi't-tabî' daha ziyâde zamâna ihtiyâc hâsıl olacağı gibi Şingin iskelesi dahi açık olduğundan rüzgarlı havalarda vapurların burada durabilmeleri dahi müşküldür. Bu iskeleden İşkodra'ya bir tarik-i muntazam yoktur. Mevcûd olan âdî yol Drin nehrinin tuğyânı esnâsında büsbütün su altında kalıp mürur ubûr münkatı' olur. Cenûbda Draç şimâlde Çay Ağzı iskeleleri varsa da bunlardan birincisi İşkodra'ya hem uzak hem de kısmen Şingin- İşkodra tarikiyle merbut olduğundan şâyân-ı kabul değildir. Çay Ağzı iskelesinden ise Boyana suyu boyunca su kesimi 3,5 – 4 kadem olan küçük vapurlarla Obot mevki'ine ve buradan sonra kayıkla ta İşkodra'ya nehren sevkîyât icrâsı kâbil ise de lodos havalarda Çay Ağzı'nı kum kapayarak her dâ'im o gibi sefâ'inin Adriyatik denizinden [s. 16] Boyana nehrine girmesi kâbil olmadığı gibi Boyana suyu kısmen Karadağ ile müşterek bulunduğundan seferde mezkûr suda emniyetle nakliyât-ı askeriye icrâsı kâbil olamayacağını tabî'idir.

İşkodra'nın İstanbul ile olan tarik-i bahriyesi Devlet-i Aliyye'nin hâricle olan münâsebât-ı siyâsiyesine nazaran düvel-i mütecâvire donanmalarından emin olmağla

mütevakkıf bulunduğu ve diğer iki tarikin biri ile de Dersa'âdet'ten İşkodra'ya ancak 15 günde nakliyât icrâ olunabilir. Turûk-ı mezkûrenin şimendifer olmayan aksâmının kâffesi bozuk ve nakliyât-ı askeriye'ye gayr-i müsâid olduğundan bunların ta'mîr ve ıslâhı lâbûd ve elzemdir.

Tuz mevki'-i askeriyesinin İşkodra ile biri (Kastrat) , (Hot) üzerinden berren ve diğeri İşkodra Gölü üzerinden iki [s. 17] tarîk-i muvâsalası vardır. [Hot] üzerinden mürur iden tarîk-i berrînin (Kastrat'a) kadar olan kısım-ı cüz'î tesviye ve üzerinde muktezi bir iki köprü inşâ edilerek kısım-ı mezkûr her türlü nakliyât-ı askeriye'ye müsâ'id bir hâle getirilebilirse de mevki'-i mezkûrdan sonraki kısım da hâl-i hazırıyla seyyar bataryalarının sevki mümkünsüz ve nakliyât-ı askeriye imrârı müte'assir olduğundan kısım-ı mezkûrun tesviye ve inşası ve işbu tarikin [Kastrat]'dan sonraki mebhûs kısmın (Hot) üzerinden dolaşarak ziyâde uzatıldığından mesâfeyi taklîl ve zamandan istifâde için (Kastrat) ile (Helim) beyinde göl üzerindeki muvâsala kısmının doğrudan doğruya göl üzerinden te'sis edilmek lâzım geleceğinden bir işe yaramayacağı anlaşılan Tefikiye vapurunun tebdiliyle yerine su kesimi az refti ziyâde diğer bir vapur ile iki İstimbotun irsâli ve İşkodra ile [s. 18] (Merkot) köprüsü nokta-i mühimesi beyindeki tarikin dahi tesviye ve inşası iktizâ eder.

Nişan ta'lîmi için açılan 310 senesi cebehâne sandıklarındaki tüfenklerin ba'zılarının kovanlarında pas görüldüğü yüzde on beşinin de kurşunları ihâta eden kısımları çatlak zuhur eylediği gibi sağlam olarak izâfet edilen fişenkerin esnâ-yı endahtında % 40'ının kovanları çatlamaştır. Efrâdda mavzer tüfenklerine mahsus palaskalar olmadığından füşenker hüsn-ü mühâfaza edilememektedir.

İşkodra kal'asındaki cebehâne mağazaları muntazam cebehânelik olmayub yalnız zeminlerine ıskara yapılmış, üzerleri dokuzlu kârgîr mahaller olup derûnlarında [s. 19] hava cereyân etmek üzere usulü dâ'iresinde duvarlarında menfezler olmadığından buralarda cebehâneler hüsn-ü hâlde tutulamaz.

Edevât-ı hazeriyenin lüzûmı bugün gün gibi aşikârdır. İşkodra firkasındaki taburların umumunda ise 120 kadar kazma ve o kadar kürek ve balta mevcûd olup bunların ta'mîr ile ancak nisfi kâbil-i isti'mâl olabilir. Bir mangaya bir aded hesabıyla her bir tabur için 64 kazma, 64 kürek, 64 baltanın yani mevcûd 8 tabur için daha 450 kazma ve aynı mikdârda kürek ve baltanın ordu-yı hümayûn levâzım dâ'iresinden irsâli icâb eder. İşkodra firkasındaki

piyâde taburlarına topçu bölükleri efrâdı için 3, 4 senedir ordu-yı hümâyûnun ihtiyaclarından pek dûn nispette elbise ve çamaşır gönderilmekte [s. 20] ve hele kundura ve çizme gibi şeylerle topçu bölükleri efrâdı için sınıflarına mahsus bu sene gönderilen 200 kattan başka şimdiye kadar topçu elbisesi hiç gönderilmediğinden eğer geçen 314 senesi Dersa'âdet'ten 2.900 kat elbise irsâli buyurulmamış olsaydı efrâd-ı şâhânenin bir çoğu büsbütün çıırçıplak kalacaklardı. Binaenaleyh kıtalarda mevcûd efrâdın sülûsân mikdârının elbiseleri miyarlarını hayli tecâvüz eylesmesinden ve zâten gelen elbiseler nısf miyâr kadar bileiksâ edecek derecede dayanıklı olmamasından büsbütün yıpranmakla bir takımını yamattırılmış ve bunlardan bir takımını artık yama da kabûl etmediğinden yırtık pırtık bir hâle gelmiş olduğundan bu sene ordu-yı hümâyûndan gönderilen 2.000 takım elbise ile efrâd-ı şâhânenin 'umûmunun kabâhat-i askeriyeleri yâr ve ağyâra karşı hârice çıkarılacak [s. 21] bir hâle getirilemediğinden 8 tabur efrâdı için daha 2.000 kat elbiseye ihtiyâc-ı şedîd vardır.

Fırkanın dört taburu hudûd ve mevâki'-i lâzîmede dâ'imâ hazır bir hâlde ve diğer dört taburu İşkodra'da müctemi'an bulundurulmakta olup okuyub yazması olmayan alayın zabitânın yeni ta'lîmnâmeyi lâıykıyla öğrenerek kıt'alarını arazî üzerinde değil ta'lîmnâme meydânında bile sevk ve idâreye kâbiliyetleri olmadığından ya'ni gerek şu dağınıklıkdan ve gerek zabitânın ma'lûmâtsizliğinden efrâdın ta'lîm ve terbiyesi hiç hükmünde bulunmaktadır. Piyâde taburlarıyla seyyâr ve cebel topçu bataryaları ümerâ ve zabitânın rükûb ve nüzûle ve meşâkk-ı askeriyeye iktidârları derecesiyle ahlâk ve etvâr-ı zâtiyelerini ve okuyub yazmak bilüb bilmediklerini mübeyyin cedvel leffen takdîm kılınmıştır.

[s. 22] İşkodra fırka-yı hümâyûnu mu'ayyentiçün için 250.000 ve ma'âşât ile masârifât-ı sâ'ire bûdçesi için de 300.000 ve nân-ı azîz ta'yînâtına muktezî dakîk için 150.000 guruş cem'an şehriye 700.000 guruş raddesinde akçeye ihtiyâcı olduğu hâlde buna mukâbil yalnız İşkodra gümdüğünden şehri 100.000 guruş kadar alınabilüb firkanın Manastır, Yanya, Selânik vilâyetleri emvâllerine muhavvel muhassesâtdan hemen hiçbir şey alınamamakta olduğu cihetle ma'âşât ve mesârifât-ı miriye-i sâ'ire şöyle dursun yalnız efrâd-ı cünûdiyenin mu'ayyenâtı bile te'mîn kılınmadığı ve bu hâlin devâmı ise fırka-i hümâyûndan matlûb ve mültezem olan fa'âliyet ve kavâ'idin kesr ve izâlesini müceb olmakta ve zabt u rabtı ihlâl eylemekte olup maslahaten ve mevki'an muvâfik ve münâsib olamayacağı cihetle fırka için senevî verilen tahsîsâtın serî'ü't-tahsîl emvâllere i'tâsıyla [s. 23] her hâlde te'mîn-i tesviyesi esbâbının istikmâli derece-i vücûbdadır.

İşkodra hastahânesi 500 yatak üzere mü'esses ise de ebniyesi hastahâneye elverişli bir tarzda olduğu gibi ancak 150 hastayı isti'âb edebilmekte ve bundan başka hastahâne ittihâz kılınmış olan atık piyâde kışlası da pek harab bir hâlde bulunmaktadır. İki sene evvel vücûh-ı mu'teberân ahâliden toplanılan 205.248 guruş i'âne ile yeni bir hastahâne inşâsına başlanmış ise de bunun 118.531 kuruşu hasbü'z-zarûre idâre-i askeriyece mu'ayyenât-ı askeriye sarf edilmiş olduğundan inşâ'ât ta'tîl edilmiştir. Vakt-i hazardaki marazaya bile kifâyet etmeyen işbu hastahânelerle vakt-i seferde müdâvât icrâsı imkânsız olduğundan diğeri ile muvasalât dahi olmadığından İşkodra'da

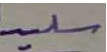
[s. 24] 1.500 Şingin'de 300 Tiran'da 500 yataklık mücedded hastahâneler te'sîs ve inşâsı iktizâ eder.

Asâkir-i Şâhânenin beytûtetine mahsûs kışlalar ile hayvan ahırları mebâliğ-i ta'mîriye verilmemesinden dolayı pek harap bir hâlde gelmiş olmağla ta'mîr ve termîmleri için îcâb eden mebâliğin dahi 400.000 kuruşun müsâra'aten tesviyesi îcâb etmektedir.

İşkodra vilâyetinin İşkodra, Draç, Mirdita taburlarından müretteb zaptiye alayının 735 piyâde 80 süvârî ki cem'an 815 nefer ile 53 ümerâ ve zabitân mevcûdu olduğu ve senevî 1.600.000 kuruşu mütecâviz bir masraf ihtiyâr eylediği halde inzibât-ı mahallî için de asâkir-i şâhâne istihdâm kılınıp alay-ı [s. 25] mezkûrdan hiçbir sûrette istifâde edilmemekde ve bilakis mazarrat görülmektedir.

Mezkûr Zaptiye alayından beklemelere münkasım efrâdın birtakımları karye ve hânelerine savuşarak kendi işleriyle iştigâl edip beklemelerde ise kahveci, hancı makâmında birer ikişer zaptiyeden başka kimse bulunmamakta olduğundan cadde ve derbend ve geçitlerin beklemelerle te'mîn ve muhâfazası şöyle dursun bilakis beklemelere münkasım zaptiye efrâdı emniyeti sell-i yed⁹⁶ eylemektedir.

Draç ve Şiyak kazaları ahâlî-i muti'asına îsâl-i dest-i hasâr Eylemekte olan kışla eşkiyâsının men'-i tecâvüzleri husûsunda Akçahisar kazasının Kışla nâhiyesinde olan ve gümrük kaçakçılarının der-destleri için mezkûr kazâlar sâhil-i bahriyesine ve sair münasip nekâtttaki bekleme ve karakollarda bulundurulmuş zaptiye efrâdı [s. 26] kendi kabîle ve akrabayı ta'allukâtlarından bulunan mezkûr kışla eşkiyâsından ve güherçile ve hayvanât-ı saire kaçakçılığını teshîl ve bunlara mu'âvenetle âdetâ berâberce icrâ-yı şekâvet ve kaçakçılık etmekte oldukları gibi Mirdita ahâlîsi me'lûf buldukları şekâvetten vazgeçirmek mütâla'a

96

ve maksadıyla vaktiyle bunlardan bir zaptiye taburu teşkîl ile zaptiye yazılmış olanlar da bugünkü gün kabîle ve akrabâlarından Zadrime Nâhiyesine ve sâîreye tecâvüz ve tasallutta bulunanlara mu'âvenet ve müzâheret eyledikleri ve vakt u zamânıyla ma'âş alamadıklarından doğrudan doğruya şekâvete kıyâm eylemekte ve mezkûr Mirdita zaptiye taburunun Puka efradı da kezâ ma'âş almadıkları zaman doğrudan doğruya kendileri ve kabîle ve ta'allukâtlarıyla bu karyeye hudûd olan Yakova kazasının Has Nahiyesi ahâlîsi [s. 27] beyninde kan ve saireden dolayı bir husumet tebeyyün olduğundan dahi tekâlif-i mürâfa'alarını kabul ettirmek için kabileleriyle birlikte İşkodra ile Prizrin beynindeki Puka caddesini sedd edip Prizrin ve Yakova'dan gelecek yolcu ve kirâcılarını geçirmemekte ve câdde-i mazkûrede vukû'bulan şekâvet dahi efrâd-ı mezkûr ma'lûmı ve mu'âvenetleri tahtında müştereken ibkâ' edilmektedir.

Binaenaleyh İşkodra zabtiye alayı asayiş ve inzibâtı idâme ve muhâfazaya aslâ hâdim olmayub bilakis ihlâlîni bâdî olmakda idüğinden mezkûr alayın lağvıyla umum zâbitânı nizâmiye zâbitânından ta'yîn kılınmak ve efrâdı ehl-i ırz ve nâmuslu takımdan olmak ve bulunacakları kazâ ahâlîsinden olmayarak diğer mahaller ahâlîsinden olmak 120'si süvârî ve 640 neferi piyâde bulunmak üzere cem'an 760 neferden müretteb bir jandarma alayının teşkili ve İşkodra vilâyeti ahâlîsinin [s. 28] Her birinde Martin tüfenkli olduğu halde zabtiyelerin kapaklı tüfenk taşımaları münasebet almayacağından bunları da Hanri Martini tüfengiyle teslimi ve Mirdita'da münasip bir mahal kaza merkezi intihâb edilerek kaza kaymakamlığının Liste'den oraya nakliyle orada bir tabur nizâmiye askerinin bulundurulması icâb eder.

[s. 29] Kumandanlığın Tevhîdi (Fondrer Golts)dan [latince] Frondrir Goltz

Yunanistan'a karşı hareket edecek olan orduların kumandanlığı tevhîd edilmemişti. Arazinin icâbatından olarak iki dârü'l-harb yeri birinden büsbütün ayrı ve tevhîd-i harekât hemen hayr-i kâbil olduğundan bidâyetde bu vechle kumandanlığın tevhidi lüzumsuz görünüyordu.

Yalnız burada bir su'âl varid olabilir. Acaba Teselya ordusu ilerlerken Epir kol ordusu dahi ayrılıp [Kalabaka] ve [Tirhala'yı] zapt etseydi nasıl olurdu? Şüphesiz bu hareketin icrâsı hâlinde ordu-yı hümâyûn gerisi de bu cihetten te'min edilmiş olurdu. Muahharan [Karsale]'nin zabtından sonra müşir Edhem Paşa [s. 30] uhdesinde Teselya ordu kumandanlığı bâkî kalmak üzere umum ordu kumandanı ta'yîn olundu.

Edhem Paşa: Edhem Paşa'nın başkumandanlığı gerek Osmanlıların ve gerekse ecnebilerin pek ziyâde hayretini mûcib oldu. Edhem Paşa tecrübesiz, iktidarsız bir adamdır. Gençliğinde evvela serasker yaveri bilâhere yâver-i hazret-i şehriyârî olmuşdur. [Sırbeye] harbinde miralay olarak bulunmuş ve Plevne'de 30 yaşında olduğu hâlde mirliva rütbesiyle

bir livayı idâre etmişdir. Son karışıklıklarda ferik rütbesiyle Kosova valiliğine ta'yîn buyurulmuştur. Paşa-yı müşarünileyhi orada gördüydüm. Kendisi taze, dinç, cazibelidir. Gerek vatandaşlarına ve gerek ise ecnebilere gayet lütuf ile muamele ider. Girit askeriyeye kumandanlığında bulunduğu zaman cezîre-i mezkûrede hiçbir isyan çıkmamış ve bu veçheyle [s. 31] Edhem Paşa takdîr-i umûmiyeyi celb eylemişti. Ba'dehu Anadolu'da bir yere vali olmuş daha sonra civarındaki Dürzî isyânını ve Zeytun'daki Ermeni ihtilâlini teskine me'mûr olmuştu. Edhem Paşa aslâ büyük kuvvetleri idâre etmemiş, Zeytun vak'asında asilerle müzâkere ederek Ermenileri teskin etmekle şöret kazanmıştı. İşte bu gibi vezâ'ifi ifâ ederek [Sultan Abdülhamid Hân-ı sâni hazretlerinin] teveccühât-ı seniyyelerini celb etmişti. Her ne kadar mu'ahharan nazardan düşmüş ise de yine avf-ı şâhâneye nâ'il ve teveccühât-ı şehriyârîye mazhar olmuş idi. Edhem Paşa mekteb-i harbiyeden yetişmiş Türkçeden başka bir lisan bilmediğinden terakkiyât-ı askeriyeyi umûmiyeden bî-haber kalmış idi. Her ne kadar ba'zı tecrübelerde bulunmuş ise de hiçbir hareketinde ordu kumandanlığı hasâ'isini ibrâz edememişti. Hatta rivayet ediliyor ki 1877'de Osman Paşa, Edhem Paşa'yı bir liva ile Atrepol geçidlerine sevk etmek istemiş fakat Edhem Paşa [s. 32] kendisinin bu me'mûriyetinden avf buyurularak Plevne'de bırakılmasını rica-yı istirhâm eylemiş, Edhem Paşa lütfkâr, mütereddid, donuk velhâsıl bir başkumandan tabi'atından mahrumdur. Edhem Paşa'da ne Osman Paşa'nın nüfuz-ı ümerasına ve şiddet-i intizâm âverânesi ne Muhtar Paşa'nın inzâr-ı ferâsetkârânesi ne de Fu'ad Paşa'nın zekâsı vardır. Bu rütbeyi talihiyle kazanmıştır.

Ömer Rüşdi Paşa: Teselya ordusu erkân-ı harbiye re'isi olan Ömer Rüşdi Paşa uzun müddet Hassa Erkân-ı harbiye riyâsetinde bulunarak bu güç vazifeyi ifâ etmişti. Hakîkaten bu orduda kıta'ât kumandanları büyük rütbede olduklarından Ömer Rüşdi Paşa halîm, müte'allil, mütereddid ve ihtiyatkârdır. Sarayca bir emniyet ve ehemmiyete nâil olmuş ve hatta [s. 33] husûsî ba'zı komisyonlarda bile istihdâm olunmuş idi. Yaş cihetiyle başkumandana müsâvîdir. Ma'lûmât-ı askeriyesi her ne kadar eskimiş ise de çalışkan ve ma'lûmâtlı bir âdemdir.

Seyfullah Bey: Seyfullah Bey Çerkesdir. Eğer yanılmıyorsam ilk tahsîli Rusya'dadır. Pederi Çerkes Mehmed Paşa ile birlikte vaktiyle Devlet-i Aliyye'ye gelmiştir. Mehmed Paşa 1866'da Cisir-i Mustafa Paşa'da firka kumandanı idi. Kendisi muktedir bir askerdir. Seyfullah Bey'i 1883'te İstanbul'da gördüm. Bana [Erkân-ı Harbiye Vezâ'ifi] mu'âvin ta'yîn olundu. Mu'ahharan bu dersin mu'allimliğini yedd-i iktidârına alarak şâyân-ı cür'et bir isti'dâd ve zekâ ile ders-i mezkûru tedris etmiş ve 1885-1886 senesinde Ateşemiliterlikle Atina'ya gitmişti. Mu'ahharan Yenişehir ve Gologos şehbenderi [s. 34] oldu. Seyfullah Bey dinç, hakîkî bir asker, gözü açık salâhiyeti dâhilinde hareketi pek sever, nâmuslu, ciddî, şiddetli, fakat

yerinde sevimlidir. Yunanistan'ı yutan ordusunu, Yunan dârü'l-harbini tamâmıyla bilir. Hâsılı bir medhe lâyük mükemmel bir askerdir. [1316] senesinde Ferik rütbesine nâ'il olmuş ve hudûd-ı Yunâniye kumandanı ta'yîn buyurulmuştur.

Sabit Bey: Karargâhdaki erkân-ı harbiye zâbitânının en ihtiyârıdır. Berlin'de Hassa istihkâm taburunda üç sene bulunmuş bir mühendistir. Almanya'da amelîyât görmüş ve orada vazifesini iyi yapmış ciddî, soğukkanlı, müsta'id hâsılı buradaki vazifeyi hakkıyla ifa etmeye pek ziyâde muktedirdir.

[s. 35] Enver Bey: Pek ziyâde çalışkan erkân-ı harblerin biri de kâ'imakâm Enver Bey'dir. Enver Bey bu kısa harbde iki rütbe terfî ederek Mirliya olmuşdur. Osmanlı-Rus harbinde Tuna ordusu kumandanı olan Mehmed Ali Paşa'nın dâmâdıdır. Pederi Celâleddin Paşa Lehli, ma'lûmâtlı bir asker idi. Yunan hudûdunu gösterir en güzel harîtaların biri de Enver Bey'dedir. Enver Bey şiddet-i zekâ, efkâr-ı sâ'ibe hâl-i sükûnette kuvve-i mümeyyizeye mâlik fakat nazariyâta boğulmuş kendisinin en büyük kusuru ciddiyet ve harbde sâhib-i metânet olamamasıdır. Hâsılı bütün ordu erkân-ı harbiyesi fenâ değildi. Bu zabitânın ekserisi Avrupa'da aynı vazifeyi ifa edecek iktidarda bulunuyordu. Yalnız en ihtiyâr olan ikisi 40 yaşında olup diğerleri meşakk -ı cedîdeye muhtemel olacak bir sinde 30 yaşındadır. [s. 36] Mahmud Bey: Yâver-i hazret-i şehriyârî olan Mahmud Bey hakkında burada birkaç şey söylemek isterim. Mahmud Bey bu vazifeye ta'yîn buyurulmadığı hâlde mu'ahharan gelmiş, müstakilen hareket etmek ve kumandanlık eylemek gibi husûsâta ziyâde mâ'ildir. Mahmud Bey, ordu-yı hümâyûnun değerli zâbitânından biridir. Genç, zekî, ve cevrlî, Gazi Muhtar Paşa'nın oğlu olmağla müftehir, Pederinin harekât-ı meşhûresine muhtel, bir Mısır Prensesi ile izdivâc etmiş, hâsılı istikbâli parlak bir zâttır. Mahmud İstanbul'un müdâfa'ası, pederinin Anadolu herekâtı ve Tuna muharebâtı hakkında yazdığı musaddıkâne âsârıyla mesâ'il-i azîme-i askeriye ve harbiyede olan iktidârını göstermiştir. Kendisi Almanya'da dahi bulunmuş, yedi sene ikinci hassa alayında bulunmuş idi. İ'lân-ı harb edilince kendisi Ordu-yı hümâyûna ta'yîn buyurulmadığından gönüllü olarak gitmeyi arzu etmişti. Kumandân-ı 'azam hazretleri Mahmud Bey'i karargâha [s. 37] gönderdi. Mahmud Bey Velestin Muhârebesinde süvariye beyhûde yere fedâ ettiğinden ve Dömeke'de nizâmiye livâsının cebheden lüzumundan ziyade ilerlemesine sebep olduğundan ba'de'l-harb düçâr-ı mucâzât eyledi. Hâlbuki bu vukû'ât sebep olan esâsen Larissa'dan ordunun sevkindeki şiddet ve faaliyeti gaib edenlerdir. İnşallah bu iki vak'ayı sırası geldikçe arz ederiz.

Hayri Paşa: Fırka kumandanları başkumandan gibi tanınmamış adamlardır. [Neş'et Paşa müstesnâ] Hayri Paşa cevri-i mes'ûliyeti göze aldirmekle meşhur, pek ziyâde müsta'iddir Şimdiye kadar büyük kıta'âta kumanda etmemiş ve muharebede ilk def'a olarak bir fırkayı

taht-ı idâresine almışdı. Bu harbde iki def'a büyük iş görmek fırsatı eline geçmiş olduğu halde ikisinde de istifâde edememiştir. "Farsala"da hücum etmemiş, Dömeke'de kısmen muharebeden ictinâb etmişdi. [s. 38] Neş'et Paşa: Osmanlı-Rus harbinde Prens Hasan Paşa kolordusunda erkân-ı harbiye re'isi idi (1886)'da Yunan hududunda fırka kumandanlığında bulunarak Kotra Muhârebesinde [Beşinci Efzûn] taburunu esir etmekle iştihâr etmiş fakat ondan sonra nizâmiye kumandanlığında bulunamayub Asya-yı sagirideredif kumandanlığında vaktini geçirmiştir.

Memduh Paşa: Kıt'adan yetişmiş, hiç mekteb görmemiş, mamafih cevri-i şiddet mizâca mâlik kendisine ma'lûmâtça fâ'ik bulunan erkân-ı harbiye zâbitânının sözüne kulak vermez bir zâttır Kendisi "Havran" isyânında iştihâr etmişdi.

Haydar Paşa: Harbden evvel Haydar Paşa, redif-i liva idi. Yaverlikte bulunup bu me'mûriyetinde askerle bulunmak ve manevra yapmak nasîb olmadığından kendisi [s. 39] her nev' tecrübeden mahrum olmuş idi. Zaten muharebeye de iştirâk etmişdi.

Hakkı Paşa: Şiddetli, hüsn-ü niyet sâhibi, nâmuslu bir adamdır. Ekseriyâ Edhem Paşa'nın fikirlerine i'tirâz ederdi. Her ne kadar kıta'at-ı cesîmenin sevkinde kesb-i iktidâr edecek derecede ma'lûmat ve tecrübesi yoksa da fa'âliyeti medhe sezadır.

Hamdi Paşa: Erkân-ı harbiye sınıfından yetişmiştir. Bu harbde ibrâz-ı fa'âliyet edecek bir fırsat eline geçmemiştir.

Süleyman Paşa: Çerkesdir. Müsta'id, şiddetli bir Alay kumandanı idi. Mamafih bu harbbde iyi bir hareket yapamamıştır. Bu husûsda süvârî fırkasının zayıflığından o kadar çok fırsatın zuhur etmemesinin dahi dahli vardır. Unutmamalıdır ki Devlet-i Aliyye'de manevralar icrâ olunmadığından bu zabitân büyük kıt'âyâ ömürlerinde kumanda etmeye muvaffak [s. 40] olamamıştır. Bu muhârebede ilk def'a olarak cüz-i tâmların başlarına geçmişlerdir.

Rıza Paşa: Ordu topçusu Mirliva Rıza Paşa'nın idâresinde idi. Rıza Paşa tahsil-i amelîsini Almanya'da ikmâl eden zabitândandır. Visbaden'de (Wiesbaden) 27. topçu alayında bulunarak burada bir güzel hâtırâ bırakmıştır. isti'dâd-ı amelîsi burada meydana çıkmış, herkesin nazar-ı dikkatini celb etmişdi. İmparator birinci Vilhelm huzûr-ı imparatorîlerinde Rıza Paşa'nın bir bataryayı idare etmelerini arzu buyurmuşdu. Bu vazifenin ifası hususunda müşârû'n-ileyh o kadar kabiliyet ve isti'dâd ve zekâ ibrâz eylemiş idi ki 1887 cânib-i şehriyârîden İmparatorun yevm-i velâdeti hasebiyle Berlin'e gittiğim zaman Vilhelm Rıza Paşa'nın faaliyet ve zekâsını tahattür ederek [Ne kadar mükemmel yapmışdı] diyerek Rıza Paşa'yı takdîr [s. 41] buyurmuşlardı. Rıza Paşa 38 yaşında genç, dinç, şiddet-itabı'a mâlik, Soğuk kanlı, amelî, besaret-i askeriye sâhibi hiçbir tehlikeden korkmaz bir askerdir.

Edhem Paşa ve ordu-yı hümâyûn bu zabitten büyük istifâde ettiler. Vaktiyle Osmanlı ordusunun bu harbde muhârebelerin usûl-i idâre ve neticesine bir te'sir-i mukayyed hâsıl ettiğini neşretmişdik. İşte bu topçuların bu kadar iş görmeleri böyle bir muktedir kumandana mâlik olmalarındandır.

[s. 42]

“Vaz'iyet-i Siyâsiye”

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye: Çokdan beri ta'kîb etmekte olduğu meslek-i siyâsiyi ta'kîb ile Balkan üzerinde muhâfaza-i sulha çalışacak ve menâfi'ini hâl-i hâzırın bekâsında arayacaktır.

Rusya: Hindistan ve Çin etrâfındaki meşâgili hasebiyle daha çok zamana kadar nüfûr-ı memleketi Anadolu ve Balkan cihetlerinde tevsî' husûsunu arzu etmeyecektir.

Bulgar: kendi cinsi ve mezhebinden addettiği Makedonya'yı kazanarak Adalar Denizi üzerinde bir sâhil edinmek ister. Ticâret-i bahriyesinin tevsî'ini Akdeniz'de arıyor. Buna müşâbih vaz'iyetde Sırbistan vardır. Bu cihetle aralarında zıddiyet vardır. Fakat bu iki hükûmet dâ'ire-i menfa'atlarına bir hudûd ta'yîn ederek müttefikân Devlet-i Aliyye [s. 43] üzerine yürürler. İhtimâl ki Sırp, Bulgaristan'a yol verir.

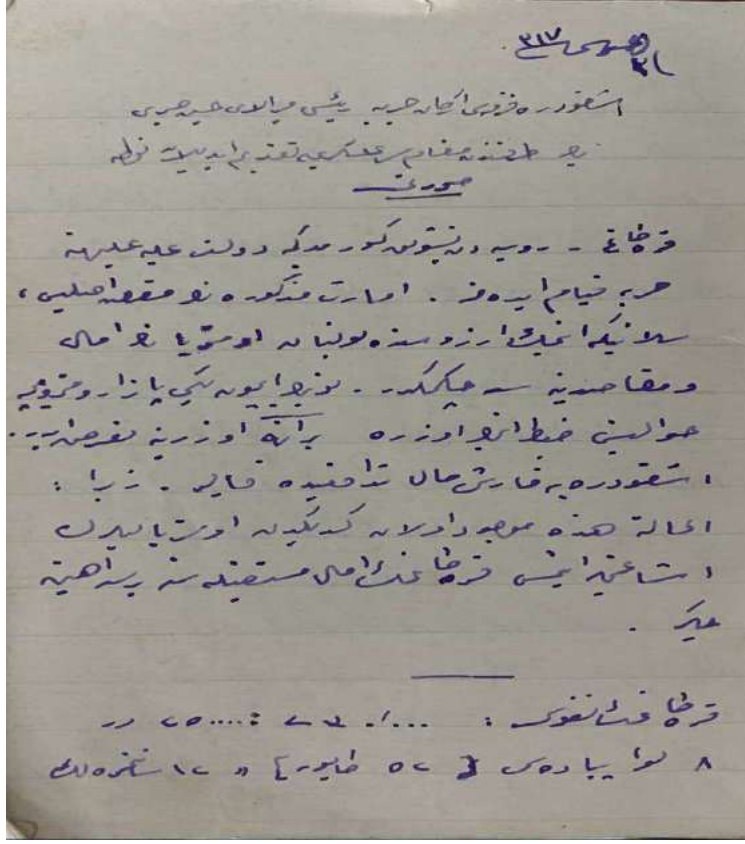
Karadağ: Arnavutluk hesabına Adriyatik Denizi'ne yetişmek istiyor.

Yunan: Epir'i işgâl etmek ve belki daha ilerisini elde etmek istiyor.

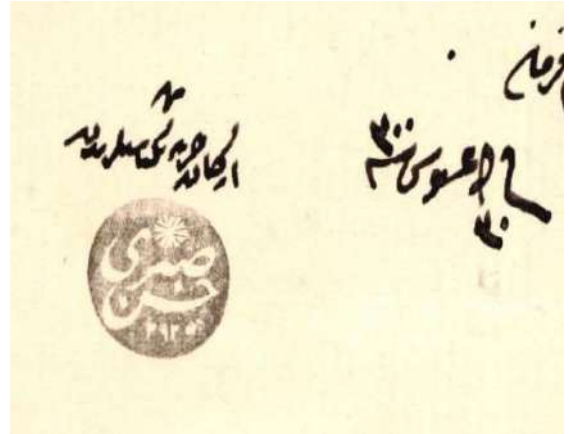
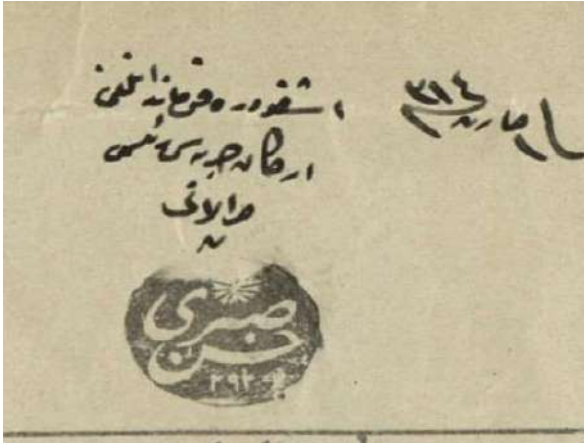
Rusya: Balkan hükûmetlerinin âmâline eli bağlı oldukça şimdilik hiç olmazsa çok zamâna kadar müsâ'ade etmeyeceğini geçen sene fi'ilen gösterdi. Makedonya karışıklıklarına karşı şiddet göstererek bunu isbât etti. Fakat Balkan hükûmât-ı sagîresi Rusya'nın mümâna'at edemeyeceği bir zamânda maksadlarını icrâya kalkışacaklardır. Böyle bir zamanda Rusya bittabi gayr-i ihtiyârî olarak sükût edecektir.

Devlet-i Aliyye'nin vaz'iyeti siyâseten müdâfa'ada kalmak ve Avrupa'nın büyük bir kısmının tevecühünü celbe çalışmaktır. [s. 44] En ciddî düşmanı Bulgaristan olacak ve bu Memleket hedef-i âmâlini elde etmek için tek mil kuvve-i askeriyesini kullanacaktır. Sırbie ve Karadağ Balkan tarafından bulunacak ordularını seferber ederek bekleyeceklerdir. Devlet-i Aliyye ile müttefikân yalnız Romanya bulunacaktır ki bu devlet Bulgaristan'ın rakib-i tevsî'idir. Bundan başka kendi canından olan “Kırço Ulah”ların Bulgarların nüfûzuna girmelerini arzu etmez. Dînen dahi Rum katolik olan Romanyalılar ile Ortodoks Rumlar arasında zıddiyet vardır. Geçen sene Romanya, Bulgarların Makedonya'ya el uzattıklarını istemediğini şiddetle göstermiş idi. Fakat Romanya Rusya komşusundan daima korktuğundan Bulgarlara karşı çok kuvvet gönderecek mi? Yoksa ordusunu seferber ederek bekleyecek mi? Buraları kat'î olarak bilinmiyor. Herhalde sefer bidâyetinde Devlet-i Aliyye, Romanya ordusunun yalnız yarısına güvenebilir.

Ek 3: Miralay Sabri'nin Raporunun İlk Sayfası

Ek 4: Miralay Sabri'ye Ait Mühür Örnekleri⁹⁷

⁹⁷BOA, ATASE, Fon Adı. Osmanlı-Sırp Karadağ Harbi (O.S.K.), 17/282/282, s. 14, 30 Ağustos 1300 (11 Eylül 1884); BOA, ATASE, O.Y.H., 98/113/1, leff 6, 1 Mart 1314 (13 Mart 1898).

VIII. BÖLÜM

ARNAVUTLUK’UN ASKERİ, İKTİSADİ DURUMU VE GÜVENLİĞİYLE İLGİLİ YAPILMASI İSTENEN ISLAHATLAR HAKKINDA BİR LAYİHA (1846)

Yakup AHBAB*

Giriş

Arapça asıllı bir kelime olan *lâiha* “düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi” anlamına gelir. Osmanlılar lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içlerinde de birkaç gruba ayrılır. Bunların arasında belki en çok kullanılan ve en çok bilineni ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından kaleme alınmış metni ve belgesidir.¹

Çalışmamızın temelini Yanya’da görevli olan Fransız Konsolosu Refabatiz tarafından 30 Kasım 1846 tarihinde kaleme alınan Lâyiha teşkil etmektedir. Fransız konsolosu tarafından kaleme alınan bu Lâyihada genel itibarıyla bölgedeki sorunlar dile getirilmiş ve bunlara dair çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Tanzimat dönemi Arnavutluk’un genel durumuna dair önemli bilgiler edindiğimiz bu Lâyihada bölgenin nâfiasından ulaşımına, ekonomisinden güvenliğine kadar birçok konu üzerinde durulmuştur. Konsolos Refabatiz Lâyihanın asıl yazılış amacını Arnavutluk’ta mevcut olan başlıca sorunları tespit ederek bunların giderilmesi için Osmanlı Devleti’nin dikkatini çekmek olarak açıklamaktadır.²

Tanzimat Fermanında can ve mal güvenliğinin öneminden bahsedilmiş ve bunun temini için Tanzimat idarecileri gayret sarf etmişlerdir.³ Bu cümleden olarak dönem Arnavutluk’unda da önemli derecede güvenlik zafiyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Refabetiz,

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yakupahbab@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1232-4865.

¹Mübahat S. Kütükoğlu, “Lâyiha”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 116-117; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 334-338.

²Arnavutluk, coğrafya ve sekene itibarıyla, doğu kesimi güneyde Karadağ’dan başlayarak Arta Körfezi’ne kadar uzanan Adriyatik sahilindedir ve bu topraklarda eski İllirlerin soyundan gelen bir halk yaşamaktadır. Bunların kuzeyde yaşayanlarına Geg, güneyde yaşayanlarına Tosk denilir. Abdurrauf Sinno, *Osmanlı’nın Sancılı Yıllarında Araplar, Kürtler, Arnavutlar (1877-1881)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 155.

³Musa Çadırcı , "Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, sayı. 24, Mayıs 1980, s. 45-58.

güvenlik kaygılarının azaltılması için derbend teşkilatının yeniden düzenlenmesi, derbend ağalarının keyfi idaresinin ve suiistimallerinin önüne geçilmesi, haydutluğun önlenmesi yönünde çeşitli tavsiye ve önerilerde bulunmuştur. Arnavutluk'ta güvenlik alanında yapılacak düzenlemeler neticesinde sadece askeri ve idari değil ekonomik faaliyetlerde de devlete önemli faydalar sağlayacağı muhakkaktır.

Tanzimat Fermanı'nın en önemli maddelerinden biri olan askerlikle ilgili meseleler teşkil etmiştir. Arnavutluk'un kuzeyinde yeni askere alma usulüne ilişkin ilk girişimler 1844 senesinde başlamıştır. Fakat yeni vergiler ve yöre halkını silahsızlandırmaya yönelik bazı girişimlerle birlikte başlayan uygulama halktan büyük tepki görmüştür. Güney Arnavutluk'ta yani Toskalık bölgesinde 1847 senesinde yeni usul asker alımına başlanması da tepkiyle karşılanmış ve neticesinde de isyan çıkmıştır Rafebetiz'e göre ahalinin elindeki silahların toplanması, yeni usul asker alımların yapılması ve Rumeli ordusunun mevcudunun azaltılması durumunda Arnavutluk'ta *hüsn-ı idarenin* kurulması sağlanabilecektir.⁴

Tanzimat öncesinde devletin ulaşım politikası, geleneksel anlayışa uygun olarak olanın korunmasından ibaretti. Önceki devirlerden kalma önemli yolların çoğu ile köprülerin bir kısmı 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde kullanılmaz duruma düşmüştü. Tanzimat'ın ilanı sonrasında da mevcut yolların yılın belirli dönemleri dışında birçok bölgenin birbiriyle ve hükümet merkezleriyle irtibatı kesilmekte idi.⁵Nitekim Arnavutluk'taki yolların elverişsiz olması nedeniyle senenin çoğunda hatta müsait mevsimlerde bile bir livadan diğerine gitmekte zorluklar yaşanmaktadır. Bakımsız, ihmal edilmiş yolların biran evvel düzenlenmesi gerekmektedir. Lâyhada Arnavutluk'taki mevcut ulaşım ağının yeniden düzenlenmesi, yolların inşası, bakımı, onarımı ve posta hizmetlerinin canlandırılması gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur. Lâyhada bölgede ulaşım ve haberleşme noktasındaki aksaklıkların giderilememesinin asıl nedeni olarak maddi imkânsızlıklar olduğu tespiti yapılmıştır. Buna karşılık devlet ve ahali birlikteliği ile sorunların üzerinden kolaylıkla gelinebileceği de açık

⁴Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 155; Stefanaq Pollo, *Historia e Popullit Shqiptar Vëllimi 2 Rilindja Kombëtare Vitet 30 Tëshek. XIX – 1912*, Toena, 2002, s. 95; Kristo Frasheri, *The History of Albania (A Brief Survey)*, Tiran 1964, s.119-121; Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri–19.Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, YKY, İstanbul 2017, s. 157-158; Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 120-121; Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 228-229; Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA, C. 40*, İstanbul 2011, s. 1-10.

⁵Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 15, Sayı. 26*, Mayıs 1991, s. 153-167; 1848 senesinden itibaren yol, köprü gibi bayındırlık hizmetleri Nafia Nezareti tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 1/1*, 2011, 121-122.

bir dille ifade edilmiştir. Bu sayede hem ahali idareye ısıdırılmış hem de bölgenin imarı sağlanmış olunacaktır. Rafebetiz'in bu konunun üzerinde durmasının nedeni güvenli ulaşım imkânlarının sağlanması ve ulaşım kolaylığının temini ile tarımsal üretimin artırılması, ticaretin gelişmesinin temidir.⁶

Tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte ihtiyaç sahibi çiftçiler sarraf ve tefecilerden yüksek faizle borçlanmaktaydılar. Zor durumda kalan çiftçiler aldıkları borcu borçla kapatmaya çalışmaktaydı. Tanzimat döneminin başlarında çiftçilerin ihtiyaç duyduğu kredi temini sorununa bir çözüm yolu bir türlü bulunamamıştır. Arnavutluk'ta da çiftçilerin en önemli sorunlarında biri de sermaye/finansman eksikliği olduğu Refabetiz'in Lâyihasından anlaşılmaktadır. Tam da bu noktada çiftçilerin sermaye eksikliklerinin tarımsal kredi kullanarak giderilebileceği fikri Rafebetiz tarafından ifade edilmiştir. Konsolos Refabatiz bu noktada çiftçilerin tefecilerin eline düşmeden uygun faizle kredi alabilecekleri bir bankanın kurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Memleket sandıklarının Niş valiliği döneminde Mithat Paşa tarafından kurulduğu düşünüldüğünde Konsolos Refabatiz'in tavsiyesinin ne kadar önemli olduğunu anlamak hiç de zor değildir.⁷

Tanzimat idarecileri mali alanda merkezden yönetimi ve düzenli işleyen vergi adaletini temin etmeye çalışmış, gayret sarf etmişlerdir. Tanzimat vaatlerinden olan vergi adaletinin temini için iltizam usulünden vazgeçilmiştir. Bunun yerinde idari-mali bir teşkilat olarak muhassıllık idaresi teşkil edilmiş, ayrıca buralarda muhassıllık meclisleri de oluşturulmuştur. Ancak Rafebetiz'in Lâyihasına göre Arnavutluk'ta bunda pek de başarılı oldukları söylenemez. Nitekim Arnavutluk ahalisinin dert yandığı konulardan biri de vergilerdeki adaletsizlik gelmektedir. Tanzimat idarecilerinin de istediği gibi bir vergi sistemi oluşturulması için Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşan adil ve tarafsız bir komisyonun teşkil edilmesi Rafebetiz tarafından öneride bulunulmuştur. Hiç şüphesiz Arnavutluk'ta ancak

⁶Tanzimat Fermanının ilanın ardından 23 Ekim 1840 tarihinde Posta Nezareti kurulmuştur. Posta Nezareti, devlet evrakı ile birlikte, ahalinin, mektup, emanet ve numunelerini taşımıştır. İstanbul'dan Rumeli'de Edirne'ye 28 Ekim 1840'ta, ilk posta konvoyunu çıkarmıştır. 1847 senesinde haftada birer kere Yanya'ya posta gider ve gelirdi. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ankara 1992, s. 333-375.

⁷Midhat Paşa Niş valiliği sırasında 18 Aralık 1864 tarihinde eyaletin her kazasında memleket sandıklarının kurulmasını ilan, idaresi ve istikraz şartları hakkında bir layiha hazırlatmıştır. Bunun bir suretini de Babıâli'ye göndermiştir. Adem Korkmaz, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, TTK, Ankara 2019, s. 129-132; Tevfik Güran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Kredi Politikasının Gelişimi 1840-1910", *Uluslararası Mithat Paşa Semineri Edirne 8-10 Mayıs 1984, Bildiriler ve Tartışmalar*, TTK, Ankara 1986, s. 96-116.

adil, dengeli ve suiistimallerden uzak bir vergilendirme politikası neticesinde ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanabilecektir.⁸

Tanzimat fermanının ardından gayri Müslimler merkezde ve taşrada oluşturulan meclislerde görev almaya başlamışlardır. Ancak meclislerdeki Müslüman üyeler gayrimüslim üyelere meclislerde söz hakkı vermedikleri gibi bazı yerlerde onların toplantılara katılmaları da engellemiştir. Bu durumundan muzdarip olan Yanya meclisindeki gayri Müslim üyeler sadece *heyet-i milliyelerinin muhafazası* için toplantılara ara sıra katılmaktaydılar.⁹

Tanzimat döneminde memurların rüşvet almalarının ve yolsuzluk yapmalarının önüne geçilmesine çalışılmış ve bunun için kanunlar çıkarılmıştır.¹⁰ Konsolos Refabatiz meclis üyelerinin yörenin önde gelenleriyle aralarında kurmuş oldukları ittifaklardan bahsetmiş, özellikle iltizam usulünde meclis üyelerinin karışmış oldukları yolsuzluklar açık bir dille ifade etmiştir. Herkesin gözü önünde olup bitmesine rağmen kimsenin bir şey yapamadığı bu türden hadiselerin bölgenin istikrar ve iktisadına olumsuz yönde etkilerinin olacağı şüphesizdir. İdarede yaşanan hukuksuzluklar doğal olarak ahali nezdinde idarenin itibar kaybetmesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla Arnavutluk ahalisinin hem devlete olan güveni hem de bağlılığı sarsılmaktadır.

Lâyihada anlatılanların tümüne bakıldığında Konsolos Refabatiz'in *hükümetin buradaki nüfuzu yok gibidir* şeklindeki tespitinde ne kadar da haklı olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Lâyihanın yazılmasının tek amacı olduğu aşikârdır. O da; Arnavutluk'taki merkezi otoritenin yeniden sağlamaştırılmasıdır. Konsolos Refabatiz bu konuda ne kadar ciddi ve samimi olduğunu Lâyihayı Hariciye Nazırı Ali Efendi'ye göndererek göstermiştir. Her ne kadar Arnavutluk özeline dair hazırlanmış bir Lâyiha olsa da aslında bölgedeki sorunların devletin genelinde yaşananlardan bir farkının olmadığı hemen göze çarpmaktadır.

⁸1841 senesinde Arnavutluk muhassıllık dâhilinde yer almamaktadır. Arnavutluk'un uygulama dışı bırakıldığı bu düzenlemeden vazgeçilerek 1842 senesinde iltizam usulüne geri dönülmüştür. Ayla Efe, "Taşra Yönetiminde Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, (Yay. Haz. Erkan Tural-Selim Çapar), TODAİ Yay., Ankara, 2015, s. 31-47; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 495; İlkay Erken, *Yanya Sancağı İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, TTK, Ankara 2021, s. 42-43.

⁹Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları İstanbul 1990, s. 108; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye- Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, İstanbul 2017, s. 289; Tayyip Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten, Cilt: XXXI, Sayı: 121* (Ocak 1967), s. 93-111; Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul 1990, s. 7-20.

¹⁰Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 24, S. 38*, s. 259-280.

Lâyiha yedi başlıktan/makaleden ibarettir. Lâyihanın başında Arnavutluk'taki güvenlik sorunları dile getirilmiş, ardından nâfia, tesviye-i târik, posta, istikraz için bankanın lüzumu, vergi, cizye ve Arnavutluk'un heyet-i mecmuasına dair başlık/makaleler halinde sıralanmıştır.

Arnavutluk Havâlisinin Ahvâline Dair ve Havâli-i Merkûmenin Hâl ve Heyetinin Islâh ve Tanzimi Esbâbına Mütedâir Lâyiha

Geçen senelere kadar Arnavutluk'ta birçok düzenlemeler uygulanmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle Devlet-i Aliyye aleyhinde isyan etmeye alışık olan Arnavutluk en ziyade rahat ve asayiş üzere olan eyaletlerinden biri olmuştur. Karışıklık, haydutluk yerini nizam ve asayişe bırakmıştır. Emlak hususuna riayet olunarak vergi tahsilinde yaşanan müşkülât giderilmiştir. Ayrıca Rumeli ordusuna bir seneden beri Arnavutlardan külliyetli asker alınmış ve bunlar zorluklara alışık olduklarından ileriki yıllarda Arnavutluk'un dağ ve arazilerinde pekiyi bir şekilde görev yapacaklardır.

Herhangi bir endişe taşımadan şunu ifade edebiliriz ki şimdiye kadar Arnavutluk'u her kim gelip görmüşse bu değişikliklerin yapılabileceğini mülhaza edebilmesi mümkün değildir. Böyle bir ilerleme her ne kadar bariz bir şekilde görülse de hükümetin buradaki nüfuzu yok gibidir. İdarenin buradaki yönetici ve onların uygulamalarında pek çok kusur mevcuttur. Memleketin şimdiye kadar iyi bir şekilde idare olunamadığı dahası ziraat ve ticaretin kolaylaştırılması ve umumileştirilmesi için devlet tarafından hiçbir şey yapılmadığı aşikardır.

1846 senesinde yeni vergi sisteminin ilk defa uygulanmasına başlanılmış ise de hazine ve pek çok kimse büyük miktarda zarara uğramıştır. Benim muradım bu konular üzerinden Devlet-i Aliyye'nin bunlara dikkatini çekmekten ibarettir. Bu Lâyihanın tertibinden maksadım Arnavutluk'ta mevcut olan başlıca sorunları zikir ve beyan ederek bunların giderilmesinden ibarettir.

Hükümetin önceliği Arnavutluk'ta dâhil-i emniyetin muhafazası olmalı ve bunu ihlal edebilecek olanların süratle def ve izalesine dikkat edilmesi olmalıdır. Ancak şu ana değin bu konuda eksikliklere şahit olunmuştur. Aslında Karadağ hududundan Arta körfezine kadar olan bölgede gereği gibi güvenlik ve emniyet tesis edilse, Arnavutluk'un kuzey kesimlerinde ahalinin silahları toplansa, yeni usule göre asker alım uygulaması icra edilse Rumeli ordusunun mevcudu şimdiden azaltılrsa Arnavutluk'ta hüsn-ı idarenin kurulmasına muvafık olunacaktır. Ancak Arnavutluk'un güneyinde ve özellikle Ağrafa ve Teselya'da Yunanistan

hududu boyunca vukua gelen bir takım saldırılarının tekrardan başladığı görülmüş ve bu nedenle buralarda karışıklıkların çıkması muhtemel olmuştur.

Bu gibi hadiselerin önünün kestirilmesi, yeniden vukâa gelmesine mâni olunması için hükümetin ne gibi bir tedbir aldığı mâlumumuz değildir. Yunanistan sınırında meydana gelen bu hadiselerin önlenmesi için hudut güvenliğinden sorumlu olan başıbozuk askerlerin nizam altına alınması gerekmektedir. Ayrıca menşei ne olursa olsun haydutluk gibi vakaları engellenmeden hudut güvenliğinin temin edilemeyeceği aşikârdır. Ahalinin güvenliği için Osmanlı ve Yunanistan arasında iyi ilişkilerin geliştirilmesine gayret sarf edilmelidir.

Osmanlı-Yunanistan sınırının muhafazası uzun zamandan beri derbend ağası namıyla bazı Arnavut sergerdelerine ihale oluna gelmektedir. Arnavut sergerdeler kendi kumandalarında bir miktar adam bulundurmaktadır. Söz konusu bu kişilere herhangi bir maaş bağlanmamış olup her birine sergerdelerin *keyf-i paşalarına* göre aylık talep edilmektedir. Sergerdelerin bu taleplerine de bir şey denilmeyerek istedikleri ücretler verilmektedir. Ancak bunlar kendi masraflarıyla muharebeye girmeye meyilli olmayıp, maiyetlerinde bulunan adamların sadece yarısını teçhiz ve hazır etmektedirler. Dahası kendi taraflarından derbentlere tayin ettikleri bölükbaşları da sergerdelerin yaptıklarını örnek aldıklarından sınır muhafazasına muktedir olmadıkları ve bu görevi layıkıyla yapamadıkları bellidir. Geçen mevsim-i baharda Ağrafa'nın hemen hemen her tarafında eşkıya saldırıları olmuş, köy ve kasabalar yağmalanmıştır. Bu hengâmede derbend ağası yanındaki askerlerin yetersizliğinden ötürü yeniden asker tedarikine başlamış, bir takım masraf ve sıkıntılara da neden olduğu halde ahalinin yardımına yetişememiştir.

Sınır bölgesinde meydana gelen bu hadiselerin önlenmesi mümkündür. Şöyle ki; hudut muhafazasına görevli olan askerlere esaslıca bir düzen verilecek ve özellikle derbend ağalarının keyfi idarelerine izin verilmeyecektir. Ayrıca evvela Alasonya ve Tırhala ve Tomako bu üç mevki birleştirilerek icabına göre Larissa ve yahud Tırhala'da ikâme olunacak yalnız bir derbend ağasının idaresine ihale kılınması, daha sonra hudut muhafızlarının mevcudu Teselya havalisinde yaşları 20 ila 40 arasında olan 1.300 kişi olmalıdır. Son olarak 1.300 kişilik grup üç küçük takıma veyahut bir bölüğe ayrılarak, 300 neferi Olimpo dağına ve 500 neferden ibaret diğer iki bölük Ağrafa dağlarına sevk olunmalı. Bölüklerin her birinden 50'şer adamdan oluşan takımlar teşkil olunup gerek dâhili ve gerekse de hududa giden yollarda bulunmalı, sergerdelerin dinlenme yerleri bulunan mevkiinin etrafında mevcudu 5'er adamdan noksan olmamak üzere karakollar oluşturulmalıdır.

Askerlerin zabitanı uzun süre hudutta istihdam olunmalı, görevli oldukları arazi hakkında malumatı olan elli yaşından aşağı olmamak kaydıyla sergerdeler arasından seçilmeli ve Alasonya, Tomako ve Karditsa'da ikame olunmaları gerekmektedir. Derbend ağasına ve kumandasında bulunacak memur, zâbitan ve neferlere belirli bir maaş verilmelidir.¹¹

Çünkü derbend ağaları hırs ve tamahlarından hudut muhafazasında görevli olan askerleri çoluk çocuk gibi güçsüz ve zayıf kimselerden tertip ederek aylıklarının bir kısmını almakta çok az bir kısmını da askerlere vermektedirler. Bu nedenle hudutların muhafazası ehliyetsiz kimselerin eline kalmıştır. Bu gibi olumsuzlukların önüne geçmek için derbend ağasına bağlı olmamak şartıyla *umur-ı mâliye müdürü* namıyla bir memur görevlendirilmelidir. Umâr-ı mâliye müdürü derbendlerde görevli olan askerlerin maaş ve aylıklarının düzenlenmesi için görevlendirilecektir. Bu kişi her baharda bir kere etrafı gezerek derbendlerde görev yapanların rütbe ve derecesine göre maaşlarını alıp almadıklarını kontrol edecektir. Özellikle Yanya'da bu usul tatbik edilmelidir. Burada reislerinin Yanya'da bulunması şartıyla 300 kişiden mürekkep bir bölük asker tanzim olunarak bunların maaş ve aylıklarının düzenlenmesi için de Teselya'da olduğu gibi bir maliye müdürü tayin olunmalıdır.

Bu açıklamalardan sonra nâfiaya dair tespit edilen sorunlara ve bunlara dair çözüm önerilerinden bahsedilmektedir.

Nâfia¹²

Bu başlık altında ahalinin refah ve saadetinin temini için lazım görünen bayındırlıkla ilgili tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu minvalde olarak öncelikle yolların tamiri ve yenilenmesi, ardından eyalet sancak merkezlerinde muntazam postaneler kurulması, ziraata ve ziraatçıya yardım etmek amacıyla akçe yardımında bulunmak için bir bankanın oluşturulması ve son olarak da vergi ve rüsumatın düzenlenmesi üzerinde durulmuştur.

Tesviye-i Târike Dair Makedir¹³

¹¹Mahiye:

Derbend ağasına: 5.000 kuruş

Bölük başısına: 2.000 kuruş

Takım sergerdesine: 600 kuruş

On başı makamında bulunan küçük zabıtana: 150 kuruş

Nefere: 75 kuruş

¹²Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Siyasi (HR. SYS), Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 6.

¹³BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 6.

Arnavutluk ve havalisinde olan yolların ekserisi çok dar olup, senenin çoğunda hatta müsait mevsimlerde bile bir livadan diğerine gitmekte zorluklar yaşanmaktadır. Bunun asıl nedenlerinden biri de Kavalalı Ali Paşa'nın vefatından beri yolların muhafaza ve imarı hususunda gerekli harcamaların asgarisininin dahi yapılamamasıdır. Bundan birkaç ay evvel imar teftiş memurları bu duruma şahit olsalar da yolların tesviyesi için külliyetli akçe gerektiğinden yolların tamir ve bakımından vaz geçmişlerdir. Her ne kadar bu iş için külliyetli masraf yapılacağı tahmin edilse de eğer her sene Elviye-i Selâse varidatının 20/1 bu işe tahsis olursa üç sene zarfında Elviye-i Selâse'nin ihtiyacı olan tüm yolların bakım ve onarımının yapılacağı aşikârdır. Bir de tayin olunacak mühendise ahali tarafından yardım olunabilir ve yol çalışmalarına Rumeli Ordusu müşiri tarafından bizzat yardım edilmesi durumunda da masraflardan tasarruf sağlana bilinirdi.

Ehemmiyetine binaen öncelikli olarak yapılması gereken yol İşkodra'dan Yanya'ya ve Berat'tan Preveze'ye giden yoldur. Bu yol Arnavutluk'u geçerek Berat'tan Avlonya'ya ve Manastır'a ve Manastır'dan İşkodra'ya bir kol ilave olunmalıdır. Ardından yapılması gerekli olan diğer bir yol ise Yanya'dan Larisa'ya giden yoldur. Bu güzergâh İşkodra güzergâhına nispetle ticaret ve ziraat bakımından daha önemlidir. Çünkü Teselya'nın büyük limanı yani Yanya ve havalisi Korfu ceziresi ve Avrupa ile muhaberede olunan iskeledir. Burası Cezayir-i Seb'a'nın merkezi olan Korfu adası için çok önemli olup hayvanların ekserisi bu küçük iskeleden nakil ve ihraç olunmaktadır.

Yukarıda beyan olunan iki büyük cadde ve buraya bağlı olan dört kol ile birlikte bu güzergâh tahminen 1.000 km'yi kuşatmaktadır. Bir yol 6 metre genişliğinde olsa bir metre yolun fiyatı tahminen 24 kuruş masrafla vücuda gelir. Elviye-i Selâse'de el işi yaygın olduğundan ve yol yapımında kullanılacak malzemelerin her tarafta bolca bulunması, bir de ahali tarafından da yardım edilmesi durumunda yapılacak olan yolun her bir metresi 12'şer kuruş masrafla inşa olunur ki bu da kilometre başına 12'şer bin kuruş ile vücuda gelir demektir. Elviye-i Selâse'nin yıllık geliri 80 milyon yani 160.000 kese olup ve bunun yirmide biri yani dört milyonunun her sene alınması durumunda üç sene zarfında bu işin kâmilan icrasına kifayet eder. Yukarıdaki iki önemli güzergâhın dışından Arnavutluk'ta birçok yolun ehemmiyeti bulunmakla beraber buraların yerleşim yerleri dışında olması hasebiyle imar ve inşalarının pek de doğrudan doğruya gerekli olmadığından yenileme çalışmalarının sonraya bırakılması uygun olabilir.

Kaldı ki bir eyalet dâhilinde olup pek de ehemmiyeti olmayan şehirlerin yekdiğerine irtibatı gerekli olmak üzere ikinci derecede inşasına karar verilmiş olan yolların tesviyesi hususuna gelince ahalinin yardımlarıyla vücuda geleceği, yerel idareciler tarafından ahaliye yol yapım çalışmalarının kendi haklarında semere ve neticelerinin ne olduğu izah edilerek bizzat katılmaları sağlanmalıdır. Böylece az vakitte gerek Yanya ve gerek Arnavutluk ahalişi diğer eyaletlerin gıptasına mucip olacaktır.

Postalar Hakkında Makedir¹⁴

İşkodra, Yanya, Larisa'dan İstanbul'a Selanik caddesiyle gelip gidilmekte ise de ancak İşkodra ile Yanya arasında doğrudan doğruya bir yol bulunmamaktadır. Rumeli ordusunun karargâhı olan Manastır ile Yanya ve civarıyla olan haberleşme tatarlar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Tatarlar bu hizmeti kendi beygirleriyle görmekte ve tüccarlar ise haberleşme işlerini piyade gayretiyle halletmektedir. Ancak bu hem masraflı ve hem de pek tehlikelidir.

Yukarda izah edilen başlıca yollar üzerinde biran evvel postaların oluşturulması gerekmektedir. Postaların kurulması durumunda birçok faydanın sağlanacağı aşikârdır. Postaların haftada bir kere vukuu bulacağından kısa bir sürede gelirlerinin masraflarından fazla olacağı açıktır. Birkaç sene evvel Selanik'ten Yunanistan'a kadar Larisa yoluyla bir posta mevcut iken bilinmeyen bir sebeple ortadan kaldırılmıştır. Bunun tekrar faaliyete geçirilmesi Selanik'in ticareti hakkında pek gereklidir. Özellikle şimdi Şire ceziresiyle Selanik arasında Avusturya posta vapurlarının işlememesi cihetiyle Yanya doğrudan doğruya Yunanistan ile muhabereden mahrum kalmıştır.

İstikraz İçin Bankanın Lüzûmu Hakkında¹⁵

Ürünlerin bir yerden başka bir yere nakledilmesinin kolaylaştırılması için bir takım yeni yolların açılması ve inşası kâfi olmayıp ziraatı uzun zamandan beri bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve canlandırmak için ihtiyaç duyulan sermayenin uygun bir faiz ile tedarik edilmesi lazımdır. Hükümet bu yardımı bir istikraz bankası açarak yapmaya muktedir. Bankaya gerekli olan sermayenin de hükümete müracaat etmeden her bir eyalet dâhilinden tedarik edilebilir. Ancak emlak ve malların an be an bölünmesi sermayenin günden güne azalmasına neden olmaktadır. Ahaliden zengin olanların ellerinde bulunan sermaye ile çeşitli mahallerde fazlaca kar ve faiz bulabileceğine binaen söz konusu şahıslarının sermayesinden bir miktarını bankaya vermeyecekleri de tabiidir. Bu takdirde ahaliden çiftçilik ve ziraatla

¹⁴BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 8.

¹⁵BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 9.

meşgul olanların ihtiyacını karşılamak için yardım etmek devlete düşer. Bunun için liva gelirlerden 5-6.000 kese borç ve tahsis olunup, kefalete bağlanarak senet karşılığı uygun bir faizle taksitlere bölünerek ihtiyaç sahibi çiftçilere verilebilir. Ekseriyetle emlak ve arazisi bulunan İslam ahali işlerinin devamı için kendilerine gerekli olan sermayeyi yüksek faizle tedarike mecbur bulunmaktadır. Bu şekilde bir birlerine borçlanmak yerine bir bankanın kurulması pek faydalı olur.

İzah edilen üç çeşit tedbir yani yolların inşası, postaların ihdası ve bankanın kurulması maddeleri bizim nazarımızda bunlar tek bir maksadın husulüne neden olmaktadır. Bunların neticesi olacak faydalar hakkında uzun uzun bahsetmemize gerek yoktur. Ancak zikrettiğimiz maddelerin hükümetin tesir ve nüfuzuyla güçlü bir surette uygulaması neticesinde Arnavutluk kontrol altında tutulabilir.

Vergi Hakkında Makedir¹⁶

Vergi tahsili maddesi ve özellikle usul-i cedide uygulanmaktadır. 1846 senesinde fazla miktarda para olmuştur. Şöyle ki hizmet memurları bu emrin ifasına hiçbir şekilde ehliyetli değildirler. Umumi servetten alınacak vergi hissesinin mükelleflere taksimi maddesi ise gerekli görünen tahkikatın icrası teklifine uyulmaksızın uygulanmaktadır. Arazinin ne tabiiyetine ve ne de meşrut olan kıymetine itibar olunmaktadır. Mesela Yanya havalisinde olan köy bağlarının bu sene belirlenen aşarı, mahsulâtının miktar ve kıymetinden fazladır. Zagoriye kazası köylerinde de bu minvalden hadiseler yaşanmıştır.

Hristiyan ahalesinin hiçbir zaman reyî olmadığından daima bunların hükümet-i belde nezdindeki talepleri bir takım haris ve zayıf memurlara tevdi ve ihale olunmuş olduğundan bu yapılanların aleyhinde hükümet tarafından bir şey yapılamamaktadır. Bu türden sorunların ortadan kaldırılması müşkül görünürse de ancak ahalinin arasından seçilmek şartıyla İslam ve reayadan oluşan bir komisyon tertip olunarak verginin tespit edilmesi buraya havale kılınmalıdır. Komisyonun kaleme aldığı kararın sureti eyalet meclisine takdim edilirse verginin tespitinde yaşanan adaletsizliğin önüne geçilmiş olur. Böylece oldukça adil ve hakkaniyet gözetilmiş olunur. Tebâa-yı saltanât-ı seniyye üzerlerine yüklenen vergide bu sene her ne kadar zam ve ilaveler vukuu bulmuş ise de aşırı ağır değildir. Fakat verginin tahsilinde pek çok fesat mevcut olduğundan hükümet de bundan şikâyet etmektedir.

Cizye Hakkında Makedir¹⁷

¹⁶ BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 10.

¹⁷ BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 11.

Cizye, vaktiyle her ailenin kudretine göre tarafsız bir şekilde tespit edilip icra olunmuş ve cizye tahsildarlarının keyfi idarelerine terk edilmemiş olsaydı bunun hakkında şimdiki kadar şikâyet vukua gelinmez idi. Dahası cizye tahsildarları fakir köylü ve amele mâkûlesine altmış kuruştan cizye kâğıdı vermektedir. Ancak bunlara en düşük cizye olan on beş kuruş bile çoktur. Devlet-i Aliyye bundan birkaç sene önce tekâlif ve rûsumatı herkesin mal ve kudretinin tahammülüne göre vermek usulünü ilan buyurmuştu. Ancak şimdiki taksim ihtar etmiş olduğumuz usul ve kaideye tabanı tabanına zıt bulunduğu yani fukara hakkında edna kâğıt için on beş kuruş pek çok ve zengin hakkında da altmış kuruş hiç bir şey demek olmadığından bunun altıya bir hisse tadili mümkündür.

Arnavutluk'un Heyet-i Mecmuâsı Üzerine¹⁸

İşkodra ve Yanya'da meclislerin oluşturulmasına karar verildiği o anda bu keyfiyet her tarafta kemal derece memnuniyetle kabul olunarak paşaların zalimane idareleri son bulduğundan ahali sevinmişti. Eyalet meclisi on iki azadan mürekkep olup azalardan ikisi Hıristiyan idi. Kaldı ki meclis azası eyaletin en muteber adamlarından seçilmiş ise de ekserisi cüheladan ve iş bilmediklerinden uygulamaya mecbur oldukları işleri tetkik etmek şöyle dursun uygulamalarda kendi menfaatlerine göre davranmaktadırlar.

Meclis azaları bir meselede ekseriyetle İslam'ın lehinde ve Hıristiyanların aleyhinde hükmetmektedirler. Her biri tertip ettireceği hüküm ve karar için peşince bir caize kabul etmiş olan böyle bir mecliste bulunmak istemeyen Hıristiyan meclis üyeleri müzakerelerde genellikle hazır bulunmamaktadırlar. Fakat heyet-i milliyelerinin muhafazası içinde meclise ara sıra gelmektedirler. Sıkıntı ve zahmet görmediklerinden ve ahkâm-ı şer'iyye-i İslamiye iktizasınca şahit gösterilmesi müddei tarafının sorumluluğunda olması hasebiyle meclis azalarının her birinin önceden hazırlamış oldukları şahadetleri daima mevcuttu. İşte bu fenalıklar yerel idarenin gözü önünde vukuu bulmaktadır. Bu durumdan herkesin haberi olmasına rağmen engel olmak için kimse bir şey yapmamaktadır.

Meclislerdeki olumsuzluklar yalnızca bunlardan ibaret değildir. Özellikle meclis azalarının gerek akrabalarıyla gerekse de yörede nüfuzlu kişiler arasında bir nevi ittifak bulunmaktadır. Yani meclis-i umumiden başka küçük bir meclis teşkili mutad olduğundan bu mecliste tetkiki kendilerine havale olunan işlerde söz konusu kişilerin oyunu satın almak mümkündür. Meclis azaları yaptıkları bu ticaretle kısa vakit içerisinde külliyetli akçe aldıklarını ispatlamak zor olsa da her birinin isim ve şehirlerini haber vermek mümkündür.

¹⁸BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, Lef 2, Sayfa 12.

Bunların devlete karşı yaptıkları haksızlıklar ahaliye yaptıklarından daha fenadır. Mesela varidattan müzayedede satılacağı takdirde ahalden kimseye haber verilmeyerek mezat kapalı bir şekilde yapılarak düşük baha ile alınmaktadır. Bu suretle imtiyazı alan kişi ertesi gün tüccara giderek karıyla iltizamı satmaktadır. Bu şekilde büyük meblağlar kazanılmaktadır. Bu çeşit vukuatına malum olduğumuz hadiselerden biri de aşarın iltizama verilmesi ile ilgilidir. İltizama verildiği gün 500 kese kar bırakmış ve yalnız Arta dâhilinde aşar rüsumatı birkaç saat içinde 60.000 kuruş kar görmüştür. Bunları alıp satmış olanlar ise meclis azaları idi.

Rumeli Ordusu Seraskeri Reşid Paşa Arnavutluk'u ıslah etmiş ve bu eyaletin şu anda asayişini geçen 1844 ve 1845 senelerinde vukuu bulan muharebelerin muzafferiyetinin sonucu olduğu aşikârdır. Reşid Paşa, Yanya havalisine geçen sene vasıl olarak Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasına memur edilmiştir. Bu memuriyetin neticesinde pek de bekleneni karşılamamıştır. Reşid Paşa Yanya'da ve eyalette yaptığı gezilerde denetlemeler de bulunmuş olmasına rağmen nizamlara dair hiçbir madde kararlaştırmamış olup yaptığı seyahatlerin bir fayda vermediği aşikârdır.

Mahallerde yapılan tahkikata itimat olunursa gerek kendilerinin Yanya dâhilinde ikameti esnasında vukuu bulan müzayedelerden dolayı hazinenin zarara uğraması olsun ve gerek ahalden korunmak için müracaata mecbur olanlardan olsun Reşid Paşa en azından bir iki bin kese kazanmıştır. Reşid Paşa'nın Yanya'da memuriyetinde bulunan başlıca şehir ve kazalara kendisi tarafından tayin edilmiş olan birçok memur nezdinde nüfuzu çok fazladır. Böylece bu görevde kendisini lüzumlu göstermeye çalışmıştır.

Yanya ile Larisa'nın vali-i hakikleri Manastır'da bulunmakta ve Yanya Valisi Hafız Paşa aleyhinde hüküm almak isteyenler oraya müracaat etmektedirler. Yanya valisi Hafız Paşa yumuşak huyluluğu ve metaneti cihetiyle kendisinin dostu olan bundan üç ay evvel seraskerin tahrikâtıyla defterdarlıktan azledilen Agâh Efendi'nin durumuna düşmemek için seraskerin isteklerine uymaktadır. Bazen de bu durum nefesine ağır gelse de buna katlanmaktadır. Tahakkümden kendisini kurtarmak için umur-ı memuresinde faaliyetini icraya çalışmakta ise de böylece devam olan yapmacık cesareti kimsenin vazifesi değildir. Birbirlerine yardımla birlikte olmaları münasip görünün iki kişi arasında var olan soğukluk ve ihtilaf kısa bir süre gizlenmiş ise de şimdi bu ihtilaf herkesin malumu olmuş ve bunun nedeni hırs ve tamâ'dan ibaret bulunmuş olmasıyla hidemât-ı Devlet-i Aliyye hakkında bundan muzır nesne olmadığı meczûm bulunmuştur.

Bundan kısa bir süre evvel Makedonya, Teselya ve Yanya taraflarına seyahat ettiğim esnada Reşid Paşa'nın sadarete gelmesi her tarafta kabul olunduğuna, ertelenen mülki nizamların uygulanması hususu Reşid Paşa'dan beklendiğine şahit oldum.¹⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti II. Mahmut döneminde geniş çaplı reformlar uygulanmaya başlanmıştır. II. Mahmut'un vefatının ardından yerine geçen Sultan Abdülmecit bu yenilik hareketlerinin daha kapsamlı ve sistematik hale getirilmesi adına Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Tanzimat reformları imparatorluğun çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda uygulanmaya konulmuştur. Tanzimat reformları Arnavutluk'un Kigalık ve Toskalık bölgelerinde de farklı zamanlarda uygulanmaya başlanmıştır. Yanya, Toskalık bölgesi olarak tarif edilen kısımda yer almakta olup 1845 senesinde Tanzimat reformlarıyla tanışmıştır.

İşte tam da reformların uygulanmaya başlamasından kısa bir süre sonra Yanya'daki Fransız konsolosunun hazırlamış olduğu Lâyiha bölgede yaşanan olumsuzlukları bize açık bir şekilde göstermektedir. Vergilerdeki adaletsizlikler, meclislerdeki yolsuzluklar ve haksızlıklar... Devletin Tanzimat Fermanıyla çözmeyi taahhüt ettiği her ne kadar sorun varsa çözülememiştir. Bunlara ulaşım ve haberleşmedeki aksaklıklar, ahalinin maddi imkânsızlıkları da eklendiğinde devlet otoritesinin sarsılması/azalması kaçınılmaz olmuştur. Bu doğrultuda Lâyihada üzerinde durulan ve çözüm önerileri açık açık belirtilen sorunların maddi kaynak yetersizliği, yereldeki idarecilerin yeteri kadar denetlenememesi gibi nedenlerle çözülememesi doğal olarak Tanzimat reformlarına karşı da bir tepki doğurmuştur. Nitekim 1847 senesinde Toskalık bölgesinde can ve mal kaybına neden olan büyük bir isyan meydana gelmiştir. Bu cümleden olarak Lâyihada yapılan tespitlerin ne kadar doğru ve yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1.

BOA, C. ML, Nr. 291/11931.

¹⁹ BOA, HR. SYS, Nr. 1869C/1, s. 18, 30 Kasım 1846.

2. Bibliyografya

- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *DİA*, C. 40, İstanbul 2011.
- BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1997.
- CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, Sayı. 26, Mayıs 1991.
- _____, “Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, sayı. 24, Mayıs 1980.
- _____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye- Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi, İstanbul 2017.
- EFE, Ayla, “Taşra Yönetiminde Muhassıllıktan Açılan Kapı”, 1864 Vilayet Nizamnamesi, (Yay. Haz. Erkan Tural-Selim Çapar), TODAİ Yay., Ankara, 2015, s. 31-47.
- ERKEN, İlkay, *Yanya Sancağı İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*, TTK, Ankara 2021.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- FRASHERİ, Kristo, *The History of Albania (A Brief Survey)*, Tiran 1964.
- GENCER, Ali İhsan, “Tanzimat Fermanı’nın İlanı ve Tatbiki Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul 1990, s. 7-20.
- GÜRAN Tevfik, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Kredi Politikasının Gelişimi 1840-1910”, *Uluslararası Mithat Paşa Semineri*, TTK, Ankara 1986, s. 96-116.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri”, *Belleten*, Cilt: XXXI, Sayı: 121 (Ocak 1967), s. 93-111.
- KELEŞ, Erdoğan, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, sayı. 38, s. 259-280.
- KORKMAZ, Adem, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, TTK, Ankara 2019.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Lâyiha”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 116-117.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.
- MALCOLM, Noel, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- REİNKOWSKİ, Maurus, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat’ın Kelimeleri–19.Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, YKY, İstanbul 2017.

- SİNNO, Abdurrauf, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar, Kürtler, Arnavutlar (1877-1881)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- POLLO, Stefanaq, *Historia e Popullit Shqiptar Vëllimi 2 Rilindja Kombëtare Vitet 30 Tëshek. XIX-1912*, Toena, 2002.
- TEKDEMİR, Aziz, “Tanzimat Dönemi Nâfia Nezareti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1/1, 2011, 121-122.
- YAZICI Nesimi, “Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, Ankara 1992, s.333-375.

IX. BÖLÜM

KÖSTENCE KARANTİNASI'NA AİT 1865-1870 TARİHLİ SIHHİYE VARİDAT DEFTERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İsmail YAŞAYANLAR*

Giriş

Temeli basit tecrit olan karantinanın en erken örnekleri Fransa ve Hollanda'da cüzamlılara karşı uygulandı, özellikle veba salgınlarının Avrupa'da yaygınlaştığı süreçte daha profesyonel bir teşkilat halini aldı¹ Karantina noktaları olarak tanımlayabileceğimiz karantinahanelerin ilk örnekleri ise 1377'de Dubrovnik ve Venedik'te oluşturuldu.² Vebanın Avrupa'da görülmeye başlamasıyla hükümetler, hastalığın nasıl bulaştığı hakkında çalışmalar yapılması için sağlık alanında yatırımlar yapmaya başladılar. Dönemin hekimleri hastalığın nasıl bulaştığını tam olarak açıklayamamaları da hasta olduğundan kuşkulandıkları kişilerin tecrit edilmesiyle hastalığın bulaşma döngüsünün kırıldığına kanaat getirdiler.³ Tecritin dini kitaplarda da öneriliyor olması karantina uygulamalarının önünü açtı.⁴ Hıristiyanlık öğretisi hastalık şüphesi olan kişilerin kırk gün tecrit edilebileceğini öneriyor ve bunun için kutsal metinlerde (İncil'de) kullanılan tabir, esasen bugün kullandığımız *karantina* teriminin de etimolojik kökenini oluşturuyordu.⁵

Karantinanın sistemleşmeye başlaması XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa denizciliğinin gelişimiyle bağlantılıydı. Özellikle Levant ticaretiyle temin edilen ipek, pamuk ve yün gibi hammaddeler bu ticaretin gelişmesinde ve aynı zamanda vebanın yayılmasında oldukça etkiliydi. Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hindistan ticaretinin Avrupa ticaretine eklenmesiyle denizcilik faaliyetleri daha da gelişti ve karantinanın sistemleşmesine

*Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismailyasayanlar@duzce.edu.tr

¹İtalyanca kırk anlamına gelen *quaranta* (Latince'de *quadraginta*, Fransızca'da *quarante*), karantina (İtalyanca *quarantena*, Latince *quarentenam*, Fransızca *quarantaine*) kelimesinin kökenini oluşturuyordu. J.M. Eager, *The Early History of Quarantine: Origin of Sanitary Measures Directed Against Yellow Fever*, Washington 1903, s. 5; John Baldry, "The Ottoman Quarantine Station on Kamaran Island 1882-1914", *Studies in History of Medicine*, II/3, 1978, s. 3.

²Daniel Panzac, *Quarantines et Lazarets, L'Europe et la Peste D'Orient (XVIIe-XXe Siècles)*, Aix-en-Provence 1986, s. 31.

³Charles King, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, 2. Baskı, İstanbul 2015, s.225.

⁴Ekrem Kadri Unat, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslâm Dini*, İstanbul 1975, s. 25-29, 33-36.

⁵Nuran Yıldırım, "Karantina", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1994, s.459.

duyulan ihtiyaç arttı.⁶ Karantinanın tek başına hastalıkların yayılmasını engelleyici bir unsur olduğunun düşünülmesi de doğru değildi. Kent hijyeni, halk sağlığı, kişisel hijyen ve beslenme gibi unsurlar hastalıkların salgın halini almasında en önemli etkenlerdi. Kanalizasyon sisteminin olmadığı, sokaklarda çöp yığınlarının bulunduğu, farelerin istila ettiği ve temiz içme suyunun temin edilemediği bir şehirde karantina uygulamasının hiçbir kıymeti yoktu. Ne kadar sert tedbirler alınırsa alınsın, kentsel hijyen ve kamu sağlığından söz edilemeyen şehirlerde 19. yüzyılın ortalarına kadar karantina, sadece geciken ticari faaliyetler sebebiyle kaybedilen milyonlarca lira demektir.⁷ Nitekim modern çalışmalar karantinanın salgın hastalıkları önleme noktasında çok da faydalı bir sistem olmadığını göstermekte, karantina uygulamalarına karşı olan düşünceleri değiştirmektedir.⁸

Bakterilerin bilim insanları tarafından henüz tanımlanmadığı günlerde karantinanın etkisizliği üzerine fark edilmeyen bir diğer sorun ise hastalıkların kuluçka süreleriydi. Karantinada bekletilen ve sağlıklı görünen insanlar, karantinadan salıverildikten bir gün sonra bile hastalanabilmekteydi. Elbette bu durum hastalıkların kuluçka sürelerinin uzunluk veya kısalıklarıyla ilgiliydi. Hastalıklar her bünyede aynı sürede ortaya çıkmayabiliyordu, bu durum karantinanın çok da etkili bir yöntem olmadığını esaslı bir göstergesiydi. Karantina salt bekletme ve gözlemlene uygulamasından çok, dezenfeksiyon ve tıbbi muayeneyi kapsamalıydı. Elbette tüm bu uygulamalar ancak 19. yüzyılda tıp biliminin gelişimiyle doğru orantılı olarak hayata geçirilebildi.⁹

Osmanlı Devleti'nde ilk karantina uygulamaları 1831'de İstanbul ve 1835'te Çanakkale boğazlarında uygulandı. Her iki uygulamanın tatbik sebebi ikinci kolera pandemisinin Karadeniz ve Akdeniz üzerinden Osmanlı ülkesine yayılıyor olmasıydı.¹⁰ Meselenin ehemmiyetinin farkında olan II. Mahmud, karantinanın tüm imparatorluğa yaygınlaştırılması için hazırlıklara başladı. İmparatorlukta karantina üzerine tecrübesi olan bir memur olmadığından, Avrupa'da telif edilmiş eserlerin çevrilmesini emretti.¹¹ Aynı zamanda ulemeden ve devlet ricalinden teşkil edilmiş bir meclis oluşturarak, karantina meselesinin

⁶Birsan Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics in The Ottoman Empire*, Edinburg, 2012, s. 48-53, 57.

⁷Baldry, *agm.*, s. 8-9.

⁸Ann G. Carmichael, "PesthouseImagines", *Plague Image and Imagination from Medievalto Modern Times*, Ed. Christos Lynteris, Switzerland 2021, s. 69-110; İsmail Yaşayanlar, "Bir Liman Kentinde Karantina ve Usul-i Tahaffuzun İzini Aramak: Kolerayla Mücadelede Sinop Karantinahanesi ve Tahaffuzhanesi", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 56, 2019, s. 401-425.

⁹İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler", *Ab-ı Hayât'ı Aramak Gönül Tekin'e Armağan*, Yay. Haz. Ozan Kolbaş, Orçun Üçer, İstanbul 2018, s. 750-751.

¹⁰ Bu ilk uygulamada Karadeniz'den gelen İslam gemileri Büyük Liman'da, diğer gemiler ise İstinye Körfezi'nde beşer gün karantinaya alındı. Gülten Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, C. LVIII, S. 222, 1994, s. 332-334; Ahmed Mithad Efendi, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina yani Usul-i Tahaffuzun Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, Üçüncü Def'a, Dersaadet 1318, s. 437.

¹¹Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 334-335.

burada müzakeresini istedi. Meclis çeşitli fıkıh kitaplarını, hadisleri, fetva ve risaleleri inceledi, bu kaynaklarda hastalıkların yayılmasına karşı önlem alınması ve veba gibi hastalıklardan korunmanın caiz olduğuna dair bahislere dikkat çekerek, karantinanın şeriata aykırı olmadığını bildirdi.¹² Ardından aynı mecliste karantinanın mülki yapısının incelemesine geçildi, ilk olarak ülkede daha önce gerçekleştirilen bölgesel karantina uygulamalarının eksik ve yanlış olduğu belirtilerek, bu defa işin daha ciddi bir şekilde ele alınarak şeyhülislamın hemen karantinanın caiz olduğunu bildiren bir fetva çıkarması ve Akdeniz ve Karadeniz boğazlarıyla, Anadolu ve Rumeli'nin gerekli yerlerinde karantinahaneler kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca konunun ayrıntılarını ele alıp gerekli nizamların hazırlanması ve müzakeresi işlemleriyle görevli, karantina hakkında bilgili kişilerden oluşan ve haftada birkaç gün toplanacak bir meclisin kurulması konusu da gündeme geldi. Yeni meclis, hazırladığı nizamların iradesi çıktıktan sonra uygulanmasına nezaret etmek göreviyle de yükümlüydü.¹³ Kurulan yeni meclis dönem dönem *Meclis-i Tahaffuz*, *Karantina Meclisi*, *Sıhhiye Meclisi*, *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye*, *Sıhhiye Nezareti*, *Karantina Nezareti*, *Meclis-i Kebir-i Umur-ı Sıhhiye* ve *Meclis-i Tahaffuz Nezareti* gibi isimlerle anıldı.¹⁴

Köstence Karantinahanesi

Karantinahaneler, bir limana yanaşan geminin *patentesinin*¹⁵ ve sıhhi durumunun kontrol edilmesinden sorumlu kuruluşlardı. Karantina hekiminin kararına bağlı olarak

¹²Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s. 335-336.

¹³Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 267.

¹⁴ Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s. 338; Meclisin zaman zaman nezaret ismiyle anılması, idari bir birimi ifade etmekten ziyade, *meclis başkanlığı* anlamında kullanılmıştı. Tanzimat’ın hemen öncesinde kurulan meclislerde de nezaret kelimesi meclis başkanlığı anlamında kullanılıyordu. Bkz. Akyıldız, *agm.*, s. 268.

¹⁵Orijinali *patente de santé* yani *sıhhiye tezkeresi* olan bu kelime nizamname ve belgelerde sadece “patente” olarak kullanılıyordu. M. Aubert Roche, *De La Réformées Quarantaines et des Lois Sanitaires de la Peste*, Paris1844, s. 126-133. Sıhhiye tezkeresinin belgelerde patente ismiyle kullanılması esasen diğer tezkirelerle yaşanabilecek karışıklıkları gidermesi açısından da faydalıydı. Patente bir bakıma gemilere ait pasaporttu. Herhangi bir limana uğrayan geminin kaptanı, ilk önce karantinahaneye yanaşır yahut geminin kıyıya yanaşabileceği bir liman değilse açıkta bekleyerek karantina memurunun kayıkla gemiye gelmesini beklerdi. Kaptan karantina memuruna ilk olarak patenteyi göstermek ve geminin sıhhi durumu ile ilgili gerçek bilgiler vermekle yükümlüydü. Patente, ilk hareket edilen yahut daha önce uğranan limanda geminin tabi olduğu karantina işlemine göre *temiz*, *şüpheli* yahut *bulaşık* olmak üzere üç kategoride değerlendiriliyordu. Hastalık görülen bir limanda, hastalığın sönmesinden otuz gün sonra patente verildiyse o “temiz” olarak nitelendirilirdi. Hastalık söndükten on beş gün sonra verilen patentenin niteliği ise “şüpheli”ydi. Hastalık görüldükten sonra on beş gün içinde verilen tüm patenteler ise “bulaşık” addediliyordu. Temiz veya şüpheli patenteyi hamil bir gemide yolculuk esnasında kolera vakası veyahut şüpheli başka hastalıklar görülürse ilk uğradığı karantinahanede patentesi şüpheli yahut bulaşık olarak değiştirilir ve gemi derhal en yakın tahaffuzhaneye yönlendirilirdi. “Karantina Nizamnâmesi / 31 Mayıs 1276”, *Düstûr*, Cüz-i Sanî, İstanbul 1289, s. 825-826; Besim Ömer, *Nevsâl-i Afiyet*, İstanbul1315, s. 126; Beşiktaşlı Selahaddin Ali, *Sefâin Patenteleri, Karantinahaneler İle Olan Muamelât-ı Sıhhiye*, İstanbul1332, s. 8-9; A. Proust, *Le Choléra Étiologie et Prophylaxie*, Paris1883, s.191-194.

geminin limana mal veya yolcu çıkarmasına izin verilebilir ya da gemi dezenfeksiyon istasyonu olarak tanımlanabilecek *tahaffuzhaneye*¹⁶ sevk edilerek burada dezenfeksiyon işlemine tabi tutulabilirdi. Karantinahaneler aynı zamanda kara yolları üzerinde de kurulabilen yapılar olmakla birlikte, buldukları yollardan geçen kervanların ve yolcuların sıhhi durumlarını tetkik etme, hastalık şüphesi olanları karantina altına alma, gerektiğinde yolcuyu veya eşyaları dezenfeksiyon merkezleri olan *tebhirhanelere* sevk etme hakkına da sahiplerdi. Karantinahanelerde bir müdür, bir veya iki hekim, kâtip (Fransızca ve Türkçe yazışmalar için bir veya iki kişi) ve sıhhiye gardiyanları vazife yapıyordu. Kıyı karantinahanelerinin denize, özellikle de ticaret yapılan liman veya iskeleye yakın olması oldukça önemliydi. Karantinahanelerin ticaret iskeleleriyle aynı iskeleyi paylaşmaları sakınca yaratacağından, *parlatorya*¹⁷ adı verilen ayrı bir iskeleleri bulunuyordu. Kara karantinahanelerinin ise ticaret yolları üzerindeki sınır hatlarına yakın olması, tüccar ve yolcuların kontrolünü kolaylaştırması açısından oldukça önemliydi.¹⁸

Köstence, güneyinde bulunan Varna gibi doğal liman özelliği taşıyor olsa da 1860'ta hizmete giren ve Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki ilk demiryolu olan Köstence-Çernovada Hattı, bu iskelenin mühim bir ticaret merkezi haline gelmesini sağladı.¹⁹ İşlek bir iskele olan Köstence'nin İstanbul'a yakın olması ve vapur seferleriyle doğrudan başkentle bağlantısı bulunması sebebiyle 1861'de karantina usulünün burada da uygulanması

¹⁶ Tahaffuzhaneler karantinahanelerden farklı olarak dezenfeksiyon işlemlerinin yapıldığı, hastaların ya da karantina bekleyenlerin gemilerden ihraç edilerek tesis dâhilindeki barakalara yerleştirildiği yapılarıdır. 1870'e kadar tahaffuzhanelerde dezenfeksiyon işlemi olarak, kükürt ve güherçile kepek karışımıyla tütsüleme ve kırk sekiz saat suda bekletme uygulamaları yapıyordu. Altın, gümüş ve bunun gibi madeni paralar sirkeyle yıkandıktan sonra kullanılıyordu. Göztaşı (zâc-ı Kıbrıs/bakır sülfat) ve kireç kullanımı yaygın basit kimyasallardandı. Nuran Yıldırım, “‘Karantina İstemezük’ Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenler”, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar – Sağlık Tarihi Yazıları 1*, İstanbul 2014, s. 81-83; Andrew Robarts, “A Plague on Both Houses?: Population Movement sanf The Spread of Disease Across The Ottoman-Russian Black Sea Frontier, 1768-1830s”, PhD Dissertation, Washington 2010, s. 207, 210, 260, 286-287. Dezenfeksiyon işlerinde uzmanlaşmaya başlandıktan sonra sülfirik asit (hâmız-ı kibriti), klor, süblime (aksülümen/cıva ile klor karışımı), brom, fenol (asidfinik), krezol ve hidroklorik asit (tuz ruhu) gibi kimyasallar da belirli oranlarda sulandırılarak kullanılmaya başlandı. Besim Ömer, *Nevsâl-i Afiyet, Sâlnâme-i Tıbbî*, Üçüncü Sene, İstanbul 1320, s. 571-573. Bunlara ek olarak bazı teknolojik gelişmeler de yeni dezenfeksiyon yöntemlerinin ortaya çıkmasını ya da adı geçen kimyasallardan elde edilen karışım ve eriyiklerin daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağladı. Taşınmaz eşyaların, evlerin, hatta hayvanların dezenfekte edilmesi için ise *pülverizatör* icat edildi. Bu alet sulandırılmış kimyasalları ya da eriyikleri püskürterek, sıvının geniş yüzeylere temas etmesini sağlıyor ve böylece dezenfeksiyon sağlıyordu. Bir diğer önemli ürün ise *etüv* idi. Küçük veya büyük ayrıca sabit veya hareketli modelleri bulunan etüvler bir tür ateşsiz fırın yahut buhar kazanı olarak değerlendirilebilecek aletlerdi. Etüvde yüksek basınçlı ve ısı su buharıyla dezenfeksiyon yapıyordu. Detaylı bilgi için bkz. Yaşayanlar, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinası”, s. 751-754.

¹⁷ Karantinahane önüne inşa edilen *parlatorya* bir iskeledir. Bu iskelede sadece karantina memurları ve gardiyanlar bulunur. Gemilerin patentelerinin vizenmesi ve karantina istintak işlemleri için parlatorya kullanılır.

¹⁸ Yaşayanlar, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinası”, s. 751.

¹⁹ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993, s. 40; Ali Akyıldız, “Bir Teknolojik Transferin Gelişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, 2000, s. 314-315.

kararlaştırıldı ve bir karantina hekimi, kâtip ve gardiyanların görevlendirildi.²⁰ İskelenin trafiğinin yoğun olması münasebetiyle bir süre sonra vapurlara pratika verecek birkaç memur daha istihdam edilmesi kararlaştırıldı ve bunun için Köstence Karantinası bütçesine ek yapıldı.²¹ Köstence’de karantina usulü uygulanıyor olsa da bir kaç yıl boyunca bu kuruma bağılı çalışan memurların oturduğı bir karantinahane binası inşa edilmedi hatta bir karantina müdürü dahi tayin olunmadı.

1862’de Köstence Karantinası’na bir müdür vekili tayin edildi ancak bina meselesi birkaç yıl daha çözüme kavuşturulamadı.²² Temmuz 1865’te Köstence hükümet konağı boşaltılarak buranın etrafına çadır ilavesiyle karantinahaneye dönüştürülmesine karar verildi, ancak memurların muhalefeti nedeniyle bu uygulama hayata geçirilemedi.²³ Bu başarısız girişimden sonra Nisan 1866’da Köstence’de daha evvel iskeleye çıkarılan Kafkas göçmenlerinin yetimlerinin yerleştirildiğı binanın karantinahane olarak kullanılması ve buradaki çocukların Rusçuk İslahhanesi’ne aktarılması kararı alındı.²⁴ Fakat bu bina iskeleye uzak olduğundan karantina işlemlerinin sağılıklı bir şekilde yürütülememesine neden oluyordu. Bu sebeple iskelenin aktif hale gelmesinin müsebbibi olan demiryolunu işleyen kumpanyayla yapılan sözleşmede yer alan hususi maddenin uygulanması gerekli oldu. Şirketle imzalanan sözleşmeden önce hazırlanan layihayı oluşturan komisyon, iskele sahasında 400 arşnlık bir karantinahane alanının hükümete tahsis edileceğine dair bir anlaşmaya varmış ve bu madde sözleşmeye eklenmişti.²⁵ Demiryolu kumpanyası karantinahane inşası için arsa vermeme konusunda direnç gösterse de bu hususta bir irade çıkarılmasıyla beraber mesele çözüldü.²⁶ Nitekim Köstence Karantinahanesi’nin nasıl ve ne şekilde inşa edildiğine dair herhangi bir bilğimiz olmasa da binanın inşa edildiğı, barakalarının birkaç sene sonra tamir edilmesi konusunda kaleme alınan 1872 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.²⁷ Fakat bu belgede içerik açısından karantinahane hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır.

Varidat-ı Sıhhiye-i Karantina-yı Köstence İsimli Defterin Fiziksel Özellikleri ve Muhtevası

²⁰BOA., HR.MKT., 368/93, 16 Şaban 1277; BOA., HR.MKT., 381/18, 2 Zilhicce 1277.

²¹BOA., A.MKT.MVL., 135/50, 3 Cemaziyelevvel 1278.

²²Akyıldız, *agm.*, s. 319.

²³BOA., A.MKT.MHM., 337/86, 16 Temmuz 1865.

²⁴BOA., MVL., 1072/95, 25 Zilkade 1282.

²⁵BOA., A.MKT.MHM., 416/2, Lef 10, 26 Kanun-ı Sani 1283.

²⁶BOA., A.MKT.MHM., 41672, Lef 3, 18 Temmuz 1284.

²⁷BOA., İ.DH., 654/45494, 23 Cemaziyelevvel 1289.

Bu çalışma kapsamında incelenen defter Osmanlı Arşivi'nde Sıhhiye Nezareti Defterleri fonunda 407 numarayla kayıtlı, ciltli ve sayfa usulüyle hazırlanmıştır.²⁸ Defter toplam 222 sayfadan oluşmakla birlikte 33, 119, 122-123, 196, 206 ve 219-222 numaralı sayfaları boştur. Tarihsel bağlamda defterin içeriği Rumi 1281 senesinden başlamakta ve yine Rumi 1287 tarihinin Haziran ayına kadar uzanmaktadır. El yazısıyla tutulmuş olan defterin kapak kısmında “Varidat-ı Sıhhiye-i Karantina-yı Köstence” ibaresi bulunuyor olup, başlığın hemen altına defteri kapsayan seneler tek tek sıralanmış, fakat bu sıralamaya 1287 yılı dâhil edilmemiştir. Defterin hususi olarak hazırlanmış bir hatimesi de bulunmamaktadır.

İlgili tarihlerde Köstence İskeleyi'ne yanaşan tüm gemilerin bu defterde kayıtlı oldukları görülmektedir. Zira limana yanaşan gemiler ilk olarak karantina işlemlerini başlatmak durumundaydı. Hatta gemi iskeleye yanaşmadan, karantina hekimi gardiyanlarla beraber bir sal yardımıyla gemiye giderek, geminin genel sıhhi durumunu ve seyir jurnal defterini kontrol etmekle yükümlüydü. Burada kaptandan bilgiler alınır ve geminin sıhhi pasaportu olarak değerlendirilebilecek patente karantinahaneye götürülerek resmi işlemlere başlanırdı. İşte bu noktada, incelenen bu defter karantinahanenin tüm kayıtlarının bir arada tutulduğu varidat defteri özelliği göstermektedir. Aynı zamanda karantina teşkilatının tek geliri olan *karantina rüsumunun* geminin karantinada beklediği gün nispetinde tespit edilmesi ve bu defterlere işlenmesi de gerekmektedir.²⁹

Defter hazırlanış biçimi itibariyle 1875 yılından itibaren Sıhhiye Nezareti'nce matbu olarak yayınlanan *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans* isimli istatistiklerin, iskele özelinde el yazısıyla hazırlanan mufassal kayıtları niteliği sergilemektedir.³⁰ Bu defterdeki kayıtların 1875 sonrası hazırlanan

²⁸BOA., SH.d, 407, R. 1281-1287.

²⁹Karantina rüsumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, “Osmanlı Sıhhiye Rüsum Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsum Tarifesi Komisyonları: Kapitulasyona Giden Bir Süreç”, *Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar*”, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız ve diğerleri, İstanbul2015, s.273-318.

³⁰Bu istatistikler Osmanlı Arşivi'nin kütüphanesinde nadir eserler bölümünde mevcuttur. *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1875 au 29 Février 1876*, Constantinople1877; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1876 au 27 Février 1876*, Constantinople1878; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1877 au 28 Février 1878*, Constantinople 1879; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1878 au 28 Février 1879*, Constantinople1880; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1879 au 29 Février 1880*, Constantinople 1884; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1880 au 28 Février 1881*, Constantinople1885; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1881 au 28 Février 1882*, Constantinople1885; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1882 au 28 Février 1883*, Constantinople 1886; *Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1883 au 28 Février 1884*,

raporlardan farkı oldukça detaylı bilgiler içeriyor olmasıdır. Zira Sıhhiye Nezareti'nin yayınladığı matbu raporlar icmal defter özelliği sergilemektedir. 407 numaralı defterde geminin iskeleye geliş tarihi, numarası, ismi, şöhreti, kilosu, kaptanının ismi, tayfa sayısı, yolcu sayısı, yük cinsi ve iskeleye geldiği mahallin bilgileri teker teker kaydedilmiştir. Bu kayıtlar bazen tam bir aylık tutulmuş, bazense ay iki kısma bölünmüştür.³¹ Her kaydın sonunda karantina müdürünün, hekimin ve başkâtibin imzaları yer almıştır.

Sonuç Yerine

Sıhhiye Nezareti evrakı henüz tam olarak tasnif edilmediği için mevcut defterler içinde Köstence Karantinası'na ait olan bu varidat defteri şimdilik yegane kaynağımızdır. Tasnif tamamlandığında yeni defterlerin ortaya çıkması yahut defter parçalarına rastlanması ihtimali söz konusudur. Bu tür kayıtlardan ne gibi veriler elde edilebilir sorusu sorulduğunda Köstence defteri örneği üzerinden şu cevapları vermek mümkün olabilmektedir:

- İskeleye/limana gelen gemilerin isimleri,
- Gemilerin türleri (sandal, çekdirme, vapur, barka, brolik vb.),
- Geminin ağırlığı (keyl ya da tonilato cinsinden),
- Kaptanların isimleri,
- Geminin hamil olduğu yük çeşitleri,
- Geminin geldiği liman/iskele ismi,
- Karantina hâsılatı.

Bu listede özellikle karantina hasılatı maddesini daha da detaylandırmak mümkündür. Zira bu hasılatı sadece sıhhiye rüsumu dahil değildir. Aynı zamanda karantinahaneye kaç

Constantinople1887; *Bilan de l'Exercice 1899-1900 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1899 au 29 Février 1900*, Constantinople1900; *Bilan de l'Exercice 1900-1901 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1900 au 28 Février 1901*, Constantinople1901; *Bilan de l'Exercice 1901-1902 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1901 au 28 Février 1902*, Constantinople 1902; *Bilan de l'Exercice 1902-1903 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1902 au 28 Février 1903*, Constantinople 1903; *Bilan de l'Exercice 1903-1904 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1903 au 29 Février 1904*, Constantinople1905; *Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Année 1909-1910, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire*, Constantinople1910; *Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Année 1910-1911, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire*, Constantinople1911; *Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Année 1911-1912, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire*, Constantinople 1912; *Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Année 1912-1913, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire*, Constantinople 1913.

³¹Her iki türde örnekler için bkz. BOA., SH.d, 407, s. 5, 9.

bulaşık gemi geldiği, geminin hangi bandırayı hamil olduğu, kaç gün karantina bekletildiği, ilave gardiyan tahsis edilip edilmediği gibi daha detaylı bilgileri de öğrenmek mümkündür.

Netice olarak bu tür mufassal varidat defterlerinin varlığı sadece karantina ve salgın hastalık tarihi çalışanlar için değil, denizcilik ve deniz ticareti tarihi çalışanlar için de önem arz etmekte ve özellikle liman kentleri boyutunda yapılan çalışmalarında iskelelerin/limanların ticari ve sosyal hareketliliğini de canlı bir şekilde betimlemeye imkân tanımaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler (Cumhurbaşkanlığı Arşiv Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi)*

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR. MKT)

İrade Dâhiliye (İ.DH.)

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.)

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT. MVL)

Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM)

Sıhhiye Nezareti Defterleri (SH. d)

Yayınlanmış Belgeler

“Karantina Nizamnâmesi / 31 Mayıs 1276”, *Düstûr*, Cüz-i Sanî, İstanbul 1289, ss. 825-899.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1875 au 29 Février 1876, Constantinople 1877.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1876 au 27 Février 1876, Constantinople 1878.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1877 au 28 Février 1878, Constantinople 1879.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1878 au 28 Février 1879, Constantinople 1880.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1879 au 29 Février 1880, Constantinople 1884.

*Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1880 au 28 Février 1881, Constantinople 1885.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1881 au 28 Février 1882, Constantinople 1885.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1882 au 28 Février 1883, Constantinople 1886.

Rapport sur la Perception de la Taxe Sanitaire Statistique de la Navigation Dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1883 au 28 Février 1884, Constantinople 1887.

Bilan de l'Exercice 1899-1900 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1899 au 29 Février 1900, Constantinople 1900.

Bilan de l'Exercice 1900-1901 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1900 au 28 Février 1901, Constantinople 1901.

Bilan de l'Exercice 1901-1902 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1901 au 28 Février 1902, Constantinople 1902.

Bilan de l'Exercice 1902-1903 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1902 au 28 Février 1903, Constantinople 1903.

Bilan de l'Exercice 1903-1904 et Statistique Générale de la Navigation dans les Ports Ottomans du 1 Mars 1903 au 29 Février 1904, Constantinople 1905.

Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Anée 1909-1910, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire, Constantinople 1910.

Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Anée 1910-1911, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire, Constantinople 1911.

Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Anée 1911-1912, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire, Constantinople 1912.

Mouvement Général et Statistique Comparative par Pavillon de la Navigation dans les Ports Ottomans, Anée 1912-1913, Extrait du Compte-Rendu Annuel publié par L'Administration Sanitaire, Constantinople 1913.

Tetkik Eserler

Ahmed Mithad Efendi, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina yani Usul-i Tahaffuzun Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, Üçüncü Def'a, Dersaadet 1318, ss. 436-471.

- AKYILDIZ, Ali, “Bir Teknolojik Transferin Gelişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, 2000, ss. 313-327.
- _____, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.
- BALDRY, John, “The Ottoman Quarantine Station on Kamaran Island 1882-1914”, *Studies in History of Medicine*, II/3, 1978, ss. 3-138.
- Besim Ömer, *Nevsâl-i Afîyet*, İstanbul 1315.
- _____, *Nevsâl-i Afîyet, Sâlnâme-i Tıbbî, Üçüncü Sene*, İstanbul 1320.
- Beşiktaşlı Selahaddin Ali, *Sefain Patenteleri, Karantinahaneler İle Olan Muamelât-ı Sıhhiye*, İstanbul 1332.
- BULMUŞ, Birsen, *Plague, Quarantines and Geopolitics in The Ottoman Empire*, Edinburg, 2012.
- CARMICHAEL, Ann G., “Pesthouse Imaginaries”, *Plague Image and Imagination from Medievalto Modern Times*, Ed. Christos Lynteris, Switzerland 2021, ss. 69-110.
- EAGER, J.M., *The Early History of Quarantine: Origin of Sanitary Measures Directed Against Yellow Fever*, Washington 1903.
- ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul 1993.
- PANZAC, Daniel, *Quarantines et Lazarets, L’Europe et la Peste D’Orient (XVIIe-XXe Siècles)*, Aix-en Provence 1986. Charles King, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, 2. Baskı, İstanbul 2015.
- PROUST, A., *Le Choléra Étiologique et Prophylaxie*, Paris 1883.
- ROBARTS, Andrew, “A Plague on Both Houses?: Population Movementsanf The Spread of Disease Across The Ottoman-Russian Black Sea Frontier, 1768-1830s”, PhD Dissertation, Washington 2010.
- ROCHE, M. Aubert, *De La Réformedes Quarantaines et des Lois Sanitaires de la Peste*, Paris 1844.
- SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, C. LVIII, S. 222, 1994, ss. 329-376.
- _____, “Osmanlı Sıhhiye Rüsüm Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsüm Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç”, *Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar*, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız ve diğerleri, İstanbul 2015, ss. 273-318.
- UNAT, Ekrem Kadri, *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslâm Dini*, İstanbul 1975.
- YAŞAYANLAR, İsmail, “Bir Liman Kentinde Karantina ve Usul-i Tahaffuzun İzini Aramak: Kolerayla Mücadelede Sinop Karantinahanesi ve Tahaffuzhanesi”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 56, 2019, ss. 401-425.

_____, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Âb-ı Hayât’ı Aramak Gönül Tekin’e Armağan*, Yay. Haz. Ozan Kolbaş, Orçun Üçer, İstanbul 2018, ss. 737-761.

YILDIRIM, Nuran, “‘Karantina İstemezük’ Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar”, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar – Sağlık Tarihi Yazıları 1*, İstanbul 2014, ss. 70-89.

_____, “Karantina”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1994, ss. 459-461.

EKLER

Ek-I:Köstence Karantina Varidat Defteri'nin Kapağı (BOA., SH.d, 407, R. 1281-1287.)

Köstence Karantina Varidat Defteri

Yıl	Yılın Ayı	Yılın Günü	Varidatın Adı	Varidatın Mikdarı	Varidatın Değeri	Varidatın Kaynağı
1849	Şubat	1	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	2	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	3	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	4	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	5	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	6	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	7	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	8	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	9	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	10	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	11	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	12	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	13	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	14	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	15	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	16	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	17	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	18	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	19	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	20	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	21	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	22	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	23	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	24	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	25	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	26	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	27	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	28	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	29	Arpa	1000	1000	...
1849	Şubat	30	Arpa	1000	1000	...

Ek-II: Köstence Karantina Varidat Defteri'nden Sayfa Örnekleri (BOA., SH.d, 407, R. 1281-1287, s. 9-10.)

X. BÖLÜM

OSMANLI SON DÖNEMİNDE SELANİK'TE TİCARİ BİR TEŞEBBÜS: OLYMPOS BİRA FABRİKASI

Burcu KURT*

Osmanlı'da Bira Kültürünün Gelişimi

Bira, tahılların ya da diğer nişastalı bitkilerin, özellikle de arpanın mayalandırılmasıyla hazırlanan alkollü bir içkidir. Bira; malt yapımı, maltın bileşimindeki maddelerin enzimlerle parçalanarak suya geçirilmesi işlemi olan mayşeleme, kaynatma ve fermantasyon aşamalarından geçirilerek üretilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki boza tüketimini göz önünde bulundurarak bira kültürünü erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Nitekim bira ve boza arasındaki bağlantı, ekşi bozanın sarhoşluk veren içkiler arasında görülmesinden ve içki yasaklarından etkilenmesinden dolayı birçok araştırmacı bozayı, biranın atası olarak kabul etmektedir. Gerçekten de Osmanlı klasik döneminde en çok tüketilen içeceklerden biri olan bozanın tatlı ve içerisinde sarhoş edecek miktarda alkol bulunduran ekşi olmak üzere iki türü bulunmaktaydı. Gayrimüslimler tarafından işletilen bozahanelerde, tatlı bozanın yanı sıra içinde alkol barındırdığı için haram kapsamına alınan ekşi boza da satılmaktaydı. Klasik dönem boyunca içki yasaklarının boza ile delinmesi, ekşi boza satılan bozahanelerin çoğu zaman meyhanelerle eşdeğer görülmesine ve içki yasakları kapsamına alınmasına sebep olmuştur.

Müslümanlar arasında içki kullanımı erken dönemlerden itibaren mevcut olmakla birlikte II. Mahmud döneminde görünür hale gelmeye başlamış ve Tanzimat döneminde göreceli olarak yaygın bir hal almıştı. Bununla birlikte alkollü içkilerin daha çok İstanbul, İzmir, Selanik gibi Avrupa ile yoğun etkileşim kurulan yerlerde ve alfranga yaşama meyilli bazı Müslümanlar ve özellikle de devlet erkânı arasında rağbet gördüğünü söylemek mümkündür. Tanzimat'ın ilanı akabinde yaşanan gelişmeler, toplumsal yaşamı Batı merkezli bir değişim evresine sokmuş, toplumsal hayattaki dönüşüm eğlence kültürüne de yansımıştı. Klasik dönemde görülen içe kapanık ve muhafazakâr eğlence biçiminin yerini, Tanzimat sonrasında daha dışadönük ve yeniliklere açık bir eğlence tarzı almıştı. Böylece klasik dönemde kapalı mekânlarda ve yerleşim yerlerinin uzağında tüketilen içki, modernleşme

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, AİİT. E-posta: burcukurt@itu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5924-1779.

sürecinde kent merkezlerinde yeni açılan mekânlarda açıkta içilebilir hale gelmiş ve çoğunlukla zihinlerde medenileşme sembolü olarak algılanmıştı. Eğlence kültüründeki bu dönüşüm Osmanlı'da eski zamanlardan beri tüketilmekte olan rakı ve şarap gibi alkollü içeceklerin yanı sıra bira, konyak, kokteyl, punch gibi yeni ve alafranga içkileri de Osmanlı toplumsal hayatına sokmuştu¹. Bu bağlamda bira da Osmanlı son döneminde Avrupalı bir içki olarak ortaya çıkmış ve daha elit/şık çevrelerde rağbet görmüştü. 1890'lara kadar Avrupa kalitesinde yerli biralar olmadığı için Osmanlı halkının tüketimine sunulan bira, Viyana, Münih ve Belgrad gibi merkezlerden ithal ediliyordu². Avrupa biraları kalitesinde üretim Osmanlı topraklarında ancak 1890'lı yıllarda Bomonti ve Olympos Bira Fabrikaları'nın tesisi ile başlamıştı.

Her ne kadar bira da diğer içkiler gibi İslami açıdan haram olsa da, biranın toplumda algılanışı diğer alkollü içeceklerden daha farklıydı. Biranın Osmanlı içki kültürüne girmesiyle birlikte en çok tüketilen ve üretimi yapılan içkiler arasında yer almasında, biranın hem besin kaynağı hem de tedavi edici bir ilaç olarak görülmesi etkili olmuştu³. Gerçekten de biranın posasından "malt hülasesi" adında ruhsatlı bir ilaç üretilmekteydi. Bu nedenlerden dolayı bira toplumun çeşitli kesimleri tarafından "sıhhi ve mugaddi" bir içecek benimsenmişti. Devlet de -muhtemelen benzer nedenlerden dolayı- Müslüman halkın bira tüketimine-en azından diğer içkilere nispeten- daha ılımlı yaklaşmıştı⁴.

Tanzimat sonrası biranın Osmanlı toplumsal hayatına girmesiyle birlikte biranın tüketildiği mekânlar olarak birahaneler açılmaya başladı. İlk birahaneler Batı'ya özenen entelektüel gençlerin devam ettiği alafranga salonlar olarak açılmıştı. Biranın tek başına bu mekânları döndürecek kadar gelir getirmemesi üzerine bunlar biranın yanı sıra Osmanlı'da üretilmeyen konyak, cin, vermut gibi yüksek alkollü içkilerin de satıldığı birer mekân haline geldi. Birahanelerde genel olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan etkisi hâkimdi. 1894 senesinde Selanik'in de aralarında bulunduğu yalnızca dört Osmanlı şehrinde birahane bulunuyordu⁵. Zamanla geniş tüketim oranına ulaşan bira, birahanelerden başka, bira

¹19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı eğlence hayatına Avrupa'dan ithal edilen bu içkilerin dahil olmasında kuşkusuz sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan fabrikasyon üretim ve içkilerin dayanıklılığının artırılmasının da etkisi vardı. İhsan Erdiçli, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı'da Birahaneler ve Birahaneçilik: (İstanbul ve İzmir Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2012, s.104-107.

²Gökhan Akçura, *Ivır Zıvır Tarihi III*, İstanbul: Om Yayınevi, 2002, s. 57.

³Akçura, *age.*, s. 60.

⁴Erdiçli, *age.*, s. 127-131.

⁵Ercan Eren, *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2005, s.63-64.

üreticilerinin işletmeleri veya fabrikalarının bahçelerinde satılmaya başladı. Belediye bahçeleri, lokantalar, gazinolar ve kahvehaneler de bira tüketiminin yaygın olduğu mekânlar arasındaydı⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa değerlerinin ve dolayısıyla Avrupa tarzı eğlence anlayışının hızla yayıldığı şehirlerden bir tanesi de Selanik'ti. Selanik 19. yüzyılda ulaşım başta olmak üzere çeşitli nedenlerle Osmanlı'nın en önemli liman şehirlerinden biri haline almıştı. Ayrıca rıhtımın inşa edilmesi ile birlikte 1870'lerde Selanik şehri yeni bir görüntüye de kavuşmuştu. Bir ucunda liman diğer ucunda Beyaz Kule'nin bulunduğu sahil kesimi artık oteller, restoranlar, kafeler, kabareler, bira bahçeleri ile doluydu. Bunlar arasında en meşhurları Alhamra, Olympos Palas⁷, Grand, Kristal, Kolombo, Emperyal ve Royal Otelleri idi. Bu otellerin alt katları aynı zamanda aynı isimle anılan birer kafe/birahane olarak hizmet veriyordu. Bira tüketilen diğer mekânlar arasında halkın özellikle yaz aylarında rağbet ettiği Beyaz Kule Bahçesi⁸, Beşçınar Millet Bahçesi ve İttihad Bahçesi de yer alıyordu. İçerisinde gazino ve kafeleri bulunan bu alanlar kimi zaman miting, gösteri gibi siyasi olaylara sahne olan, kimi zaman ise tiyatro oyunlarının sergilendiği Selanik'in önemli kamusal alanlarıydı⁹. Limanın Frenk Mahallesi ile birleşiminde yoğunlaşan bu tarz mekânlarda Avrupai yiyecekler ile bira da dâhil her çeşit alkollü içecek bulunuyordu. Bira Selanik'te en çok rağbet gören içkiler arasındaydı. Bira tüketiminde Selanik, İstanbul'dan sonra ikinci sırada geliyordu¹⁰. Bu nedenle söz konusu kafe ve lokantalarda çeşit çeşit yerli ve ithal biralar bulunurdu. Kadınların da erkeklerle birlikte gidebildikleri bu Avrupai mekânlar çok çeşitli işlevi bir arada görüyordu. Genelde üst katları otel olarak kullanılan yapıların alt katları kafe, restoran ve konser alanı olarak kullanılıyor, günün belli saatlerinde birahane işlevi görüyordu¹¹. Olympos Bira Fabrikası, bahsedilen bu dönüşüm döneminde tüm bu sosyal atmosferin yanı başında tesis edilmişti. Dolayısıyla söz konusu Avrupai mekânlarda satılan biraların başında 1890'lardan Olympos birasının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁶Erdinçli, *agt.*, s.133-134.

⁷Olympos Palace'ın birahanesinin o yıllardaki müdavimlerin bir tanesi de Mustafa Kemal Atatürk'tü. Eren, *age.*, s. 82.

⁸Eren, *age.*, s.95.

⁹Hakan Ercan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s. 101-102; *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 10. Defa, Selanik, 1307, s.94.

¹⁰Eren, *age.*, s. 88. Gerçekten de şehrin en önemli ithalat kalemlerinin başında alkollü içkiler yer alıyordu. *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 10. Defa, Selanik, 1307, s.226, 241.

¹¹Meropi Anasrasiadou, *Selanik (1830-1912)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 136, 171-173.

Allatiniler ve Selanik'te Yahudi Ticaret Ağı

19. yüzyılın ikinci yarısında düşük teknik düzeyli sanayi üretimine sahip olan Selanik şehri, 1880-1890 yıllarında yaşanan gelişmeler ile büyük bir atılım göstermiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en sanayileşmiş şehri haline gelmiştir. Şehirde sanayinin büyümesinde en büyük etken liman ve demiryollarının gelişimiydi. 1840'lardan itibaren Selanik şehri ile çeşitli şehirler arasında deniz ulaşımı sağlandı. Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşı tahıl ve pamuk ticaretini canlandırarak şehirde ticari bir hareketliliğe neden oldu. Balkanlarda inşa edilen demiryolu hatlarının ortak varış noktasının Selanik oluşu, Balkanların güneyindeki tüm ithalat ve ticareti Selanik limanına yönlendirdi. 1888-96 yılları arasında Selanik, İstanbul ve Belgrad'a demiryolları ile bağlandı. Böylece Orta Avrupa ile demiryolu bağlantısının sağlanması sonrasında Selanik limanına gemi seferleri de sık ve düzenli hale geldi. Böylece Selanik, İstanbul ve İzmir'den sonra imparatorluğun üçüncü büyük limanı haline geldi¹². Selanik yalnızca Makedonya'nın değil, Osmanlı Balkanlarını kapsayan çok geniş bir bölgenin ekonomik açıdan doğal limanı konumundaydı¹³. Ulaşım altyapısındaki gelişmelere paralel olarak şehirdeki kredi sistemi de girişimcilerin finansmana ulaşımını kolaylaştıracak şekilde geliştirildi. 1888 senesinde ünlü Yahudi banker ailelerinden Allatinilerin, Allatini Kardeşler Şirketi, Paris ve Viyana bankaları ile ortaklık kurarak Selanik Bankası'nı tesis etti. Bunu - çoğu yerli Yahudi aileler tarafından kurulan- diğer özel bankalar izledi. Hem ulaşım hem de sermayeye ulaşımın sağlanması 1880'lerden itibaren Selanik'te büyük bir sanayi atılımına yol açtı¹⁴.

19. yüzyılın ikinci yarısındaki bu gelişmelerin etkisiyle Selanik'in ticari önemi artarken Yahudiler ekonomi içerisinde başat unsur oldular. Aslında 19. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı ekonomik kriz, Selanik Yahudi Cemaatini çok etkilemişti. Özellikle 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, bu tarihe kadar ocağın giyim ihtiyacını karşılayan Selanik Yahudilerinin ekonomik durumunu ciddi şekilde olumsuz etkiledi. Bu kriz 1841 yılından itibaren kademeli olarak hafiflemeye başladı. Bunun en önemli

¹²Turan Akıncı, *Osmanlı'da Selanik (1869-1924)*, İstanbul: Belge Yayınları, 2017, s.116; Basil C. Gounaris, "Selanik", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 106-108; Donald Quataert, "Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar", *Selanik (1850-1918)*, ed. Gilles Veinstein, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.186; Anasrasiadou, *age.*, s. 91-94; Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 239-243; Rena Molho, *Selanik Yahudileri (1856-1919)*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015, s. 76-77.

¹³Gounaris, *agm.*, s.105.

¹⁴1880 sonrası Selanik şehrinde sanayileşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Quataert, *agm.*, s. 188-197.

nedeni kuşkusuz Rum cemaatinin 1821 Yunan İhtilali sonrasında yediği darbe idi. Bu tarihten itibaren Yahudiler Rumların ekonomideki yerini almış ve 1838 Baltalimanı sonrası Avrupa ekonomisi ile entegrasyonun nimetlerinden faydalanmaya başlamıştı¹⁵. 1850’li yıllara gelindiğinde Yahudi Allatini, Modiano, Fernandez, Mizrahi ve Tiano ailelerine ait şirketler, birçok Batı Avrupa ticari merkezinde ve Makedonya’da şubeler açan ticari imparatorluklara dönüşmüştü¹⁶. Bu şirketlerin ana gelir kaynağını tahıl başta olmak üzere tütün, yağ ve pamuk ihracatı oluşturuyordu. Bu ailelerin tamamı Osmanlı memurları ve toprak sahiplerine borç para vererek bankerlik de yapıyordu. 1888’de Allatini Biraderler tarafından Selanik Bankası’nı kurulmasıyla başlayan kredi sisteminin Yahudilerin kontrolüne geçişi 1900’lerin başında tamamlanmıştı.1910’lu yıllara gelindiğinde Selanik’teki özel bankaların neredeyse tamamı Yahudiler’e aitti¹⁷.1873’de Yahudi seçkinlerinden Hugo Allatini, Joseph Mizrahi ve Samuel Modiano’nun öncülüğünde ve Rum Perikles Hadzilazaros, İngiliz konsolosu John Blunt ve Levanten Banker John Ghassaeud’un katılımıyla şehrin ticari networkü arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla Cercle de Salonique kuruldu¹⁸. Selanik nüfusunu oluşturan tüm etnik toplulukların örnek bir şekilde birleştiği bir oluşum olan Cercle de Salonique, çoğu etnik açıdan homojen olan, şehrin çeşitli dernekleri arasında bir istisnayı temsil ediyordu. Bununla birlikte şehrin Yahudi çoğunluğu cemiyetin kompozisyonuna da yansımıştı. Anghelakis, Allatini, Abbot, Zannas, Kapancı, Mizrahi, Modiano, Fernandez gibi şehrin ileri gelen ailelerinin üyesi olduğu cemiyet aslında Selanik burjuvazisinin buluşma ve ticaret ağı kurmaları için aracılık işlevi görüyordu¹⁹. 1911 Trablusgarp Savaşı, büyük kısmı İtalya tabiiyetinde olan Selanik Yahudi aileleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Trablusgarp’ın işgali sonrasında hem halkın İtalyan tabiiyetinde olanlara karşı tepkisi ve güvensizliği, hem de hükümetin İtalyan tabiiyetinde olanların daha önce sahip olduğu imtiyazlara getirdiği sınırlamalar Selanik’te bulunan İtalyan uyruklu küçük ve büyük ölçekli Yahudi esnaf ve tüccar aileleri olumsuz yönde etkilemişti. Bunda kuşkusuz en önemli pay İtalya ile yapılan tüm anlaşmalar feshedildiğinden kapitülasyonlardan dolayı İtalyan tabiiyetinde olanların elde etmiş oldukları ayrıcalıkların da kaldırılmasıydı. Bunun yanı sıra İtalyan tabiiyetinde olanların daha önce edinmiş oldukları emlak, arazi gibi gayrimenkullerine dokunulmamış olmakla birlikte bundan sonra toprak sahibi olmalarının yasaklanması da kimi

¹⁵Molho, *age.*, s. 74-75.

¹⁶Bir yandan Yahudilerin Selanik ekonomisinde etkisi artarken diğer taraftan ise 1850’li yıllardan itibaren Selanik Yahudi Cemaati içerisinde Moise Allatini, Solomon Fernandez ve Moise Morpurgo gibi isimlerin başını çektiği liberal eşraf güç kazanmaya başlamıştı. Molho, *age.*, s.74-75.

¹⁷Goumaris, *agm.*, s. 109-110.

¹⁸Mazower, *age.*, s. 244; Molho, *age.*, s. 82-83.

¹⁹Reno Molho, “Le Cercle de Salonique (1873-1958) Club des Saloniciens”, *Salonica and Istanbul*, ed. Rena Molho, Istanbul: The Isis Press, 2010, s. 151-159.

Yahudi ailelerin ticari anlamda desteksiz kalarak zayıflamasına, kimisinin ise Avrupa'ya göç etmesine neden olmuştu²⁰.

Selanik'in önemli Yahudi ailelerinin başında Allatiniler geliyordu. Portekiz asıllı olan Allatiniler, 16. yüzyılda önce İtalya'ya göç etmiş, daha sonra ise ailenin bir kısmı 18. yüzyıl sonunda Selanik'e göç ederek bu bölgelerde iz bırakmıştı²¹. Lazarre Allatini, 1796'da Selanik'in şehrin yerel zenginlerinden Morpurgoların kızıyla evlenerek şehre yerleşmişti. Ailenin Selanik'te en ünlü ismi ise Lazare'nin oğullarından İtalya'da tıp eğitimi almış olan Moise Allatini'ydi. Moise Allatini, 1834'de babasının ölümü üzerine ailenin ticari faaliyetlerinin başına geçti. 1838 senesinde Livorno'nun zengin ailelerinden birinin kızıyla evlenmiş ve bu yolla Toskana ile olan ticari bağlantısını güçlendirmişti. 1837'de bir aile şirketi olan "Fratelli Allatini/Allatini Kardeşler" şirketini kuran Moise Allatini, kısa süre içerisinde Londra, Marsilya gibi Avrupa'nın önemli kentlerinde bağlantılı şubeler açtı. Şirket daha sonra Mois Allatini-Saul Modiano ticari işbirliği ile Allatini ve Modiano ismini aldı. Allatiniler Selanik ticareti içinde tartışılmaz bir yer oluşturmaya Mois Allatini'nin girişimleri ile başlamıştı. Aile servetlerini büyük ölçüde tarımsal ürünlerin ihracatı ile sağlamıştı. Bununla birlikte ailenin yatırımlarının köklü bir hal alması ve neredeyse her sektörde varlığını göstermesi Modiano, Fernandez, Mizrahi ve Torres aileleri ile oluşturdukları ticari ve evlilik bağlarına paralel şekilde gerçekleşmişti. Bienvenuta Allatini Salomon Fernandez ile, Rosa Allatini Moise Fernandez ile, ve Mimica Allatini de Abraham Mizrahi ile evlendi. Bu evlilikler Allatinileri Fernandez ve Mizrahiler gibi iki büyük aile ile birleştirmiş, aileler arasındaki bu akrabalık aynı zamanda servet ve güçlerin de birleşmesi ile sonuçlanmıştır²². Selanik'te birçok ticari yatırıma imza atan aile, Avrupa'nın en varlıklı aileleri olan Camodonlar, Rothsschildler ve Bağdad'lı Sasonlar ile de ticari ortaklık kurmuştu. Merkezi Selanik'te olmak üzere Allatini Bankası'nı kuran aile, şehirde buharlı makine ile çalışan değirmen, tuğla, bira, tütün, sabun, ipek ve mensucat fabrikaları açmış, Sırbistan'da çeşitli madenlerin işletmeciliğini yapmıştı²³.

²⁰İpek, *agt.*, s. 129-133.

²¹Ya Katolik Avrupa'dan (Franjistan, Osmanlı Türkçesi) geldikleri için ya da yabancı uyrukları nedeniyle Osmanlı vergilerinden muaf tutuldukları için Allatiniler gibi ('Franco' İspanyolca'da özgür anlamına gelir) yerel Yahudiler tarafından Franko olarak anılırlardı. E. Hekimoglou, *The Immortal Allatini: Ancestors and Relatives of Noemie Allatini-Bloch (1860-1928)*, Thessaloniki: JewishMuseum of Thessaloniki, 2012, s.2-3.

²²Allatinilerin diğer ailelerle kurdukları ticari bağlara dair detaylı bilgi için bkz. Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2011, s.54-69.

²³Richard Ayoun, "Allatini Famiy", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.I, Leiden: Brill, 2010, s. 169-170; Richard Ayoun, "Allatini, Moise", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.I, Leiden: Brill, 2010, s.

Allatiniler bu ailelerle olan ilişkilerini de kullanarak, yatırım yaptığı sektörleri birbirine bağlılık esaslarına göre oluşturmuş ve böylece Selanik şehrinde adet bir kartel yaratmıştı. Örneğin ailenin servetine kaynaklık yapan hububat ticareti hem bira fabrikasına, hem de un Fabrikasına ana malzemeyi sağlıyordu. Benzer bir şekilde pamuk ticareti yine Torres ve Mizrahi ortaklığına dayanan iplik fabrikasına hammadde temin etmekteydi. Allatini grubunun içinde yer alan Selanik Bankası da, tüm bu endüstriyel ve ticari girişimleri finansal olarak destekliyordu. Özetle fabrikaların sermayesi, fabrikadan çıkan ürünün hammadde ticaretinden sağlanmıştır²⁴. Allatinilerin Selanik'ten ne zaman ayrıldıkları tam olarak bilinmemekle birlikte ailenin büyük kısmının 1900'lü yılların başında şehirden ayrıldıkları düşünülmektedir²⁵. 1911 yılında patlak veren Osmanlı-İtalyan savaşı nedeniyle İtalyan tabiiyetinde olduklarından geriye kalan tüm Allatiniler Selanik'i terk etmek zorunda kalmıştır²⁶.

Selanik'in önde gelen bir diğer Yahudi ailesi ile Allatinilerin en önemli ticari ortağı Modianolardı. 16. yüzyıl sonlarında İtalya'dan göç ederek şehre yerleştiği tahmin edilen Portekiz asıllı ailenin ilk üyeleri hahamlık geleneğini sürdürmüşlerse de aile 18. yüzyıldan itibaren ticaret ve bankerliğe yönelmiştir. Lazare Allatini ile kurdukları ortaklık ile şehirde ticari etkinliklerini geliştiren aile, Lazare'nin ölümü üzerine oğlu Moise Allatini ile ortaklığı sürdürmüştü. Ailenin en önemli isimlerden biri olan banker Saul Modiano, Selanik'teki Modiano imparatorluğunun kurucusu olarak nitelendirilmektedir²⁷. Saul Modiano'nun Fakima Cazes ile evliliğinden sonra, kayınpederi onu, İstanbul, Trieste, Marsilya, Londra, New York, New Orleans ve Paris'te şubeleri bulunan Yunan tüccar ve bankacı bir aile tarafından yönetilen uluslararası bir şirket olan Vlastos'un eviyle yürüttüğü aracılık işiyle tanıştırdı. Saul Modiano, kısa süre içerisinde kendi başına üst düzey bir tüccar ve bankacı olmuştu²⁸. Saul Modiano 1883'te öldü ve geriye üç oğlu kaldı: Yakob, Samuel ve Levi. Yakob, kardeşi Samuel ile ortaklaşa Saul Bankası'nın ana sahibiydi. Levi, Levi Bankası'nın sahibiydi. Her iki

170-171; Molho, *age.*, s. 74; Quataert, *agm.*, s. 199; İpek, *agt.*, s. 47-48; Mehmet Ali Karaman, "XIX. Yüzyılda Selanikte Musevi Bir Aile: Alatiniler", *History Studies*, 9/5 (2017), s. 129-142.

²⁴İpek, *agt.*, s. 54.

²⁵Bostan, II. Abdülhamid'in Selanik'teki sürgünü esnasında kaldığı Allatini köşkünün sahibi Georgio Alatinini'nin sürgünden 6 sene önce hastalanarak felç olduğunu ve tedavi için Avrupa'ya gittiğinden köşkü terk ettiğini belirtmektedir. İdris Bostan, "II. Abdülhamid'in Selanik Sürgünü ve Alatin Köşkü", *Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa*, İstanbul: Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 76-78.

²⁶Hekimoglou, *age.*, s. 25.

²⁷İpek, *agt.*, s. 116-126.

²⁸Minna Rozen, "Money, Power, Politics, and the Great Salonika Fire of 1917", *Jewish Social Studies*, 22/2 (2017), s. 87. 1870'li yıllarda Selanik'in en zengin Yahudisi olan Saul Modiano İtalyan tebasından olmasına rağmen Selanik Yahudi cemaatinin yönetim kurulunun birinci başkanı görevini de yürütmüştü. Molho, *age.*, s. 81.

banka da Selanik'te bulunuyordu. Levi, Paris'te kendi adını taşıyan başka bir bankanın da sahibiydi. Modianoların bir çorap fabrikası ve değeri 700.000 Türk Lirası'nın üzerinde olan gayrimenkulleri vardı²⁹. Modiano ailesi o kadar güçlüydü ki 1902'de Selanik Yahudi Cemaati Yürütme Konseyi'nin 17 üyesinden beşi Modiano ailesine mensuptu³⁰. 1911 Trablusgarp Savaşı İtalyan tabiiyetinde olan Modiano ailesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Trablusgarp Savaşı sonrasında Saul Modiano Bankası kapatıldı³¹. Modianoların bankacılık kariyeri sona ermekle birlikte Selanik'teki mülklerinin çoğu ellerinde kalmıştı. Buna rağmen Modiano ailesi fertlerinin büyük bir kısmı 1911 krizi sonrası Avrupa'ya göç etti. Selanik'te kalanlar yerel ekonomide aktif olmaya devam ettiler, ayrılanlar Avrupa'da müreffeh iş adamları oldular³².

Selanik ticaretinin öne çıkan Yahudi ailelerinden dikkat çeken diğer ikisi ise Fernandezler ve Mizrahilerdi. Fernandez ailesi, 16. yüzyılın sonlarından beri Toskana Büyük Dükalığı himayesi altında Livorno'da yaşayan ve çocukları 18. yüzyılın başında Selanik'e yerleşen Portekiz asıllı Yahudilerdi. Fernandez ailesi Olympos Bira Babrikası'nın, çuval ve tekstik fabrikalarının, çeşitli bankalar ve ticari işletmelerin ortak sahipleriydi. Kızları, İstanbul'da ikamet ederken Kamondo ailesiyle evlenmişti ve Selanik'teki Allatini, Modiano ve Mizrahi aileleriyle evlilik yoluyla akrabaydı³³. Bu evlilik bağları ailenin bir çok ticari teşebbüste ortaklık kurmasını sağlamıştır. Selanik şehrinde kurulan Olympos Bira ve Buz Fabrikası, Kenevir Dokuma Fabrikası³⁴ gibi endüstriyel girişimlerin yanı sıra madencilik alanında ve bankacılık sektöründe de iki aile arasında ortaklıklar kurulmuştu³⁵.

Mizrahiler de muhtemelen diğer adı geçen aileler gibi Portekiz orijinli bir Yahudi ailesiydi. Bankerlikle uğraşan aile Selanik'teki diğer Yahudi aileler ile kurmuş olduğu önemli ticaret bağlantıları sayesinde adından bahsettirmişti. Ailenin Selanik'te ticari ortaklık kurduğu ailelerden biri ünlü Torres ailesi idi. Torres ve Mizrahi aileleri 1885'de Selanik'te bir iplik fabrikası kurmuş ve bu fabrikayı 1902 senesinde Anonim Şirket'e dönüştürmüştü. Mizrahiler hem Allatiniler hem de Fernandezler ile evlilik bağı kurmuş ve bu bağlantılar ile Mizrahi ailesinin ticari ağını genişletmişlerdi. Allatinilerle kurmuş oldukları evlilik bağı Mizrahi

²⁹Rozen, "the Great Salonika Fire of 1917", s. 88-89.

³⁰Rozen, "the Great Salonika Fire of 1917", s. 85.

³¹Gounaris, *age.*, s. 111.

³²Rozen, "the Great Salonika Fire of 1917", s. 89.

³³Rozen Minna, "Forthe Sake of My Brothers: The Great Fire of Salonika (1917) and the Mobilisation of Diaspora Jewry on Behalf of the Victims", *Αρχείων Ανάλεκτα: Περιοδικήέκδοσημελέτης και έρευνας αρχείων (δεύτερη περίοδος)*, 2 (Θεσσαλονίκη 2017), s. 209-210.

³⁴Bu fabrika da Allatini, Mizrahi, Fernandez ve Torres ortaklığında kurulmuştu. İpek, *agt.*, s. 85.

³⁵Nitekim Selanik Bankası'nda Fernandez ve Mizrahi aileleri de hisse sahibiydi. İpek, *agt.*, s. 66.

ailesinin bu ünlü aile ile yakın ticari işbirliği içerisinde olmasına ve Olympos Bira Fabrikası gibi sanayi yatırımları içerisinde yer almasına neden olmuştu. Ayrıca aile üyeleri Allatiniler tarafından kurulan Selanik Bankası içerisinde de aktif ve önemli rol üstlenmişti. Joseph ve Alfred Mizrahi bankanın hissedarları arasında yer almış, Alfred Mizrahi bankanın genel müdürlüğünde bulunmuştu³⁶. Allatini ve Mizrahiler ayrıca tütün ticareti, Kesendire Madenleri Şirketi'nin işletmesi ve Kenevir Dokuma Fabrikası alanlarında da ticari işbirliğine gitmişti³⁷.

Olympos Bira Fabrikası'nın Kuruluş Süreci

19. yüzyılın ikinci yarısında şehirdeki ticari dönüşümün etkisiyle kısa süre içerisinde Selanik demiryolu istasyonu çevresindeki semt bir sanayi bölgesine dönüşmüştü³⁸. Zaten geniş alanlara yayılan bu sanayi yapıların şehrin içerisinde kurulması mümkün değildi. Böylece eski tabakhanenin ötesinde, Beşçınar bahçesinin ve Vardar Kapısı'nın batısı adeta Selanik'in özel sanayi bölgesi şeklinde gelişti³⁹. Burada kurulan ilk sanayi yatırımlarından bir tanesi de Olympos Bira Fabrikası idi.

Fabrikanın kuruluş süreci Mart 1890 senesinde Allatini Kardeşler Şirketi'nin (Fratelli Allatini), bir dizi vilayette bira fabrikaları açmak için imtiyaz talebiyle hükümete başvurması ile başladı. Allatini Kardeşler, Osmanlı topraklarında ve hassaten Selanik vilayetinde bol miktarda üretilmekte olan arpanın Avrupa'ya düşük fiyatla satıldığını ve oralarda biraya dönüştürülerek yüksek fiyatlarla Osmanlı topraklarına geri döndüğüne vurgu yapıyordu. Bu durum memlekette dışarı büyük miktarlarda para çıkışına sebep oluyordu. Selanik'te bir bira fabrikasının tesisi, Allatini ailesinin deyimiyle“hem yerli mahsullerin iyi fiyatla satılması, hem de fabrikanın açılmasıyla oluşacak istihdam dolayısıyla halka faydalı olacaktı”. Ailenin buğday ve arpa ihracatı ile meşhur olduğu göz önünde bulundurulduğunda söz konusu teklif, Allatiniler açısından karlı bir yatırımdı. Allatinilerin hükümetten taleplerinden bir diğeri hem fabrikada imal edilecek biraların Osmanlı toprakları içerisinde deniz yoluyla dağıtılmasının, hem de bira yapımı için ihtiyaç duyulan arpanın deniz yoluyla Osmanlı toprakları içerisinden getirilmesinin gümrük resminden muaf tutulmasıydı. Memlekette sanayinin ancak hükümet tarafından gösterilen kolaylık ve teşviklerle geliştirilebileceğine vurgu yapan Allatini Kardeşler Şirketi, bu tarz bir fabrikanın tesisi için yüklü bir meblağ harcanacağını ve birkaç sene zayıt da yaşanabileceğinin altını çizmiş ve kendilerine imtiyaz yoluyla 30 sene müddet için Selanik, Kosova, Manastır ve Aydın vilayetlerinde birer bira fabrikası tesis etme hakkının

³⁶İpek, *agt.*, s. 147.

³⁷İpek, *agt.*, s. 62, 80, 85.

³⁸Gounaris, *agm.*, s. 109.

³⁹Anasrasiadou, *age.*, s. 177.

tekel olarak verilmesini talep etmişti⁴⁰. Şirket, bundan bir ay sonra Nisan 1890'da önceki teklifine ek olarak Selanik şehrinde Vardar Kapısı'nın dışında bulunan Beşçınar Bahçesi caddesinde⁴¹ sahip oldukları arsada buharlı ve iki kazanlı bir bira fabrikası inşa etmek için Selanik vilayetinden adi ruhsat talebinde de bulunmuştu⁴². Selanik vilayeti idare meclisi Nisan ayında şirketin Selanik şehrine yönelik taleplerini görüşmüş ve bu teşebbüslerin hayata geçirilmesine bir mahzur görmediğini ve bu fabrikaların tesisinin memleket açısından son derece faydalı olacağı kanaatini bildirmişti⁴³.

Alatini Kardeşler Şirketi aynı yılın Mayıs ayında ilk imtiyaz taleplerini genişleterek yeniden başvuruda bulunmuştu. Şirket bu defa İstanbul ve civarı ile İzmit sancağı, Hüdavendigar, Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Selanik, Aydın, Beyrut, Ankara vilayetlerinin bir kısmında fabrikalar bir kısmında depolar tesis etmek, şubeler açmak ve buharlı makineler vasıtasıyla Viyana, Bavyera ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden gelen biralara muadil bira imal etmek için 40 sene müddetle imtiyaz verilmesini talebiyle doğrudan Yıldız'a başvurmuştu. Daha önce Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvurduğunu ve başvurusunun kabul edildiğini iddia eden Allatini Kardeşler Şirketi, bir an evvel kendilerine imtiyaz verilmesi için kolaylık gösterilmesini talep ediyordu. Şirketin kendilerine kolaylık gösterilmesi talebi için ana dayanağı Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarz bira fabrikalarının henüz açılmamış olması ve bu nedenle her sene 15 milyon kuruştan fazla paranın Avrupa'ya akmasıydı⁴⁴. Şirket, memleket dâhilinde bu tarz fabrikaların açılması ile söz konusu meblağın büyük bir kısmının ülke içerisinde kalacağını ifade ediyordu. Ayrıca yerli bira fabrikalarının, bira için gerekli tarım ürünlerinin üretimini yaygınlaştıracağını ve istihdam yaratacağını vurgulayan şirketin arzusu bira satışı konusunda kendilerine tekel olacak şekilde imtiyaz verilmesi ve yurtdışından ithal edilmekte olan biralara ağır vergiler uygulanarak ülke içerisinde ithal biralarla rekabet ortamı yaratılmasıydı⁴⁵.

Allatini Kardeşler'in genişletilmiş talebi incelenmek üzere Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı Ticaret İdare-i Umumiyesi'ne gönderildi. Kurumun yaptığı incelemeler sonrasında sunduğu

⁴⁰ BOA, T.HFN 656-38, Lef 2.

⁴¹ Olympos Bira Fabrikası'nın kurulduğu, daha sonra yıkılacak olan Vardar Kapısı'nın hemen dışında Selanik şehrinin batısında sahilde yer alan mevki Osmanlı Arşiv belgelerinde Mezbahar Caddesi, Hamidiye Mahallesi, Beşçınar Caddesi gibi farklı isimlerle anılmaktadır. BOA, ML. EEM 947-7, Lef 7.

⁴² BOA, T.HFN 656-38, Lef 6.

⁴³ BOA, T.HFN 655-46, Lef 1.

⁴⁴ Gerçekten de Selanik vilayetinin ithalat kalemleri arasında ispiroto ve alkollü içecekler üçüncü sırada yer alıyordu. *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 10. Defa, Selanik, 1307, s. 243; *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 20. Defa, Selanik, 1325, s.620.

⁴⁵ BOA, ŞD 1190-19, Lef 2.

rapor Allatini Kardeşler Şirketi'nin iddialarını doğrular nitelikteydi. Rapor, Osmanlı topraklarında bira sarfiyatının her geçen gün arttığını ve mevcut bira imalathanelerinin ihtiyaca yeterli gelmediğini vurgulamış üstelik mevcut imalathaneler Avusturya ve Bavyera birası ayarında üretim yapamadıkları için halkın ithal biralara rağbetinin önüne geçilemediğinin altını çizmişti. Memleket dâhilinde modern fabrikalar tesis edilerek Avrupa biraları ayarında üretim yapılması, bira ithalatı için harcanan meblağ düşüreceği gibi devlet açısından birçok ek fayda da getirecekti. Bu nedenle idare söz konusu imtiyaz talebini devletin çıkarları açısından faydalı bulmuştu. Her ne kadar konuyla alakalı Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin demiryolu, tramvay gibi hayata geçirilmesi büyük sermaye gerektiren teşebbüsler dışında fabrikalar açılması gibi taleplerin imtiyaz yoluyla verilmemesine yönelik 3 Şubat 1890 tarihli kararı mevcut olsa da Avrupa biralarına eşdeğer kalitede üretimin de ciddi bir meblağ sarfına muhtaç olduğu noktasından hareket eden idare, söz konusu imtiyaz talebinin makul görmüş ve imtiyaz talebinde bulunan şirket temsilcilerini nezarete davet etmişti. Yapılan müzakerelerde imtiyazın sınırları İstanbul ve çevresi ile İzmit, Aydın, Selanik ve Beyrut vilayetlerini kapsayacak şekilde daraltılmış, imtiyaz müddeti ise 40 seneden ilk teklifteki gibi 30 seneye indirilmişti. Ticaret İdare-i Umûmiyesi bu koşullar altında şirkete imtiyaz verilebileceği kanısındaydı⁴⁶.

Nezaretin üst yönetimi de ilk etapta teşebbüsü olumlu karşılamış, mühendislik açısından daha detaylı bir raporun sunulmasını istemişti⁴⁷. Bunun üzerine Allatini Kardeşler talep edilen raporu hazırlatarak Temmuz 1890'da İstanbul'daki vekilleri İzak Fernandez vasıtasıyla nezarete iletmişti⁴⁸. Fakat bu süreçte nezaretin tavrının değiştiği dikkat çekmektedir. Muhtemelen bu tavır değişikliğinde Allatini'nin teklifleriyle eşzamanlı olarak İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası'nın tesisi ile ilgili Bomonti Kardeşlerle yürütülen müzakereler etkili olmuştu. Nitekim Ticaret ve Nafia Nazırı nihai aşamada bira fabrikalarının imtiyaz yoluyla tesisine izin verilmediğini vurgulayarak söz konusu vilayetlerde imtiyaz usulüyle değil yalnızca adi ruhsatla bira fabrikaları kurması için Allatini Kardeşler Şirketi'ne izin

⁴⁶BOA, ŞD 1190-19, Lef 3.

⁴⁷BOA, T.HFN 655-46, Lef 1.

⁴⁸BOA, T.HFN 656-38, Lef 1 ve 3-5. İzak Fernandez (1889–1929) Selanik'te doğdu. Lazaro Allatini'nin kızı Bienvenida Allatini'nin Solomon Fernandez ile evliliğinden oğludur. Alliance Israélite Universelle'in (AIU) bölgesel komitesinin başkanı olarak babası Salomon Fernandez'in yerini aldı ve bu sıfatla I. Dünya Savaşı'na kadar uzun yıllar hizmet etti. Babası gibi o da bir tüccar ve mühendisti. Fernandez, İtalyan Ticaret Odası başkanı ve Selanik Bankası'nın yönetim kurulu üyesiydi. Ayrıca Hudeyde-Sana Osmanlı demiryolu şirketinin başkan yardımcısı, Balya-Karaaydın ve Karasu Maden şirketinin yönetim kurulu başkan yardımcısıydı. İstanbul Su Şirketi ve Osmanlı Tuğla ve Çini Şirketi'nin yönetim kurulu üyesiydi. Babası gibi İzak Fernandez de Alliance ile Babıâli arasında aracılık görevi görüyordu. Aksel Erbahar, "Fernandez, Isaac", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.II, Leiden: Brill, 2010; Hekimoglou, *age.*, s.5.

verilebileceği kararına varmıştı⁴⁹. Bu süreç sonunda Allatini Kardeşler'e Selanik'te bir bira fabrikası kurulmak üzere 3 Ağustos 1891 senesinde Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından ruhsat verilmiş ve böylece hem fabrikanın inşa hem de fabrika için gerekli aletlerin ithalat süreci başlatılmıştı⁵⁰. Mevcut kanunlara göre Selanik'te tesis edilecek bira fabrikasının kuruluşu için gerekli aletlerin ithalatı bir defaya mahsus olarak gümrük resminden muaf olacaktı⁵¹. Bu bağlamda gümrük muafiyeti konusu önce Şura-yı Devlet, daha sonra Meclis-i Vükela'da görüşülerek padişah II. Abdülhamid'in onayına sunulmuştu⁵².

Selanik Bira Fabrikası'nın kurulumu için gerekli aletler için gümrük muafiyeti konusunun onay için II. Abdülhamid'e sunulması, Selanik Bira Fabrikası'nın kuruluş sürecini bambaşka bir noktaya taşımıştır. Zira II. Abdülhamid hâlihazırda Bomonti Bira Fabrikası'na ruhsat verilmiş olmasına rağmen- Selanik Bira Fabrikası'nın gümrük muafiyeti meselesini vesile ederek Osmanlı İmparatorluğu'nda bira fabrikalarının kurulması konusunda çekincesi bulunduğunu dile getirmişti. II. Abdülhamid söz konusu teşebbüsün "servet-i memlekete" hizmet edeceğinden emin olsa da bu konuda Şeyhülislam Mehmed Celaledin Efendi'den görüş alınmasını ve buna göre hareket edilmesini uygun görmüştü⁵³. Böylece Selanik (Olympos) Bira Fabrikası'na çoktan ruhsat verilmiş olmasına, üstelik eşzamanlı olarak benzer bir ruhsatın İstanbul'da Bomonti Kardeşler'e verilmesine rağmen "bira fabrikasının" tesis edilip edilemeyeceği bir "mesele" halini almıştır. Padişahın emriyle bu "mesele" Bab-ı Meşihat'e aktarılmış ve Şeyhülislam Mehmed Celaledin Efendi 9 Aralık 1891 tarihli fetvasında yemesi ve içmesi haram olan şeylerin İslami kaidelere göre yönetilen İslam beldelerinde alım ve satımı meşru olmadığı gibi imalatının dahi şeri hukuka uygun olmadığını ifade etmişti⁵⁴. Böylece biri Selanik'te biri İstanbul'da iki bira fabrikasına ruhsat verilmiş olduğu halde padişah bunlardan yalnızca bir tanesine yönelik, Selanik'tekine, yönelik

⁴⁹BOA, T. HFN 656-38, Lef 7.

⁵⁰BOA, BEO 146-10892, Lef 4. Allatini Kardeşler ile eşzamanlı olarak Bomonti Kardeşler de Ağustos 1891'de Feriköy'de Bomonti Bira Fabrikası'nı kurmak üzere Ticaret ve Nafia Nezareti'nden ruhsat almıştı. BOA, BEO 271-20290, Lef 3.

⁵¹Gerek Abdülaziz gerekse II. Abdülhamid dönemlerinde ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı şirketleri özendirici bir takım kararlar alınmıştır. Bu teşviklerden biri, fabrika kurmak isteyen girişimcilerin yurt dışından getirecekleri alet, edevat ve makinelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını öngören ve ilk etapta 15 yıl süreli olarak geçerli tutulan 1873 tarihli karardır. Bu karar daha sonra, sona ermesi tarihinden itibaren on yıl, ardından da Nisan 1900'de tekrar bir on yıl uzatılmıştır. Burcu Kurt, "Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan Buz Fabrikaları", *OTAM*, 30 (2011), s. 77-78.

⁵²BOA, İ. MMS 127-5411, Lef 1. Avrupa'dan ithal edilecek aletler arasında 50 bargir kuvvetinde bir buharlı makine ile mahzenleri soğuk tutmaya ve buz yapmaya mahsus bir makine de yer alıyordu. Gümrükten muaf tutulacak aletlerin tam listesi için bkz. BOA, İ. MMS 127-5411, Lef 2; BOA, İ. RSM 2-49, Lef 6.

⁵³BOA, İ. MMS 127-5411, Lef 4; BOA, BEO 271-20290, Lef 9.

⁵⁴BOA, İ. RSM 2-49, Lef 1-2.

çekinlerini dile getiriyor, Şeyhülislam da söz konusu bira fabrikalarının tesisinin dinen caiz olmadığını onaylamış oluyordu.

Şeyhülislam Mehmed Celaledin Efendi'nin fetvası sonrası bir taraftan İstanbul bürokrasisinde ruhsatı verilmiş olan bira fabrikasının kuruluş süreci ile ilgili resmi yazışmalarda bir duraksama yaşanırken diğer taraftan durumdan haberdar olmadıkları anlaşılan ve zaten fabrika ruhsatını da almış olan Allatini Kardeşler kuracakları fabrika için gerekli materyalleri Avrupa'dan ithal etmeye başlamışlardı⁵⁵. 1892 senesi başında ithalat sürecini tamamlayan fakat mallarını Selanik gümrüğünden çıkarma konusunda sorun yaşayan Allatiniler, resmi ruhsatları olduğunu hatırlatarak hükümetten vergi muafiyeti konusunda kendilerine yardımcı olunmasını istemişti⁵⁶. Bu esnada halen merkezi bürokraside “bira fabrikası kurulması İslam'a göre caiz midir” tartışmaları devam etmekteydi ve bu nedenle Allatiniler gümrük muafiyeti hakkında hükümete bir kaç defa daha müracaatta bulunmuşlarsa da bir türlü resmi bir yanıt alamamışlardı⁵⁷. Bu süreçte resmi cevap alamayan Allatinilerin gümrük resmini ödeyerek mallarını Selanik Gümrüğü'nden çıkardıkları anlaşılmaktadır. 1893'de fabrikanın açılışı sonrasında Allatini Kardeşler'in vekili İzak Fernandez Aralık 1893'de bu defa gümrük için ödemiş oldukları depozitonun iade edilmesi için hükümete başvurmuştu. Selanik'te kurdukları bira fabrikasına benzer fabrikaların ilk kuruluşlarına özel yurtdışından getirilecek olan adetlerin gümrük vergisi ödemeksizin geçirilmesine müsaade edildiğini hatırlatan Fernandez, Feriköy'de bir bira fabrikası tesis eden ve kendileriyle aynı zamanda ruhsat almış olan Bomonti kardeşlerin depozito olarak vermiş olduklarını gümrük resminin kendilerine iade edildiğine de dikkat çekmişti. Fernandez, Allatinilere de aynı şekilde gümrük için ödemiş oldukları depozitonun iade edilmesini talep ediyordu⁵⁸.

Gerçekten de Allatinilerle eşzamanlı olarak Feriköy'de bira fabrikası tesis etmekte olan Bomontiler de benzer şekilde kurulum için yurtdışından ithal ettikleri aletler için defalarca önce gümrük muafiyeti daha sonra ise gümrüğe ödedikleri depozitolarının geri ödenmesini talep etmişti⁵⁹. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela Eylül-Ekim 1893'de Bomontilerin kuracağı bira fabrikası için de aynı gerekçelerle depozitonun geri

⁵⁵BOA, BEO 146-10892, Lef 5; BOA, Y.PRK. ML 14-34; BOA, BEO 134-9983.

⁵⁶BOA, BEO 146-10892, Lef 6.

⁵⁷BOA, BEO 146-10892, Lef 4. Ocak 1893'de Allatinilerin gümrükte bekleyen amonyak gazı dolu borulardan bir kısmının gaz kaçırmaya sebep olduğu şehirde ufak çaplı bir paniğe neden olmuş ve gümrükte bekleyen bu materyaller ayrı bir depoya alınmıştı. Borulardan sızan gazın sağlığa zararlı olup olmadığı da detaylıca araştırılmış ve hazırlanan raporda bu anlamda zararlı bir maddeye rastlanmadığı tespit edilmiştir. BOA, BEO 146-10892, Lef 7-8.

⁵⁸BOA, İ.RSM 2-49, Lef 3.

⁵⁹BOA, BEO 271-20290; BOA, BEO 293-21901.

ödenmesi gerekliliğini vurgulamış⁶⁰ ve nihayetinde II. Abdülhamid 6 Ekim 1893 tarihinde Bomontilerin ithal ettiği aletlerin gümrük resminden muafiyetini onaylamıştı⁶¹. Fakat aynı sürecin Allatini Biraderler Şirketi için işletilmediği görülmektedir. Uzun süre sürüncemede bırakılmış olan Selanik Bira Fabrikası meselesi, İzak Fernandez'in ısrarlı başvuruları neticesinde nihayet 14 Nisan 1894'de Meclis-i Vükela gündemine alınmıştı. Meclis-i Vükela, her ne kadar bu tarz fabrikaların kurulması Şeyhülislam tarafından dinen caiz görülmemiş olsa da Allatinilerin bira fabrikasına resmi ruhsat verilmiş olduğunu hatırlatmış ve fabrikanın hâlihazırda inşa ve tesis edilerek işletilmekte olduğunun da ayrıca altını çizmişti. Meclis, bu koşullar altında söz konusu depozitonun emsallerine uygun olarak iade edilmesi gerektiği kanısındaydı⁶².

II. Abdülhamid ise Bomonti Kardeşler'in İstanbul'da kuracakları bira fabrikasına yönelik süreci onaylamış olmasına rağmen Selanik Bira Fabrikası konusunda ayak sürüyordu. Nitekim II. Abdülhamid Şeyhülislam'ın fetvası hilafına Meclis-i Vükela tarafından alınan kararı sert bir şekilde eleştirmişti. II. Abdülhamid meclisin öne sürdüğü gerekçelerin kabul edilemez olduğunu ifade etmiş ve gerek hâlihazırda gerekse daha sonra bu tarz bir uygulamaya asla izin verilmemesini emretmişti. Padişah ayrıca imtiyaza bağlı olmaksızın kurulan fabrikaların bile inşası için padişahın iradesi gerektiğini iddia ederek Selanik Bira Fabrikası hakkında böyle bir irade bulunmadığını belirtmiş, söz konusu fabrikanın kurulması için hangi resmi daire tarafından izin verildiğine dair inceleme yapılmasını emretmişti⁶³. Ticaret ve Nafia Nezareti, Mayıs 1894'te padişaha gönderdiği cevapta Allatini kardeşlerin 1307 senesinde söz konusu fabrikayı kurmak için ruhsat talep etmiş olduğunu ve Selanik vilayeti tarafından bu konuda mahzur görülmediği ifade etmişti. "Sabit Vapur Makinelerine Mahsus Nizamname" hükümlerine göre bu tarz fabrikalara hükümete sorulmaksızın ruhsat verilebildiği için bu nedenle konu Meclis-i Vükela'ya aksettirilmemiş ve doğrudan Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından fabrikanın kurulması için ruhsat verilmişti⁶⁴.

Tüm bu açıklamalara rağmen II. Abdülhamid Selanik Bira Fabrikası'na dair gümrük muafiyeti konusunda tavrını uzun süre devam ettirdiği görülmektedir. Nitekim 1896 senesinde Rüşumat Emaneti'ne Selanik Bira Fabrikası'na ait söz konusu verginin geri ödenmesine dair bir bilgilendirme gönderilmemiş olduğundan Allatinilere geri ödenmesi gereken depozito

⁶⁰BOA, İ.RSM 2-4, Lef 5.

⁶¹BOA, İ.RSM 2-4, Lef 8.

⁶²BOA, İ.RSM 2-49, Lef 7.

⁶³BOA, İ.RSM 2-49, Lef 8.

⁶⁴BOA, YA. HUS 297-39, Lef 1; BOA, T.HFN 664-137. Padişaha arkasında söz konusu nizamnamenin de basılı olduğu bir ruhsat örneği de gönderilmişti. BOA, YA. HUS 297-39, Lef 2.

halen ödenmemiştir. Bu durum Osmanlı ile Allatinilerin tebası buldukları İtalya Sefareti arasında da pürüz çıkarıcı ve bir an önce halledilmesi gereken bir mesele haline dönüşmüş olmasına rağmen⁶⁵ II. Abdülhamid'in Allatinilerin bira fabrikası için bir defaya mahsus ithal ettikleri malların gümrük resminin geri ödenmesine yönelik iradesi ancak Ekim 1902'de çıkmıştı⁶⁶. Bununla birlikte bu sefer de Selanik Bira Fabrikası'nın bira ve buz olmak üzere iki imalathaneden oluşuyor olması, bu iki imalathane için sipariş verilen aletlerin tamamının gümrük resminden muaf olup olmadığı tartışmasını başlatmıştır. Yaklaşık iki sene süren bu tartışmalardan sonra nihayet 1904 senesinde buz fabrikası olmadan bira üretilmeyeceği anlaşılarak her iki imalathane için gerekli aletlerin de gümrük resminden muafiyeti yönünde karar verilmiştir⁶⁷. Padişah II. Abdülhamid'in Bomonti ve Selanik (Olympos) fabrikalarının kuruluş sürecindeki bu farklı tavrı hakkında arşiv vesikaları içerisinde anlamlı bir sebep tespit edilememiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid'in bu dönemde izlediği Almanlar'a yakın dış politika göz önünde bulundurulduğunda padişahın Bomonti Kardeşlere ait bira fabrikasının kuruluş sürecinde görece daha olumlu bir tutum geliştirmesi muhtemelen Bomonti Kardeşlerin İsviçre tebaasına mensup ve Almanya'nın koruması altında olmalarından kaynaklanmaktaydı. Zira iki fabrikanın kuruluş süreçleri karşılaştırıldığında Bomonti Bira Fabrikası sahipleri de bir takım sorunlar yaşamış olmakla birlikte bu fabrikanın karşılaştığı engeller Selanik (Olympos) Bira Fabrikası'na kıyasla hayli azdır ve/veya hızlı çözülmüştür.

“Yerli Bira Üreticilerinin Bekasının Teminini”: Yerli Biralara İthal Biralara Karşı

Allatini Kardeşler, Olympos Bira Fabrikası'nın kurulmasından birkaç sene sonra, Ağustos 1895 tarihinde, ithal biralara karşı ürettikleri yerli biralara rekabet şansını arttırabilmek için hükümetten kendilerine bir takım kolaylıklar gösterilmesini istemiştir. Şirketin taleplerinden bir tanesi kendileri tarafından üretilen biralara, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki limanlara sevk olunurken alınmakta olan %8 gümrük resminden muaf tutulmasıydı. Ticaret ve Nafia Nezareti, Allatinilerin talebini olumlu karşılamıştı. Bira fabrikalarının ülke içerisinde istihdam yarattığı ve ihracatın kısıtlanmasına katkıda bulunduğu vurgu yapan nezaret, bunların himayesinin zorunlu olduğunun altını çizmiş ve memleket dâhilindeki bira fabrikalarına ait ürünlerin gümrük resminden muaf tutulması gerektiğini belirtmişti⁶⁸. Maliye Nezareti ise Ticaret ve Nafia ile aynı görüşte değildi. Benzer bir talebin bir müddet önce Bomontiler tarafından da dile getirilmiş olduğunu vurgulayan

⁶⁵BOA, İ.RSM 2-14, Lef 7.

⁶⁶BOA, BEO 1945-145807.

⁶⁷BOA, İ.RSM 20-22, Lef 1-2; BOA, BEO 2419-181354; BOA, ŞD 2048-38, Lef 1; BOA, T. SNİ 1741-73.

⁶⁸BOA, BEO 1197-89712, Lef 4.

Maliye Nezareti, bu bağlamda ithal biralarla rekabet edebilmesi için yerli biralardan alınan miri resimde %5 indirim yapılmasına yönelik çalışmaların zaten hâlihazırda sürmekte olduğunu ifade etmişti. Maliye Nezareti'ne göre bu çalışma tamamlandığı zaman zaten yerli biralara himayesi maksadı hâsıl olacaktı⁶⁹. Hükümet de muhtemelen Maliye Nezareti'nin fikirlerini benimsemiş olduğundan uzun süre bu konuda bir adım atılmamıştı.

Yaklaşık iki sene sonra Ağustos 1897'de Bomonti ve Olympos Bira Fabrikaları sahipleri Bomonti Biraderler ve Modiano-Fernandez Şirketleri, Şura-yı Devlet'e bu kez ortak bir dilekçe vermiş ve yalnızca %8 gümrük resmine tabi olan yabancı biralara karşı %25'e yakın vergi ödemek zorunda bırakılan "yerli bira üreticilerinin bekasının teminini" talep etmişti. Dilekçede yerli bira üretimi için gerekli olan bira mayası, şerbetçi otu gibi maddelerin ve hatta şişe ve fiçilerin yurtdışından tedarik edildiği ve bunlar için %8 gümrük resmi ödendiği belirtiliyordu. Buna ek olarak Osmanlı toprakları içerisinde bir bölgeden diğer bir bölgeye gönderilen yerli biralara için %8 gümrük resmi ve %15 Düyun-ı Umumiye'ye ait miri resim olmak üzere toplamda %23 vergi ödeniyordu. Hâlbuki yurtdışından ve Bulgaristan'dan ithal edilen biralara kendi memleketlerinde hiçbir vergiye tabi tutulmuyor, yalnızca Osmanlı topraklarına girerken %8 gümrük vergisi ödüyor. Bu durum yabancı biralara ile rekabeti imkânsız hale getirdiği gibi fabrikaların gelişiminin önünde de engel teşkil ediyordu. Bu nedenlerden dolayı Bomonti Kardeşler ve Modiano-Fernandez Şirketleri, yerli bira üretimini desteklemek için ülke içerisinde uygulanan %8 gümrük resminin kaldırılmasını, %15 olan miri resmin de %10'a düşürülmesini tekrar talep etmişlerdi⁷⁰.

Konunun havale edildiği Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi öncelikle Maliye Nezareti ve Rüşumat Emaneti'ne fikir sormuş ve her iki kurumdan da olumsuz yanıt almıştı. Maliye Nezareti ve Rüşumat Emaneti, yerli emtianın ülke içerisindeki iskeleler arasında nakliyatı konusunda yeni bir tarife hazırlanmakta olduğunun altını çizmiş ve bu tarife yürürlüğe girmeden bu konuda bir şey yapılamayacağını tekrarlamıştı. Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından alınan resim konusunda ise idare ile müzakerelerde bulunulmuş ve yerli biralara yalnızca yurtdışına ihracında alınan miri resmin yarıya indirilmesi teklifi kabul ettirilmiştir. Rüşumat Emaneti ve Maliye Nezareti, ihracat için yapılan bu vergi indirimi ile yerli biralara ihracatının ve dolayısıyla şirketlerin gelirlerinin artacağını düşünüyordu. Tanzimat Dairesi de Aralık 1898'de Rüşumat Emaneti ve Maliye Nezareti'nin görüşlerini onaylayan bir karar

⁶⁹BOA, BEO 1197-89712, Lef 4.

⁷⁰BOA, ŞD 2983-38, Lef 1.

almıştı⁷¹. Maliye Nezareti'nin Şura-yı Devlet tarafından da onaylanan bu “çözüm önerisi” kuşkusuz ki bira fabrikası sahiplerini memnun etmemişti. Ocak 1899 tarihli dilekçelerinde Olympos Bira fabrikası sahipleri mevcut vergi adaletsizliği nedeniyle ülke içerisinde bile yabancı biralarla rekabet edemiyorken yurtdışına bira ithal etmelerinin imkânsızlığını ve dolayısıyla Maliye Nezareti tarafından sunulan “çözüm önerisinin” kendileri açısından faydasızlığını açıkça ifade etmişlerdi⁷².

Düyun-ı Umumiye İdaresi ise bu esnada söz konusu taleplere bir çözüm bulmak adına çeşitli çalışmalar sürdürmekteydi. İdare bir taraftan yerli bira üreticilerinin taleplerini karşılarken diğer taraftan ise yerli bira üretimini belirli kuralları olan bir sisteme oturtmak istiyordu. Bu doğrultuda yerli biraların rekabet gücünü arttırmak amacıyla vergi indirim yapılması Düyun-ı Umumiye İdaresi nezdine yapılan komisyon toplantılarında detaylı olarak ele alınmıştı. Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi İstişare Komisyonu, bu konuda yeni bir nizamname hazırlanabilmesi için bazı ön çalışmaların yapılması gerektiği kanısındaydı. Bunun için her şeyden önce yerli bira fabrikalarının kar ve zarar hesaplarını, bunların üretim şekillerini ve iç tüketim miktarlarını detaylıca incelemek gerekiyordu. Zira yerli bira fabrikalarının talepleri karşılanırken devletin mali çıkarlarının da korunması elzemdi. Bunun için biracılık sektörünün önde gelen ülkelerindeki nizamnamelere de vakıf olmak gerekiyordu. Her ne kadar ana amaç yerli biralarla ilgili genel bir nizamname hazırlamak olsa da komisyon yerli bira üreticilerinin taleplerini dikkate alarak vergi indirim maddesini öncelikli olarak gündeme almaya karar vermişti. Gerçekten de komisyonun çalışmaları yerli bira üreticilerinin haklılığını ispat eder nitelikteydi. 1899 itibarıyla ithal biralar ülkeye girişte yalnızca %8 gümrük vergisine tabi tutulurken yerli biraların iç pazarda karşı karşıya kaldıkları vergi oranı %30'dan fazlaydı. Her ne kadar ithal biralar imal olunurken kendi ülkelerinde belli bir vergiye tabi tutuluyorlarsa da bu vergi ihracat ikramiyesi adı altında hükümetleri tarafından geri ödeniyordu. Bu koşullarda yerli biraların ithal biralarla rekabet edebilmesi mümkün olmadığından yabancı biraların ithalatı hem hazineye hem de ülkedeki bira sektörünün üretime her sene daha çok zarar verir hale geliyordu⁷³.

⁷¹BOA, ŞD 390-68, Lef 6; BOA, ŞD 2983-38, Lef 2. Her ne kadar Sadaret, Tanzimat Dairesi'nin kararını Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından alınmakta olan %15 miri resmin yarıya indirilmesi olarak yorumlamışsa da kısa sürede bunun doğru olmadığı anlaşılmıştı. BOA, BEO 1197-89712, Lef 1. Düyun-ı Umumiye Komiserliği tarafından yapılan açıklamada miri resmin yarısının ancak yabancı devletler ile imtiyazlı eyaletlere ihracı ile sınırlı olduğu belirtilmiş ve Osmanlı toprakları içerisinde tüketilen biralardan eskisi gibi %15 vergi alınmaya devam edileceği vurgulanmıştı. BOA, ŞD 390-68, Lef 4.

⁷²BOA, ŞD 390-68, Lef 3.

⁷³BOA, ŞD 390-68, Lef 5-1.

Yabancı biraların yol açtığı ithalat yükünü azaltma ve yerli üretimi teşvik etmek üzere komisyon bir dizi öneri sunmuştu. Bunlardan ilki iç tüketimi arttırmak için yerli biralara mahsus bir ikramiye verilmesiydi⁷⁴. Buna dair istişare komisyonunda iki görüş belirmişti. Bunlardan ilki, iç tüketim için tayin edilecek bir miktardan fazla satılan yerli biralara miri verginin %50'sine muadil bir ikramiye tesisine dairdi. Bu had, her bir fabrikanın ikramiye tesisinden önceki beş senelik mahsulâtının ortalamasına göre belirlenecekti. Yani üretimin bir kısmı için %50 ikramiye söz konusu olacaktı. İkinci öneri ise, ülke içerisinde sarf edilen tüm yerli biralar için miri verginin %40'ının iadesiydi. Her iki görüşte de biraların imalinde alınan %15 oranındaki verginin devam etmesi öngörülmüştü. Söz konusu ikramiye deneme amaçlı olacak ve uygulanması iki seneden fazla sürmeyecekti. Bu tedbirin kabulü durumunda bira üretiminde bir artış gerçekleşmesi ve dolayısıyla kısa sürede vergi indiriminin telafi edilmesi beklenmekteydi⁷⁵. İkinci öneri iç gümrüklerde uygulanan %8 verginin kaldırılmasıydı. Hatta komisyon yerli biraların yurtdışına ithalatının da kolaylaştırılması gerektiği düşüncesindeydi ve bunun için de üçüncü öneri olarak yurt dışına ithal edilen biralardan alınan verginin yarısının iade edilmesini, gümrükte alınmakta olan %1 oranındaki verginin de ilga edilmesini teklif etmişti⁷⁶. İstişare komisyonu, Rüsumat Emaneti'nin de yeni gelişmekte olan bir sanayi kolunu teşvik etmek ve ithal mallarla rekabet edebilmesini sağlamak adına bu vergilerden vazgeçmesinin doğru olacağını belirtmekteydi⁷⁷.

Rüsumat Emaneti ve Maliye Nezareti ise süreci zaman içerisinde çözmek konusunda ısrarcıydı. Rüsumat Emaneti vergi oranlarının yerli bira sektörüne mani olacak derecede yüksek olmadığı kanısındaydı. Bütçede karşılığı olan bir verginin başka bir yerden karşılığı olmadan kaldırılmasının veya indirilmesinin mümkün olmadığını belirten emanet, hazırlanan yeni tarife ile yerli olarak üretilen tüm mallardan iç tüketim vergilerinin kaldırılmasının planlandığını hatırlatmıştı⁷⁸. Rüsumat Emaneti ve Maliye Nezareti'nin görüşlerinin ağırlık kazanması sonucu Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi İstişare Komisyonu'nun önerileri hayata geçmemiştir. Rüsumat Emaneti ve Maliye Nezareti'nin bahsetmiş olduğu tarife ancak 1902 senesinde güncellenmiştir. 17 Mart 1902 senesinde çıkarılan bir kanunla Osmanlı toprakları içerisinde uygulanan gümrük resmi "teçhizat-ı askeriye ianesi" adı altında %8'den %2'ye

⁷⁴BOA, ŞD 390-68, Lef 5-1.

⁷⁵BOA, ŞD 390-68, Lef 5-2.

⁷⁶BOA, ŞD 390-68, Lef 5-1.

⁷⁷BOA, ŞD 390-68, Lef 5-2.

⁷⁸BOA, ŞD 390-68, Lef 2.

indirildi⁷⁹. İane adı altında toplanan %2'lik bu vergi Ağustos 1909'da bütçe yasasıyla lağvedildi⁸⁰. Ayrıca 1905'de dolaylı yoldan yerli biralara dair bir iyileştirmeye daha gidildi. Bu da ithal ürünlerden alınan verginin %8'den %11'e çıkarılmasıydı. Osmanlı idaresi bu önlemin yerli bira üreticilerini teşvik için yeterli olduğu kanısındaydı⁸¹.

1902 ve 1905 tarihlerinde yapılan düzenlemeler Olympos Bira Fabrikası'nın üretimini ve yabancı biralarla rekabetini ciddi oranda arttırmıştır. Fabrikanın Mayıs 1898-Mayıs 1901 arasındaki 3 sene zarfında bira imalatı 1,5 milyon litreden fazla (1.624.300) idi⁸². 1904 senesinde Selanik Bira Fabrikası tarafından imal edilen Olympos biralarının üretimi senelik yaklaşık 600 bin kiloya çıkmıştır⁸³. Fabrika tüm düzenlemeler hayata geçtikten sonra r.1326 (1910-1911) senesinde üretimini iki milyon iki yüz bin kiloya yükselmişti. Bu üretim artışı, Olympos biralarının vaat ettiği kaliteyi yakalamasıyla birlikte yurtdışından bira ithalatının da fabrikanın kuruluş aşamasında hedeflendiği üzere azalmasına sebebiyet vermişti⁸⁴.

II. Abdülhamid Döneminden Balkan Savaşlarına: Olympos Bira Fabrikası ve Yönetimi

Kuruluş ve ithalat aşamasında yaşanan bunca soruna rağmen Olympos (Selanik) Bira Fabrikası, 1893 senesi sonunda, biri bira imaline diğeri buz imaline mahsus iki binadan müteşekkil olarak Beşçınar Bahçesi caddesinde faaliyete geçmişti⁸⁵. Olympos Bira Fabrikası, kentin en önemli kamusal alanlarından bir tanesi olan Beşçınar Millet Bahçesi ile aynı caddede idi⁸⁶. Üstelik fabrika, gazino, restoran, otel, pastane gibi tüm eğlence merkezlerinin bulunduğu Selanik liman ve rıhtımına da son derece yakın bir mesafede idi. Kuşkusuz bu konum fabrikaya imal ettiği biraları zahmetsizce sevk etme kabiliyeti sağlamaktaydı.

Fabrikanın kurulduğu ilk sene 100 kg biranın fiyatı vilayet idare meclisi tarafından 100 kuruş olarak belirlenmişti. Bu fiyat Olympos biralarının ithal biralarla rekabet şansını

⁷⁹*Düstur*, 1. Tertip, Cild. 7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1941, s.827; Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999, s.593.

⁸⁰Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.23.

⁸¹Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 6/4 (1975), s.445-446. İthal ürünler üzerindeki vergi II. Meşrutiyet akabinde %11'den %15'e çıkarılmıştı.

⁸²BOA, T.NFM 724-91, Lef 4.

⁸³BOA, ŞD 2072-23, Lef 1; BOA, DH. İD 70-28, Lef 3.

⁸⁴BOA, ŞD 2072-23, Lef 1; BOA, DH. İD 70-28, Lef 3.

⁸⁵Zira bira imali ancak buz fabrikasından bira fabrikasına toprağın altına yerleştirilen borular vasıtasıyla ulaştırılan soğuk sular vasıtasıyla mümkün olabilmekteydi. Bu durum da bira imali için bira fabrikalarının içerisinde bir buz fabrikası oluşturulmasını zorunlu kılmaktaydı. BOA, İ.RSM 20-22, Lef 1.

⁸⁶Selanik'in sahil şeridinde yer alan Beşçınar Millet (Memleket) Bahçesi içerisinde gazinoları olan bir çeşit mesire alanı görünümündeydi ve kentin kamusal yaşamında önemli bir konuma sahipti. Eğlence fonksiyonunun yanı sıra bahçe protesto ve mitinglerin de organize edildiği bir alandı. Neval Konuk Halaçoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı Kent Kültüründe Selanik'te Kamusal Mekânlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127/251 (2021), s. 294-295.

ortadan kaldıracak derecede pahalı olduğundan bir müddet sonra 80 kuruşa indirilmişti. Bu tarihte Bomonti Bira Fabrikası için belirlenen fiyat ise 100 kg için 71 kuruştı. Bu durum Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından dahi adaletsiz olarak nitelenmişti. Zira her iki fabrikanın ürünleri de kalite olarak birbirine eşdeğerdi. İtirazlar üzerine Olympos birasının fiyatı bir kez daha indirilerek Bomonti ile aynı fiyata çekilmişti⁸⁷. Fabrikanın bira fiyatlarında 1911 senesinde güncellemeye gidilmiştir. Selanik belediye meclisi tarafından oluşturulan heyet 1328 senesi için Olympos birasının Olympos bira fabrikası tarafından üretilen fıçı biraların 100 kilosu 130 kuruş, şişe biraların ise kilosu 2 kuruş olarak belirlenmişti⁸⁸. Şirket belediye tarafından belirlenen bira fiyatlarına itiraz edilmiş ve ithal biralarla rekabet edebilmek adına fiyatın 78,5-80 kuruş raddelerine indirilmesini talep etmişti⁸⁹. Nihayetinde konu Şura-yı Devlet'e intikal etmiş ve Olympos Bira Fabrikası üretimi biraların 100 kilosu için 78,5 kuruş fiyat belirlenmişti⁹⁰.

Olympos Bira Fabrikası tarafından üretilen biralar kısa süre içerisinde popülerite kazanmış ve birkaç yıl içerisinde Makedonya'da bira tüketimi üç katına çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz Olympos biralarının Bavyera standartlarındaki imalat yöntemi idi. Son model teknoloji ile donatılmış olan fabrikada biranın korunmasını sağlamak için buz imal eden dondurucular, hava akımı olmadan ve uygun ısıda düzenli fermantasyon ortamı yaratmak için yalıtılmış mahzenler bulunuyordu⁹¹. Olympos biraları Balkanların yanı sıra İstanbul ve İzmir gibi ülke içindeki önemli merkezlere ve yabancı ülkelere de satıyordu⁹². Fabrikanın kuruluşunda hedeflediği ithal biralarla aynı kalitede üretim yapma vaadini de kısa sürede yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1897 tarihli reklamda Olympos Bira Fabrikası'nın Münih kalitesinde ürettiği biraların altın, gümüş ve büyük şeref ödülü aldığı belirtilmekteydi⁹³. Gerçekten de Olympos biralarının kalitesi o kadar yüksekti ki Bomonti Bira Fabrikası gibi büyük bir bira imalathanesine sahip olan İstanbul şehri bile önemli ölçüde Olympos birası tüketiyordu⁹⁴. Hatta Olympos biralarının Avrupalı muadilleri ile kalite

⁸⁷BOA, ŞD 2072-23, Lef 5.

⁸⁸BOA, ŞD 2072-23, Lef 9.

⁸⁹BOA, ŞD 2072-23, Lef 5.

⁹⁰BOA, ŞD 2072-23, Lef 1; BOA, DH. İD 70-28, Lef 3.

⁹¹Anastassiadou, *age.*, s.179. Fabrikanın buharlı makineler için ihtiyaç duyduğu kömür Zonguldak'tan sağlanıyordu. Quataert, *agm.*, s.196.

⁹²BOA, BEO 2359-176908, Lef 4.

⁹³*Annuaire Orientaldu Commerce*, V.28, Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1908, s.1798; *Annuaire Orientaldu Commerce*, V.29, Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1909, s. 1801; *Annuaire Orientaldu Commerce*, V.32, Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1912, s. 1806. Gerçekten de Olympos biraları, Viyana ve Venedik Sergi-i Umumilerinde altın, gümüş ve iftihar madalyası kazanmıştı. Eren, *age.*, s. 76.

⁹⁴Eren, *age.*, s. 76.

açısından benzerliği nedeniyle İstanbul'daki kimi bayiler Olympos biralarına su ve bira hulasası katarak çoğaltıyor ve Viyana birası etiketiyle yüksek fiyatlara satıyordu⁹⁵.

Olympos Bira Fabrikası her ne kadar Osmanlı belgelerinde sürekli olarak Allatini Kardeşler Şirketi ile anılsa da fabrikanın Modiano-Fernandez Şirketi üzerine kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır⁹⁶. 1897 tarihli dergi reklamlarında da Olympos Bira Fabrikası'nın sahibi Modiano-Fernandez Şirketi olarak gösterilmektedir.⁹⁷ Dolayısıyla fabrikanın Selanik'in en önemli Yahudi ailelerinden ve tamamı birbirleriyle akrabalık yoluyla bağlı olan Modianolar, Allatiniler, Fernandezler ve Mizrahiler tarafından ortaklık suretiyle kurulduğunu düşünmek doğru olacaktır. Her ne kadar kimi kaynaklarda bu ailelerin Osmanlı vatandaşı oldukları ifade edilse de⁹⁸ Modiano, Allatini ve Fernandez ailelerinin tamamı İtalya tabiiyetindeydi⁹⁹. 1899 senesine muhtemelen Modiano-Fernandez Şirketi'nin üyeleri olan Mario Fernandez, Joseph Mizrahi,¹⁰⁰ Yakob Saul Modiano ve Levi Saul Modiano¹⁰¹ tarafından Olympos Bira Fabrikası'nın anonim şirkete dönüştürülerek yönetilebilmesi için Selanik vilayetine başvuruda bulunulmuştu¹⁰². Başvuruya göre Mario Fernandez, Joseph Mizrahi, Yako Saul Modiano ve Levi Saul Modiano tarafından kurulacak anonim şirketin geçerliliği 40 sene olacak ve “Buz ve Bira Şirket-i Osmaniyyesi” ismini alacaktı¹⁰³. Konu her ne kadar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne aktarılmış ve çeşitli raporlar hazırlanmışsa da fabrikanın anonim şirkete dönüştürülmesi konusunda hükümetten izin çıkmamıştır¹⁰⁴. Eldeki belgeler 1908 itibariyle Modiano ailesine ait şirketin fabrika yönetiminden resmi olarak ayrıldığı ve bu tarihten

⁹⁵BOA, DH. MKT 856-35; BOA, HR. TH 319-5.

⁹⁶T.NFM 724-91, Lef 1. Rumi 1320 (1904-1905) tarihli Selanik Vilayeti Salnamesi'nde de şirket Modiano-Fernandez Şirketi adına şirket direktörü Mario Fernandez adına kayıtlı olarak yer almaktaydı. *Selanik Vilayeti Salnamesi*, 10. Defa, Selanik, 1307, s.426.

⁹⁷*Annuaire Orientaldu Commerce*, V.14, Constantinople: 1896-97, s.989.

⁹⁸Eren, *age.*, s.72.

⁹⁹Modiano ailesi -ve muhtemelen Allatini ve Fernandezler-, 1830'larda önce Avusturya tabiiyetine ve 1860 senesinde İtalyan devletinin kurulmasından sonra ise İtalya tabiiyetine geçmişlerdi. Rozen, “The Great Salonica Fire of 1917”, s.87.

¹⁰⁰Joseph Mizrahi Selanik şehri ve Selanik Yahudi cemaatinin önemli bir figürüydü. Alliance'ın Selanik'teki ofisinin yerel komitesinin uzun yıllar (1920'ye kadar) başkanlığını yapan Mizrahi sanayici ve bankacılık alanlarında aktifti. Allatini ve Fernandez aileleriyle Olympos bira fabrikasının, Tores ailesiyle birlikte bir iplik fabrikasının ve Fernandez ve Tores aileleriyle bir çuval bezi fabrikasının ortak sahibiydi. 1910'da Baron de Hirsch Hastanesi'nin başkanı oldu. 1902'de ve yine 1911'de Yahudi Cemaati Yürütme Konseyi üyesiydi. 1911'de Talmud Torah'un yönetim kurulu üyesi olarak seçildi. Yirminci yüzyılın başlarında Joseph Mizrahi, tütün ticaretiyle uğraşan Selanik Ticaret Derneği'nin yöneticisiydi ve kişisel sermayesinin 10.000-15.000 sterlin olduğu tahmin ediliyordu. 1902'den 1914'e kadar Selanik Bankası'nın Yönetim Kurulu üyeliğini, 1922'den 1929'a kadar bankanın müdürlüğünü yaptı. 1914'te oluşturulan Selanik Sanayicileri Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve ikinci başkanı oldu.1914'ten 1919'a kadar Selanik Ticaret Odası üyesiydi. Rozen, “The Great Salonica Fire of 1917”, s. 82; Rozen, “Forth the Sake of My Brothers”, s. 197-198.

¹⁰¹Yakob ve Levi, meşhur banker Saul Modiano'nun oğullarıdır. İpek, *agt.*, s. 126.

¹⁰²BOA, T.NFM 724-91, Lef 2.

¹⁰³Kurulması planlanan anonim şirketin dâhili nizamnamesi taslağı için bkz. BOA, T.NFM 724-91, Lef 1.

¹⁰⁴BOA, T.NFM 724-91, Lef 2-5.

itibaren fabrikanın Mizrahi-Fernandez Şirketi'nin kontrolüne geçtiği görülmektedir¹⁰⁵. Şirket isimlerindeki değişime rağmen hem Allatini hem de Modiano ailelerinin fabrika yönetiminden tamamen ayrıldığını düşünmek yanlış olur. Zira bu ailelerin tamamı birbirleriyle evlilik bağı yoluyla iç içe geçmiş durumdaydı.

23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin yeniden ilanı tüm Osmanlı İmparatorluğu için olduğu gibi Olympos Bira Fabrikası için de bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim meşrutiyetin ilanı Selanik şehrinde bir dizi siyasi, toplumsal ve ekonomik dalgalanmaya yol açmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yaşanan görece özgürlük atmosferi ve güç boşluğu Selanik'te Yunan milliyetçiliğinin yayılması için uygun bir atmosfer oluşturmuştu. Yunan milliyetçilerinin Selanik şehrinde karşılarındaki en önemli rakip Yahudilerdi. Selanik'teki Rum halkın seviyesinin Yahudilerden düşük olduğu kanısında olan Yunan milliyetçileri kendi halklarını Yahudilerin üzerine çıkarmayı hedef edinmişlerdi¹⁰⁶. Üstelik 1908'de meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında Selanik şehrinde yaz aylarında yapılan bir dizi grev ve iş bırakma eylemi ticari hayatı sekteye uğratmıştı¹⁰⁷. Bu siyasi atmosferden Selanik Yahudi sermayesinin simge yatırımlarından Olympos Bira Fabrikası'nın etkilenmemesi düşünülemezdi. İlk olarak Selanik şehrinde Yunan milliyetçileri ile Yahudiler arasındaki gerilim fabrikanın satışlarına yansdı. Nitekim Rum gazino ve meyhanecileri aralarında anlaşarak birayı yüksek fiyata sattığı bahanesiyle Yahudi Allatini'nin Bira Fabrikası'ndan bira alımını kesmiş ve Sırbistan'dan bira getirmeye başlamıştı. Fakat bu defa da şehirdeki Yahudiler Sırbistan birası satan gazinolara gitmeyerek durumu protesto etmeye başlamıştı. Bunun üzerine gazinoculardan bazıları yeniden "Allatini birası" satmak istemişlerse de Rumlar tarafından tehdit ve tahkir edilmişlerdi¹⁰⁸. Rum-Yahudi gerginliği bir müddet sonra yatışsa da Olympos Bira Fabrikası bu sefer de Ağustos ayında grev dalgasıyla sarsıldı¹⁰⁹. Nitekim fabrika işçileri ücret artırımını talebiyle iş bırakmış¹¹⁰ ve hatta grev esnasında fabrikadan bira almaya teşebbüs

¹⁰⁵ *Annuaire Orientaldu Commerce*, V. 28, Constantinople: 1908, s.1798.

¹⁰⁶ Bu dönem Yunan milliyetçilerinin Selanik'i Yunanlaştırmaya çalıştığı ve bunun karşısında en büyük engel olarak gördükleri Yahudilere karşı ekonomik mücadeleyi aşan rekabet başlattıkları bir zamandı. Şehirdeki Rum gazeteleri Yahudiler aleyhinde makaleler kaleme alarak Rumların Yahudilere karşı ekonomik savaş ilan etmesi gerektiği düşüncesini yayıyordu. 1908 senesi şehirde Rumlarla Yahudiler arasında sayısız gerginlik, kavga ve mücadele gerçekleşmişti. Her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti iki cemaatin arasını bulmak istediye de başarılı olamamıştı. Rum-Yahudi gerginliği ve Rumların sistematik bir şekilde gerçekleştirdikleri Yahudi karşı eylemleri 1909 senesinde de devam etmişti. Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 222-226.

¹⁰⁷ Mazower, *age.*, s.294-295.

¹⁰⁸ BOA, TFR. I. SL 185-18430.

¹⁰⁹ Olympos Bira Fabrikası'nda çalışan işçiler farklı etnik kökenlere sahipti. Fabrikada Rumlar makinelerde çalışırken, maltçılar ve biracılar Bulgarlardan oluşuyordu. Şişeleme ise Yahudiler ve Bulgarlar tarafından yapılıyordu. Quataert, *agm.*, s. 200-201.

¹¹⁰ BOA, TFR. I.S L 194-19391.

edenleri de engellemiştir¹¹¹. Olympos Bira Fabrikası işçilerin eylemi birkaç gün sürmüş ve fabrika sahiplerinin işçi ücretlerine %30 zam yapmayı kabul etmesi üzerine grev sona erdirilmişti¹¹².

II. Meşrutiyet'in getirdiği siyasi ve ekonomik çalkantıları atlatan Olympos Bira Fabrikası sahipleri 1911 senesinde fabrikanın anonim şirkete dönüştürülmesi için yeniden teşebbüs başlatmıştır. Olympos Bira Fabrikası bu tarihte Mizrahi Fernandez Şirketi adına Lazar Mizrahi¹¹³ üzerine kayıtlı bulunuyordu. Nisan 1911'de Mizrahi-Fernandez Şirketi adına Joseph Mizrahi anonim bir şirket kurarak fabrikayı satın almak için Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvuruda bulundu. Mizrahi-Fernandez Şirketi, merkezi Selanik'te olmak, Selanik şehrinde bulunan bira ve buz fabrikasını satın alarak işletmek, bira ve buz imal edip satmak, sanayi ve zirai kuruluşlar kurmak, bunun için satın alma ve kiralamalar yapmak üzere 50 sene müddetle ve 61.600 Osmanlı lirası sermaye ile "Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi" unvanı altında bir şirket kurmak için izin talep ediyordu¹¹⁴. Mizrahi-Fernandez Şirketi'nin bu teklifi ve kuracakları şirketin dâhili nizamnamesi Mayıs ayında Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi tarafından gündeme alınmış ve dâhili nizamnamede birkaç tadilat yapılmak kaydıyla uygun bulunmuştu¹¹⁵. Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi'nin kuruluşu aynı ay içerisinde Meclis-i Vükela ve padişah V. Mehmed Reşad tarafından onaylandı¹¹⁶.

Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi dahili nizamnamesine göre Mizrahi Fernandez Şirketi, Selanikli tüccarlardan Joseph Mizrahi, Dino Fernandez¹¹⁷, Lazar Mizrahi başta olmak üzere hissedarlar tarafından bir anonim şirket kurulacaktı. Osmanlı tabiiyetinde olacak şirketin merkezi Selanik olacak, bununla birlikte ülke içerisinde ve dışarısında şubeler

¹¹¹ BOA, TFR. I.M 22-2117.

¹¹² BOA, TFR. I. SL 195-19410.

¹¹³ Lazar Mizrahi, Lazaro Allatini'nin kızı olan Myriam Allatini'nin oğludur. Lazar Mizrahi, 1894-1895 yıllarında Selanik Bankası'nın Kavala şubesinin başında bulunmuştur. İpek, *agt.*, s. 67.

¹¹⁴ BOA, ŞD 1233-12, Lef 3.

¹¹⁵ BOA, ŞD 1233-12, Lef 1; BOA, İ.MMS 140-4, Lef 1. Dâhili nizamnamenin Şura-yı Devlet tarafından düzenlenmeden önceki ilk hali için bkz. BOA, ŞD 1233-12, Lef 2.

¹¹⁶ BOA, İ. MMS 140-4, Lef 2, 5; BOA, BEO 3919-293853.

¹¹⁷ Dino Fernandez, İtalyan tebaası olan Fernandez ailesinin önemli figürlerinden bir tanesiydi. Dino, Lazaro Allatini'nin kızı Meryem Allatini'nin torunu, Lazaro Mizrahi'nin yeğenydi. Dino Fernandez, Selanik Sanayicileri Derneği'ni kurmuş (15 Ocak 1914) ve 1915'te başkan yardımcısı olarak görev yapmıştı. 1924 yılında Dino Fernandez Co., Makedonya İmalatçılar Derneği'nin bir üyesiydi. Temmuz 1927'de Olympus Naoussa bira fabrikası, FixCo. tarafından Atina'dan yaklaşık 45.000 sterline satın alındı. Selanik'teki İtalyan konsolosluğunun 1942 tarihli bir raporuna göre Fernandez, ortaklaşa sahip oldukları fabrikalarının değeri (1939'da) 32 milyon drahmi olan üç Yahudiden biriydi. O ve ailesi, Selanik'ten İtalyan vatandaşlığına sahip bir grup Yahudi ile birlikte, 15 Eylül 1943'te Garda Gölü'ndeki Meina Otel'de Naziler tarafından öldürüldü. Rozen, "Forthe Sake of My Brothers", s.209-210.

açabilecekti. Taraflardan biri fesih veya uzatma talep etmedikçe şirketin faaliyet süresi 50 sene olacaktı. Şirket, Olympos Birahanesi'ni satın alarak genişletme, işletme, bira, buz imal edip satma, fabrikanın işletilmesine yönelik tüm sanayi ve ticari işleri yürütme yetkisine sahip olacaktı. Selanik'te Mezbahalar caddesinde bulunan ve Mizrahi Fernandez Şirketi adına Lazar Mizrahi adına kayıtlı olan Olympos Bira Fabrikasında içerisindeki makinelerle birlikte yeni kurulacak şirkete devredecekti. Şirketin sermayesi 1 milyon 400 bin frank/61.600 lira olacak ve her biri 100 frank/400 lira 40 kuruş kıymetinde 14 bin hisseye bölünecekti. Şirket genel kurulu zamanla senet ihracı yoluyla sermayesini 3 milyon franka kadar çıkarma hakkına sahip olacak, bundan fazlası için Osmanlı hükümetinden izin almak zorunda kalacaktı. Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi'nin işletme politikası genel kurul tarafından seçilen ve 5 ila 12 arasında üyeden ulaşacak bir idare meclisi tarafından belirlenecekti. İlk üç sene için teşkil edilecek idare heyeti Joseph Mizahi, Dino Fernandez, Otokan (?)Ferid, Saul Amar¹¹⁸ve Halid Efendi'den oluşacaktı¹¹⁹.

Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi kuruluşunun hemen akabinde Mart 1912'de Selanik Vardar kapısı haricinde sahip oldukları bira fabrikasının önündeki denizi doldurarak fabrikayı genişletmek için hükümete başvurdu¹²⁰. Talep, Haziran ayında vilayet idare meclisinde görüşülmüş ve meclis Bira Fabrikası, Mezbaha ile Beşçınar arasındaki mevki dâhilinde olan mahallin doldurulmasında bir sakınca olmadığını bildirmişti¹²¹. Liman ve belediye başkanlıkları da söz konusu arazinin doldurulmasında bir sakınca görmüyordu¹²². Bununla birlikte Maliye Nezareti'nin mevcut bürokratik süreçle ilgili çekinceleri vardı. Nezaret, II. Abdülhamid döneminde gerek Yalılar gerekse Vardar Kapısı haricinde denizden doldurulan bölgeler için sırasıyla Hazine, Emlak-ı Seniyye ve Emlak-ı Müdevvare idareleri tarafından "hukuk-ı imlaiye" adıyla bir vergi alınmakta olduğunu hatırlatarak bu verginin "ne gibi bir hak ve karara dayandığının meçhul olduğunu" vurgulamıştı¹²³. Yapılan incelemelerde bu uygulamanın II. Abdülhamid döneminde Beyaz Kule civarındaki bataklık arazinin

¹¹⁸Allatini ve Modianolar gibi Livorno kökenli olduğu düşünülen Amar ailesi Selanik'in önde gelen Yahudi ailelerinden biriydi. İpek, agt., s.146.Saul Abraham Amar (1881-1943), Selanik'te ve Paris'te birer bankanın sahibiydi.1911'de Amar, Yahudi Cemaati'nin İcra Komitesinde ve cemaatin varlıklarını yöneten Denetim Komitesinde görev yaptı. 1913-14'te Selanik'teki Fransız Konsolosluğu'nda fahri tercüman olarak görev yaptı ve burada muhtemelen Fransız vatandaşlığı aldı. 1919'da Selanik Ticaret Odası İcra Kurulu üyesi ve İcra Kurulu Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı. 1922'de Fransa'ya taşındı ve 1943'te Almanlar tarafından öldürüldü. Rozen, "Forthe Sake of My Brothers", s.198-199.

¹¹⁹ BOA, İ.MMS 140-4, Lef 3; BOA, A.DVN. MKL 52-7, Lef 1. Şirket sermayesinin yaklaşık %75'ini Selanik Bankası'nda tutmaktaydı. İpek, agt., s. 87.

¹²⁰ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 5.

¹²¹ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 7.

¹²² BOA, ML. EEM 947-7, Lef 8.

¹²³ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 9.

kurularak doldurulması vesile ile hazineye ek gelir sağlamak amacıyla uygulanmaya başlandığı, sonrasında ise işlemin kolaylığı dolayısıyla halkın ve memurların “işine geldiği” için bu zamana kadar devam ettirildiği anlaşılmıştır. Normal şartlar altında denizden arazi doldurmak padişah iradesine tabi olduğundan söz konusu uygulama arazi kanunnamesine de aykırı idi¹²⁴. Maliye Nezareti Hukuk Müşavirliği de Beyaz Kule imtiyazı dâhilinde olan alanlarda söz konusu vergi ve usule devam edilebileceğini belirtirken, imtiyaz kapsamı dışındaki alanlarda hukuki mevzuata göre hareket etmek gerekliliği vurgulamıştı¹²⁵. Bu şartlar altında Olympos Birahanesi Osmanlı Anonim Şirketi’nin doldurmak istediği alan imtiyaz kapsamında bulunmadığından şirketin talebinin hayata geçirilebilmesi için padişah iradesi çıkarılmasının zorunluluğu bildirilmişti¹²⁶. Bununla birlikte süreç padişahın irade çıkarması aşamasına gelmeden Balkan Savaşları patlak vermiş ve 9 Kasım 1912’de Selanik’in Yunanistan yönetimine geçmesi bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Sonuç

Selanik şehrinde 19. yüzyılda modern anlamda kurulan ilk sanayi yatırımlarından biri olan Olympos Bira Fabrikası’nın kuruluş ve gelişim öyküsü, hem genelde Osmanlı İmparatorluğu’nun hem de özelde Selanik şehrinin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Şehrin önemli Yahudi tüccar aileleri tarafından kurulan Olympos Bira Fabrikası, Selanik şehrindeki Yahudi ticaret ağını ve işleyişini gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir. Selanik’te Yahudi sermayesinin simge yatırımlarından bir tanesi olan Olympos Bira Fabrikası büyük Yahudi ailelerinin evlilik yoluyla birbirleriyle aralarında kurdukları ailevi-ticari bağların ve bu yolla Selanik şehrinin sanayi sektörünü tekellerine almalarının güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Her ne kadar kâğıt üzerinde şirket önce Allatini ve Modiano ailelerinden tarafından kurulmuş ve zaman içerisinde Fernandez ve Mizrahi ailelerinin kontrolüne geçmiş olarak görünüyorsa da bu aileler ve dolayısıyla fabrikayı tarihsel süreçte işletenlerin tamamı birbirleri ile evlilik bağı ile yakın akrabalık ilişkileri ile bağlıdır. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde fabrika kâğıt üzerinden el değiştirmiş görünse de aslında süreç boyunca şehrin büyük Yahudi ailelerinin işbirliği ve konsensüsü ile yönetilmiştir. Bu durumu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı alanlarda uzmanlaşmış olan Yahudi tüccar ailelerinin ortak ve birbirini tamamlayacak şekilde işbirliği halinde çalışması ve Selanik’te adeta tekel yaratmaları süreci ile paralellik göstermektedir. Bunun yanı sıra Olympos Bira Fabrikası’nın kuruluşunda Allatini ailesinin

¹²⁴ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 1, 10.

¹²⁵ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 13.

¹²⁶ BOA, ML. EEM 947-7, Lef 15-17.

rolü, Selanik'te sanayi yatırımlarının nasıl bir mantıktan hareketle hayata geçirildiği konusunda da fikir vermektedir. Allatinilerin sanayi sektörüne önce un, sonra bira fabrikası ile atılmaları kuşkusuz tesadüf değildir. Allatiniler sanayi sektörüne atılmadan önce esas olarak buğday ve arpa ticareti ve bankerlik (daha sonra bankacılık) ile uğraşıyordu. Dolayısıyla aile söz konusu sanayi yatırımlarını yapmak için gerekli sermayeyi kendi bankalarından rahatlıkla karşılayabiliyordu. Bira fabrikasının ana hammaddesi olan buğday-arpa ticareti ise zaten Allatinilerin elindeydi. Böylece bira sektörüne yatırım yaparak Allatiniler hem Avrupa biralarıyla rekabet edecek kalitede bira üreterek kar elde edecekler üstelik hâlihazırda ticaretini yaptıkları buğday ve arpanın fiyatını da yükseltmiş olacaktı. Dolayısıyla Selanik'te bir bira fabrikasının tesisi Allatiniler açısından bir taşla iki kuş vurmak anlamına gelmiştir. Selanik'teki birçok fabrikanın benzer bir hikâyesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda Olympos Bira Fabrikası örneği Yahudi tüccar ailelerinin şehrin sanayi yatırımlarını nasıl domine ettikleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Olympos Bira Fabrikası'nın hikâyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi yatırımlarına bakış açısını da yansıtmaktadır. Osmanlı devlet mekanizması açısından fabrikanın en büyük önemi ithal ürünlere muadil olma potansiyeli ve böylece ekonomik darboğaz döneminde yurtdışına döviz çıkışının engellemesi ihtimaliydi. Hatta bu amaca yönelik fabrika sahiplerinin isteklerine cevap verecek kadar hızlı olmasa da Osmanlı devleti Olympos biralarının yabancı biralarla rekabet edebilmesi için gerekli düzenlemeler de yapmıştı. Böylece orta vadede gerçekten de Selanik'te yerli bira (yani Olympos Bira Fabrikası) üretimi artmış ve Avusturya ve Bavyera biraları ile rekabet edebilir kalitede bira üretilebilmiştir. Dolayısıyla Olympos Bira Fabrikası nihai kertede hem devlet hem de fabrika sahipleri açısından amacına ulaşan karlı bir sanayi yatırımı olmuştur.

Olympos Bira Fabrikası'nın kuruluş hikayesi dönemin siyasi atmosferi konusunda da önemli ipuçları vermektedir. Fabrikanın kuruluşu sürecinde en dikkat çekici olay kuşkusuz dönemin padişahı II. Abdülhamid'in bir bira fabrikası kurulması için Şeyhülislam'dan fikir sorulması konusundaki ısrarı olmuştur. Şeyhülislam Mehmed Celaleddin Efendi'nin bira fabrikası kurulmasının dinen caiz olmadığına dair fetvası üzerine uzun süre fabrikanın kuruluşuna ayak direyen padişah nihayetinde durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu durum Tanzimat reformlarının ve bu reformların getirdiğin seküler anlayışının devlet katında ne denli benimsendiğini ve İslamcılık siyaseti izlemekte olan II. Abdülhamid'in dahi hukuku dini kaidelerin önüne tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda II. Mahmut'tan sonra belki de en muktedir padişah olan II.

Abdülhamid'in dahi öne sürdüğü dini hassasiyetlere ve Şeyhülislam'ın olumsuz fetvasına rağmen Olympos Bira Fabrikası'nın tüm hukuki prosedürlere uygun bir şekilde kurulum izni aldığı için faaliyetlerine devam etmesi Tanzimat reformları sonrası Padişahın sınırlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu süreçte kuşkusuz bir diğer dikkat çekici nokta II. Abdülhamid'in aynı dini hassasiyetleri Selanik'le eşzamanlı olarak tesis edilen Bomonti Bira Fabrikası'nın kuruluşu sürecinde dile getirmemiş olması ve aynı şekilde fabrikaların kuruluşu sonrası Bomontilerin bira fabrikasına dair sürecin Allatinilere göre son derece hızlı ve sorunsuz işlemedir. II. Abdülhamid'in son derece kritik ve dünyada siyasi dengelerin dönüştüğü bir dönemde tahta çıktığı göz önünde bulundurulduğunda imparatorluğun bekası için Almanya ile siyasi ittifaka büyük önem veren padişahın Olympos ve Bomonti bira fabrikaları söz konusu olduğunda izlediği farklı politika hem siyasetin sanayi politikasına etkisini hem de siyasetin kimi durumlarda dini hassasiyetlerinin önüne geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Divan-ı Hümayun Mektubi Kalemi (*A.DVN. MKL*)

Babıâli Evrak Odası (*BEO*)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (*DH. İD*)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (*DH. MKT*)

Hariciye Nezareti Tahriratı (*HR. TH*)

İrade Meclis-i Mahsus (*İ. MMS*)

İrade Rusumat Evrakı (*İ. RSM*)

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (*ML. EEM*)

Şura-yı Devlet Evrakı (*ŞD*)

Ticaret ve Nafia Nezareti Heyet-i Fenniye (T. HFN)

Ticaret ve Nafia Nezareti Turuk ve Meabir (T. NFM)

Ticaret ve Nafia Nezareti Sanayi İdaresi (T. SNI)

Rumeli Müfettişliği Mütferrik Evrakı (TFR.I..M)

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR. I. SL)

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (YA. HUS)

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB)

2. Süreli Yayınlar

Annuaire Orientaldu Commerce, V.28, Constantinople: The Annuaire Oriental&Printing Company Limited,1908.

Annuaire Orientaldu Commerce, V.29, Constantinople: The Annuaire Oriental& Printing Company Limited,1909.

Annuaire Orientaldu Commerce, V.32, Constantinople: The Annuaire Oriental& Printing Company Limited,1912.

Selanik Vilayeti Salnamesi, 10. Defa, Selanik, 1307.

Selanik Vilayeti Salnamesi, 20. Defa, Selanik, 1325.

3. Kitap ve Makaleler

AKÇURA, Gökhan, *Ivir Zivir Tarihi III*, İstanbul: Om Yayınevi, 2002.

AKINCI, Turan, *Osmanlı'da Selanik (1869-1924)*, İstanbul: Belge Yayınları, 2017.

ANASRASSİADOU, Meropi, *Selanik (1830-1912)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

AYOUN, Richard, "Allatini Famiy", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.I, Leiden: Brill, 2010.

_____, "Allatini, Moise", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.I, Leiden: Brill, 2010.

- BOSTAN, İdris, “II. Abdülhamid’in Selanik Sürgünü ve Alatini Köşkü”, *Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa*, İstanbul: Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018.
- Düstur*, 1. Tertip, Cild. 7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1941.
- ERBAHAR, Aksel, “Fernandez, Isaac”, *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, V.II, Leiden: Brill, 2010.
- ERCAN, Hakan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018.
- ERDİNÇLİ, İhsan, *Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı’da Birahaneler ve Birahaneçilik: (İstanbul ve İzmir Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2012.
- EREN, Ercan, *Geçmişten Günümüze Anadolu’da Bira*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2005.
- GOUNARİS, Basil C., “Selanik”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- HALAÇOĞLU, Neval Konuk, “19. Yüzyıl Osmanlı Kent Kültüründe Selanik’te Kamusal Mekânlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127/251 (2021).
- HEKİMOĞLU, E., *The Immortal Allatini: Ancestors and Relatives of Noemie Allatini-Bloch (1860-1928)*, Thessaloniki: Jewish Museum of Thessaloniki, 2012.
- İPEK, Nurdan, *Selanik ve İstanbul’da Seçkin Yahudi Bankerler (1850–1908)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2011.
- KARAMAN, Mehmet Ali, “XIX. Yüzyılda Selanikte Musevi Bir Aile: Alatiniler”, *History Studies*, 9/5 (2017).

- KURT, Burcu, “Buz Temininde Sanayileşme ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kurulan Buz Fabrikaları”, *OTAM*, 30 (2011).
- MAZOWER, Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- MOLHO, Reno, “Le Cercle de Salonique (1873-1958) Club des Saloniciens”, *Salonica and Istanbul*, ed. Rena Molho, İstanbul: The Isis Press, 2010.
- _____, *Selanik Yahudileri (1856-1919)*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2015.
- QUATAERT, Donald, “Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar”, *Selanik (1850-1918)*, ed. Gilles Veinstein, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- ROZEN, Minna, “Forthe Sake of My Brothers: The Great Fire of Salonika (1917) and the Mobilisation of Diaspora Jewry on Behalf of the Victims”, *ΑρχείωνΑνάλεκτα: Περιοδικήέκδοσησημελέτης και έρευνας αρχείων(δεύτερη περίοδος)*, 2(Θεσσαλονίκη 2017).
- _____, “Money, Power, Politics, andthe Great Salonika Fire of 1917”, *Jewish Social Studies*, 22/2 (2017).
- SANDALCI, Mert (der.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar*, İstanbul: Efes Pazarlama ve Dağıtım Ticaret A.Ş., 2009.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavâidi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1999.
- SHAW, Stanford J., “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 6/4 (1975).
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

EKLER

EK 1. Selanik Rıhtıma Açılan Özgürlük Meydanı'nda Grand Hotel (solda) Olympos Hotel (sağda) ve Birahane/Kafeleri (Kaynak: Mert Sandalcı (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar*, İstanbul: Efes Pazarlama ve Dağıtım Ticaret A.Ş., 2009, s. 17)

EK 2. Kristal Birahanesi Önünde Siyasi Konuşma Yapanları Dinleyen Topluluk (Kaynak: Mert Sandalcı (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar*, İstanbul: Efes Pazarlama ve Dağıtım Ticaret A.Ş., 2009, s. 18.)

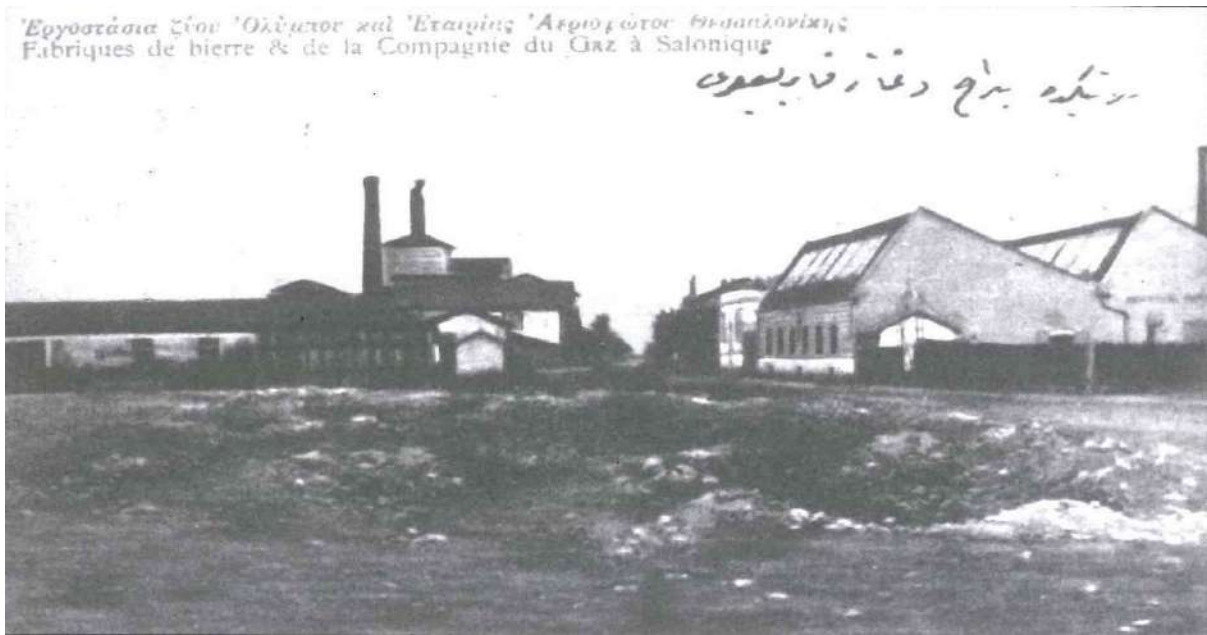
EK 3. Osmanlı Son Döneminde Balkanlar'da Bira İçen Bir Topluluk (BOA, YB 21-113/5)

EK 4. Osmanlı Son Döneminde Balkanlar'da Bira İçen Bir Topluluk (BOA, YB 21-113/6)

EK 6. Selanik Şehir Haritası ve Olympos Bira Fabrikası (BOA, HRT. h 204)

EK 7. Olympos Bira Fabrikası (Kaynak: Gilles Veinstein (Ed.), *Selanik (1850-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 201)

EK 8. Olympos Bira Fabrikası İlanı (Kaynak: *Annuaire Oriental du Commerce*, V. 14, Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1896-97, s. 1556)

EK 9. Olympos Bira Fabrikası'na Ait Bira Şişeleri (Kaynak: Mert Sandalcı (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Biraya Dair Objeler, Belgeler, Fotoğraflar*, İstanbul: Efes Pazarlama ve Dağıtım Ticaret A.Ş., 2009, s. 122-123)

XI. BÖLÜM

MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI HÜKÜMETLERİNİN BALKAN KİLİSELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Giriş

Farklı din, ırk ve kültürlerden toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, sonraları “millet sistemi” olarak tanımlanan bir idari yapılanmaya sahipti. Bu sistemle devlet; Ermeni, Rum ve Yahudi milletlerini ayrı “millet”ler olarak tanıyarak, bu milletlerin temsilcileri aracılığıyla gayrimüslimlerin dini ve siyasi idaresini yürütmüştü. 19. yüzyıldaki batılılaşmaya yönelik reformlarla bu sistemde kimi değişiklikler yapılmakla birlikte idarenin mantığında büyük bir dönüşüm yaşanmamıştı. Ermeni ve Rumlar haricindeki Hristiyan topluluklar, yaşadıkları bölgeler veya inançlarındaki benzerlikler dikkate alınarak Ermeni ve Rum milletlerinden birine bağlı cemaatler/topluluklar olarak kabul edilmekteydiler.

Ağırlıklı olarak Ortodoks inanca sahip olan Balkan Hristiyanları, büyük oranda Rum milletine tâbiydiler. Millet sistemi içerisinde Rum milletinden bahsedilirken, ülkedeki tüm Ortodokslar kastedilmekteydi. “Rum” tabiri yalnızca bir etnik kimliği değil, Rum Patrikhanesi’ne bağlı Ortodoksların tümünü tanımlamaktaydı. Bulgarlar, Sırlar, Slavlar, Romenler, Ulahlar, (Ortodoks olan) Arnavut, Arap ve Gürcüler ve hatta - Milli Mücadele döneminde ayrı bir patriklik tesis edecek olan – “Karamanlılar” olarak bilinen Anadolu Ortodoksları (veya Türk Ortodoksları), “Rum” tanımının içindeydiler ve idarî olarak onlar da patrikhaneye bağlıydılar. Bir anlamda “Rum” demek aslında “Ortodoks” demektir. Dolayısıyla Rum Patriği, Osmanlı ülkesindeki tüm Ortodoksların dini ve siyasi en yüksek otorite merkezidir. Rum Patriği’nin tüm Ortodoks tebaa üzerindeki otoritesi, süreç içinde etnik anlamda Rumlar’ın diğer Ortodoks gruplar üzerinde ağır bir kültürel hegemonya kurmalarına neden olacaktı. Dini hayattan eğitime kadar her alanda bu durum geçerliydi.

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.
ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Bu durum Tanzimat süreciyle birlikte değişmeye başlamıştı. Özellikle Islahat Fermanı sonrası çıkarılan Millet Nizamnameleri ile gayrimüslim milletlerin idarelerinde siviller de söz sahibi olmaya başlamıştı. Bu durum idarede sekülerleşmeyle birlikte klasik dönem uygulamalarının tamamen değişmesi anlamına geliyordu. Ayrıca artık toplum içerisinde etnik ayrımlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Farklı Hristiyan unsurlar öncelikle bağlı oldukları Rum ve Ermeni patrikhanelerinden ayrılarak kendi kiliselerini kurmaya başlamışlardı. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlayan milletlerin bağımsızlık çabalarındaki ilk adımdı. Aslında Osmanlı Devleti, Tanzimat reformları ve nizamnamelerle ayrılıkçı hareketleri engellemeye çalışmakla birlikte süreç tamamen ters yönde ilerlemişti. 1862 yayımlanan Rum Milleti Nizamnamesi ile Rum Patrikhanesi de aynı dönüşüme uğramıştı. Ancak Ermeni Patrikhanesi'ne nazaran Rum Patrikhanesi kendini daha çok korumuş, patrikhanelerde sivil, ruhani ve karma olmak üzere meclisler kurulurken Rum Patrikhanesi'nde sivil meclis kurulmamıştı. Din adamları otoritelerini koruyabilmek adına direnmişlerdi. Bununla birlikte karma meclisin kurulması ve patriğin tek otorite olmaktan çıkması din adamları için otorite kaybıydı. Rum Patrikhanesi, nizamname ile birlikte az da olsa güç kaybına uğrayıp farklı bir statüye girerken, süreç içerisinde Rum olmayan kendisine bağlı Ortodoks tebaayı da yitirecekti¹.

Nizamname ile birlikte "Rum milleti" tabiri, millet sistemi içerisinde tüm Ortodoks tebaayı ifade eden anlamını yitirmiş ve artık sadece etnik olarak Rumlar için kullanılmaya başlanmıştı. 1830'larda Sırp Kilisesi'nin özerkliğini tanımak zorunda kalmış olan patrikhane, bundan daha ağır bir darbeyi Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası 1833'te kurulan özerk Yunan Kilisesi (Atina Kilisesi) ile almıştı². Merkezi başkent Atina'da bulunan ve Atina Kilisesi olarak bilinen bu kiliseyi, patrikhane 1850'lere kadar tanımayacak fakat Yunan Kilisesi kendi otoritesini giderek artıracaktı. Yunanistan devlet görevlilerinin üzerinde sıkı bir denetim yetkisine sahip olduğu Atina Kilisesi, Yunanistan'ın politikaları ve Yunan milliyetçiliğinin en temel aracı olacaktı. Yunanistan'da gerek Kral gerekse de hükümetler her zaman Atina Kilisesi'ni kendi kontrollerinde tuttukları bir yapı olarak görmüşlerdi³. Buna bağlı olarak da Yunanistan, patrikhanenin doğru bulmadığı uygulamalarına, Atina Kilisesi'nin karşı

¹Bu süreçle ilgili olarak bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -*, İstanbul 2018, s. 108-118. Bu çalışmada aktarılan bilgiler bu eserimizde yer alan bilgilerden derlenmiştir. Konun detayları hakkında bu çalışmaya bakılabilir.

² Münir Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Ankara 2005, s. 72-74.

³ Aşkın Koyuncu, "Yunanistan'da Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı, Cilt: 1 – Tarih*, (Derleyenler: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), Ankara 2006, s. 505.; Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları – 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (İngilizceden Çeviren: Devrim Evci), İstanbul 2011, s. 167-168.; Münir Yıldırım, *age.*, s. 74-86.

faaliyetleriyle cevap vermekteydi. Nizamname sonrası patrikhanenin en büyük cemaat ve otorite kaybı ise, 1870’de Bulgar Eksarhlığı’nın kurulması⁴ ile olacaktı. Diğer birçok Ortodoks grupta görüldüğü gibi Bulgarların Osmanlı Devleti’nden ayrılma sürecinde de ilk adım patrikhanenin kendileri üzerindeki otoritesine karşı atılmıştı. Patrikhaneden ayrılarak oluşturulan bağımsız Bulgar kilisesinin otoritesinin uzandığı sınırlar, ilerleyen yıllarda ilân edilecek olan özerk ve sonra da bağımsız Bulgaristan’ın sınırlarını oluşturmaktaydı. Eksarhlığın tanınmasıyla başlayan süreç Bulgar bağımsızlığına giden yolda önemli bir aşamayı⁵.

Bulgarlardan sonra 1865 yılında Romen Ortodoks Kilisesi’nin patrikhaneden ayrılması ve patrikhanenin 1885’te bu kiliseyi de tanınmak zorunda kalması, patrikhaneyi önemli bir otorite kaybına uğratan diğer bir gelişmeydi. Böylece zaten nizamnamenin Rum milleti içinde tanımlamadığı diğer Ortodokslar büyük oranda patrikhanenin otoritesinden sıyrılmış oluyorlardı. Rumları daha sıkı bir “Osmanlı” kimliği içinde tutmayı hedefleyen bu süreç ve genel manasıyla tüm Tanzimat reformları, bu hedefine ulaşamayacak, aksine diğer gayrimüslim milletlerin çoğunda olduğu gibi Rumlarda da daha milliyetçi ve Osmanlı kimliğinden uzaklaşan bir zihniyetin etkin hale gelmesinin yolunu açmıştı⁶.

1876 yılında Kanun-i Esasi’yi ilân ederek saltanat dönemine başlayan II. Abdülhamit, 1877-1878 Savaşı sonrası meclisi kapatıp anayasayı askıya alırken iktidarı da doğrudan kendi ellerine almıştı. Gayrimüslimlerin idareleri de doğrudan Sultan’ın politikaları ile belirlenmeye çalışılmış fakat bu durum da birçok sorunu beraberinde getirmişti. II. Abdülhamit’in gayrimüslim milletlerin idarelerinde temel politikası, patrikliklere ve hahambaşılığa kendisine yakın hissettiği kişileri getirmeye çalışmak ve doğrudan onlarla irtibatta olarak idarenin devamını sağlamaktı. Nizamnamelerle oluşan yapıyı doğru bulmayan hatta bunların yasallığının dahi şüpheli olduğunu düşünen Sultan, patrikhanelerde oluşan meclislerin de kaldırılması gerektiği görüşündeydi. Nizamname ile tamamen hukukilik kazanmış olan bu yapıya müdahalede bulunmak Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ile hükümet arasında sık sık problemler yaşanmasına neden olacaktı. Bunu aşmak isteyen Sultan, patrikliklere kendisiyle

⁴Ramazan Erhan Güllü, “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Balkan Studies II – History & Literature*, (Published by Cyril and Methodius University), Macedonia–Skopje 2011, s. 120-134. Bulgar Eksarhlığı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 1998.*

⁵Christ Anastasoff, “Bulgaria’s National Struggles”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.: 232, A Challenge to Peacemakers, March 1944, pp. 101-106.

⁶Foti Benlisoy–Stefo Benlisoy, “Millet-i Rum’dan Helen Ulusuna (1856-1922)”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 1, (Ed: Tanıl Bora – Murat Gültekingil), İstanbul 2001, s. 367-376.

benzer görüşlere sahip ruhanilerin seçilebilmesi için uğraşacak, bu tür din adamlarını sürekli destekleyecekti. Ancak patrikler için nizamnameyi uygulamak hem siyasi hem dini bir vazife olduğundan, meclislerin faaliyetleri konusunda Sultan’la benzer görüşleri savunuyor olsalar dahi patrikliklerle Sultan arasında meseleyle ilgili anlaşmazlıklar sürekli yaşanacaktı⁷.

Meşrutiyet’in İlânı ve Gayrimüslim Kurumları

II. Abdülhamit’in iktidarının son yılları ve Meşrutiyet’in yeniden ilânına giden süreç patrikhane açısından, Meşrutiyet’e karşı direnme ile geçmişti. “Eşitlik” ve “özgürlük” söylemleri ile sürdürülen Meşrutiyet mücadelesinin başarıya ulaşması halinde dinî ayrıcalıkların geri planda kaldığı yeni bir idare kurulacağına farkında olan patrikhane, bu durumun hem Ortodoks tebaa üzerinde hem de hükümet karşısında kendisine otorite kaybettireceğini görebiliyordu. Yunanistan hükümeti de temel olarak, Jön Türkler Meşrutiyet mücadelesini başarıyla tamamlayıp devleti yeniden güçlendirebilirlerse “Megali İdea”nın mevcut duruma nazaran daha fazla zarar göreceğini düşünüyordu. Bu yüzden de hem Yunanistan hükümeti hem de patrikhane, Meşrutiyet mücadelesine Rumların aktif olarak katılımına engel olmaya çalışmışlar, İttihatçıların Selanik ve Makedonya’daki Rum komiteleriyle işbirliği kurmaya yönelik çabalarına karşı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Rumlar ve Rum komiteleri arasında İttihatçılara ve muhalefete kısmen destek veren gruplar bulunsa da Meşrutiyet’e giden süreçte – Ermenilerde olduğu gibi – geniş kapsamlı bir İttihatçı-Rum iş birliği kurulması mümkün olamamıştı⁸.

1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ve Meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesi sonrası, ülke genelinde birçok alanda olduğu gibi gayrimüslim kurumlarının idaresinde de II. Abdülhamit dönemi idarecileri büyük oranda görevden uzaklaştırılmışlardı. Ancak Rum Patrikhanesi bu durumun dışındaydı. Meşrutiyet ilân edildiği sırada Rum Patrikliği’nde III. Yovakim patriklik vazifesindeydi. Bu, III. Yovakim’in ikinci patriklik dönemi idi. Daha önce, 1884 yılında patriklikten istifa etmiş, arada görev yapan farklı patriklerin ardından 1901 yılında yeniden Rum Patrikliği’ne seçilmişti. Patrikhanede nizamname sonrası oluşan yapıya muhalefeti dolayısıyla II. Abdülhamit’le yakın ilişkileri bulunmakla birlikte Yovakim, daha önceki istifasından da anlaşılacağı üzere Sultan’ın çok güvendiği ruhanilerden değildi. Aynı durum Meşrutiyet dönemi idarecileri için de geçerliydi.

⁷ II. Abdülhamit’in gayrimüslimlerle ilgili siyaseti ve döneminde yaşananlar hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi ...*, s. 188-218.

⁸ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar: 1908-1914*, İstanbul 2012, s. 43-48.

Ancak patrikhanenin o anki durumu da dikkate alınarak hem hükümet hem de Rumlar Meşrutiyet sonrası III. Yovakim'in patrikliğinin devamını uygun görmüşlerdi⁹.

Ermeni Patrikhanesi ve Yahudi Hahambaşılığı'nda ise durum ülkedeki genel tavra uygun şekilde ilerlemişti. II. Abdülhamit döneminin meşhur Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi sonrası Ermeni ahali içinden kimi grupların da kendisine karşı yoğun tepkileri neticesinde, Ekim ayı içerisinde istifa ederek patriklik görevinden ayrılmıştı¹⁰. Yerine, II. Abdülhamit döneminde patriklikten istifa ettirilerek Kudüs'e sürgün edilen ve Meşrutiyet'in yeniden ilânı sonrası tekrar İstanbul'a dönmüş olan Mateos İzmirliyan ikinci kez patrikliğe seçilmişti¹¹.

Askerlik ve Eğitimle İlgili Kararlar

Meşrutiyet'le birlikte devlet gayrimüslim unsurlarla ilişkilerini “birlik” çerçevesinde düzenleme çabasına girmişti. 1909 yılında, Meşrutiyet yönetiminin ve “Osmanlılık” bilincinin kuvvetlendirmesine yönelik çalışmalar içinde, gayrimüslimlerin askerlikten muaf olmaları usulüne tamamen son verilerek, bedel-i askerî vergisi kaldırılmıştı. Önceki yıllardan borcu olan gayrimüslimler borçlarına ödeyecek olmakla birlikte bu tarihten itibaren gayrimüslimler bedel-i askerî vergisini ödemeyecekler ve muvazzaf askerlik vazifesiyle mükellef olacaklardı. Aynı durum yine önceki yıllarda askerlik vazifesinden muaf olan Dersaâdet ve bilâd-ı selâse ahali için de geçerliydi¹². Ancak bu yeni uygulamanın hayata geçirilmesi de çok kolay olmayacak, gayrimüslim askerler için orduda din adamı görevlendirilmesinden askerî okullardaki konumlarına kadar birçok sorun yaşanacak, bu sorunlar da gayrimüslim mebuslarla dinî liderlerin hükümetle sık sık karşı karşıya gelmelerine neden olacaktı. Gayrimüslim temsilcilerin askerlik ve askerlerin durumları ile ilgili talep ve şikâyetleri uzun süre devam edecekti. Örneğin 1911 yılı sonlarına doğru askerlikle birlikte başka bazı sorunlara dair, ülkedeki hemen hemen bütün gayrimüslim temsilcileri (Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, Ermeni Katolik Patrikliği, Bulgar Eksarhlığı, Rum Katolik ve Keldani Patrik Vekilleri) bazı ortak taleplerine dair hükümete müşterek bir takrir sunmuşlar ve hükümet de Meclis-i Vükelâ kararıyla bu talepler ve taleplere kendi cevaplarını aşağıdaki şekilde düzenleyerek ilgililere iletmişti. Bu kararlar bir tablo halinde şu şekildedir:

⁹ Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul 2017, s. 50-58.

¹⁰ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara 2015, s. 365.

¹¹ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve ...*, s. 377.

¹² Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa: Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul 2010, s. 138-150.

Talepler	Hükümetin Cevabı
Askerî kanunların herkesçe bilinmesi için kendi dillerine de çevrilmesi.	Kabul.
Askerî okullara girme sınavlarında üç yıl için Hristiyan adayların Fen sınavlarının kendi dillerinde yapılması ve öğrencilerden Türkçe'yi yalnız okuma ve konuşmalarının istenmesi.	Kabul.
Askerlikte din değiştirilememesi. Orduda imamlarla birlikte papazların da görevlendirilmesi. İslam dini ahkâm ve ahlakına gösterilen hürmetin diğer dinlere de gösterilmesi.	Uygulamalar zaten bu şekildedir.
Askerliğin daha çok yerel olması. Herkesin kendi bölgesinde askerlik yapması.	Bu hususa zaten dikkat edilmektedir. Soğuk bölge ahalisinin sıcak bölgelere gönderilmemesine çalışılmaktadır ancak bu uygulama her vakit aynı şekilde sürdürülememektedir.
Açık ve açılacak olan gayrimüslim okullarına ruhsatnâme verilmesi.	Kabul.
Bu okulların programlarının patrikhaneler ve metropolithaneler tarafından hazırlanıp onaylanması.	Programların onlar tarafından yapılması kabul edilmekle birlikte onayın hükümetçe verilmesi gerekir.
Öğretmenlerin diplomalarının patrikhaneler tarafından incelenip onaylanması, Maarif Nezareti'nin bu diplomaları tanınması.	Kabul.
Askerlik bakımından, hükümet okulları ile cemaat okulları öğretmenlerinin eşit olması.	Kabul.
Patrikhanelerin kendi okullarını teftiş ettirmek yetkisine sahip olması.	Kabul.
Yerli öğretmenlerin ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda yabancı öğretmenler görevlendirilebilinsin.	Mevcut yabancı öğretmenler görevlerinde devam edebilirler. İlkokullar için yabancı öğretmen kabul edilemez. Yüksek okullar için de okulun bulunduğu yerdeki hükümet yetkililerine bilgi verilmesi gerekir.
Maarif Müfettişleri, önceden patrikhane ve metropolithanelere bilgi vermeden gayrimüslim okullarında teftiş yapmasın.	Bu talep teftiş kavramının ruhuna aykırıdır. Ancak müfettiş hazırlayacağı raporun bir suretini ilgili rûhânî makama verebilir.
Müfettişler, bu okullardaki öğretmenler ve derslerle ilgili bir problem görürlerse, bunu doğrudan kendileri değil, bu rûhânî makamlar aracılığı ile düzeltme yoluna gitsin.	Kabul.
Bir okulla ilgili karışıklık çıkarsa, bu sorun Maarif Nezareti ve Patrikhane arasında çözülsün. Bölgedeki hükümet yetkilileri kendi	Kabul.

başlarına karar almasınlar.	
Her gayrimüslim okulunun diploması kendi dilinde olsun ve bağlı bulunduğu patrikhane veya metropolithâne tarafından onaylansın.	Diplomaların bir tarafı Türkçe diğer tarafı kendi dilinde olmak koşuluyla kabul.
Gayrimüslim okullarının diplomaları hükümet okullarının diplomatlarının vermiş olduğu tüm hakları taşınsın.	Diploma sahiplerinin Türkçe'yi yazmak ve konuşmak konusunda yeterlilikleri tespit edilmek koşuluyla kabul.
Bu diploma sahipleri bir devlet görevine talip olurlarsa, yalnız o görevi yerine getirebilecek kadar Türkçe bilmeleri şartı aranılsın.	Özel bir okuldan mezun olma şartı taşımayan görevler için kabul.
Cemaat okullarına hükümetçe verilen paralar, dini başkanlar aracılığı ile verilsin.	Bütçede böyle bir para ödenmesi hususu yer aldığı durumlarda kabul.
Dini liderler bu okulların harcamaları için cemaatlerinden iane toplayabilsinler.	Usulünce yapılmak şartıyla kabul.

Kararların bu şekilde kabulü aslında Meşrutiyet'le sağlanmaya çalışılan birliktelik düşüncesinin yerleştirilemediğinin göstergesiydi¹³. Devlet yeni uygulamaların bir kısmını da hayata geçirmekte zorlandığı gibi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte askerlikle ilgili uygulamalar yeniden değiştirilmişti. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı vatandaşı bazı gayrimüslimlerin düşman ordular safında yer almaları ve yerli gayrimüslim ahaliden de düşman güçleri destekleyenler olması, Osmanlı Devleti'nin endişelerinin artmasına neden olan en önemli gelişmelerdendi. Savaş henüz başlamadan Batı Anadolu'da Rumlarla, devletin savaşa dâhil olmasının hemen ardından da Doğu Anadolu'da Ermenilerle yaşanan benzer sıkıntılar, devleti sevk ve iskân uygulamaları ile birlikte orduda da önlemler almaya sevk etmişti. Bu çerçevede orduda bulunan gayrimüslim askerler silahsızlandırılarak amele

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım I, Ankara 1991, s. 245-247. Alexandris bu kararları, gayrimüslim milletlerin statülerinin tekrar 1908 öncesi olduğu şekle dönüşünün hükümet tarafından kabulü olarak değerlendirir. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, s. 41-42. Bayur'a göre ise bu hükümler Meşrutiyet'le varılmak istenen noktaya tamamen zıt hükümlerdir. Gayrimüslimleri zaten "azınlık" olarak tanımlayan Bayur'un yorumu şu şekildedir: "Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nca verilen bu kararlar, Meşrutiyet'in başından beri takınılmış olan duruma ve güdülmüş olan siyasaya taban tabana karşıttır. Böylece bütün bu azınlık dillerine resmî haklar verilmiş, onların bütün dini başkanlarına askerlik ve öğretim işlerinde hükümet ile uyruğu arasında aracılık etmek ve hükümet içinde hükümet olmak hakkı tanınmış ve berkitilmiş olur; dolayısıyla bu işlerde azınlıkların doğrudan doğruya yönetiminden büyük ölçüde vazgeçilmiş olur ve her bakımdan olduğu gibi bu işte de güdülen yolda bir gerileme görülür ...". Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: I, s. 247.

taburlarına dâhil edilmişlerdi. Sonradan orduya alınan gayrimüslim askerler de aynı şekilde amele taburlarına alınarak, cephe gerisinde görevlendirilmişlerdi¹⁴.

Merkezde “Millet” – “Cemaat” Tartışmaları

Diğer taraftan toplumda “Osmanlılık” bilinci sağlanamadığı gibi gayrimüslim milletler arasında “millet” kelimesinin etnik anlamda kullanılışı giderek yaygınlaşmış, Osmanlı Devleti’nin Meşrutiyet rejiminin gereksinimlerini ileri sürerek bu anlayışa karşı çıkması, onların haklarını ellerinden alma teşebbüsü olarak değerlendirilmişti. Yunanistan’daki kimi yetkililere (ve onların etkisi altındaki bazı Osmanlı Rumlarına) göre Türkiye’deki yeni sistem kendileri için – Megali İdea çerçevesinde - bir fırsat olarak değerlendirilmeliydi. Yaşanan gerginlikleri büyütmeden Meşrutiyet idaresi içerisinde aktif olarak bulunulmasını savunan bu görüşe göre, eşitlik ve yönetimde herkese söz sahibi olma hakkını vaad eden yeni sistem sayesinde “Bizans’ın imparatorluk mucizesi ruh bulacaktı.” Yönetimde etkin olacak Rumlar, devleti bir “Yunan İmparatorluğu’na tebdil” edebilirlerdi¹⁵. Osmanlı Devleti’ni doğu ile batı arasında, “doğu medeniyetinin bekçisi ve Helenlerin evi” şeklinde bir “ara bölge” olarak da tanımlayan benzer görüşler, “Osmanlı Devleti bir Helen Devleti olmalıdır. Doğu Roma Devleti’nin, Bizans Helen Devleti olduğu gibi ...” tarzında hedeflere sahiptiler¹⁶. Bu şekilde – belki - hayalperest ve aşırı fikirler, Rumların çoğunluğu arasında ve özellikle patrikhane üzerinde ciddi tesirler gösterememekte, aksine Meşrutiyet’le oluşması ümit edilen birlikteliğe dair patrikhanenin kendi konumu açısından endişeleri bulunmaktaydı. Patrik Yovakim ve genel olarak patrikhane idaresi, sürecin patrikhanenin ve kendilerinin yetki ve etkinliğini kısıtlayacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden Meşrutiyet idaresine karşı soğuk ve temkinli olan patriğe karşı Rum basını ve ahaliden tepkiler gelmiş, Rumların yönetimde aktif olarak bulunmasını isteyen ahaliden bazıları patrikhaneye yürüyerek gösteri yapmışlar, bunların ardından patrik meşrutiyetten duyduğu memnuniyeti ifade eden bir açıklama yapmak durumunda kalmıştı¹⁷. Aslında patrikhanenin Meşrutiyet’in ilânı öncesi mevcut imtiyazlarını kaybetmemeye yönelik tavrı, Meşrutiyet’in ilânı sonrası – ahaliyle yaşanan gerginliklerle birlikte - hükümetle yaşayacağı pek çok problemin de habercisiydi.

¹⁴ Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul 2007, s. 47-59.

¹⁵ Dimitri Kitsikis, “20. Asırda Karşılaştırmalı Türk – Yunan Tarihi”, (Çeviren: Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 8, İstanbul, Ekim 1980, s. 117.

¹⁶ Nilüfer Erdem, “Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis-Nikolayidis’in Kaleminden ‘İstanbul Örgütü’ ve II. Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 6/2007, Sayı: 12, s. 91-92.

¹⁷ Nilüfer Erdem, “II. Meşrutiyet’in İlânı Sonrası Helenlerin Prens Sabahattin’e Gösterdikleri İlginin Yunan Basınındaki Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, Ankara, Bahar 2015, s. 39-41.

Ermeni Patrikhanesi ile hükümet arasında, 1912 seçimleri öncesine denk gelen bir tartışma, bu husustaki problemi daha açık bir şekilde göstermektedir. Ermeni Patriği Ohannes Arşaruni Efendi, patrik seçildikten ve 1912 yılı Şubatında berâtını aldıktan yaklaşık beş ay sonra (Temmuz ayı içinde) Adliye ve Mezahib Nezareti'ne sunduğu bir takrirde; patriklik berâtında, temsil ettiği Ermeni milletinden bahsedilen yerlerde önceki patriklerin berâtlarında olduğu gibi “Ermeni milleti” ibaresi kullanılmayarak “millet” kelimesi yerine “cemaat” ifadesinin konulmuş olduğunu beyân ederek, “Ermeni milleti” yerine “Ermeni cemaati” denilmesinin doğru olmadığını belirtip, berâttaki bu durumun seleflerinin berâtlarında olduğu şekilde düzeltilmesini istemişti. Nezaret de patriğin şikâyetini haklı bulmuş ve hem önceki patriklerin berâtlarında hem de Ermeni Milleti Nizamnamesi'nde “Ermeni milleti” ifadesinin kullanıldığını, bu açıdan “Ermeni cemaati” tabirinin doğru olmadığını belirterek, patriğin berâtında istenen tashihin yapılarak kendisine tekrar iadesini istemişti¹⁸. Nezaretin de dile getirdiği gibi patrik şikâyetinde haklıydı. 1863 tarihli nizamnamenin ilânından beri Ermeniler devlet nazarında resmî olarak da “millet” statüsünde temsil ediliyorlardı ve “millet” kelimesinin orada da dinî anlamda kullanıldığı ifade edilmekle birlikte, nizamname aslında doğrudan etnik anlamda Ermeni milletine hitap ediyordu. Islahat Fermanı sonrası oluşan yapının etnik ayrışmayı hızlandırdığı, nizamname hükümlerinden de yaşanan süreçten de anlaşılmaktadır. Ancak hükümetin yeni dönemde “millet” yerine “cemaat” ifadesini kullanmaktaki kastının, “Osmanlı milleti” kavramına vurgu yaparak, Kanun-ı Esasi'nin hedeflediği toplumsal kaynaşmayı artırmaya çalışmak olduğu açıktır. Sadece Ermeniler özelinde düşünüldüğünde dahi, patrikhanenin bu konuda yaptığı çıkışların, hükümeti bu toplumsal birliktelik ve “Osmanlılık” gibi konularda ciddi anlamda soru işaretleriyle karşı karşıya bıraktığı görülmektedir. Gayrimüslim milletlerden her kesimin, Kanun-ı Esasi taraftarı olduğunu ifade etmesine ve söylemde “Osmanlı vatandaşlığı”nı savunmasına rağmen, temel manada kendi milleti üzerine vurgu yapmaya devam ettiği görülmekteydi. Ermeni Patriği Arşaruni Efendi'nin yukarıdaki itirazına benzer olarak, Meşrutiyet'in yeniden ilânı sonrası, 1909 Adana olayları ile ilgili yargılamaların devam ettiği sırada da bu hususlarla ilgili tartışmalar yaşanmıştı. Basında Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin “Osmanlı” kimliğinden ayrı birer “millet” olarak idare edildikleri nizamname hükümleri ve diğer ayrıcalıklarının kaldırılacağına dair çıkan bazı haberler üzerine, her iki patrikhane de bu haberlere şiddetle karşı çıkmışlardı. Meşrutiyetin sağlamaya çalıştığı toplumsal birliktelik

¹⁸Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve ...*, s. 405-406.

karşısında patrikhanelerin bu sert çıkışları o dönemde de Türk kamuoyunca olumsuz bir tavır olarak değerlendirilmişti¹⁹.

Bu tartışmalar arasında hükümet politikalarını uygulamak için ısrar etse de Ermeni Patrikhanesi ile birlikte Rum Patrikhanesi'nin de benzer itirazları üzerine geri adım atmak zorunda kalacaktı. Patrikhaneler hem nizamnamelerle elde ettikleri siyasi hakları kullanmaya devam etmek hem de meşrutiyet politikalarının “Osmanlılık” anlayışıyla sürdürülmesini istiyorlardı. Hükümete göre ise her iki politikayı birlikte sürdürmeye çalışmak bir çelişki idi. Buna rağmen hükümet uygulanmasını istediği politikaların çoğunu hayata geçirme şansı bulamayacaktı. Bu politikalara en sert tepki de Rum Patrikhanesi'nden gelmekteydi. Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere Ermeni Patrikhanesi de süreci kendi aleyhine bir gelişme olarak değerlendiriyordu. Bu yüzden her iki patrikhane süreç boyunca çoğu zaman birlikte hareket edeceklerdi. Patrikhanelerin siyasi hak ve yetkileri ile ilgili tartışmalar da benzer şekilde yaşanmaya devam edecekti²⁰.

Bunlarla beraber Patrik Yovakim'in nizamname ile oluşan sisteme karşı tavrı da devam ediyordu. Dolayısıyla patrik hem hükümetle hem de başta patrikhane meclisleri olmak üzere kendi cemaatinin bir bölümü ile karşı karşıya gelmiş durumdaydı. Hatta bu durum Rumlar arasında ciddi ayrışma ve tartışmalara neden olmaktaydı. 1910 yılı Ocak ayında, Patrik Yovakim Efendi'nin, kendisine muhalif olan gruptan oldukları için birlikte çalışamayacakları gerekçesiyle meclisler tarafından Sinod üyeliğine seçilen üç metropolidi kabul etmemesi, patrik ve sinod arasında bir krize neden olmuştu. Rum ahali de patrik ve sinod yanlıları olarak ikiye ayrılmış, konu Mart ayı sonuna kadar devam edecek olan bir anlaşmazlığa dönüşmüştü. Anlaşmazlık patrik ve sinod yanlılarının sokaklarda gösteri yapmalarına, kendilerine yakın gazetelerde destek yazıları yayınlatmalarına ve destek için imza kampanyaları başlatmalarına kadar varmıştı. Patrikle sinod arasındaki kavgada Balkan coğrafyasıyla sorunlar yaşayan patriğe karşılık Anadolu Ortodoksları Yovakim'in yanında olmuşlar, gazetelere patrik lehine gönderilen yazılarda ve patriği destekleyen çeşitli gösterilerde hep ön safta yer almışlardı. Kriz birkaç ay sonra patriğin Sen Sinod'un kararını kabul ederek geri adım atmasıyla yatışmıştı. Zira nizamname hükümleri çerçevesinde

¹⁹ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve ...*, s. 406.

²⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar ...*, s. 309-328.; Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi – Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara 2009, s. 185-191.

yürütülmesi gereken patrikhane işlerinde, patriğin tavrı nizamnameye aykırı olduğu için süreç patrik aleyhine daha olumsuz bir şekilde girebilirdi²¹.

Rum – Bulgar Anlaşmazlıklarıyla İlgili Uygulamalar

Rumlar, süreç içindeki bölünmüşlüklerine ve idarî kurumlarının Meşrutiyet'e karşı tavırlarına rağmen, Temmuz 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile oluşan yeni idarî yapıyı, genel olarak kısa sürede benimsemişlerdi. Meşrutiyet'in yeniden ilânı - özellikle ilk dönemlerde - tüm Osmanlı ahalisi arasında toplumsal birlikteliğin yeniden tesis edilebileceğine dair ümitleri artırmıştı. Toplumun tüm kesimlerinin ortak beklentisi, en azından vatandaşlar arasındaki ayrışmanın bundan böyle sonlandırılacağı idi. Fakat Yunanistan ve orada gelişen fikirler, Osmanlı Rumlarına her geçen gün daha fazla tesir ediyordu. Ekim 1908'de Girit'in Yunanistan'la birleşme kararı aldığı açıklanması Türk-Yunan ilişkilerini olduğu kadar Osmanlı sınırlarında yaşayan Rumlarla devlet ve Müslüman ahali arasındaki ilişkileri de yeniden gerginleştirmişti. Müslüman ahali tarafından Yunanistan aleyhine yapılan miting ve boykotlardan ülkedeki Rumlar da etkilenecek ve Müslümanlarla Rumlar arasında tekrar gerilen ilişkiler "Osmanlıcılık" fikri etrafında yeniden tesisi hedeflenen birlikteliğe dair soru işaretlerini artıracaktı²².

Müslüman ahali arasında Hristiyanlara karşı giderek artan tepkilerle birlikte, Hristiyanların kendi aralarındaki sorunlar da giderek derinleşmekteydi. Meşrutiyet idâresine dönüş, ülke genelinde beklenen toplumsal birlikteliği uzun süreli olarak sağlayamadığı gibi özellikle Makedonya bölgesinde beklenen olumlu neticeleri hiç vermemiş gibiydi. Kısa süre içinde yaşanan Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilânı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın Girit'i ilhâkı gibi gelişmeler bölgede önceki dönemde var olan çatışmaları tekrar tırmandırmıştı. Dönemin Rum Patriği III. Yovakim, Bulgarlar'ın bu ortamda kimi bölgelerde Rum mektep ve kiliselerini zaptettikleri gerekçesiyle şikâyetlerde bulunuyordu. Patriğin gayesi, Rum Patrikhanesi'nin eksarhlığın ilânı öncesi statüsüne tekrar dönüş sağlanmasıydı. Fakat patriğin bu hedefi çerçevesinde yürüttüğü çalışmalar, onun beklentilerinin tersi şekilde neticelenecekti. Patriğe benzer olarak Meclis-i Mebusan'daki Rum mebuslar da Balkanlarda Ortodoks Rum papazlarının kendileri de Ortodoks olan "Ulah, Sırp, Bulgar, Karadağ papazlarıyla birlikte ayin icra edemediklerini" ifade ederek, devletin

²¹Fujinami Nobuyoshi, "The Patriarchal Crisis of 1910 and Constitutional Logic: Ottoman Greeks' Dual Role in the Second Constitutional Politics", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 27, No.: 1, May 2009, pp. 1-30.

²²Girit meselesi etrafından gelişen miting ve boykot hadiseleri ile bu hadiselerin "Osmanlıcılık" düşüncesine tesirleri hakkında bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, *Hiss-i Milli'den Harb-i İktisadiye: Yunan Boykotu (1909-1914)*, İstanbul 2012, Akademi Titez Yayınları.

Rumları ve Rum Patrikhanesi'ni kendisine bağlı bölgelerde tek otorite olarak kabullenmesi gerekliliğini savunuyorlardı. Mebuslara göre bu durum Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırlarını da korumasının bir yolu idi. Eğer böyle davranılmazsa Bulgarlar gibi Sırp, Ulah ve Arnavutlar da Osmanlı'dan tamamen kopacaklardı²³.

Bu dönemde Rumlarla Bulgarlar arasındaki en önemli çatışma konularından birisi “Kiliseler ve Mektepler Kanunu” olmuştu. Anayasanın yeniden yürürlüğe girişi sonrası patrikhanenin ve genel olarak Rum ahalinin en çok itiraz ettikleri konuların başında 1910 yılında çıkarılan bu kanun gelmekteydi. Kanunun 3. maddesinde, Bulgar Eksarhlığı'nın tesisinden beri Rumlar ve Bulgarlar arasında ihtilaf konusu olan kilise ve mekteplerin, bağlı buldukları yerde bu iki cemaatten herhangi birinin sayısı toplam nüfusun üçte birinden az ise, sayısı çok olan diğer tarafa ait olacağı belirtiliyordu. Buna bağlı olarak, o tarihlere kadar Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmaya devam eden birçok Bulgar kilise ve mektebi eksarhhaneye devrediliyordu. Dolayısıyla patrikhane bu kanunu, Ortodoks cemaat üzerindeki otoritesinde yeni bir kayıp olarak değerlendiriyordu. Hükümete verdiği birçok takrirle kanuna itirazını dile getiren hatta batılı devletleri kanunun durdurulması için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye davet eden patrikhaneye karşı hükümet geri adım atmayacak ve neticede kanun uygulanacaktı²⁴.

Hükümet bu politikasıyla aslında patrikhanenin Balkan Ortodokslarının bazıları üzerinde hâlen devam eden otoritesini azaltmayı hedeflemişti. Dolayısıyla bu dönemde III. Yovakim ile hükümet arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir durumdaydı. Bununla birlikte Yovakim 1912'de vefatına kadar patriklik görevini sürdürmeye devam edecek ve hükümetle ilişkileri de Kilise ve Mektepler Kanunu hakkındaki tartışmalarda olduğu kadar sert olmasa da yine gergin bir seyir takip edecekti. 1911 Trablusgarb Savaşı sırasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti ve Rum Ortodoks ahali arasında yaşanan çeşitli problemler ve özellikle bu sürecin ardından başlayan Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Rum Ortodoks tebaanın bazı kesimleri ile yaşadığı sıkıntılar, patrikhane ile olan gerginliğin temel nedenleriydi²⁵. Patrik Yovakim, Balkan Savaşı'nın başladığı ve ülkedeki gerginliklerin iyice arttığı 1912 yılında

²³Gülnehâl Bozkurt, “II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 4, Ankara 1993, 99-119.

²⁴Aşkın Koyuncu, “Bulgar Eksarhlığı”, s. 223-228; Hale Şıvgın, “Kiliseler ve Mektepler Kanunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 148, İstanbul, Şubat 2004, s. 133-147; Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 14, İzmir, Bahar 2007, s. 3-25; Hasan Taner Kerimoğlu, *age.*, s. 183-211.

²⁵Emruhan Yalçın, “II. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 45, Ankara, Bahar 2010, s. 157-176.

vefat etmişti. III. Yovakim'in vefatı, İstanbul Rumları tarafından üzüntüyle karşılanmış, vefatından sonra Rum gazetelerinde yayınlanan yazılarda “*Şark Ortodoks Kilisesi'nin simâsındaki büyük ve ziyâ-dâr yıldız*” olarak tanımlanan Yovakim'in eskiden kendisi de Helenizm yanlısı olmasına rağmen sonradan bu düşünceden vazgeçerek patriklik merkezli çalışmalar yaptığı ve ülkede artık birşeylerin yerine oturmaya başladığının düşünüldüğü bir devirde vefat ettiği ifade edilmişti. Öyle ki, “*şimdiye kadar tarihî ve zûlm-dîde olan patriklik tahtında oturanlar ta'kîbâtadan, tahkîrâtadan, felâketlerden ve tecâvüzlerden başka bir şey*” görmemişlerdi.! Fakat Yovakim çalışmalarıyla yeni bir devir açılmasını sağlamak üzereyken terk-i hayat etmişti²⁶.

Ülkede yaşanan savaş durumu, toprak kayıpları ve diğer sorunlarla birlikte Patrikhane ile Bulgarlar arasındaki gerginlikler de sonlanmamıştı. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi sonrası dahi eksarhlık merkezi İstanbul'da bulunmaya devam etmişti. Eksarhlık, özellikle Makedonya üzerindeki nüfûzunu sürdürebilmek için merkezini İstanbul'da tutmayı uygun görmüştü. Fakat Balkan Savaşları sonrası Makedonya'nın Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılması, bundan böyle eksarhlık merkezinin İstanbul'da bırakılmasını anlamsız hâle getirmişti. Bu yüzden EksarhYosif tarafından eksarhlık merkezi 1913 yılında Sofya'ya nakledilmişti²⁷. Aslında kendisi Bulgaristan'a giden ve o dönemde eksarhlığın münhal kalmasını istemeyen Yosif kendince eksarhlığın konumunu korumak amacıyla İstanbul'da da bir “eksarh vekâleti” oluşturmuştu. Ancak bu durum hem Bulgar cemaatinin meşrutiyet sonrası elde ettiği hakları temsil sorunu dolayısıyla belirsizliğe itecek hem de eksarhlığa ait mülklerin hukuki durumunu tartışılır hâle getirecekti²⁸. Diğer taraftan eksarh vekâleti 1918 yılı ortalarına kadar boş kalmıştı. Türk basınında sonraki dönemlerde yer alan kimi yazılarda, eksarhlığın bir vekâlet aracılığıyla Türkiye'de temsilciliğini bulundurmaya devam etmesinin bir İngiliz politikası olduğu ifade edilmekteydi. Bu görüşe göre, aslında İngiltere İstanbul'da Eksarhlığı canlı tutmak için uğraşmakta ve kendi politikaları için bu kurumu kullanmayı hedeflemekteydi²⁹.

²⁶ Rumca Neologos gazetesinin 19 Kasım 1912 tarihli baş yazısından naklen; “Taht-ı Osmânî'de Patriklik Tahtı”, *Sebîlürreşâd*, Cild.: 2-9, Sayı: 40-222, 29 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1328 (1912), s. 258.

²⁷ Aşkın Koyuncu, “Bulgar Eksarhlığı”, s. 231.

²⁸ Georgi P. Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul: Geçmişten Günümüze Osmanlı Bakiyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma 1800-2000*, (Yayına Hazırlayan: Ayşegül İzer), İstanbul 2011, s. 146.

²⁹ “Bizim İşlerde Kilisâ”, *İkdam*, nr. 9275, 11 Ocak 1923, s. 1. İmzasız Başyazı.

Sonuç

Meşrutiyet'in ilânı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Balkan kiliselerine ve Ortodoks topluma yönelik politikalarına en büyük tepki Rum Patrikhanesi'nden gelmişti. Meşrutiyet'e geçiş sürecine ciddi bir destek vermeyen patrikhane ve Rum toplumu, Meşrutiyet döneminin anayasalı idaresinden ziyade Osmanlı Devleti'nin klasik uygulamalarından yanaydı. Bu sayede patrikhane ve Rumlar devlet nazarında ayrıcalıklı, Ortodoks toplum üzerinde de otorite sahibi konumlarını sürdürebileceklerdi. Meşrutiyetin Rumların ayrıcalıklarına zarar verdiğini ve patrikhane aleyhine bir işleyişe neden olduğunu savunuyorlardı. Bu düşünce patrikhanenin otorite kaybı açısından doğrudu ancak Tanzimat sürecinden beri gelen idari düzenlemelerin de sonucu da bu yeni idari yapıyı getirmişti. Klasik dönem uygulamaları devletin idari yapısından çıkarılmıştı. Bu sadece Rumlar için değil, Ermeniler ve Museviler için de geçerliydi. Rum Patrikhanesi'nin Balkan coğrafyasında kaybettiği dinî otoriteyi, doğu bölgelerinde de Ermeni Patrikhanesi yaşamaktaydı. Seküler bir dönüşüm ve anayasal düzenin neden olduğu bu yapı, diğer milletlerin dinî ve sivil otoritelerinin tanınmasını zorunlu kılıyordu. Osmanlı Devleti bunu sağlayarak Balkan coğrafyasında devam eden güç ve toprak kayıplarını önlemek istemiş ancak siyasal mücadele dinî yapının önüne geçerek, devletin bu politikasının da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Rum Patrikhanesi'ne karşı otoriteleri tanınan Bulgar, Sırp ve Ulah Ortodokslar; Bulgaristan'ın bağımsızlığı sürecinde görülen yapıya benzer olarak dinî serbestliklerini siyasal bağımsızlığın ön aşaması olarak görmüşlerdi. Meşrutiyet'in hemen ardından yaşanan ayrışmalar yanında, Balkan Savaşları ve sonrasında yaşananlar bu durumu Osmanlı Devleti'nin zorunlu olarak kabullenmesine neden olmuştu.

KAYNAKÇA

Gazeteler:

İkdam, nr. 9275, 11 Ocak 1923.

Sebîürreşâd, Cild.: 2-9, Sayı: 40-222, 29 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1328 (1912).

Kaynak Eserler:

ALEXANDRIS, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, Centrefor Asia Minor Studies.

AUGUSTINOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları – 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (İngilizceden Çeviren: Devrim Evcı), İstanbul 2011, Dipnot Yayınları.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II, Kısım I, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara 2015, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

___ *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyat.

___ *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı’dan Cumhuriyet’e -*, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa: Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, İstanbul 2010, Timaş Yayınları.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar: 1908-1914*, İstanbul 2012, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

KOSTANDOV, Georgi P., *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul: Geçmişten Günümüze Osmanlı Bakıyesi Bulgarlar Üzerine Bir Araştırma 1800-2000*, (Yayına Hazırlayan: Ayşegül İzer), İstanbul 2011, Kreatif Yayınları.

MUTLU, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları (1914-1918)*, İstanbul 2007, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

SANCAKTAR, Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi – Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara 2009, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

SANCAKTAR, Fatih Mehmet, *Hiss-i Milli’den Harb-i İktisadiye: Yunan Boykotu (1909-1914)*, İstanbul 2012, Akademi Titiz Yayınları.

YILDIRIM, Münir, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Ankara 2005, Aziz Andaç Yayınları.

Makaleler:

ANASTASOFF, Christ, “Bulgaria’s National Struggles”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.: 232, A Challenge to Peacemakers, March 1944, Sage Publications, Inc. İnassociation with the American Academy of Political and SocialScience, pp. 101-106.

BENLİSOY, Foti – BENLİSOY, Stefo, “Millet-i Rum’dan Helen Ulusuna (1856-1922)”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 1, (Editörler: Tanıl Bora – Murat Gültekingil), İstanbul 2001, İletişim Yayınları, s. 367-376.

BOZKURT, Gülnihâl, “II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 4, Ankara 1993, 99-119.

ERDEM, Nilüfer, “Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis-Nikolayidis’in Kaleminden ‘İstanbul Örgütü’ ve II. Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 6/2007, Sayı: 12, s. 89-105.

ERDEM, Nilüfer, “II. Meşrutiyet’in İlânı Sonrası Helenlerin Prens Sabahattin’e Gösterdikleri İlginin Yunan Basınındaki Yansımaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, Ankara, Bahar 2015, s. 33-58.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GAUN-JSS)*, Cilt: 17, Sayı: 1, Gaziantep 2018, s. 350-361.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 14, İzmir, Bahar 2007, s. 3-25.

KİTSİKİS, Dimitri, “20. Asırda Karşılaştırmalı Türk – Yunan Tarihi”, (Çeviren: Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 8, İstanbul, Ekim 1980, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 97-144.

KOYUNCU, Aşkın, “Yunanistan’da Bağımsız Devlet”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt: 1 – *Tarih*, (Derleyenler: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), Ankara 2006, Karadeniz Araştırmaları Merkezi – Vadi Yayınları, s. 488-514.

NOBUYOSHI, Fujinami, “The Patriarchal Crisis of 1910 and Constitutional Logic: Ottoman Greeks’ Dual Role in the Second Constitutional Politics”, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 27, No.: 1, May 2009, Johns Hopkins University Press, pp. 1-30.

ŞIVGIN, Hale, “Kiliseler ve Mektepler Kanunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 148, İstanbul, Şubat 2004, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 133-147.

YALÇIN, Emruhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 45, Ankara, Bahar 2010, s. 157-176.

Tezler:

KOYUNCU, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 1998.

XII. BÖLÜM

YUGOSLAVYA MÜSLÜMANLARI TEŞKİLATI (JMO)

Kemal GURULKAN*

Giriş

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güneydoğu yönünde ekonomik ve siyasi yayılma isteği ve Bosna-Hersek'in doğal kaynaklarını kendi gelişmesi için kullanma arzusunun yanı sıra güney sınırında büyük bir Slav devletinin kurulması endişesi ile Bosna Hersek'e doğru yayılma eğilimi göstermekte idi. Aradığı fırsatı Doğu Krizi çerçevesinde meydana gelen gelişmelerden yararlanarak bulmuş, İngiltere ve Rusya'nın da desteği ile Bosna-Hersek'in askeri işgali hususunda harekete geçmiştir. 1875'te Doğu Hersek'te ve Karayina'da çıkan isyanlar Bosna'da istikrarsızlığın ve güvenlik probleminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur¹. Böylece Avusturya Macaristan'ın beklediği fırsat önüne çıkmış ve tarafsız bir ülke olarak Bosna'daki istikrarsız ve güvensiz ortamın ortadan kaldırılması iddiasıyla, buranın geçici askeri işgali için projelerini büyük devletlere anlatmaya başlamıştır². 1876 yılında Karadağ ve Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmelerine rağmen başarılı olamayacaklarının anlaşılması üzerine Rusya devreye girmiş ve 93 Harbi olarak nitelenen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ciddi kayıpları ve Ayastefanos Antlaşması ile neticelenmiştir. 3 Mart 1878 Ayestafanos Antlaşması'nın Balkanlar'da ve Osmanlı Devleti üzerinde meydana getirdiği yeni durumdan rahatsız olan İngiltere'nin girişimleri ile 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması ile antlaşma revize edildiği gibi, yapılan baskılarla Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'e askeri işgali Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiştir. Avusturya Macaristan işgalinden en çok etkilenen unsur Müslüman Boşnak unsur olmuştur. Bu işgale karşı başlangıçta ortaya koydukları direnç daha sonra Avusturya Macaristan'ın kendilerine karşı gerçekleştireceği baskının da görünürdeki sebebi olmuştur. Boşnaklar bu işgal ile Osmanlı idaresinde sahip oldukları ayrıcalıklı durumlarını kaybetme risklerinin yanı sıra medeniyet değiştirme durumunda kalmanın da travması ile

* T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Uzmanı, kgurulkan@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-5639-696X.

¹Mustafa İmamoviç, *Boşnakların Tarihi*, Çev: Hüseyin Gül-Cenita Özgüner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s. 433.

²İmamoviç, *age.*, s. 432.

karşılaşmışlardır. Bu durum Boşnakların daha sonraki bütün siyasi ve sosyal mücadelelerinin de temelini oluşturacaktır. Hatta o kadar ki yaşlı Boşnakların Avusturyalılarla karşılaşmamak için uzun süre evlerinden çıkmadıklarına şahit olunmaktadır³.

Osmanlı Devleti'nin hilafet makamının gereği olarak Bosnalı Müslümanlar üzerinde devam eden haklarını etkisiz hale getirmek ve Boşnakları İstanbul'dan koparmak üzere Avusturya işgal idaresi tarafından 1882 yılında Reisü'lulemâlık veya bir diğer söylemle Riyaset makamı kurulmuştur. Saraybosna Müftüsü Hacıömeroviç ilk "Reisü'lulema" olarak atanmıştır. Boşnakların dini reisinin İstanbul'dan atanan biri olması yerine, Boşnak uleması arasından halkın seçeceği birinin reis olması hususunu da içeren Reisü'lulemâların atanma şekliyle ilgili "menşur krizi" ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca karşılaşılan dinî sorunlarla ilgili olarak Şeyhülislamıardan fetva almak şeklinde cereyan eden münasebetlerin devam ettirilmesi hususunda Boşnakların talep ve dirençlerini kırmak üzere Avusturya'nın girişimleri olmuştur. Boşnakların direncini kırmak için her fırsatı kullanan Avusturya idaresi, önde gelen 58 Boşnak'ın Avusturya-Macaristan idaresine kendi istekleriyle bağlı olacaklarına ve daha önce Osmanlı padişahı için gerektiğinde nasıl ölmeyi de bildilerse bundan sonra majesteleri için de aynı şekilde davranacaklarına razı olduklarını ve karşılığında dinleri, mülkleri ve şereflerinin kalmasını talep ettiklerine dair kendilerine verildiğini iddia ettikleri metni derhal gazetelerde yayınlamış ve bu olay büyük tepkilere yol açmıştır. 58'ler krizi olarak bilinen bu olayda metinde imzası olduğu ileri sürülen şahıslar ise "böyle bir metni hiç görmediklerini" ileri sürmüşlerdir⁴.

Bosnalılık kavramı ve Boşnak siyasal varlığının ortaya çıkışı

Balkan Gazetesi etrafında Boşnaklar yeni bir iddia ile ortaya çıkararak Sırpçanın Sırpça, Hırvatların Hırvatça olarak adlandırdıkları dilin aynı dil olduğu bundan dolayı da dilin Bosnaca olarak adlandırılması gerektiği dillendirmeye başladılar. Bu iddialarda bölgedeki halkların kullandıkları dilin bir oluşundan hareketle kardeş çocukları oldukları vurgusu yapılmıştır.1905-1909 arasında toprak sahiplerinin ellerinden topraklarının alınması, vakıf idaresi ve dini özgürlükler başta olmak üzere vakıf ve maarif konularında özerklik mücadelesi vermek üzere 1906 yılı sonlarında Müslüman Halk Partisi (MNO) adıyla bir siyasal teşkilat kurulduğu görülmektedir. Söz konusu yıllarda Müslüman Halk Partisinin yanı sıra İlerici Müslüman Partisi adıyla oldukça hetorejen bir grubun da Bosna siyasal kültürü içinde varlık gösterdiği görülmektedir. İlerici Müslüman Partisi'nin en önemli faaliyeti daha sonra

³İmamoviç, *age.*,s. 448.

⁴İmamoviç, *age.*,s. 451.

bölünmelerine de sebep olan Gayret Derneği'ni kurmuş olmalarıdır. 1911 yılında Müslüman Halk Partisi ile İlerici Müslüman Partisi'nin birleşme çabalarında sonucunda ise Birleşik Müslüman Partisi (UMO) adlı bir parti ortaya çıkmıştır. 1908'de meydana gelen Bosna krizinde Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet sonrası ortamda müdahale edemeyeceği bir vasatta Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklayarak Bosna'ya fiilen el koydu. Hukuken olmasa da Osmanlı Devletinin de bu durumu fiilen kabullenmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan Bosna'nın ilhakı Jön Türk devriminin yediği ilk çelme olarak da ifade edilmektedir⁵.1908 yılında gerçekleşen ilhak Boşnaklar için tam anlamıyla bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki anayasa hareketi sebebi ile Avusturya-Macaristan'dan anayasa ve daha fazla özgürlük ve refah talep ettikleri günlerde gelen ilhak Boşnaklarda şok etkisi yaratmıştır. 1912 Balkan Harpleri ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybedişi Boşnaklar için tam anlamıyla bir kırılma noktası olmuştur. Tarih boyunca kendilerinin de ciddi emek verdikleri ve parçası oldukları bir medeniyetle ilişkileri kopuyor, geçmişe ait her şey mahvoluyordu. Balkan Savaşlarının Bosna'da, özellikle de Sancak bölgesinde meydana getirdiği yıkıcı etki sonucunda Türkiye'ye yönelik yeni bir göç dalgası oluştu. Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçlerin genel olarak Türkiye'ye etkileri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Göçlerin Bosna Hersek'in demografisine ve dolayısıyla siyasi yapısına etkileri üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur.

Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarih arasındaki süreçte Boşnakların siyasi tavırlarında ciddi bir değişim meydana geldi. İslam ile şekillenen kendi milli Boşnak geleneklerinin korunması şartı ile Avrupa yaşam tarzını kabul etmekten başka çarelerinin olmadığını gördüler ve Boşnak partiler artık bunu halkla da paylaşmaya başladılar.

Yugoslavya Müslümanları Teşkilatı(JMO)'nun Kuruluşu

I. Dünya Savaşı'nın Bosna'daki bir terör eylemi ile başlaması,eylemcinin bir Sırp olmasından dolayı Avusturya'nın Sırp lar üzerine gitmesi üzerine Boşnakların bu dönemde Sırp larla sahip çıktıkları bir siyaset ortaya koymalarına sebep olmuştur. Savaş boyunca Avusturya idaresinin Bosna-Hersek için ortaya sürdüğü genel beklenti ayrı idari statüsünün sona erdirilip Avusturya-Macaristan ile tam birleşme konusu idi. Ancak savaşın İtilaf devletlerinin galibiyeti ile sona ermesi bu durumu kökten değiştirmiş oldu.28 Temmuz 1917 tarihinde faaliyette bulunan Yugoslavya Komitesi ve Sırp hükümeti savaş bitiminde özgür, ulusal, bağımsız bir Sırp Hırvat Sloven devleti kuracaklarını ilan ettiler. Boşnaklar tarafından

⁵İmamoviç, *age.*,s. 522.

da desteklenen bu yeni durum için Reisü'lulema Cemaleddin Çauşević "*Ne isterseniz yapın. Halkımıza özgürlüğü getirecek her eylemi onaylayacağım. Bizim hükümetimiz de Türkiye'de Avusturya da yetti arttı bile*" şeklindeki destek ifadeleri dikkat çekmektedir. Tüm desteklere rağmen Müslüman Boşnaklara yeni oluşumda yer verilmek istenmemesi⁶ protestolara sebep olmuş ve daha sonra istenmese de iki Boşnak temsilci de yeni devletin oluşumundaki heyete dâhil edilmiştir. 29 Ekim 1918 tarihinde Sırp-Hırvat Sloven Devleti resmen ilan edilmiş ve kurulan hükümete Viyana'da eğitim görmüş olan Dr. Mehmet Spaho Ekonomi, Ticaret, Posta ve İletişim Bakanı olarak dâhil olmuştur. 1 Kasım 1918 tarihinde Avusturya-Macaristan Bosna'daki varlığını sona erdirip yönetimi yeni kurulan Sırp-Hırvat Sloven Halk Meclisinin Hersek Genel Kurulu'na teslim etmiştir. Böylece Bosna Hersek dolayısıyla Boşnaklar da yeni Sırp-Hırvat Sloven Devleti'nin ya da Yugoslav Devleti'nin ayrılmaz bir parçası haline geldiler. İşte böyle bir ortamda Şubat 1919'da Tuzla Müftüsü İbrahim Maglajliç'in önderliğinde Saray Bosna'da Yugoslavya Müslüman Örgütü (JMO) kuruldu⁷.

Çalışmamızın öncelikli amacı *Cenubî Slav Müslümanları Fırka-i Siyasesi'nin Salnamesi* olarak yayınlanan *Adalet* adlı eserde bulduğumuz Yugoslav Müslümanları Teşkilatı'nın (JMO) programını ve dâhili nizamnamesini Türkçe literatüre kazandırmaktır. Bu maksatla teşkilat programı ve dâhili nizamnamenin metnin akışını bozmamak için ekler kısmında tam transkripsiyonunu sunuyoruz⁸.

Yugoslavya Müslümanlarının Teşkilatı Programı⁹

-1-

Makâsıd-ı Asliye

Siyasetimizin başlıca esasları, demokrasi, meşrutiyet, adalet, hürriyet, müsavet ve müsâadekârlıktır. Sırp, Hırvat ve Slovenlerin vahdet-i kavmiye ve idariyeleri, bir de millî olan Karageorgeviç Hanedanı'nın hâkimiyeti altında tamamen meşrût (konstitüsyonel) olacak bir krallık taraftarıyız.

Devletimizin sûret-i kat'iyede takarrur edecek Kânûn-ı Esâsisi vaz' edilinceye kadar Zagreb (Ağram) Şûrâ-yı Millîsi arzısında mastûr ve nâibü'l-mülk (rejan)'ın cevabında mezkûr olan esâsâtın hükümet tarafından harfî harfine mer'iyü'l-icrâ tutulmasını talep ederiz. Binaenaleyh irâde-i milliye'nin ve hakikî mümessili olacak bir şûrâ-yı devletin derhal in'ikâda daveti lüzumuna kaniyiz.

⁶ Emina Vildiç, *Bosna Savaşı'nın Modern Türk Şiiri'ne Yansımaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s. 9.

⁷ Vildiç, *agt.*, s. 9.

⁸ Bkz. Ek. 1, metnin orijinal hâli için bkz. Ek. 2.

⁹ *Adalet, Cenubî Slav Müslümanları Fırka-i Siyasesi'nin Salnamesi*, Saraybosna, 1920, Birinci sene, s. 53-59.

Yugoslav milletinin her üç aşiret adlarının kanunen bi tamamihâ müsavî telakki edilmesini isteriz. Bundan başka Bosna-Hersek Müslümanlarının hiç bir vakit vatanlarına, milletlerine, lisan-ı maderzadlarına bigâne ve yabancı davranmadıklarını dermiyan ederiz.

Onlar her vakit sâfi kavmiyetin bütün alâ'imini muhafaza edegelmişler, şu kadar ki aşiret ismi hakkında vâzih bir fikir edinememişlerdir. Bunun için kavmiyet fikrine ısıtılmaklığımız hususuna katiyen siyasi değil, bilakis mahzâ tenevvür-i fikrîye cevelangah olacak bir emr-i ictima'î nazarıyla bakarız. Bu merkezde sarf edilecek müsaadekârlık, basiret, mümâşat ve sulhperveriye mü'esses ve tadrîci olmalı. Bu esbâba binaen her türlü asabiyet ve noksaniyet aleyhinde ve bilhassa her hangi millî isminin zorla kabul ettirilmesine muarızız. Biz araları bozmak değil, itilâf-ı beyn etmeğe çalışacağız. Uzlaşmak ve birleşmek için Yugoslavlığı en sağlam ve en kestirme bir yok olduğunu telakkî ederiz.

-2-

Kanun-ı Esasi Mes'elesi

Kanun-ı Esasi hususunda nokta-i nazarımız şudur:

Kabine, hâkimiyet-i milliyenin mümessili olan meclis-i milliye karşı tamamıyla mes'ul olmalı, hakk-ı intihab ise bütün intihâbât esasına kurulmuş olan mecâlis için umumi, müsavi, vasitasız, hafi ve nispi olmalı.

Kanun-ı Esasi, bâlâda mezkur esâsâta tevfikân ve münhasıran konstitüant denilen meclis-i kebir-i milli tarafından ekseriyet-i sülûsan ile vaz edilmeli. Kanun-ı Esaside edilecek tadilatta, hakezâ meclis-i kebir-i millide ve ekseriyet-i sülûsan ile icra edilmeli. Hükümdar bu suretle vaz' veya ta'dil olunan kanun-ı esasi üzerine yemin edecek, fakat bunu tasdiğe, tadile veya redde hakkı olmayacaktır.

Dinin, adât-ı İslamiyye'nin, vicdanın mahmû ve hürriyet-i şahsiye ve servet-i zâtiyenin masûn, say' ve amelini serbest ve ictima', serbesti-i kelim ve matbuat, ketm-i esrar-ı mekâtibe taraftarı olup cümlesinin tatbikini talep ederiz.

Din-i İslâm'ın Hıristiyanlık vesâir edyan ile bilâ kayd u şart müsavi tanınmasını ve bu hususun sarahaten kanun-ı esasiye derc edilmesini isteriz.

Evkaf, vesâyâ vesâir cemaat-i İslamiyyeye ait sair teberruât-ı mâmelekin intifa' ve tasarrufunun bila kayd u şart masûn kalacağına, umûr-ı diniye, vakfiyede [...] azami ile olan rabitalarımızın temin olunacağına ve bu revâbıtın Katoliklerin Papa kürsüsüne olan merbutiyetleri kadar serbest olacağına dair kanun-ı esasisince temin olunmasını isteriz.

Ahkâm-ı şer'iyeye tevfikân iş göreceğ ve devair-i resmiye-i devlet sıfatını hâiz olarak şimdiki salahiyeti dairesinde hareket edecek olan mehâkim-i şer'iyenin alâ hâliha ibkâsının kanun-ı esaside tasrihini talep ederiz. Mehâkim-i şer'iyenin salahiyeti öyle tevsi' edilmeli ki, bunların Müslümanlara müte'allik aile umurunun kâffesinde hakk-ı kazası olsun, aynı zamanda eytam-ı İslamiye umurunun temşiyeti, İslamlara ait tevellüdat, vefiyat, tenkih ve tatlik sicillerinin tertib ve muhafazası vazifesi bu mahkemelere tevdi' edilen ve bu siciller evrak-ı resmiye sıfatını haiz olsun. Kezalik hükm-i şer'îye mütevakkıf olan umûr-ı vakfiyenin rü'yeti, mehâkim-i şer'iyeye tevdi' olunmasını ve kadıların hakk-ı kazâsına tâbi' olmasını isteriz. Mehâkim-i şer'iyeye, vereceği ahkâm ve evâmirin cümlesinde kuvve-i icrâ'iyeye sâhib olmalı ve hâkimlere elzem olan nüfuzun temini için kadıların tarafeyn-i mütedâ'ine karşı doğrudan doğruya hakk-ı te'dib ve tecziyesi olmalı.

-3-

Siyâset-i İktisâdiye

Sırp, Hırvat ve Sloven Devleti tebaasının kâffesi bu devlete ait memâlikin her tarafında cümlesinde faaliyet-i iktisâdiye cihetinden serbest kâr u kisbinde hür olmasını isteriz. Faaliyet-i iktisadiye ve kisb hürriyeti tahdidinin ancak esbâb-ı umûmiyeye mebni olarak hâiz olduğuna binâen san'at ve ticaretle işigâl serbestisi mahzâ kânûnen hükümetin i'tâ edeceği müsâadiyete bağlı olabilir. Faaliyet-i iktisâdiye meydanındaki tamamıyla serbestiyet-i rekabeti, bazı efrada verilecek imtiyâzât tarikiyle hiç mesâbesine indirmeğe, kat'iyen yol açmamalı. İmtiyâzât-ı iktisâdiye [...] münhasıran meclis-i meb'usanın rızası ile i'tâ olunabilir. Buna tevfiikan fi'l-hâl mevcûd olan bütün imtiyazât-ı iktisâdiye ve şimdiye kadar i'tâ olunmuş olup beylik ormanlar ve me'âdinî işletmek hakkını bahşeden imtiyâzlar bir daha meclis-i milliye arz olunub ta'dil olunmalı. İnhisâr menfaati ve hâmilî ancak Sırp, Hırvat ve Sloven Devleti olabilir.

Memleketimizdeki arazi meselesi nokta-i nazarımız budur: Bütün mezru' olan yer, ya mülk ile beylik veyâhud müste'cir (çokoy¹⁰)lara tevdi' edilmiş arazi nev'indedir. Mülk beylik olan mâmelek ya küçük rençber arazisi veya büyücek mâlikânedir. Bu küçük beylik rençber arazisi kısm-ı a'zamı itibarıyla bugün medyûn ve merhûn bulunuyor.

Bu küçük arazi sahiplerinin kendi başına ve o sene kuvve-i iktisâdiye ile vâridâtlarından şu borçlar ile rehinleri yakın zamanda ödeyecekleri ise kat'an mâmul değildir. Beylik rençber mâmelekinin böylece borçlu ve merhûn olması fikr ve kannatimizce müste'cir arazisi üzerindeki çokoyluk kaydı kadar ve belki ondan ziyade ziraatın muvaffakiyetli suretde terakki ve inkişafına mâni' oluyor. Bunun için çokoyluk¹¹ kımetlik¹² usûlünün lağvı ile beraber aynı zamanda ve aynı suretde bu rençber arazisinin de borç ve rehinden kurtarılmasını talep ederiz.

Her rençbere yer vermeli ve bu arazi maişetini temin edecek miktarda olmalı. Hîn-i lüzûmunda devlete aid mer'aları alıp rençberlere taksim etmeli. Bu sûretle borç ile rehinden kurtulmuş olacak olan rençber arazisinin iştikbâlde korunması zannında, ba'demâ borç için satılamayacak ve hiç terhin edilemeyecek asgarî bir arazi mikdarı kânûnen ta'yîn edilmeli.

Menâfi'-i iktisâdiye-i umûmiye, büyücek çiftliklerin mâlikânelerin mevcud olmasını istilzâm ediyor. El-ân böyle müstakil mâlikâneler her nerede varsa alâ hâlihi ibkâ edilmeli. Buna binâen çokoyluk ilgâsı esnâsında şunu da nazar-ı itibara almalı ve esbâb-ı iktisâdiyenin istilzâm ettiği mikyâsda arazi sahibine beylik (mülk) arazisini büyücek bir mâlikâne mikdarına iblağ edecek sûretde toplu ve bir yerde olarak arazi ayrılmasını temin etmeli. Arazi sahibinin kâfi derecede mülk beylik arazisi olmayıp da kendisi ise bizzat yerini sürmek isterse, böylesine idaresine kifâyet edecek kadar arazi verilmeli. Çokoy (müste'cir) meselesi halledilinceye kadar şimdiye dek arazi sahibi ile müste'cir (çokoy) arasındaki münâsebâtı temdid eden kuyûd-ı kânûniye mer'ıyyü'l-icrâ kalmalı ve her iki tarafın hukuku kânûnen mahfuz olmalı.

Rençber ve sanayi' cemiyetleri tesis etmek sûretiyle ale'l-husûs köylü ve kasabalı kardeşlerimizin terfihlerine ehemmiyet-i mahsûsa ile dikkat edeceğiz.

Amele, iş sahibi olan sermayedârânın insafsızlık ve sû-i istimallerine karşı kavânin-i mahsûsa ile himâye edilmeli. Bâ husus hasta, kazâzede, alîl ve ihtiyâr olduğu vakit amelenin mecburi olarak temin olunmasını ve amele yetimleriyle dullarının iane ile teminini isteriz.

-4-

¹⁰**çokoy:** /Rum.is./ ciocoi. Eski Romanya'da toprak ağası. (Özden Muharrem, Doğan Levent, Bayraktar Fatma Sibel, Trakya Ağızları Sözlüğü, word metin, Edirne 2017) anlamına gelen bu kelime metinde müste'cir anlamında kullanılmıştır.

¹¹**çokoyluk:** Çokoy olma durumu.

¹²**kımetlik:** Muhtarlık görevi.

Maârif Siyaseti

Tedrisât-ı umûmiye bütçesinin derece-i nihâyede tezyîdini ve maarif-i umûmiye hususunda ıslahat-ı amelîyenin ısdârını isteriz. Mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiyyeye devam, bütün erkek ve kız çocuklar için mecburi olmalı. Mekâtib-i ibtidâiye, rüşdiyye, idadiye ve âliye tedris programları en mükemmel asr-ı hâzır usûlüne göre tertib edilmeli. Ulûm-ı diniye dersleri, mekâtib-i ibtidâiye ve rüşdiyyede bütün edyân mensûbîni için mecburiyü't-tahsil olmalı. Mümkün mertebe çok muhtelif sanayi' mekteplerinin açılmasını ve müdavimlerine iyi bir iktidâr-ı sınaî' vermekle beraber az zamanda müstakil ustalar yetiştirecek sına'î kursların tesisini talep ederiz. Devlet ile hey'et-i ictima'îye-i milliye var kuvvetleriyle ümmiliğin tahfifi çaresine bakmalı ve bu muvaffakiyeti elde etmek için lazım olan vesâit-i nakdiyeyi vermeli. Hakezâ herb esnâsında vefat edenlerin yetimlerini vesâir öksüz çocukları barındırmağa mahsus yetimhâneler (dâruleytamlar) tesis edilmeli. Terbiyeleri nâkıs, yaramaz, ahlâkı bozuk, yolsuz ve perişan çocuklarla gençlere mahsus ıslahhâneler açılmalı. Şu mü'esseselerde oturmak bu gibiler için mecburi olacağından kayıt ve kabulleri ancak hâkimin hüküm ve izni ile mümkün olabilecektir.

-5-

Adliye

Hâkimlerin tamamen müstakil olmalarını, siyasi olan ve matbuat vasıtasıyla edilen cürümlerin jüri mahkemesi huzurunda görülmesini, ihtikâr var şiddetiyle kânûnen takip edilmesini ve yaşlı küçük olanların himâye olunmalarını talep ederiz.

-6-

Ordu

Evâmir-i diniye-i İslâmiyenin askerlikde de mu'teber ve ma'mûlû'n-bih olmasını bilhassa talep ederiz. Bundan başka silk-i askerîye dâhil olanların siyâsete karışmalarını ve aynı zamanda hem mülkî hem de askerî vazifeler ile tavzîf edilmelerini sûret-i kat'iyede kânûnen men' etmeli.

-7-

Sıhhiye

Sıhhat-i umûmiye-i milliyeye ve hıfzı's-sıhhaya kemâl-i ehemmiyetle atf-ı nazar edip bilhassa müsikirât beliyesinin ref'ine dikkat edilmelidir.

-8-

Evkâf ve Maârif Muhtâriyeti

Bizim evkâf ve maârif nizamnâmelerimizin derhâl esâsından ta'dil olunmasına gayret edeceğiz.

-9-

Yugoslavya Devletindeki Müslümanlarla Münâsebâtımız

Sâir Yugoslav memâlikindeki Müslümanların da teşkilâtımıza dâhil olmalarına sa'y edeceğiz.

-10-

Zarar ve Ziyân Tazmîni

Biz Müslümanlara harp esnâsında ve bâ husus inkılâb zamanında edilen zarar ve ziyanlar, kâmilen ve mümkün merteye çabuk tazmîn edilmeli.

Yugoslavenska Müslümanska Organizaciyanın (JMO) Nizamnâme-i Dâhilisi¹³

İsim-Hedef ve Vesâit

1-Bosna-Hersek Müslümanları 16 Şubat 1919 tarihinde ilân ettikleri programlarına ve işbu nizamnâme-i dâhiliye istinâden Yugoslavenska Müslümanska Organizaciya Fırka-i Siyâsiyesini te'sîs ediyorlar.

Fırka-i siyâsiyenin teşkilât ve faâliyeti bütün Yugoslavya Müslümanlarına teşmîl edilecektir.

2-Fırka-i siyâsiyenin hedefi programda mezkûr mevâdd ve makâsıdın temin-i tervîci ve bizim vatandaki Müslümanların siyâsi, medenî, iktisâdî ve ictimâ'î terakkiyâtlarına müzâherettir.

3- Fırka-i siyâsiye makâsıdının istihsâli için meşru' medenî ve ahlâkî bütün vesâ'ite tevessül edecektir. Gazete ve kitab tab'ıyla kiraathâne ve kulüp küşâdıyla, mevâ'ize ve mitingler vasıtasıyla ve ale'l-umûm medenî ve iktisadî mü'essesâtın te'sîsiyle fırka-i siyâsiye nazariyelerini neşr ve ta'mîme dikkat edecektir. Meclis-i Meb'usân ve diğere idâredeki fırka azâları program mevâddınının tatminine takayyüd edecektir.

Fırka Azâları

4-Devletimiz teba'ası ve hukûk-ı medenîyi hâ'iz her müslim veya müslime fırka programını kabûl ve teşkilâtının kendisine en mücâvir hey'et-i idâre veya mu'temedine teşkilât zabt u rabt kavâ'idine ri'âyetkâr olacağı ve program makbûl olduğu vakit fırka azâsı olabilir.

5-İki kronluk kaydiyeyi i'tâ eden ve hamiyetine göre senevî 2, 6, 12, 24 veya 48 kronluk azâ ücretini te'diyeyi ta'ahhüd eden zevât fırka idâre hey'etlerinde a'zâ olabilirler. Kaydiye ücreti ilmühaberleri fırkaya mensubiyeti, azâ ücreti ilmühaberleri ise fırka umûr ve hususâtına bizzât hakk-ı iştirâk ve faaliyeti tevsîk eder.

6-Fırkanın cümle azâsı beşinci maddedeki tahdidâtından gayrı aynı hukuk ve vezâifi caizdirler.

7-Fırka azâları, meb'usân, belediye hey'eti ve emsâli intihâbâtından fırka hey'et-i âidesinin namzed edeceği zevâta re'ylerini i'tâ etmekle mükelleftirler. Fırka hey'et-i âidesinin karar ve rızâsı olmayınca fırka azâları hiçbir siyâsi mevki' ve vazifeyi deruhde edemeyeceklerdir. Hey'et-i idârenin ale'l-umûm ta'limât ve mukarrerâtına fırka azâlarının ri'âyeti lazımdır.

Fırka azâları, imâl ve hareketlerinden bizâtihi mes'ûldürler. Hey'et-i idâresinin ruhsat ve ta'limâtı olmadan fırka nâmına kendi başlarına hareket etmeğe salâhiyetdar değildirler.

8-Fırka teşkilât zabt u rabt kavâ'idini tecâvüz eden veya diğere sûretle fırkanın haysiyetini ihlâl eden azâ, vazifeye ihtâr ve daha ağır kabahatleri takdirinde tahrîren tevbih ile tecrübe veya teşkilâtdan ihrâc olunurlar. Tahrîren tevbih hükmünü kazâ hey'et-i idâresinin teklîf ve inhâsı üzerine isdâr eyler.

¹³ Adalet, age, s. 59-70.

Fırka hey'et-i faâlesi kazâ hey'et-i idâresinin temsilini olmasa bile teşkilâtdan ihrâc hükmünü i'tâ edebilir. Hey'et-i faâle ve hey'et-i merkeziye azâlarına, hey'et-i merkeziye hükmeder. Ihrâc olunan azânın hükmü ta'lika salâhiyeti olmamakla beraber hey'et-i merkeziye veya cemaat-ı umûmiye meclisine hakk-ı istinâfi vardır.

Teşkilât-ı Dâhiliye

9-Teşkilât cümle Yugoslavyaya teşmil olunur. Aşağıdan yukarıya efrâddan erkâna doğru tevcih ve ber vech-i zîr ecsâmı hâizdir.

- 1) Karye: Dolayısıyla kasaba cemaati
- 2) Kaza: Cemaat meclisi
- 3) Sancak: Cemaat meclisi
- 4) Umûm cemaat meclisi

Bu cemaatlerin hey'etleri:

- 1) Karye (Kasaba) idâre hey'eti veya mu'temedi
- 2) Kaza idâre hey'eti
- 3) Hey'et-i idâre-i merkeziye
- 4) Hey'et-i faâle

A-TEŞKİLÂT CEMAATLERİ

Karye (Kasaba) Cemaat Meclisi

10-Karye cemaatleri kendi karye idâre hey'etini intihâb, harekâtını ta'yîn ve mu'âmelâtını teftiş eyler.

Kasabât ve nevâhi aynıyla kendi kasaba veya nâhiye idâre hey'etlerini intihâb eyler.

Cemaat meclislerinde yalnız azâ ücretini te'diye edenlerin hakk-ı re'yleri vardır. Diğerleri ise fikir ve nasihatlarıyla iştirâk ederler. Cemaat meclisleri lüzum ve ihtiyâca göre toplanırlar. Bu meclislerde kazâ ve idâre meclisinden ekallî bir murahhasın bulunması lazımdır.

Kaza Cemaat Meclisi

11-Kaza meclisleri kazanın kurâ, nâhiye merkezi ve kasabâtı hey'et-i idâreleri murahhaslarından müteşekkildir. Bine kadar nüfuslu karye, nâhiye merkezi ve kasabalar birer, binden iki bine kadar nüfuslu ikişer, iki binden üç bine kadar olan üçer ilâ âhir... Bu nisbet üzere murahhas i'zâm ederler. Kaza meclisi senede ekalli iki, lüzum görüldükde daha fazla defa ictima' eder. Bu meclise hey'et-i faale murahhası da iştirâk edebilir.

12-Kaza meclisleri kendi kazalarında fırka mutâlebât ve programının tervîcine nokta-i ibidâ-yı hareketdir. Kaza meclisleri kendi kazalarında fırka faaliyetinin tevsî' ve takviyesi için başlıca sâik ve fâ'ildir. Kaza idâre hey'etinin bütcesini tedkik ve mu'âmelâtını teftiş eder.

Sancak Cemaat Meclisi

13-Sancak Meclisi, dâhilindeki kazâ idare hey'etlerinin gördükleri lüzum ve ihtiyac üzerine ictima' eder.

Sancak merkezinin kaza idâre hey'eti aynı zamanda sancak cemaatinin hey'et-i idaresidir.

Sancak meclisi, sancak dâhilindeki kaza idare hey'etlerinin üçer murahhasından müteşekkildir. Bu mecliste hey'et-i idare-i merkeziyedeki bu sancak azâsından lâ ekall birisinin ve hey'et-i faâle azâsından birisinin isbât-ı vücûd etmesi lazımdır.

Umûm Cemaat Meclisi

14-Meclis-i Umûmi, cümle kazaların idâre hey'etleri murahhaslarından müteşekkildir. 250 sâhib-i rey azâsı olan kazalar birer, 251'den 500'e kadar azâlîsı ikişer, 501'den 750'ye kadar azâlîsı ve ilâ âhir... bu nisbet üzere murahhas gönderirler.

Meclis-i Umûminin Vazifesi

- 1) Hey'et-i fâale ve hey'et-i idâre-i merkeziye azâlarını intihâb etmek,
- 2) Firkanın program ve nizamnâmesini lüzumunda ta'dil, bazı hususâtı tayy veya ilâve etmek,
- 3) Meclis-i Meb'usân için fırka namzedlerini ta'yin etmek,
- 4) Firkanın ve cümle-i istikâmet-i siyâsiyesini takdîr etmek.

B-TEŞKİLÂT HEY'ETLERİ

15-Ekalli yirmi Müslüman ailesi olan her karye (kaza ve nahiye merkezinde karye (kasaba) idâre hey'eti te'sis olunur.

Bu hey'et, karye cemaat meclisince intihâb olunur. Meclis, hey'et re'îsi ictima'a davet eder. Bu ictima'da kaza hey'eti murahhaslarından birisi bulunur. Hey'et aded-i azâsı meclis lüzumuna göre takdir eder. Hey'et-i akabe teşkilinde hemen ictima' ve aralarında bir re'is ve bir re'is vekîli intihâb ederler. Bu hey'etin vazifesi kendi mahallî ihtiyâcâtının tesviye olunmasına gayret ve bu ihtiyâcâtı kaza hey'etinde müdâfaa, kaza hey'etinin vereceği ta'limâtı icrâ ve kendi mahallerinde fırka teşkilat ve umûru hakkında kaza hey'etini haberdâr etmektir. Hey'et ayda en az bir defa tecemmu' eder.

16-Bu hey'et fırka mensubîni arasında şahsî, ailevî ve emsâli mehâkimin ve müdde'î-i umûminin merci'iyeti haricindeki münâzaatın faslı için hüküm meclisidir. Bu gibi münazaatın mehâkime kadar götürülmemesine dikkat ve tarafeyni telife gayret etmek, hey'et bilhassa itinâ edecektir.

Kaza Idâre Hey'eti

17-Kaza Cemaat Meclisince intihâb olunur. On ve lüzumunda on dört azâsı vardır. Bunlardan biri reis biri reis vekîli, biri kâtib (tahrîrât müdürü) biri veznedâr olarak intihâb olunur. Kaza idâre hey'etleri karye idâre hey'etlerinin teşkiline, fırka mensubunun medenî ve iktisadî terfih-i hâllerine, mıntıklarında hıfzıssihha ihtiyâcâtının istikmâl ve te'minine dikkat ve lüzumlarına kâni' oldukları mü'essesâtın küşâdı için fırka hey'et-i faâlesine arz-ı keyfiyet ederler. Bu hey'etler meb'usân intihâbâtını mıntıkları dairesinde ve fırka mensubîni arasında icrâ ve idâre, belediye ve emsâli meclisler intihâbâtında kendi kazalarında azâ namzedleri ta'yin ederler. Bu hususâtdaki harekâtlarını fırka hey'et-i faâlesinin ta'limât ve teşvikâtına göre tevfiik ederler.

Kaza idâre hey'etleri, kaza cemaat meclislerini ictima'a davet, bunlara hususât-ı lâzime için kendi mülhazât ve teklifâtını arz ve meclislerin mukarrerâtını icrâ ederler. Karye (kasaba) idâre hey'etlerinin muâmelâtını tedkîk ve onlara lazım gelen ta'limâtı vermek kaza hey'etlerinin vazifesidir. Kaza hey'eti vezneleri vâridâtını tezyîd, cibâyet ve bu vâridâtı ta'limâtname vechile idare ederler.

Fırka hey'et-i faâlesini kendi faaliyet ve mesâ'isi hakkında haberdar ve mıntıkları dairesinde rûnümâ olacak mesâ'il-i siyâsiye hakkında muttali' ederler. Kaza hey'etleri hey'et-i faalenin ta'limâtını icrâ ve mıntıklarında fırka mensubîninin esâmi ve sicilini tanzim ederler.

18-Kaza hey'et-i idâresi re'îsi hey'etin ayda ekallî bir, lüzum görülürse daha fazla defa veya karye (kasaba) hey'etlerinden üçden biri 1/3 taleb etdikleri vakit ictima'ını da'vet eyler.

Müzâkerât celselerine hey'etin re'îsi veya vekîli riyâset eyler. Mukarrerât hey'et azâlarından en az nısfı hazır olduğu vakit mu'teberdir. Aksi takdirde ictima' ta'lik olunub yeni tecemmu'da azâ-yı hâzırının adedine bakmayarak ittihâz-ı mukarrerât olunabilir. Mukarrerât ekseriyet-i ârâ iledir. Tesâvî-i ârâ takdirinde re'îsin bulunduğu tarafın ictihâd kabul olunur.

19-Kaza hey'etleri muâmelâtı için kaza meclisine ve hey'et-i faâleye [karşı] mes'uldür.

Merkez Hey'et-i Idâresi

20-Merkez Hey'eti Meclis-i Umûmi intihâb eder. Otuz asîl, on beş vekîl azâdan müteşekkildir. Hey'et-i merkeziyede her bir sancakdan birer murahhasın azâ bulunması şarttır. Asîl azâ mevki'î münhal olduğu vakit vekiller, fazla ârâ sırasıyla yerlerine gelirler. Eğer vekiler muvâfakât-ı âmme veya müsavî re'y ile intihâb olunmuş iseler aralarında piyango çekerler. Hey'et-i merkeziye kendine bir re'îs ve iki re'îs vekîli intihâb eyler. Vazife-i kitâbeti hey'et-i faâle kâtibi ifâ eyler.

21-Hey'et-i merkeziye Saraybosna'da mevki-niştir.

Hey'et-i Merkeziye'nin Vazifesi:

1-Fırkanın program ve bu nizamnâme-i dâhilisi mücebince, umûm umûrunu tedvir etmek.

2-Programda mezkûr mesâ'il-i esâsiyeyi tedkîk ve bu mesâ'ilin meclis-i meb'usânca vech-i matlûb üzere halli için fırka meb'usânına ta'limât-ı lâzime vermek.

3-Teşkilât hey'etleri arasında tahaddüs edecek ihtilâfâtı tesviye etmek.

4-Fırkanın nukât-ı nazar ve menâfi'ine, ihtarlara rağmen muhâlif harekâtda bulunan hey'etleri fesh etmek ve yeni hey'etleri intihâb ettirmek.

5-Meclis-i Umûmiyi ictima'a da'vet etmek ve bu meclise lazım olan teklifât arz ve izâhât i'tâ etmek.

6-Hey'et-i faâleyi itmâm, mu'âmelâtını tefîş ve hatt-ı hareketini ta'yin etmek.

7-Teşkilât me'mûrînini ta'yîn, merkezde veya dâhil-i vilâyetde fırka mürevvic-i efkârı olacak cerâ'idin intişârı hakkında ittihâz-ı karar etmek.

8-Cerâ'id ve resâili intişâr ettirecek hey'etleri intihâb ve ta'yin etmek.

9-Kaza hey'etlerinin bütçeleri hakkında hüküm vermek ve onların merkez sandığı ve mü'essesâtına yetiştirecekleri mikdâr-ı nakdi ta'yin etmek.

10-Meclis-i Meb'usân için namzedleri arz ve münhal meb'usân mevki'lerine namzedler ta'yin etmek.

11-Fırkanın haysiyetini ihlâl veyahud fırka programı ve siyasî nukât nazarına muzır harekâtda bulunan hey'et-i merkeziye, hey'et-i faâle ve meclis-i meb'usân azâlarını firkadan ihrâc etmek. Firkadan ihrâc olunan azânın bu hükmü meclis-i umûmiye hakk-ı istinâfları olmağla beraber hükmü ta'lika hakları yoktur. Firkadan ihrâc hükmü hey'et celsesinde hazır bulunan azânın sülûsân-ı ekseriyetle sâdir olursa mu'teberdir. Her firkadan ihrâc hükmü fırkanın mürevvic-i efkârı gazetesiyile i'lân olunur.

12-Fırkanın diğer azâsı hakkında verilen ihrâc hükmünü red veya tasdîk etmek.

22-Hey'et-i merkeziyenin ictimâ'mı hey'et-i fâalenin teklîfi üzerine hey'et re'îsi da'vet eyler.

23-Hey'et-i merkeziye ef'âl ve harekâtı için meclis-i umûmiye karşı mes'uldür.

Hey'et-i Fa'âle

24-Hey'et-i faâleyi meclis-i umûmi intihâb ve hey'et-i merkeziye itmâm eyler. On beş azâdan müteşekkildir. Bunlardan onu Saraybosna'da beşi dâhil-i vilâyetde mukîm olması lazımdır. Re'îs ve re'îs vekîlini intihâb veznedâr ve kâtib mu'âmelâtını fırkanın me'mûrîn-i mahsûsası îfâ eyler. Kâtib ve veznedâr intihâb olunurlarsa hey'et azâsından da olabilirler.

25-Hey'et-i faâle meclis-i umûmi ve hey'et-i merkeziye mukarrerâtını icrâ ve yukarıkilerin salâhiyet-i mahsûsalarına tevdi' olunmamış ise fırkanın diğer umûr ve mu'âmelâtı tedvîr eyler.

26-Hey'et-i faâle lüzum ve ihtiyaca göre tecemmu' eder. İctima'lara re'îs, bunun iftirâkı takdîrinde re'îs vekîli riyâset eyler. Rü'esânın ma'zereti ve mesâ'ilin müsta'ciliyeti takdîrinde hey'etin en müsîn a'zâsı celseleri küşâd eyler. Hey'etin cümle azâsı aynı hakk-ı re'ye sâhipdirler. Mukarrerât nisfından fazla ârâ ile ittihâz olunur. Celselerde en az yedi azânın hazır bulunması lazımdır.

Re'îs celseyi idare ve cümle azâ buna ri'âyetle muvazzafdırlar. Kâtib zabıtnâmeyi tanzim ve mukarrerâtını icrâ eyler. Hey'et-i faâle azâsı mâbeyninde lüzum görürse mübâdele-i vezâ'if edebilirler.

27-Hey'et-i faâle salâhiyetine bilhassa vezâ'if-i âtiye mevdu'dur:

1-Meclis-i umûmi ve hey'et-i merkeziyenin mukarrerâtını icrâ, teşkilâtın diğer hey'etlerine bu nizamnâme-i dâhili mücebince ve fırka programı mü'eddâsınca ta'limât i'tâ etmek.

2-Fırka hey'etleri ve azâsının fırka programı esâsını nazar-ı i'tibârda bulundurmalarını ve fırka zabt u rabtını ihlâl etmelerini takayyüd etmek.

3-Fırka mürevvic-i efkârı cerîdelerini idâre, hey'et-i tahrîriyelerini ta'yîn ve bunlarla fırkanın hangi evrâkı intişâr edeceğini takdîr etmek.

4-Bütün vâridâtın kendi zamanında cibâyet olunmasına dikkat etmek.

5-Senevî bütçeyi tanzîm etmek.

6-Meclis-i umûmi ve hey'et-i merkeziyeye arz olunacak teklifât ve izâhâtı tanzim etmek.

28-Bütün hey'etler üç sene müddetle intihâb olunur.

Teftiş

29-Vezne ve hesâbât teftiş olunurlar. Bu vazife için hey'et-i merkeziye üç azâyı intihâb eyler. Bunlar vezneyi muâyene ve fırka defâtir ve hesâbâtını teftiş etmek hakkını hâizdirler. Bu haklarını senede en az bir defa isti'mâl etmeğe muvazzafdırlar. Hey'et-i Teftişiyeye azâlarından birisinin usûl-i defterîye âşına olması lazımdır. Hey'et-i Teftişiyeye mu'âmelâtından hey'et-i merkeziyeye izâhât arz eyler. Bundan mukaddem kuyudâtda müşâhede edeceği noksâniyet hakkında hey'et-i faâle veya me'mûr-ı mahsûsundan istizâh-ı keyfiyet etmesi lazımdır.

Vezne eksiği için veznedâr dolayısıyla me'murîn mes'ul ve noksanı tazmine mecburdurlar.

Meb'usân Kulübü

30-Fırkanın meclis-i meb'usânda mikdâr-ı kâfi azâsı olduğunu hey'et-i merkeziye kesb-i kanaat ettiği vakit fırka meb'usânı kulübü te'sis ve fırkanın siyasi meşâ'lı buna tevdi' olunur.

Kulüp, mukarrerâtı için hey'et-i merkeziyeye mes'uldür. Mevâdd-ı mühimme müzâkeresinde fırka meb'usânı hey'et-i merkeziyenin diğer azâlarını da kulüp celselerine davet edebilir. Fakat bunların kulüpde hakk-ı re'yleri yoktur.

Kulüp celselerinde isbât-ı vücûd eden azânın ekseriyet-i ârâsıyla ittihâz-ı karar olunur. Celseye davet olunup gelmeyen azânın kulüp mukarrerâtına muvâfakat ettikleri hükmolunur.

Celseler kulüp riyâsetinin takdir ettiği usûlle idare olunur. Müzâkerât zabıtnâmeleri tutulup bi'n-nihaye hey'et-i faâle tahrirât dâiresinde hıfz olunur.

Kulüpde ittihâz olunan bütün kararlarla hey'et-i faâleyi haberdâr etmek lazımdır. Hey'et-i faâle fırkanın baş mürevvic-i efkârı gazetesinin ona göre tevfiik-i neşriyât etmesi için lüzum gördüğü mukarrerât hakkında hey'et-i tahririyesine arz-ı ma'lûmât eyler.

Matbuât

31-Fırka efkâr ve nazariyâtını tervic etdirecek bir baş gazete ve diğer millet için müfid risâleler neşredecektir. Bu neşriyâtı hey'et-i tahririye veya hey'et-i mahsûsalar idâre ve teftiş edecektir. Bunlar muâmelât ve faâliyetleri için hey'et-i faâleye mes'uldürler. Hey'etler lüzuma göre tecemmu' ve münâsib buldukları sûretde aralarında taksim-i vezâ'if ederler.

Hey'et-i tahririye makaleler için ikrâmiyeleri takdir ve te'diye eyler. Hey'et-i tahrîriye, cerîdenin fırka-i siyâsiyesi programına tevfiikan ve hey'et-i âidenin mülâhazatına te'tifen neşr olunmasına bilhassa dikkat edecektir. Bunun için cerîde müdür ve muharrirlerin bütün mühim ve akidevî (prensibiyel) hususâtda tahrîriye ile istişâre etmeleri lazımdır. Hey'et-i tahrîriye neşri için ekseriyet-i ârânın muvâfakat etmediği makalelerin tab'ına mümâna'at etmek hakkını hâizdir. Cerîdenin müdür ve muharrirleri hey'et-i tahrîriyeye mes'uldür.

Maliye Ciheti

32-Medenî ve iktisadî mü'essesât için lazım olan vesâ'it-i maddiye ve tahsisâtı kendi mevâki'i ihtiyacâtı için her hey'et meclise (karye, kaza ve ilâahir... hey'et-i idâreleri) araşıdırıp bulmakla mükellefdir.

33-Fırka nukûdu hey'et-i merkeziyenin kararı vechile sarf olunur. Hey'etler veznedarları nukûd hususâtını idâre ederler. Veznedarlar hey'etlere her ayda vezne muâmelât ve bilançosunu irâ'e ederler. Hey'etler her istedikleri vakit kasayı mu'âyene salâhiyetini hâ'izdir.

34-Her hey'etin vâridâtının lâ ekall bir sülüsünü her sene fırka merkez sandığına teslim etmesi lazımdır. Merkez sandığını hey'et-i faâle idâre ve nukûdunu fırka umûru için münâsib bulduğu mevki' ve vechile sarfeyler.

Fırka veznelerine vuku' bulan teberru'ât karye hey'etleri kazâ heyetlerine, bunlar ise hey'et-i faâleye irsâl ve inhâ sûretiyle merkez sandığına teslim olunur.

Diğer Hususlar

35-Bu nizamnâme-i dâhili fırka mürevvic-i efkârî gazetesinde ilân olunmakla ve meclis-i umûmice tağyîr olunmayıncaya kadar hâ'iz-i i'tibârdır. Meclis-i umûmi fırkanın dağıdılmasını veya diğer bir fırkaya iltisâkını taht-ı karara aldığı takdirde nizamnâme-i dâhili mensûhü'l-hükümdür. Meclis-i umûminin bu kararı ittihâz edebilmesi için murahhaslarından dört hums celselerde isbât-ı vücûd etmesi ve bunlardan dört hums ârânın muvafakati şarttır. Fırka emvâli hakkında da böyle bir meclis-i umûmi ve bu usülle her istediği sûrette kararlaştırabilir.

36-Şimdiki idâre hey'etleri 1920 senesi nihâyetine kadar mevki'-i iktidarda kalacaktır. Eğer fevkalâde meclis-i umûmi bunları tebdil etmezse

*

Yugoslavya Seçimlerinde JMO'nun durumuna da kısaca bakmak yerinde olacaktır. İki Dünya Savaşı arasında Boşnakların kurmuş oldukları siyasi partiler şunlardır:

-Yugoslavya Müslüman Demokratlar

-Müslüman Örgütü (JMO)

-Müslüman Birliği

-Müslüman Çiftçi Partisi

-Müslüman Halk Partisi

-Müslüman Radikal Partisi

-Yugoslav Müslüman Halk Örgütü (1922 yılında JMO'dan ayrılan muhalifler tarafından kurulmuştur. Önderi JMO'nun da ilk önderlerinden Tuzla Müftüsü İbrahim Maglajliç'tir.)

-İlerici Müslümanlar Örgütü

Bu İslami partilerin kurucularının çoğunluğu tarım reformlarının etkisinden bir ölçüde de kurtulmayı başaran ve önceki ayrıcalıklarını bir ölçüde de olsa tekrar elde etmeye çalışan Osmanlı döneminin büyük toprak sahipleri idi.

JMO'nun seçimlerdeki durumu

Yugoslavya'da gerçekleştirilen 1920 seçimlerinde JMO'nun aldığı 110.895 oyla 24 milletvekili çıkarttığı görülmektedir. 1923 seçimlerinde 112.228 oyla 18 milletvekili çıkartmışlardır. Bu seçimde gösterdikleri başarıda Hırvatların da Boşnaklara verdikleri desteğin payı bulunmaktadır. Sırp gazetelerinin bu başarının ardında Mustafa Kemal Paşa'nın,

dolayısıyla Türkiye'nin olduğu iddiaları dikkat çekicidir. Sırp gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın Dr. Mehmet Spaho'ya bir mektup göndererek desteğini ilettiği ve "bu seçimleri kazanamazsanız (Yugoslavya ile) ilişkileri keseceğini" söylediği iddia edilmektedir¹⁴. Bu dönemde Sırp yanlısı gazeteler Dr. Spaho'yu "aşırı Kemalist ve Panislamist" olarak nitelendirmektedirler. Bu iddialar o kadar ileri boyuta taşınmıştır ki, Sırp Radikal Partisi (NRS) JMO'ya karşı "Spaho'nun Bosna'yı Türkleştirmek ve Kemal Paşa'yı Bosna'ya getirmek istediğini" savunmuştur¹⁵.

1925 seçimlerinde ise JMO'nun 127.690 oyla 15 milletvekili çıkarttığı görülmektedir. 1927'de Bosna Hersek'te yapılan bölgesel seçimde ise JMO'nun 125.121 oyla 190 milletvekilliğinin 52'sini alarak en yüksek başarıyı gösterdiği görülüyor¹⁶. JMO'nun bu süreçte kurulan hükümetlere özellikle Radikal Parti Başkanı Paşiç'in kurduğu hükümetlere girdiği görülüyor. 1928 yılında parti içinde görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamış ve partiye olan desteğin her geçen gün azalmaya başladığı görülmüştür. 6 Ocak 1929 tarihinde ilan edilen diktatörlükle (Altı Ocak Doktrini) üç isimle ve üç boy olarak Sırp Hırvat ve Sloven olarak isimlendirilen halkın bundan böyle Yugoslavlık Doktrini çerçevesinde Yugoslav olarak adlandırılmasına ve devletin adının da Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı adının da Yugoslavya Krallığı olarak adlandırılması yoluna gidilmiştir. Ülke her türlü eskiyi ve soy bağımlı çağrıştıracak anlayıştan uzak olarak ve nehir isimleri kullanılarak dokuz BAN'a bölünmüştür.

Sonuç Yerine: JMO'nun Günümüz Boşnak Siyasi Hayatına Etkisi

1929'da Yugoslavya'da diktatörlüğün ilan edilmesinden bir ay sonra Yugoslavya Müslümanlarının siyasi temsilcisi durumundaki JMO lideri Dr. Mehmet Spaho Bosna Hersek'in birçok yerinde çoğunlukla Boşnaklardan oluşan Belediye Başkanlarının görevden alınmasınahalkın tepkili olduğunu dile getiren bir protesto mektubu yazarak Kral Aleksandar'a iletmış ve şikâyetlerini: *"Tüm bunları kralın isteklerine aykırı olarak yapıldığını düşündüğü için böyle bir mektup yazmaya cesaret ettiğini"* şeklinde ifade ederek iletmıştır. Dr. Mehmet Spaho'nun bu mektubu Boşnakların siyasi partilerinin kapatıldığı ve tüm faaliyetlerinin yasaklandığı bir dönemde bile siyasi çıkarlarını ve konumlarını belirli şekilde korumaya çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Yine Diktatörlük döneminin

¹⁴ Gülşah Kurt Güveloğlu, Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Yugoslavya'nın Siyasi Hayatı ve Türkiye İle Diplomatik İlişkileri (1918-1941), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2019, s. 59.

¹⁵ Güveloğlu, *age.*, s. 59.

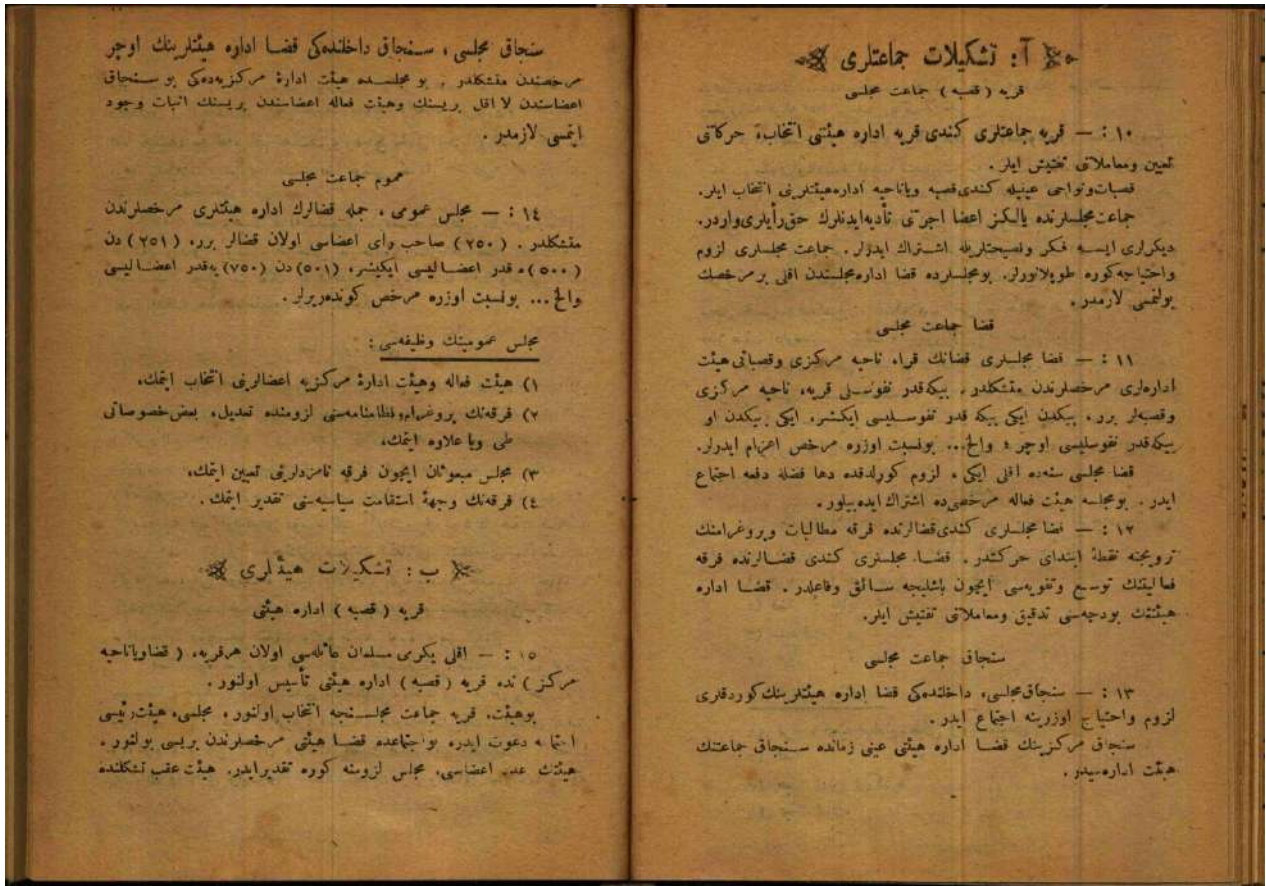
¹⁶ Gülşah Kurt Güveloğlu'nun eseri dönemin seçim sonuçlarına dair tablolar içermesi bakımından ve oy oranları için karşılaştırmalı veriler içermesi bakımından önemli bir kaynak olarak zikredilmelidir. Bkz. Gülşah Kurt Güveloğlu, *age.*, s. 54-64.

ilanından dört yıl sonra JMO diktatörlük ilânından beri geçen süre içinde ülkede kötü idare, rüşvet, hukukten güvensizlik ve eşitliğe aykırılık şeklinde devletin merkezileşmeye gitmesini eleştiren bir karar yayınlamış¹⁷ ve bu karar üzerine JMO lideri Dr. Mehmet Spaho yirmi gün hapis cezasına çarptırılmıştır¹⁸.

JMO lideri Mehmet Shapo'nun 1939 yılında Sırp tarafından öldürülmesinden kısa bir süre önce (1938) yılında kurduğu Mladi Müslümani (Genç Müslümanlar) adlı gençlik örgütünün ise etkileri günümüze kadar gelen ve 1992-1995 yılında gerçekleşen soykırıma karşı verilen mücadelenin mimarı olan Alija İzzet Begoviç'in yetiştiği teşkilat olması bakımından zikretmeye değer olduğunu değerlendirmek gerekmektedir.

EK-1

JMO Teşkilat Nizamânesi'nden Bir Kesit (Adâlet: Cenûbi İslav Müslümanları Salnâmesi 1920)

¹⁷Üç maddeden oluşan bu karar Türkiye Cumhuriyeti Belgrat Büyükelçiliğinin raporu ile Türk Dışişlerine bildirilmiş ve arşivlerimize yansımıştır. Bkn. BCA, 030-10_251-695-9

¹⁸Gülşah Kurt Güveloğlu, age., s. 81.

EK-2

ibrahim Maglayliç (Yugoslav Müslümanlar Teşkilatının Kurucusu ve İlk Başkanı)

EK-3

Dr. Mehmed Shapo

XIII. BÖLÜM

BOSNA-HERSEK VE TÜRKİYE'DEKİ DİNİ İDARELER HAKKINDA BİR KARŞILAŞTIRMA: RİJASET VE DİYANET ÖRNEKLERİ

Mehmet Emre YILMAZ*

Giriş

Balkanlar'da yer alan Bosna-Hersek ve Türkiye, ortak kültürel ve tarihsel bir geçmişe sahip olmanın yanında, demografik olarak nüfuslarının büyük bir çoğunluğu Müslüman olan iki ülkedir. Her iki ülkenin de siyasi, sosyal ve toplumsal yapıları ve dini yaşantıları nedeniyle kendilerine özgü dini idareleri/yönetimleri vardır. Bunlar;

- Bosna-Hersek'te *Rijaset/Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini* (Riyaset/Bosna-Hersek İslam Birliği/Topluluğu/Toplumu),
- Türkiye'de Diyanet/Diyanet İşleri Başkanlığı adıyla kurumsallaşmış ve faaliyet göstermektedirler.

Dini idarelerin kendi dillerindeki yazılış, söyleniş ve telaffuzlarındaki ses-kelime benzerliği bir kenara bırakıldığında, onların yönetimleri, teşkilat ve işleyiş yapıları arasında benzerlikler ve farklılıklar var mıdır? Varsa nelerdir? Bunlar, çalışmada cevaplanmaya gayret edilecek araştırma sorularıdır. Çalışmanın temel amacı, Bosna-Hersek'teki Rijaset ve Türkiye'deki Diyanet'i kurumsal olarak karşılaştırmak; Balkanlar'daki bu iki farklı Müslüman ülke ve toplumdaki yönetim yapılarını değerlendirmektir. Buradan hareketle, ilk olarak Rijaset ve devamında Diyanet'in incelenmesi; son olarak ise bunların bir karşılaştırması ve kritiğinin yapılması çalışmanın kapsamı ve verimliliği açısından uygun olacaktır.

Bosna-Hersek'te “Rijaset/Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini”(Riyaset/Bosna-Hersek İslam Birliği/Topluluğu)

Osmanlı Devleti'nde ülke toprakları içerisinde yaşayan bütün Müslümanlar payitahta yani İstanbul'a bağlıydılar. Dolayısıyla Bosnalı Müslümanlar da Avusturya-Macaristan

* Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü; Md. Yrd., İstanbul Aydın Üniversitesi, Ortadoğu ve Kafkasya Uygulama ve Araştırma Merkezi (ORKAM), İstanbul. E-posta: memreyilmaz@aydin.edu.tr

İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgaline kadar Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında İstanbul'a bağlı yaşıyorlardı ve herhangi bir özerklikleri ya da özerk toplulukları da yoktu. Tarihi gerçeklerin ışığında diğer bir deyişle, onlar İstanbul'daki dini yönetim merkezi (Gayrimüslimler/Gayrimüslim halk hariç) olan Şeyhülislâmlık kurumu/makamına ve doğal olarak Şeyhülislâm/şeyhü'l-İslâm'a ^ta^bidiler. ¹ 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesiyle durum değişmiş; Bosnalı Müslümanların İstanbul ve Osmanlı Devleti ile bağlarını azaltmak için özerk dini kurumlar oluşturulmuştur. Takip eden süreç, Rijaset kurumunun altyapısı ve temellerinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu noktada, 1882'de daha önce Saraybosna müftülüğü görevini yerine getirmekte olan Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović ², ilk olarak zamanın Osmanlı hükümeti tarafından Bosna müftülüğüne ardından Saraybosna kadılığına atanmış ve nihayet Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından Reîsülulemâ/reîsü'l-ulemâ ³ ilan edilmiştir. Mustafa Hilmi Efendi'nin Reîsülulemâ olarak atanmasıyla da Reîsülulemâlık makamı oluşturulmuş oldu. 17 Ekim 1882 tarihinde yaşanan bu gelişme günümüzde Bosna-Hersek İslam Birliği'nin (*Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*) yani Rijaset'in (Riyâsetin) kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Rijaset, ülkenin resmi dini idaresi ve kuruluşu olmuştur. ⁴ Muhammed Aruçi, hadiseyi "Böylece İstanbul'daki şeyhülislâmlıktan ayrı olarak Bosna-Hersek'e özgü milli-dinî liderlik müessesesi kurulmuş oldu" ⁵ şeklinde ifade etmektedir.

Komünist/Sosyalist dönem boyunca Yugoslavya İslam Birliği/Topluluğu (*Islamska zajednica Jugoslavije/u Jugoslaviji*) içerisinde varlığını sürdüren Rijaset, rejimin çökmesi neticesinde 1993 yılında Birlikten ayrılmıştır. Bu süreçte Bosna-Hersek İslam Birliği

¹Niyazi Akyüz, Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu, "Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 9/25, 2006, s. 31; "Kurumsal Tarihçe", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı*, <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/Diyanet-İşleri-Bakanligi-Kurulus-ve-Tarihcesi>, Erişim Tarihi: 05.05.2023; Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, İstanbul, 2010, s. 91.

²Mustafa Hilmi Efendi Hacıömeroviç, Hilmi Efendi Hacıömeroviç, Hilmi Omerović, Hilmi ef. Omeroviç ve Hadzi Hilmi-ef. Omeroviç gibi isimlerle de anılmıştır.

³Reîsülulemâ ve reîsülulemâlık makamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Reîsülulemâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 2007, s. 549-550.

⁴Mehmet Uğur Ekinci, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014, s. 97; "History", *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/history>, Erişim Tarihi: 07.05.2023; Muhammed Aruçi, "Reîsülulemâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 2007, s. 549; Zeynep Işıl Hamziç, "Bosna'nın Osmanlı Sonrası Müslüman Sivil Toplum Kuruluşları", *Boşnak Haber*, <https://bosnakhaber.com/bosnanin-osmanli-sonrasi-musliman-sivil-toplum-kuruluslari/>, Erişim Tarihi: 07.05.2023; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çev. Hayati Torun, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 98, 174.

⁵Aručı, *agm.*, s. 549.

başkanlığı, Mustafa Cerić'in liderliğinde uzun yıllar sonra yeniden bir araya gelmiş ve yapılandırılmıştır. Ayrıca Rijaset yine bu dönemde ülke için önemli bir figür haline gelmiştir. Savaş yıllarının zorlu şartlarında dönemin devlet başkanı Alija Izetbegović ve onun partisi Demokratik Hareket Partisi (*Stranka Demokratske Akcije* (SDA))'ne destek vermiştir. Bunun sonucunda Rijaset, Bosna-Hersek iç siyaseti ve Bosna Müslüman toplumunda daha farklı, özel bir noktada konumlanmaya başlamıştır. Bu özel konum, Boşnak milli kimliğinin inşasında da hissedilmektedir.⁶

Bugüne gelindiğinde ise Rijaset, Bosna-Hersek içerisindeki tüm Müslümanları ve Bosna-Hersek dışında yaşayan Bosnalı Müslümanları/Boşnakları temsil etmektedir. Faaliyetlerini de bu minvalde şekillendirmektedir.⁷ Üstelik Rijaset, “Sancak İslam Cemaati Meşihati, Hırvatistan İslam Cemaati Meşihati ve Slovenya İslam Cemaati Meşihatının Bosna-Hersek İslam Birliği'nin bileşenleri olduğunu”⁸ da açıklamasına eklemektedir. Bu açıdan bakıldığında Rijaset'in etki, kapsam ve faaliyet alanının sadece Bosna-Hersek ile sınırlı kalmadığı; aksine yurt dışında yaşayan nüfus da dikkate alındığında özellikle Balkan ve Avrupa coğrafyasında hatırı sayılır bir nüfusa sahip olduğu ifade edilebilir.

Bosna-Hersek İslam Birliği'nin teşkilat yapısı yedi birim ve kurumdan meydana gelmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:⁹

- *Džemat* (Cemaat)
- *Medžlis* (Meclis)
- *Muftijstvo/Mešihat* (Müftülük/Meşihat)
- *Rijaset* (Riyaset)
- *Reisu-l-ulema* (Reîsülulemâ)
- *Vijeće muftija* (Müftüler Meclisi/İslam Birliği Konseyi)
- *Ustavni sud* (Anayasa Mahkemesi/İslam Birliği Anayasa Mahkemesi)

⁶Ekinci, *age.*, s. 98; Ina Merdjanova, *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 31-37; Fahriye Emgili, “Bosna-Hersek'te İslam Birliği Ülküsü”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, 10/35, 2021, s. 191, 195, 216.

⁷Ekinci, *age.*, s. 98.

⁸“The Islamic Community – Sentinel And Principles”, *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/the-islamic-community-sentinel-and-principles>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.

⁹ “The Structural Organisation of the Islamic Community”, *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/the-structural-organisation-of-the-islamic-community>, Erişim Tarihi: 07.05.2023; “İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini”, *İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/islamska-zajednica/o-islamskoj-zajednici>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.

Meclis, Reîsülulemâ, Riyaset, İslam Birliği Konseyi ve Anayasa Mahkemesi, Bosna-Hersek İslam Birliği'nin en yetkili ve yüksek mercileridir. Bunun yanı sıra, Birliğin işleyiş, kapsam ve organizasyonel özellikleri, Birliğin kendi anayasası tarafından tanımlanmış ve çizilmiştir.¹⁰ Özetle Birliği; yapısı, faaliyet alanı ve kurumları itibariyle özerk bir idare/yönetim olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de "Diyanet/Diyanet İşleri Başkanlığı"

Osmanlı Dönemi'nde ülke sınırları içerisinde yaşayan bütün Müslümanların tabii olduğu ve dini hizmetlerini aldığı Şeyhülislâmlık Kurumu/makamı, Cumhuriyetin ilanından sonra ilk olarak Diyanet İşleri Reisliği ve akabinde Diyanet İşleri Başkanlığı adıyla yönetimin bir kurumuna dönüştürülmüştür. Bu yönüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temellerinin Osmanlı Dönemi'ne dayandığı söylenebilir. Bugün Diyanet/Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tek resmi, kanuni dini idaresi ve teşkilatıdır.¹¹

Diyanet, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bir kurumu haline gelmiştir. Diyanet'in yapısı, yetki ve görevleri 1935 ve 1937 yıllarında çıkarılan kanun ve kararnameyle düzenlenmiş, tanzim edilmiştir.¹⁹⁶¹⁻¹⁹⁶⁵ yıllarına gelindiğinde ise özellikle kabul edilen 1961 Anayasası ile Diyanet'in teşkilat yapısı, görev alanı ve sorumluluğu daha ayrıntılı ve geniş ölçüde düzenlenmeye tabi tutulmuştur.2006 yılı itibariyle seksen binden fazla personeli ve seksen beş bin dolaylarında kurumsal ağı olduğu bilinen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2022 yılındaki toplam personel sayısı 141.149 olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla, Diyanet'in son yıllarda personel sayısını neredeyse iki katına çıkardığı açıkça görülmektedir^Eldeki veriler neticesinde; Diyanet'in, Türkiye'deki en köklü ve kurumsal yapılardan birini teşkil ettiği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Buna ilaveten Diyanet, kendine has yapısı, sosyal ve toplumsal yönleri ile İslam dünyası içerisinde tek kurum olma özelliğine haizdir. Başka bir ifadeyle, teşkilat yapısı ve bünyesindeki birimleri, yerleşik kurumsallığı ve toplum tarafından benimsenmesiyle nevi şahsına münhasır bir yapı arz ettiğini; hatta "özgün bir Türk deneyimi" olarak nitelendirildiğini unutmamak aydınlatıcı olacaktır. Diyanet'i, Türk milletinin bölgesel, dinsel-mezhepsel, kültürel, sosyal, siyasi ve yapısal dinamiklerinden ötürü ortaya çıkmış laik (seküler) ve modern (çağdaş) bir kurum, vaka olarak ele almak ve incelemek sağlıklı olacaktır.¹² Nitekim Diyanet İşleri

¹⁰ "İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini", *İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini, agm.*

¹¹ Akyüz, Gürsoy, Çapcıoğlu, *agm.*, s. 31; "Kurumsal Tarihçe", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, agm.*; İştar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 61.

¹² Akyüz, Gürsoy, Çapcıoğlu, *agm.*, s. 34-35, 42; "T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı*, Ankara, Şubat 2023, s. 29; Nil

Başkanlığı, Cumhuriyet sonrası Modern Türkiye'nin din işleri ve din hizmetleri sahasında oluşabilecek bir boşluk (başıboşluk), karışıklık ortamı ve bundan kaynaklanan düzensizlik endişesine mâni olmak maksadıyla kurulmuştur. Bir yandan, Türk toplumunun ihtiyaç duyduğu din işleri ve hizmetleri sağlanmaya çalışılmış; diğer yandan yeni inşa edilen devletin kuruluş felsefesine ve zihniyetine ters olan, olabilecek dini anlayış, kurum ve yapılanmalarla mücadele etmeye gayret edilmiştir.¹³ Mezkur durum da sonuç olarak Diyanet'i, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş devrindeki siyasi ve toplumsal unsurlarıyla yoğrulmuş; misyon ve vizyonunu bu istikamette belirlemiş nadir rastlanabilecek bir kurum olarak bugünlere getirmiştir.

Diyanet'in ülke içerisindeki ya da dışındaki herhangi bir dini grup ve mezheple organik ve resmi bir bağı bulunmamaktadır. Bu husus, Diyanet'in tüm bunlardan bağımsız ve bunların üzerinde bir anlayışa sahip olarak topluma eşit ve tarafsız bir din hizmeti sunmayı amaçladığı şeklinde izah edilmektedir. Bununla birlikte, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Müslüman olmayan vatandaşların (Gayrimüslimlerin) din işleri ve hizmetleri konusunda istisnai bir durum ortaya çıkmıştır; onların dini faaliyetlerine kendi iç düzenleme ve işleyişleri çerçevesinde izin verilmiştir. Diyanet'in görev ve sorumluluk sahası, 429 sayılı kanunda "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" şeklinde belirlenmiş; dolayısıyla Müslüman halka yönelik din hizmetlerini sunmak olarak çizilmiştir.¹⁴ Bir diğer mesele de Türkiye'de Diyanet içerisinde Aleviliğin temsiline yönelik taleplerin çeşitli tartışmalara yol açmış olmasıdır. Karmaşık görünmekle birlikte Diyanet'in din hizmetleri doğrultusundaki faaliyetleri ve uygulamaları gözlemlendiğinde meselenin Aleviler ve onların Türkiye Cumhuriyeti'ndeki konumları dışında çözümsüz bir soruna ve kargaşaya dönüşmediği belirtilmelidir. Fakat Türkiye'deki Alevilerin konumu ve temsiliyeti hakkındaki tartışmalar, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulduğu için burada söz konusu hususa girilmemektedir. Son olarak, Nil Mutluer'in ifadesiyle Diyanet'in, toplumun ekseriyetine aynı anda hitap eden, siyasetle içli dışlı olan tek dini referans ve dini hizmet kurumu olması hasebiyle toplumu homojenleştirici bir güç ve etkiye sahip olduğu da göz

Mutluer, "Yapısal, Sosyal ve Ekonomi-Politik Yönleriyle Diyanet İşleri", *Sosyo-Ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı: Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı, Tartışmalar ve Öneriler*, Haz. Sevgi Özçelik, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2014, s. 7; Hasan Yavuzer, "Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2005, s. 57-60; Gözaydın, *age.*, s. 61; Türkiye'de din hizmeti, Diyanet Başkanlığı ve Diyanet'in tarihsel arka planı hakkında daha ayrıntılı bilgi için incelenebilir; Hasan Yavuzer, *Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı-Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi*, 2. Bs., Laçın Yayınları, Kayseri, 2006.

¹³Akyüz, Gürsoy, Çapcıoğlu, *agm.*, s. 34.

¹⁴Akyüz, Gürsoy, Çapcıoğlu, *agm.*, s. 34, 40; "Kurumsal Tarihçe", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı*, *agm.*

önünde bulundurulması gereken, yadsınamaz bir gerçektir.¹⁵ Bu da Diyanet'in Türkiye'deki bulunduğu pozisyon hakkında farklı bir bakış açısı, eleştiri olanağı ve tartışma ortamını beraberinde getirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat yapısı esasen üç ana birimden oluşur. Bunlar şöyle sıralanabilir:¹⁶

- Merkez Teşkilatı: Danışma ve Denetim Birimi, Ana Hizmet Birimi ve Yardımcı Hizmetler Birimi
- Taşra Teşkilatı: Müftülükler (İl-İlçe) ve Eğitim Merkezi Müdürlükleri
- Yurt Dışı Teşkilatı: Din Hizmetleri Müşavirlikleri ve Din Hizmetleri Ataşelikleri

Adından da anlaşılacağı üzere merkez teşkilatı, Diyanet'in en üst birimidir. Taşra teşkilatları bünyesinde müftülükler ve eğitim merkezi müdürlüklerini; yurt dışı teşkilatları bünyesinde ise din hizmetleri müşavirlikleri ve din hizmetleri ataşeliklerini barındırmaktadır. Ancak Başkanlık, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası çerçevesinde kurumsal işleyişini belirleyen yasalara ve kendi teşkilat kanununa (Başkanlığın bugünkü teşkilat yapısı büyük oranda, 633 sayılı teşkilat kanununda değişiklikler yapan, 1 Temmuz 2010 tarihinde çıkarılan 6002 sayılı kanunla tayin edilmiştir) tabidir.¹⁷Söz konusu teşkilat kanunu gereğince Diyanet'in herhangi bir yargısal yetki ve yükümlülüğü yoktur. Kısacası Başkanlık; teşkilatı, hizmet ve kapsam alanı, kurumlarıyla Cumhuriyet Tarihi ve Türk Modernleşmesinin özgün bir deneyimi olma vasfına sahiptir.

Sonuç

Balkanlar'da yer alan Bosna-Hersek ve Türkiye, güçlü kültürel ve tarihsel bağları bulunan, nüfuslarının büyük bir bölümü Müslüman olan iki ülkedir. Her ikisi de çeşitli dini ve toplumsal dinamiklerden beslenmesi sebebiyle kendilerine ait dini idareler ve kurumlara sahiptir. Dolayısıyla Bosna-Hersek'te Rijaset/Bosna-Hersek İslam Birliği (Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini) ve Türkiye'de Diyanet/Diyanet İşleri Başkanlığı; Müslüman halkın, nüfusun din işleri ve hizmetlerini yürütmekte, dini ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Rijaset ve Diyanet'in ses-kelime benzerliği ve aynı tarihsel kökene dayanmaları (Şeyhülislâmlık kurumu/makamına) bir tarafa, görevleri, görev alanları ve sorumlulukları gibi

¹⁵Akyüz, Gürsoy, Çapcıoğlu, *agm.*, s. 40-42; Mutluer, *agm.*, s. 3.

¹⁶Mutluer, *agm.*, s. 10; "Kurumsal Tarihçe", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, agm.*

¹⁷Mutluer, *agm.*, s. 10; "Kurumsal Tarihçe", *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, agm.*

genel benzerlikler diğer tarafa konulduğunda; her iki dini idarenin de farklı kuruluş felsefesi ve süreçleri, işleyiş mekanizmaları, hukuki özellikleri, yönetim tarzı ve yapılarına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Rijaset, yapısı, kurumları ve özellikleriyle Osmanlı Dönemi'ndeki Şeyhülislâmlık makamını anımsatmakta; sanki yirmi birinci yüzyıl Bosna'sında bu geleneğin devamı şeklinde tezahür etmektedir. Açıkçası Diyanet ise, özellikle kuruluş gerekçesi ve zihniyeti, işleyişi, hukuki dayanağı, teşkilatı ve yönetimiyle Rijaset'in konumundan farklı bir özellik arz etmektedir denilebilir. Öte yandan, Rijaset ve Diyanet de kendi ülke içi siyaseti ve siyasi gündemiyle ilişkileri bakımından bazı yönlerden benzeşmektedirler. Örneğin; Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında Rijaseti'nin duruşu ve konumu ile Diyanet ve Diyanet İşleri Başkanları'nın bilhassa son yıllarda medyada yer alan söylemleri ve siyasi gündeme angaje olmaları vb. Ayrıca, tarihsel perspektiften analiz edilip tetkik edildiğinde devletlerin, hükümetlerin ve yönetimlerin uyguladığı strateji ve politikaların her ikisi için de (her ne kadar Rijaset, özerk bir yapı görünümü arz etse de)oldukça belirleyici olduğu açıkça görülmektedir.

Sözün özü, Rijaset'ten ayrı olarak kendine has yapısı, sosyal ve toplumsal bileşenleriyle Diyanet, İslam dünyasında eşine az rastlanacak bir kurum olma özelliği ile dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik ve modern bir kurumu olmasıyla özgün bir Türk tecrübesidir lakin böyle bir durum, Rijaset için söz konusu değildir. Üstelik Arnavutluk, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya gibi Balkanlar'daki diğer ülkelerde Rijaset benzeri "İslam birliği/topluluğu" adı altında kuruluşlar mevcuttur.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Niyazi, GÜRSOY, Şahin, ÇAPCIOĞLU, İhsan, "Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, IX/25 (2006), s. 31-42.
- ARUÇI, Muhammed, "Reisülulemâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 549-550.
- BABUNA, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çev. Hayati Torun, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- EKİNCİ, Mehmet Uğur, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Rapor, İstanbul, 2014.

- EMGİLİ, Fahriye, “Bosna-Hersek’te İslam Birliği Ülküsü”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, X/35 (2021), s.190-228.
- GÖZAYDIN, İstar, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- HAMZİÇ, Zeynep Işıl, “Bosna’nın Osmanlı Sonrası Müslüman Sivil Toplum Kuruluşları”, *Boşnak Haber*, 25 Temmuz 2017, (Çevrimiçi) <https://bosnakhaber.com/bosnanin-osmanli-sonrasi-musulman-sivil-toplum-kuruluslari/>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 91-96.
- MERDJANOVA, Ina, *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*, Oxford University Press, New York, 2013.
- MUTLUER, Nil, “Yapısal, Sosyal ve Ekonomi-Politik Yönleriyle Diyanet İşleri”, *Sosyo-Ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı: Kamuoyunun Diyanet’e Bakışı, Tartışmalar ve Öneriler*, Haz. Sevgi Özçelik, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2014, s. 1-72.
- “T.C.Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu”, *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı*, Ankara, Şubat 2023.
- YAVUZER, Hasan, “Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2005.
- “History”, *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/İslamska Zajednica u Bosnii Hercegovini*, 29 Mayıs 2012, (Çevrimiçi) <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/history>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- “İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini”, *İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, (Çevrimiçi) <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/islamska-zajednica/o-islamskoj-zajednici>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- “Kurumsal Tarihçe”, *T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı*, 28 Mayıs 2013, (Çevrimiçi) <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyanet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 05.05.2023.
- “The Islamic Community – Sentinel And Principles”, *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/İslamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, 29 Mayıs 2012, (Çevrimiçi) <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/the-islamic-community-sentinel-and-principles>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.

“The Structural Organisation of the Islamic Community”, *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina/Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini*, 29 Mayıs 2012, (Çevrimiçi) <https://english.islamskazajednica.ba/the-islamic-community/modules-menu/the-structural-organisation-of-the-islamic-community>, Erişim Tarihi: 07.05.2023.

XIV. BÖLÜM

TÜRK PARLAMENTERLERİN 1950-1952 BULGARİSTAN GÖÇÜNE VE GÖÇMEN SORUNUNA BAKIŞI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: GÖÇMEN PİYANGOSU ÖRNEĞİ

Ertuğrul DALMIŞ*

Giriş

Göç, insanların veya toplumların çoğu kere ekonomik ve güvenlik endişesiyle bir yerden başka bir yere gitmesidir. Bu süreç, insan ve toplulukların kendi kararları ile gerçekleştirebileceği gibi zorlama bir sürecin sonunda da gerçekleşebilir. Sürece yayılan, isteğe bağlı ve sürdürülebilir olan bir göçün, göçülen yer açısından ekonomik, siyasal, toplumsal sonuçlarıyla; savaş, sürgün, etnik ayrıştırma, ideolojik yaklaşım gibi gerekçelerle yapılan göçün siyasal, ekonomik, toplumsal sonuç ve yansımaları birbirinden oldukça farklıdır¹. Bu anlamda çalışmanın kapsamına giren Balkan göçlerindeki belirleyici faktör genel itibarıyla savaş, etnik ayrıştırma ve ideolojik etkenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Çünkü 18. yy. ile birlikte göçler, hâkim unsurun öteki olarak gördüğü unsurları yok etmesini amaçlamış ve bu yolda ya sınır dışı etmiş ya da asimile etmeye çalışmıştır².

Balkan coğrafyasının yeni hâkim unsurları kendi ulus devletlerini oluştururken, büyük devletlerin yardımlarını görmüşlerdir. Bu anlamda Balkanlardaki dini ve etnik milliyetçiliği körükleyen ve bunları askeri olarak destekleyip harekete geçmesini sağlayan en önemli ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin sınırlarında yeni yerleşimler kurmaya, var olan yerleşimlerin dinsel ve etnik yapısına müdahale etmeye ve bunun da ötesinde Osmanlı topraklarına uzanıp oralardaki soydaşlarını ve dindaşlarını

*Dr. Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: ertugrul.dalmis@istanbul.edu.tr

¹Süleyman Ekici, Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan", *Birey ve Toplum, Bahar 2015, C. 5. S. 9*, s. 14. Ayrıca 1914-1960 yılları arasında Osmanlı bakiyesi topraklardan Türkiye'ye yapılan göçler ve bunların siyasal, toplumsal, ekonomik yansımaları açısından bir değerlendirme için bkz. Zehra Aslan, *Türkiye'de Göç ve Göçmenler (1914-1960), Karadeniz, Batum, Bulgaristan, Türkistan Türkleri ve Romanya Yahudileri*, Libra, İstanbul 2020.

²Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 13.

kışkırtmaya yönelmiştir³. Başka bir deyişle Ruslar, Balkanlarda kendi emperyalist amaçları için nüfus çoğunluğunun Slav Ortodoks Hristiyanlardan oluştuğu bir Bulgar ve Sırp devleti amaçlamıştır. Slav ırkçılığını Ortodoksluk üzerinden meşrulaştıran Rusya, özellikle Bulgaristan'da çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkleri yerli çetelere öldürtmüşveya göçe zorlamıştır. Bu haliyle göçler artık siyasi, kültürel ve dini yapıyı değiştirmenin bir aracına dönüşmüştür. “Yabancı kanından arınmış” ve bu anlamda Türklerden temizlenmiş bir devlet kurmak 20. yy Balkan milliyetçiliğinin genel çerçevesini oluşturmuştur. Yani bu dönemde göçler, genelde ekonomik ve doğal koşullara bağlı nedenlerle bir arayışın sonucu olmaktan çıkarak dini, siyasi, kültürel amaçları olan ve etnisiteyi tek tipleştirmeyi hedefleyen bir unsura dönüşmüştür⁴.

Millet sistemini dini bir temel üzerinden şekillendiren Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihlerinden sonra bu coğrafyada ortaya çıkan Türk kimliği, etnik olmaktan ziyade kültürel bir kimliğe denk düşmekte ve genelde din birliğine dayanmakta idi. Kemal Karpat, Rumeli ya da Avrupa'da yaşayan etnik kökeni ne olursa olsun bütün Müslümanların Türk olarak adlandırıldığını ya da kabul edildiğini belirtmektedir. Bu durum, Osmanlı idare ya da bürokrasinin bölgede yaptığı iddia edilen her hatanın hesabının etnik unsur olarak Türklerden sorulmaya başlanmasına da neden olacaktır. Başka bir deyişle Balkanlardaki etnik Hristiyan milliyetçiliğinin ilk hedefi Müslümanlar yani Türkler olmuşlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus (93 Harbi) ve 1912-13 Balkan Savaşları sürecinde yaklaşık bir milyon Müslüman-Türk öldürülürken, iki milyondan fazlasının göçe zorlanması bahsi geçen hedef ve yaklaşımın yansımasıdır. Genel itibariyle Balkan ulusları, özellikle 93 Harbi sonrasında kazanmış oldukları bağımsızlık ya da özerklikler ile hâkim unsur haline geldikten sonra öteki olarak gördükleri Türkleri yok etmek ya da göçe zorlamak istemişlerdir⁵.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar başta olmak üzere diğer bölgelerde de yaşadığı toprak kayıplarından sonra Müslüman nüfusun, geri kalan topraklara ve özellikle Anadolu'ya göç etmesi buradaki demografik yapıyı Müslümanlar lehine değiştirmiştir. Bu durum devlet-hükümet politikalarında da farklı deneyimleri beraberinde getirmiştir. İttihat ve Terakki'nin gayr-i Müslimlere alternatif olarak Müslümanlardan oluşan bir milli burjuvazi oluşturma hedefi, dönem siyasal ve ideolojik yaklaşımların yanı sıra eldeki nüfusun çok önemli bir kısmının Müslümanlardan oluşmasıyla da doğrudan alakalıydı. İttihat ve Terakki'nin

³Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk: Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 18.

⁴Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 16-18.

⁵Kemal Karpat, *age.*, s. 16-18.

Müslüman merkezli milli burjuvazi politikası ve bunun farklı yansımaları Cumhuriyet döneminde de görülecektir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Müslüman Türklerden arındırılmış bir Slav Ortodoks Balkan devletleri oluşturma hedefi Müslümanlar açısından ölüm, asimilasyon ya da göç anlamı taşımaktaydı. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun önemli bir kısmının ya da ailelerinden birilerinin Misak-ı Milli sınırları dışında dünyaya geldiği düşünüldüğünde, bu neslin doğrudan veya dolaylı olarak göç, göçmen kavramına ve bunun neden olduğu travmalara⁶ aşina oldukları söylenebilir. Bu durum Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun göçe, göçmene bakışında da belirleyici olmuştur. Bu anlamda bütün laik söylem ve uygulamalara rağmen kurucu kadronun azınlıklar meselesini din üzerinden ele alması;siyasi ve idari mevkilerde gayri Müslimlere çok az yer vermesi bir çelişki gibi görünse de, aslında buradaki tercihler Osmanlı devlet ve millet anlayışı geleneğinin belirli ölçülerde sürmesine ek olarak, kurucu kadronun önemli bir kısmının göçmenlerden oluşmasıyla alakalıydı.Çünkü çoğu kere zorunlu göçler öncesinde yaşanan mezalim ve kısımlar, Müslüman göçmenlerin gayri Müslimlere ve onların milliyetçi düşünce ve politikalarına bakışında şüphe ve korku hislerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu anlamda Karpat'ın da ifade ettiği üzere Bulgarlar için milli bir kahraman olan George Rakoeski, Müslümanlar nezdinde bir katildir⁷.

Erken Cumhuriyet döneminde göç, mübadele, azınlık meselelerinde ana belirleyici unsur, Osmanlı uygulamasında olduğu gibi dindir. Diğer bir deyişle Cumhuriyet döneminde göç politikaları Osmanlı uygulamasının bir devamı niteliğindedir. Bu anlamda Müslüman-Türk kimliğinin makbul kimlik olarak kabulü, kimin kalacağı kadar kimin gideceğinin de belirlenmesi anlamına gelmekteydi. Türkçe konuşan Hristiyanların, Rumca konuşan Müslümanlar ile mübadele edildiği düşünüldüğünde dinin, milliyeti belirleyen ana kıstas olmaya devam ettiği söylenebilir. Her ne kadar devletin adımın etnik bir unsuru işaret etmesine ve en başından itibaren laik politikaları merkeze almasına rağmen demografik yapının inşasında Avrupa'daki algıya ve Osmanlı uygulamasına benzer olarak Türklüğü Müslümanlık olarak tanımlayan bir politika tercih edilmiştir. Bu tercihin altında, milli olmayan unsurlardan kurtularak demografinin millileşmesini sağlamak ve bu haliyle etnik ve dini açıdan daha homojen, daha güvenli bir devletin kurulma hedefi yatmaktadır.

⁶Ömer Seyfettin'in Beyaz Lale adlı meşhur eseri, Bulgaristan'ın elden çıkmasından sonra buradaki Müslüman Türklerin sindirilme, tecavüz, asimilasyon, göçe zorlama konularını ele alan ve bu anlamda Anadolu insanının göçe ve göçmene ilişkin travmalarını yansıtan önemli bir eserdir. Ömer Seyfettin'in Bütün Eserleri, Hikayer 1, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999, s. 297-327.

⁷Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 56.

Lozan Konferansı'nda en kapsamlı tartışmaların başında azınlıklar meselesi geldiğini ifade eden Rıza Nur hatıralarında, Batı'nın Türkiye'deki azınlık meselesini din, dil, ırk üzerinden ele aldıklarını belirtmiş ve "biraz daha gayret ederlerse Türkiye'deki karıncaları da ekalliyet yapacaklar" diyerek şu ifadelerle yer vermiştir: "...*Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak ve Kürtleri Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar*"⁸. Bu haliyle Batılı temsilciler azınlık kavramını çeşitlendirerek hem Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi bu kavram üzerinden Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeyi sürdürmek, hem de Türkiye'deki toplumsal ve sosyolojik birlikteliğin sağlanmasını imkânsız hale getirmeyi amaçlamışlardır. Bunu gerçekleştirmek için azınlıkları özellikle etnik kimlik üzerinden tanımlamak isterlerken, Türk temsilciler Müslüman azınlık olamayacağı tezinde ısrarcı olmuşlardır⁹.

Türk hükümetinin azınlıklara ilişkin yaklaşımlarına ait Lozan Konferansı'nın Britanya Delagasyonu Forbes Adam'ın Lord Curzon'a gönderdiği bir telgraf bu anlamda önemlidir. Türk hükümetinin örneğin İngilizlerin Kürtler ya da Musul meselesi dolayısıyla gerçekleştirmeye çalıştığı bir takım siyasal amaçlarının da önüne geçebilmek adına Türkiye'de yaşayan farklı etnik grupların da azınlık statüsü dışında Müslüman kimliği altında anılmasına dikkat çekilmiştir:

*"Türkler, azınlıkların korunması amacı bakımından, Türkiye'deki tüm Müslümanların Türk sayılması gerektiğini, korunması lazım gelen gerçek azınlıkların sadece dini azınlıklar olduğunu savundular. Bu tutumun çok mantıksız olduğuna şüphe yok, çünkü Avrupa'nın öbür azınlık antlaşmalarının temelinde, bunların her türlü ırksal, dinsel ve dilsel azınlığa uygulanması yatmaktadır. Türklerin yaptığı, Arapların, Kürtlerin, Çerkeslerin ve Türklerin hepsini aynı kefeye koymak. Bununla birlikte pratikte, Türk talebinin müttefiklerce kabul görmesinin bizim Musul vilayetindeki Kürtlerle ilgili tezlerimiz üzerinde yapabileceği muhtemel dolaylı etki haricinde, müttefik delegasyonları, Türk talebinin ısrarla reddini önemli addetmemişlerdir"*¹⁰.

Milliyeti din üzerinden tanımlayan yaklaşımların 1930'lu yıllarda da sürdüğü söylenebilir. Bu anlamda Tanrıöver'in Gagavuzların Türklüğü üzerinden yaptığı vurgu ve

⁸Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 103.

⁹Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018, s. 349-350.

¹⁰Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası –150'likler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s. 35.

onların da anavatana kabulü noktasındaki talebinin, göçmen meselesini Müslüman kimliği üzerinden ele alan Cumhuriyet hükümetleri kabul etmemiştir. Lozan Konferansı Türk Delegasyonu Umum kâtipliği görevini de yürütmüş olan Madrid Elçisi Tevfik Kamil(Koperler) Başvekâlete yazdığı bir tezkirede, 1923 yılında Türkiye’de olsalar Mübadele Komisyonu tarafından gönderilecek olan insanların bugün Türkiye’ye getirilmesine gerek olmadığını ifade etmiştir. Grek Ortodoks tabirinin sadece Rumları değil Fener, Antakya, İskenderiye patrikhanelerine dâhil bütün etnik unsurları kapsadığını ifade eden Tevfik Kamil, Karaman ve Ankara’da yaşayıp Türkçe konuşan Rumların mübadele kapsamında olduğu gibi, Müslüman olmayan Gagavuzların da aynı kapsamda değerlendirilmesi gerektiği fikrindedir. Tevfik Kamil’e göre bunların “... *İstanbul’a dolmaları Türk nüfusu aleyhine muvazeneyi bozacak ve Türklerin çoğalmasına değil, öteki kardeşleri firari Rumların açık kalmış yerlerini doldurmaya yarayacaktır*”. Ayrıca bu kitlenin İstanbul’a yerleştirilmesi durumunda İstanbul Ortodokslarının sayılarının artacağı ve bununun vadede İstanbul Türklerinin aleyhine durumlar ortaya çıkaracağına dikkat çekmiştir. Gagavuzların Türkiye’ye getirilmesi yönünde tavrı takınan Ulus gazetesinde yer alan yazılardan sonra¹¹ Tevfik Kamil, İnönü’ye yeni bir takdim göndererek, Türkçe konuşan Ankara ve Bursa Ermenilerine Türk, İzmit yöresinde Rumca konuşan Ermenilere Rum denilemiyorsa Türkçe konuşan Gagavuzlara da Türk denilemeyeceği görüşündedir. O’na göre Karaman Rumları ne kadar Türk ise Gagavuzlar da o kadar Türk’tür¹². Tanrıöver’in bütün girişimlerine rağmen Gagavuzların Türkiye’ye getirilmesine onay çıkmaması, din üzerinden millet tanımının hala geçerliliğini koruduğuna işarettir¹³.

Türkiye’nin, azınlıklar meselesinde Lozan Konferansı’nda ortaya koyduğu tavrın konferans sorasındaki göçlerde de sürdürdüğü görülmektedir¹⁴. Türk olmamakla birlikte Müslüman olan Bulgaristan, Romanya ve diğer yerlerde yaşayan Pomakların Türkiye’ye gelmesine onay verilmesine bu bağlamda bakılabilir¹⁵. Ayrıca uzun savaşlara bağlı kayıplar

¹¹ Gagavuz lehçesinin Türkçe ile benzerliği hakkında Yaşar Nabi imzasıyla kaleme alınan yazıya “Türk Gagavuzlar” başlığı atılmıştır. Ayrıca yazıya Gagavuz bir ailenin fotoğrafı eklenerek Türk aile tipine benzerliğine dikkat çekilmiştir. Yaşar Nabi, “Türk Gagavuzlar”, *Ulus*, 3 Ocak 1936, s. 5.

¹² Madrid Büyükelçisi Tevfik Kamil tarafından Başvekil İsmet İnönü’ye gönderilen 31 Ocak 1936 tarihli takdim, BCA, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 116.810.12.

¹³ Hamdullah Suphi’nin Gagavuzların Türkiye’ye getirilmesi girişimleri için bkz. Selcen Özyurt Ulutaş, “Bir Diplomatın Gayri Resmi Mücadelesi: Hamdullah Suphi’nin Bilinmeyen Gagavuz Müdafaası”, *Tarih Dergisi*, 72, (2020/2), s. 187-206. Konu hakkında ayrıca bkz. Metin Omer, *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya’daki Türk Tatar Toplumu ve Türkiye’ye Göçler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2023.

¹⁴ Türk olmamakla birlikte Müslüman olan Bulgaristan, Romanya ve diğer yerlerde yaşayan Pomakların Türkiye’ye gelmesine onay verilmiştir. BCA, Fon Kodu: 272.12, Yer No: 58-154-12. Tarih: 20.03.1928.

¹⁵ 1930’lu yılların başından itibaren Romanya, Kırım, Yugoslavya ve Bulgaristan’dan Türkiye’ye iltica etmek isteyen insanların genel itibarıyla Müslüman olmaları üzerinden hareket edildiği ve Müslüman olmaları

ve nüfus artışıdaki azalmalardan dolayı nüfus yoğunluğu az olan bir ülke olmasından dolayı Türkiye, en başından itibaren farklı bölgelerdeki Müslüman Türklerin Anadolu'ya göçünü bir nevi teşvik etmiştir¹⁶. Bu haliyle özellikle Balkan coğrafyasından gelecek Müslümanların kabul edilerek nitelikli nüfus yoğunluğunu artırmak, etnik ve dini açıdan daha homojen ve bu anlamda daha güvenilir bir toplum oluşturmak düşüncesiyle hareket edilmiştir¹⁷. Toplumsal ve ekonomik yapıda kol gücünün hala çok önemli olduğu bir dönem açısından nitelikli bir göçün Cumhuriyet'in kurucuları tarafından desteklenip teşvik edilmesi olağan bir politikadır. Bu politika uzun yıllar devam ettirilecek ve hükümetten ekonomik destek talebi olmayan Müslüman Türklerin peyderpey Türkiye'ye gelmelerine onay verilecektir.

Lozan Antlaşması tartışmalarında da görüldüğü üzere¹⁸, Türkiye'nin azınlık, iskân, göçmen meselelerine bakışında Müslüman kimliği belirleyici olmuştur. Ancak toplumsal bir ayrışmanın tehlike olma durumunun azaldığı ve laik vurguların çok daha ön plana çıktığı kabaca 1930'ların başından itibaren göçmen ve iskân meselelerinde Türklük vurgusu Müslümanlık vurgusu ile birlikte kullanılmıştır. Kemal Arı Türkiye'nin göçmen meselesine ilişkin bir değerlendirmesinde “...Nüfusun niteliğini ve niceliğini belirleme öncelikleri arasında, önemli bir dönüm noktası olarak algılanabilecek 1934 İskan Yasası'nda görüldüğü gibi, bu yaklaşımlarda ideolojik önyargılar bile rol oynamıştır. Söz konusu yasa, güvenlik kaygılarının yansımalarını kendi içinde barındıran bir nitelik göstermesinin yanında, özellikle yurtdışından Türkiye'ye yönelik göçlerin niteliğini belirleyen kriterleriyle neredeyse Türkçü

durumunda vatandaşlık kanununun altıncı maddesi uyarınca Türk vatandaşlığına alınmıştır. Bulgaristan ve Romanya Müslümanlarının Türk vatandaşlığına kabul edilmesine dair 8.5.1929 tarihli kararname, BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 3.29.6, Bulgaristan ve Yugoslavya Müslümanlarının Türk vatandaşlığına kabul edilmesine dair 8.5.1929 tarihli kararname, BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 4.31.8.

¹⁶Almanya'da neşredilen Reichspost adlı gazetesinde bu konuya yer verilerek, Lozan'dan itibaren 12 yıllık süreçte muhtelif Balkan ülkelerindeki Müslüman Türklerin toplu bir şekilde Türkiye'ye geldiklerine yer verilmiştir. 1923-1935 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi ülkelerden Türkiye'ye 600.000 Müslüman gelmiştir. Romanya'dan yapılan göç fazladır. Romanya özellikle Dobruca bölgesindeki Müslümanların göçünü kolaylaştırarak göç sonrasında boşalan yerlere Makedonyalı Romanların (Valakların) yerleştirilmesi ve böylece ulusal birliğin sağlanmasını amaçlamıştır. Gazete ayrıca Bulgaristan'dan da ciddi sayıda Müslüman Türk gelmekle birlikte özellikle ihtida etmiş Pomakların laik Türkiye ile her türlü antlaşmayı reddetmesine yer vermiştir. Reichspost Gazetesi'nde Müslümanların Türkiye'ye Göçlerine Dair Çıkan Makale, (DBTDA), Fon Kodu: 506, Yer No: 42803-193029-122. Tarih: 24 Aralık 1935.

¹⁷Ancak iskân bütçesinde yeterli para olmamasından dolayı, gelecek olanlardan yardıma muhtaç olmama şartı aranmıştır. Bu anlamda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekâlete gönderilen 28 Mayıs 1929 tarihli tezkirede bu duruma dikkat çekilerek “memleketimize gelecek mültecilere maddi bir güne muavenet ifası imkânı olmadığından gelecek olanlardan muavenete muhtaç bulunanların bilahere sefaletle düşmemeleri için pasaportlarının vize ettirilmeyip yalnız hükümetten bir şey istemeyecek gayri muhtaç olan ve Türk unsuruna mensup bulunanların arzu ettikleri yerlerde ikamet ve ticaret etmek üzere gelecek olanlara kolaylık gösterilmesi” talep edilmiştir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekâlete gönderilen 28 Mayıs 1929 tarihli tezkire, BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 250.691.9.

¹⁸Lozan Konferansı'nda azınlık tartışmaları için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.1, s. 279-229.

bir kimlik kazanmıştır”¹⁹ ifadelerine yer vermiştir. Müslümanlık, göçmen ve mülteci kavramlarındaki belirleyici olma rolünü zamanla Türklüğe bırakacaktır. DP iktidarının ilk aylarında Bulgaristan’daki komünist iktidarın 250 bin kişiyi Türkiye’ye göndermesine ilişkin yapılan değerlendirmelerde öne çıkan söylem, gelenlerin Müslüman değil Türk olması üzerinedir.

1950 Bulgaristan Göçüne Giden Süreç ve Göçün Nedenleri

II. Dünya Savaşı öncesinde Bulgaristan’da yaşayan Müslüman Türk nüfusu yaklaşık 800.000 kişidir. Türk Müslümanlar, Bulgar hükümetine verdikleri destek ve Bulgar karşıtı duygulara sahip olmamaları nedeniyle genelde örnek bir azınlık grubu olmuşlardır. Komünist iktidarın politika değişikliğine kadar yerel yönetimde kendilerine imtiyazlar tanınmış ve geleneklerini ve dini ibadetlerini fazla müdahale olmadan yerine getirmelerine müsaade edilmiştir. Bu haliyle özellikle kırsalda yaşayan Bulgaristan Müslüman ve Türkleri, laiklik uygulamalarının dini alanı daralttığı Türkiye’de olmaktansa Bulgaristan’da kalmayı tercih etmişlerdir. Göçün öncesinde ve göç aşamasında hem Türkiye’yi hem de Bulgaristan’ı gezip gören ve süreçle ilgili akademik çalışma yapan Huey Louis Kostanick, “...kasaba ve köylerdeki zarif minareleri, siyah giysili peçeli kadınları ve siyah, bol Türk pantolonu giyen ve kırmızı fes takan erkekleriyle Dobruca, eski Osmanlı İmparatorluğu’nun Türkiye’den daha iyi bir örneğiydi” tespitlerini yapmaktadır²⁰. Ancak buna rağmen özellikle şehirlerde yaşayanlar olmak üzere Türkiye’ye göç düzenli olarak belirli sayılarda devam etmiştir.

Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 8 Ekim 1925 tarihli antlaşma iki ülke arasındaki karşılıklı gidiş gelişleri düzenlemiştir. Bu anlaşmanın 2. maddesine göre, göçmenlerin bütüncüllerini satmalarına ve bu satıştan elde ettikleri gelirlerle, çiftlik hayvanları ve tarım makineleri de dâhil olmak üzere tüm taşınabilir mülklerini götürmelerine müsaade edilmiştir. Antlaşmanın en önemli tarafı ise karşılıklı göçün gönüllülük esasına dayanmasıdır. 1940 yılına kadar, Bulgaristan’da oldukça demokratik bir iktidarın olmasından dolayı 1930’dan 1935’e kadar olan dönem hariç, bu anlaşma kapsamında yılda yaklaşık 10.000 ila 12.000 kişi Türkiye’ye göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında göç edenlerin sayısı azalmıştır. 1944 yılında Bulgaristan’da komünistlerin iktidara gelmesiyle göç kısıtlandığı gibi Türk azınlıklar için politika değişikliğine gidilerek yerel yönetim ve okullardaki tüm özel

¹⁹ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/cumhuriyet-donemi-nufus-politikasi-doc-dr-kemal-ari/>, Erişim tarihi: 12.08.2023.

²⁰ Huey Louis Kostanick, “Turkish Resettlement of Refugees From Bulgaria, 1950-1953”, *Middle East Journal*, Winter, 1955, Vol. 9, No. 1 (Winter, 1955), s. 43.

ayrıcalıkları iptal edilerek Türk okulları devletleştirilmiştir²¹. Türk gelenekleri ve Türk dilinin kullanımının yanı sıra dini hayata da müdahale edilmiştir.1950'nin başında göç üzerindeki kısıtlamaların hafifletilmesine rağmen 8 Ekim 1925 tarihli antlaşmada belirtilen malları satabilme ya da taşıyabilme imkânına müsaade edilmemiştir. Komünist iktidarın bütün evleri millileştirilerek hükümetin malı haline getirme kararı, bu süreçte göçe zorlanan Türklerin evlerini satarak gelir elde etme imkânlarını da ortadan kaldırmıştır²². Buna rağmen gelenek, dil ve din üzerinden yapılan baskılardan dolayı aylık ortalama 3.000 kişinin göç ettiği bir süreç başlamıştır.

Din, dil, kültür üzerinden yapılan baskılardan dolayı isteğe bağlı olarak gerçekleşen bu göçün kitlesel ve zorunlu bir hale gelmesi, Bulgar Hükümeti'nin aldığı ani bir karar ile 250 bin Türk'ü göçe zorlaması ile olmuştur. Komünist hükümetin bu hamlesi hem Bulgaristan, hem de Sovyet Rusya ile ilişkileri giderek gerginleşen Türkiye'de aniden ciddi bir ekonomik ve toplumsal sorun yaratmayı amaçlayan siyasi içerikli bir karardır²³. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'ın Sovyet Rusya etkisine girmesi (1944), ancak buna mukabil Türkiye'nin Batı yönlü tavrının devam etmesi ve 25 Temmuz 1950 tarihinde meclis onayı dışında bir bakanlar kurulu kararı ile ABD yanında savaşmak üzere Kore'ye asker göndermesinden sonra Türkiye ve Bulgaristan artık iki kutuplu dünyanın farklı noktalarında yer almışlardır. İktidarın yeni sahipleri başlangıçta Türkler de dâhil ülke içindeki azınlıklara, etnik kimliklerin tanınması, anadilde eğitim hakkı, milli kültürlerinin önündeki engellerin kaldırılması gibi bir takım vaatlerde bulunmuştur. 1947 yılında yapılan anayasa değişikliğinde bu vaatlere yer verilmesine rağmen, bunlar özellikle Türkler açısından kâğıt üzerinde kalmanın çok ötesine geçememiştir²⁴. Georgi Dimitrov

²¹ Bilal Şimşir 1950-1951 yılları arasındaki Bulgaristan'daki Türk göçünün en önemli sebeplerinden biri olarak bu okulların devletleştirmesini başka bir deyişle el konulmasını göstermektedir. O'na göre bu okulların devletleştirilmesinden endişelenen Bulgaristan Türkleri çareyi Türkiye'ye göç etmekte buldular. Çünkü bu okulların kaybedilmesi Türkler açısından ulusal kültürlerin ve Türklüklerinin kaybı anlamına gelmekteydi. Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 195.

²² "Bulgar Şehirlerindeki Evlere El Konuldu", *Akşam*, 3 Ocak 1951, s. 2.

²³ Esra Sarıkoyuncu Değerli, Hasan Karakuzu, "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, Eylül-Ekim 2016, s. 316.

²⁴ Bu durum belirli ölçülerde bütün azınlıklar için aynıdır denilebilir. Bulgar Hükümetinin Müslüman Bulgarlar olarak da tanımadıkları Pomakların da kendilerine vaad edilen haklara ulaşamadıkları Filibe Konsolosunun Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Konsolos, içlerinde komünist Pomaklar da olmakla birlikte bu insanların ekseriyetinin yeni rejimle (Vatan Cephesi) uyuşmalarının mümkün olmadığını dile getirerek, bu Müslümanların Bulgar rejimin inisiyatifine bırakılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye'nin bu duruma kayıtsız kalması halinde kısa bir süre sonra bu insanların ya Hristiyanlaştırılacağı ya da hayatlarının mahvolacağı ifade edilmiştir. Canlarını kurtarmak için anavatana dönme müraacatında bulunan ancak beklemedikleri onayı alamayan bu insanlar, durumdan mahalli idarelerin haberdar olmasından sonra şiddete maruz kaldıklarından bahsetmektedir. Filibe Konsolosu tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 29 Mayıs 1946 tarihli tezkire, BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 243.646.7

liderliğindeki komünistler, iktidarlarını pekiştirmelerinden sonra Türklere yönelik siyasetini değiştirerek baskı unsurlarını ön plana çıkarmışlardır.

Bulgaristan'da komünist iktidarın kurulmasından sonra Türklerin buğday arazilerinin çoğuna sahip olduğu ve işlediği zengin Dobruca'da kolektif çiftlikler kurulmaya başlanmıştır. Özel mülkiyetin kaybı anlamına gelen bu sürece, genelde kırsalda yaşayan ve tarımla uğraşan Bulgaristan Türkleri karşı çıkmıştır. Bunun üzerine komünist iktidar, Türkler başta olmak üzere sürgün yoluyla azınlıklardan kurtulmak ve bu şekilde elde ettikleri toprakları Bulgar köylülere dağıtmak düşüncesi ile hareket etmişlerdir. Gerekçe olarak kendileri açısından stratejik bir argüman ileri sürerek Dobruca bölgesindeki azınlıkların güvenlik riski oluşturabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak bu bölgenin Türkiye sınırında olmadığı düşünüldüğünde burada yaşayan Türklerin sınır açısından bir güvenlik riski oluşturmadığı ortadadır. Dolayısıyla bu kitlesel göç, belirtildiği üzere Bulgaristan ve Sovyet Rusya açısından farklı amaçlar içermektedir. Üç ay gibi kısa bir sürede 250 bin kişiyi Türkiye'ye yollayarak Türkiye ekonomisi ve toplumsal alanı için bir sorun oluşturmak buradaki en önemli amaç olarak görünmektedir. Kostanick, Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı verdikleri tarihi mücadeleler nedeniyle, Türk azınlığı kovmaya yönelik bir hareketin Bulgaristan'da halkın onayını alacağı düşüncesiyle hareket edildiğini ifade etmektedir. "*Modern Ortaçağ mantığının bu şekilde ilişkilendirilmesi ilginç bir ikilem gibi görünebilir, ancak bunun yerine tarihsel düşmanlıkların kolayca kaybolmadığı veya unutulmadığı Balkanlar'ın olağan bir özelliğidir*" ifadelerini yer veren Kostanick, Bulgar komünistlerinin göç kararını, Türklerin XIV. yy'da Balkanlarayerleşmesinden bu yana Türklerle olan eski hesapları kapatmak için fırsat olarak gördükleri şeklinde yorumlamıştır²⁵.

Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye verilen yardımın bir kısmının, Türkiye ekonomisini güçlendirmekten ziyade, mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönlendirileceği düşüncesi de bu kitlesel göçün bir başka sebebinin oluşturmaktadır²⁶. Çünkü gerekli güvenlik önlemleri ve yeterli tarama işlemleri yapılmadan gerçekleşecek kitlesel göçün ciddi bir güvenlik riski oluşturması kaçınılmazdır. Bu aşamada Türkiye iç siyasetinde komünizmle mücadele derneklerinin kurulması ve iktidar ve muhalefetin komünist eleştiri noktasında ortak

²⁵Huey Louis Kostanick, *Turkish Resettlement Of BulgarianTurks 1950-1953*, Universty Of California Press Berkeley and Los Angeles, 1957, s. 130.

²⁶Bulgar göçünün arkasında yatan nedenlerin başında Türkiye ABD ilişkilerinin önemli bir etkisi vardır. 1947'de Amerika'nın Marshall Planı ve Truman Doktrinine dahil etmesi Bulgaristan nezdinde karşılığını göstermiş ve bu süreçte Türkiye konsoloshanelerine giden Bulgaristan Türkleri bu binalardan çıkar çıkmaz tutuklanmışlardır. Artık Bulgar Türklerinin konsolosluğa gitmesi ciddi bir cesaret gerektirmektedir. Yuluğ Tekin Kurat, Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, Belleten, Nisan 1975, C. 39, S. 154, s. 288-289.

hareket etmesi; dış siyaset açısından komünist bloğun karşısında yer alınması ve ABD ile kurulan ilişkilerin de etkisiyle Rusya'nın Boğazlarda üst ve Kars ve Ardahan bölgelerini ilhak etme taleplerine olumsuz yanıt verilmesi Türkiye ile Rusya ve dolayısıyla Bulgaristan'ın ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı Komünist iktidar Türk azınlıklara karşı izlemiş olduğu siyasetlerinden vazgeçerek göç ya da asimilasyon sürecini başlatmıştır. Bu süreçte Bulgar yönetimi hem politikalarının gereğini yerine getirirken, hem de Sovyet Rusya'nın telkinleri ile Slav milliyetçiliği politikasını uygulamışlardır²⁷. Bu durum Kostanick'in dikkat çektiği tarihi hesaplaşma kadar, tarihi Slav politikasının devamına da işaretir²⁸. Türkiye'nin 25 Temmuz 1950 tarihli Kore'ye asker gönderme kararından kısa bir süre sonra Bulgar Hükümeti'nin 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek, Bulgaristan'daki 250 bin Türkün en geç üç ay içerisinde Türkiye'ye alınmasını istemesi zikredilen politikanın gerçekleşmesine yöneliktir. Burada Sovyet Rusya ve Bulgaristan'ın, Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliğinin neden olduğu bir karmaşa ortamı olacağını da hesaba katarak hareket ettiği söylenebilir.

Bulgaristan'ın Göç Kararına Türk Parlamenterlerin Yaklaşım ve Tepkileri

İfade edildiği üzere Bulgar Göçünün yaşandığı tarihler Türkiye'de kurucu parti CHP'nin 27 yıllık iktidarını yine büyük ölçüde kendi içerisinden çıkan bir partiye devrettiği yılın ilk aylarına denk gelmiştir. Bu anlamda göçmenin kendisi değilse bile göç ve iskân meselesine ilişkin önceki iktidar döneminde yapılanların da eleştiriye tabi tutulduğu bir süreç söz konusudur²⁹. Örneğin DP Seyhan Vekili Cezmi Türk Lozan Antlaşması'nın tasdik edildiği günlerde Balkan Türkleri başta olmak üzere Türkiye dışındaki Türklere hassasiyet gösterildiğini ve dönem hükümetinin bu konuyu sürekli gündemde tutacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Ancak zamanla bunlara karşı ilginin her geçen gün azalarak, özellikle Komünist Rusya korkusuyla elden gelenlerin de yapılamaz olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte Türk'ün, göçmen-muhacir meselesine bakışı kuruluş dönemi Türkiye'si'nin genel yaklaşımına oldukça benzerdir. Türk, Türkiye'de nüfusun eksikliğine bağlı olarak içtimai yoğunluğun azlığına dikkat çekerek bu göçü fırsat olarak nitelendirmektedir. Bu anlamda göçmen davasını sadece sosyal ya da milli bir dava olarak ele almanın yeterli olmayacağı görüşündedir. Türk

²⁷ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, Trakya Bölgesine İskân Edilen Göçmenler (1923-1960), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 323-324.

²⁸ Bilal Şimşir'de benzer bir duruma dikkat çekmiştir. Sofya Hükümeti'nin kendini haklı göstermek için Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı asimilasyon politikasının karşı politikasını uyguladığını ifade etmiştir. Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri...* s. 355.

²⁹ Demokrat Parti'nin göçmen politikası ve iskânı için bkz. Mehmet Pınar, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 2014, C. XXX, s. 61-94.

ve Müslüman olmanın gereği olarak hareket etmenin önemli olduğunu, ancak bunun daha müspet ve geniş manada düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Üretim, yatırım, milli kalkınma davalarının yürütüldüğü bir süreçte, modern tarım tekniklerinden haberdar yeni vatandaşlara sahip olmanın öneminden bahsetmiştir³⁰. Bunu da “Geri teknikli bir ziraat memleketine nispeten ileri teknikli ziraat memleketlerinden insan enerjisi geliyor” şeklinde dile getirmiştir. Türk, Truman Doktrininin Türkiye’ye biçtiği role atıf yaparak bu yolla Amerikalı dostlardan milyonlarca lira yardım alınabileceğine de dikkat çekmiştir³¹. Dolayısıyla bu durumun partiler üstü bir millet meselesi olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Gelen ve gelecek olan insanların Türk ve Müslüman olmasının önemli olduğunu, ancak bu sürecin sadece millî ve insani hislerle değerlendirilmesinin yeterli olmadığını ifade etmiştir. Düşmanların kıymetini bilmeyerek bize göndermekte oldukları bu hazinenin kıymetini iyi bilerek bu davanın milli his ve eğilimin ötesinde değerlendirilerek “millî ithal ve istihsal davası, millî kalkınma davası” olarak görülmesi gerektiğini aktarmıştır³².

Göçmen meselesini milli bir dava olarak nitelemek parlamenterlerin genel yaklaşımlardan biridir. Örneğin DP Tekirdağ vekili Zeki Erataman da, göçmen davasını milli bir dava olarak nitelemektedir³³. Bununla birlikte diğer bir genel yaklaşım da Cezmi Türk’ün ifadelerine benzer olarak bunun üretim sahasına yapacağı olası katkı dolayısıyla istihsal davası olarak görülmesidir. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, hükümetin göçmen meselesi hakkında ne gibi tedbirler öngördüğünden bahsettiği konuşmasına, hükümetin bunu milli bir dava olarak gördüğünü söyleyerek başlamıştır. Bu anlamda göçmenleri ırkdaşlarımız, millettaşlarımız olarak tanımlayan Ağaoğlu, göçmen davasını daha geniş manada ise, bir üretim davası, bir kalkınma davası, milli birliği muhafaza davası olarak gördüklerini belirtmiştir. Bunun için, acil durumları acil bir takım kararlarla çözdükten sonra muhaceret, iskân, toprak işlerini bir arada tatbik edecek bir bakanlığın kurulmasını düşündüklerini aktarmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı’nın teşvikiyle bir komite kurulduğunu ve bu komite aracılığıyla bu meseleye dünyanın dikkatini çekmeyi

³⁰Gelen göçmen sayısı 113.361’e ulaştığında yapılan bir tasnife göre gelenlerin % 68,8’i çiftçilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Ali Tanoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)*, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 14, S.1, 1952, s. 132.

³¹Bulgar Göçünün asıl sebeplerinden birinin Rusya olması dolayısıyla ABD bu süreçte Türkiye’yi desteklemiştir. Marshall Planı’ndan göçmenler için yardım sağlanması için bir prensip antlaşması yapılmış; ancak bunun şekli ve miktarının belirlenmesi Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı uzmanları tarafından hazırlanacak rapordan sonra belirlenecektir. Bunun için Mayer Cohen başkanlığındaki bir heyetin 4 Ocak’ta İstanbul’a gelip ilgili bakanlarla görüşme yapması ve oradan Edirne’ye geçerek göçmenlerin genel durumu hakkında tetkik yapması planlanmıştır. Göçmenlere Marshall Yardımı, *Aksam*, 1 Ocak 1951, s. 1-2.

³²Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMMZC) Devre. IX, Birleşim. 24, Cilt. 3, 27 Aralık 1950, s. 345-346.

³³TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 346.

amaçladıklarını belirtmiştir³⁴. İlaveten göçmenlerin iskânı işini ciddiye aldıklarını ve bunu tecrübe etmiş farklı devletlerden uzmanlar getirmeye karar verdiklerini, 4-5 gün içinde bu uzmanların Türkiye'ye gelerek çalışmalara başlayacaklarını ifade etmiştir³⁵.

Göçmenlerin iskânı hakkında konuşan Toprak ve İskân Müdürü Yekta Aytan, göçmenlerin kati iskanından beklenen, onların rahat etmesi olduğu kadar ülkenin iktisadi kalkınmasına katkı sağlamasıdır diyerek göçmen ile üretim arasındaki ilişkiye temas etmiştir. Dolayısıyla göçmenlerin kendi sınıf ve mesleklerine göre iktisaden en elverişli olan yere yerleştirilmesinin düşünüldüğünü, bunun için iktisadi merkezlere ve yol kenarlarına yerleşimler planlandığını ifade etmiştir. Yerleşim ve üretimi sağlamak için devlet arazilerinden tahsisler yapılacağını, arazilerin uygun olması durumunda müstakil köylerin kurulacağını³⁶, olmadığı durumlarda ise mevcut yerleşim alanlarına eklemeler yapılacağını belirtmiştir³⁷.

Göçmenlerin genel durumu ve iskânı için ilgili birim ve yetkililerden bilgi alan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, göç sürecine ilişkin *"...tarihi bir an yaşadığımızı ve memleketimize gelecek olan ırkdaşlarımızın memleket için hayırlı ve verimli bir unsur olarak milletin şefkat sinesinde yer alacaklarını"* ifade etmiştir. Aynı toplantıda yer alan Başbakan Adnan Menderes ise, göçmenlerin kısa sürede üretici hale getirilmesi için hükümetin yaptıklarını ve aldığı tedbirleri aktardıktan sonra *"bütün memleketin bu milli davada"* sorumluluk aldığını ifade etmiştir³⁸. Daha sonra göçmenlerin durumunu yerinde görmek için Edirne'ye giden Bayar şunları ifade etmiştir: *"Edirne'yi ziyaretimizin sebebi göçmen meselesidir. Göçmen meselesine büyük ehemmiyet veriyoruz. Şimdi bu toplantıda bulunan arkadaşların ayrı ayrı aile hayatlarını incelersek içlerinde göçmenlerin de bulunduğunu görürüz. Biz milletçe göçmen halet-i ruhiyesine vâkıf insanlarız. Göçmen meselesi bizce tarihi hadiselerin bir seyridir. Ecdatlarımız taşmıştı, şimdi kardeşlerimiz çekiliyor. Gayemiz dış ülkelerde kalan ırkdaşlarımızın ve dindaşlarımızın ana vatana gelmelerini temin etmek ve bir istihsal unsuru olarak memleketin maddi ve manevi kuvvetini arttırmalarını sağlamaktır.*

³⁴Bulgaristan'ın Türklere karşı muamelesini dünya kamuoyuna anlatmak ve yardım organizasyonları yapmak için iki vekil görevlendirilmiştir. Bunlardan Ömer Rıza Doğrul Arap memleketlerine, Halide Edip Adıvar ise Amerika'ya gönderilmiştir. "Göçmenlere Dış Yardım", *Akşam*, 14 Ocak 1951, s. 2.

³⁵TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 346.

³⁶Sadece göçmenler için inşa edilen köyün sayısı 50'den azdır. Bunlar esas olarak, her ikisi de genişleyen ticari tarıma sahip olan güney kıyısındaki Mersin ve Antalya ovalarında ve Tuz Gölü'nün batısında ve Konya'nın kuzeyindeki daha kuru, bozkır orta Anadolu platosunda yer almaktaydı. Kostanick, *Turkish Resettlement Of...*, s. 50.

³⁷"Göçmen İskân Planı", *Milliyet*, 7 Mart 1951, s. 3.

³⁸"Celal Bayar Dün Göçmen İşleriyle Meşgul Oldu", *Akşam*, 5 Ocak 1951, s. 2.

Göçmen ırkdaşlarımızın hepsinin düşüncelerini biliyoruz. Gözyaşları ile vatanın mübarek toprağına kavuşmalarından dolayı minnettarlıklarını ifade etmektedirler. Biz onların istikballerinden emin olmalarını da istiyoruz. Onlar işlenmemiş topraklarımızı işleyerek yeni yeni iktisadi faaliyetler yaratacaklardır. Onlar burada yeni bir hayata, neşe ve saadete kavuşacaklardır. Biz bunu hükümet ve millet olarak temin edeceğiz ve buna inanıyoruz”³⁹. Daha sonra aynı şehirdeki göçmen misafirhanesine geçen Bayar, göçmenlerin minnettarlıklarını ifade etmesi üzerine burada da bir konuşma yapmıştır: “Göçmen kardeşlerim; insanlar kurmuş oldukları yuvalarından, mal ve mülklerinden ayrılınca müteessir olurlar. Fakat burada kendi evinize geldiniz. Sizler bu vatanın esas çocuklarıdır. Burada iyi bir hayata kavuşacak ve derin bir muhabbetle karşılaşacaksınız. Hükümet, sizlerin dertlerini muhakkak halletmek azmindedir. Bu hususta yalnız manevi değil, maddi cihetleri de temin etmiş bulunuyoruz. Artık kendi bayrağınız altında huzur ve saadete yaşayacaksınız”⁴⁰.

Başbakan Menderes İzmir’de yaptığı konuşmada göçmen meselesi için şunları söylemiştir: “Arkadaşlar, memlekette milli bir iskân davası vardır. Hükümet bu ana davanın üstünde tedbirler almaktadır... Bir ay evvel burada Bulgaristan’daki ırkdaşlarımızın yekûnunun 250 binden fazla olduğunun iddia edildiğini ve Romanya’daki ırkdaşlarımızın da Bulgaristan’da yapıldığı gibi tehcire tabi tutulmak üzere olduğu şayiasının dolaştığına dair sözler sarf edildi. Romanya ve Bulgaristan Demirperde arkasındaki memleketlerdendir. Demirperde kabinesinden ne kastedildiğine dikkat edilmelidir. Bu bakımdan bu memleketlerde olanlardan kimse haber alamamaktadır. Yalnız şu muhakkak ki, Bulgaristan’da bulunan ırkdaşlarımızın adedi 250 binden fazladır. Fakat biz 1951 yılı içinde 250 bin ırkdaşımızı memlekete kabul etmiş olacağız”⁴¹.

Menderes’in “Demirperde” ifadesinde de görüleceği üzere, göçmen meselesine ilişkin yapılan değerlendirmelerde iktidar ve muhalefetin ortaklaştığı bir başka nokta ise, göç kararının Bulgaristan’dan ziyade Sovyet Rusya’ya ait olduğu şeklindedir. Aynı zamanda Göçmenlere Yardım Türkiye Milli Birliği Başkanı olan TBMM Başkanı Refik Koraltan

³⁹ “Celal Bayar Dün Göçmenlerle Görüştü, Akşam”, *Akşam*, 7 Ocak 1951, s. 2.

⁴⁰ “Celal Bayar Dün Göçmenlerle Görüştü”, *Akşam*, 7 Ocak 1951, s. 2. Göçmen meselesinin ele alındığı gazete haberlerinde de, bunun üretim ile olan ilişkisine temas edilmiştir. Bu anlamda Milliyet Gazetesi göçmen davasının iyi yönetilmesi halinde bunun ülke için bir felaket değil üretim kaynağı olacağını yazmıştır. Göçmen İskânı İşinde Hükümetin Alakası, Milliyet, 16 Ocak 1951, s. 2.

⁴¹ “Adnan Menderes’in İzmir’deki Konuşması”, Milliyet, 3 Şubat 1951, s. 5. Bulgaristan’dan sonra Romanya’nın da benzer bir karar alarak ülkedeki Türkleri göçe zorlayacağına dair bir sorunun Menderes’e yöneltilmesi üzerine, konu hakkında malumatı olmadığını ancak bu gerçekleşirse oradaki Türklerin tamamını kabul edebileceklerini ve gerekirse Milli sınırlar dışındaki tüm ırkdaşları ana yurda getireceklerini ifade etmiştir. “Romanya’da Türkleri de Kabul Edeceğiz”, *Akşam*, 3 Şubat 1951, s. 1-2, “İcabında Bütün İrkdaşlarımızı Anayurda Biz Davet Edeceğiz”, Milliyet, 3 Şubat 1951, s. 1.

radıoda yaptığı bir konuşmada “malum rejim ve sistem” diyerek bu gcn arkasında Rusya’nın olduğuna dikkat ekmiřtir⁴². CHP Sinop Vekili Server Somuncuoğlu, Bulgar hkmetinin Türkleri gce zorlamaya ynelik kararlarının bu hükümetten ziyade Rusya ile alakalı olduğunu ve bunun aksini düşünmenin “safdıllık” olduğunu ifade etmiştir. “*Bizce Kore’de melanetini yürüten zihniyet, Sofya’yı pençesinde tutarak Türk Milletine kasti olarak bu hareketi ika etmiştir*” diyerek buradaki zorunlu gcte Sovyet Rusya etkisine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu sürecin Türkiye ile Bulgaristan arasında değil, içinde Türkiye’nin de yer aldığı zgr milletlerle, “demir perde arkasında bulunan kara anlayışın arasında” olduğunu belirtmiştir. Bunu yeni bir savaş cephesi olarak tanımlayan Somuncuoğlu, sürec için “kansız Kore” benzetmesi yapmaktadır. Türkiye’nin iktisadi imkân ve sınırlarına baskı yaparak kabul ettirilmeye çalışılan bir dayatma ile karşı karşıya olunduğuna dikkat çekmiş, ancak bunun gce zorlanan ırkdaşlarımızın kabulüne ve milli bir grev bilinciyle hareket ederek onların her türlü sorunuyla uğraşmaya engel olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca zgr milletlerle demir perde ülkeleri arasında ortaya çıkan bu savaşta “dostumuz Amerika’dan” yardım isteme hakkımız olduğuna dikkat çekmiştir. Somuncuoğlu’na gre gcmen hadisesi, Türkiye’yi ekonomik ve toplumsal olarak zor durumda bırakarak Birleşmiş Milletler idealinden ayırmak için ortaya konmuřtur⁴³.

Bir muhalefet vekili olan Somuncuoğlu, Dışışleri Bakanı’nın açıklamalarını ve gcmenlerle ilgili hükümetin programlarını yerinde ve yeterli olduğunu ifade ederek, mesele hakkında iktidar muhalefet ayrımı olmadığını ortaya koymuştur. Bu durum, Bulgar gc ile ulaşılmak istenilen amaçlardan birinin gerçekleşmediği gstermektedir. Kısa sürede kitlesel bir gc hareketi ile Türkiye’de uzun bir srenin sonunda ortaya çıkan iktidar değişikliği dolayısıyla eski iktidar ile yeni iktidar arasında i siyasete ilişkin çekişmelerin gcmen krizi ile farklı bir alana evirileceği ve Türkiye’nin zor durumda kalacağı noktasından hareket edilmiştir. Ancak iç siyaset açısından iktidar ve muhalefet farklı noktalarda olsalar da “*Günün birinde karşımızda Türk milletine uzanmış bir el değil, uzanmış bir dil grrsek bütün bunların hepsi susar ve tek bir ktle oluruz*” diyerek dış politikada aynı çizgide olunduğunu ifade etmiřtir⁴⁴. Somuncuoğlu’nun gcmenler hakkındaki szl nergesine Dışışleri Bakanı

⁴² “Refik Koraltan’ın Dn Akşamki Konuşması”, *Akşam*, 1 Ocak 1951, s.2.

⁴³ Kitlesel bir gc hareketi ile Türkiye’yi zora sokmak isteyen Bulgaristan, gcmenlerin iskânı sürecinin iyi ynetilmesi üzerine bu politikasından vaz geçerek Türklerin gcn zorlaştırma uygulamasına gitmiştir. Bunun diğer bir nedeni de insan haklarına ve uluslararası hukuk kaidelerine aykırı hareket eden Bulgaristan’ın farklı devlet ve kamuoyundan aldığı tepkilere engel olma isteğidir. Dolayısıyla Türk gcn zorlaştırmak için 1951 Vergisi adı ile ağır bir vergi çıkararak bu vergiyi deyemeyen Türklerin gcn izin vermemiştir. Bulgarların Gcmen Politikası Değişti, *Akşam*, 12 Ocak 1952, s. 1-2.

⁴⁴ TBMMZC D. IX, B. 26, C. 4, 5 Ocak 1951, s. 55-56.

Fuat Köprülü tarafından verilen izahatın muhalif ve muvafık vekiller tarafından şiddetle alkışlanması genelde dış politikada, özelde ise göçmen politikasında iktidar ve muhalefetin aynı çizgide olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki, Somuncuoğlu'nun içeride siyasi mücadele devam etse de, dışarıda bir elin ya da dilin memleketimize uzanması durumunda yekvücut hareket edileceğini ifade etmesi, göçmen meselesine yaklaşımda bir ayrılık olmadığını göstermektedir⁴⁵.

Başbakan Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar ile göçmen meselesini yerinde tespit için yaptığı Trakya gezisinde bu konunun siyaset üstü olduğuna dikkat çekmiştir: *“Partiler arası münasebetlerde de esaslı bir olgunlaşma yoluna girilmiş olduğunu tereddütsüzce söyleyebilirim. Siyasi ayrılıkların ve çok partili milli bir idarenin kurulmuş olması ve davalarda birbirimizi sarsıntıya uğratmayacağı şimdi daha ziyade bir ehemmiyetle söylenebilir. Memleketimizin bu kadar derin siyasi, idari değişiklikler içinde bulunmasına rağmen durumun bu ferah verici manzarası dosta ve dost olmayana karşı memleketimizin itibarını arttıracak mesut bir hadisedir... Biz bu defa karşılaştığımız göçmen işini mesut bir hadise telakki ediyoruz. Göçmen kardeşlerimizi memlekette iskân etmenin milli bir vazife olduğuna kani bulunduğumuz kadar onların vatanımızda yerleşmeleriyle yeni yeni faydalar ve hayırlı neticeler bulabileceğimize eminiz... Göçmen işlerinin iyi surette idaresi yalnız memleketin maddi kuvvetini artırmakla kalmayacak, âleme karşı memleketimizi manen de kuvvetlendirmiş olacaktır”*⁴⁶.

1950 göç kararının arkasındaki asıl devletin Sovyet Rusya olması dış basında da işlenen konular arasındadır. Zurich'te yayınlanan Zeitung Gazetesi 20 Kasım 1950 tarihli nüshasında “Türk Bulgar gerginliği” başlığı altında neşrettiği makalede Bulgar Hükümetinin Türkleri göçe zorlama kararına yer vermiştir. Habere göre Sofya'da, Moskova'ya tabi bir hükümetin iktidarolmasından sonra Bulgaristan ile Türkiye arasındaki gerginlik Bulgaristan tarafından takip olunan tehcir politikasından dolayı her geçen gün artmaktadır. Şimdiye kadar anavatanlarına göç eden 40.000 muhacir Türkün, varlıklarından tamamıyla mahrum bırakılmış olmaları Sofya'daki komünistlerin, azınlıkların hak ve hukukuna riayet etmemesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Bulgar kuvvetlerinin geceleri evlere girerek malını gizli olarak satmak isteyen Türkleri karakollara sevk ettiğine ve mallarını güya gönül rızası ile Bulgar makamlarına bıraktıklarına dair bir evrak imzalatırdıklarına yer verilmiştir. İlâveten Bulgaristan Türklerine, üç ay içerisinde mallarını tasfiye ederek memleketi terk edecekleri,

⁴⁵Yurtta İşsizlik ve Göçmen Davası Konuşuldu, *Akşam*, 6 Ocak 1951, s. 1-2.

⁴⁶Celal Bayarı'nın Trakya Seyahati, *Milliyet*, 8 Ocak 1951, s. 5.

aksi takdirde bu müddetin son bulmasından sonra esir muamelesi görecekları, toplanma kamplarına sürülecekleri veya kürek cezasına çarpılacaklarının bildirildiğine değinilmiştir. Bulgaristan'dan 250.000 Türkün hicrete mecbur edilmelerini Bulgar hükümetinin Ankara'ya karşı olan tahrik politikasının ilk safhası olduğu dile getirmiştir. Gazeteye göre Bulgar hükümeti, Bulgaristan'daki Türk azınlığının tamamını yani 850.000 Türkü tehcire hazırlamaktadır. Moskova'nın bu anlamda Sofya'yı etkilemesinin nedeni gazeteye göre Türkiye'nin Rusya'nın Yakın doğu politikalarının gerçekleşmesine engel olmasıdır. Dolayısıyla bu göç Bulgar makamlarının iddia ettiği gibi Türklerin kendi isteğiyle değil, kitlesel bir göç dalgasıyla Türkiye'de karışıklık yaratmak isteyen Bulgarların Türkleri kovmasının neticesinde gerçekleşmiştir⁴⁷.

Gazete haberinde de dikkat çekildiği üzere bu işin arkasında Sovyet Rusya'nın olduğuna ikna olunması hem siyaset hem de kamuoyu açısından göçmenlerin kabulünün milli ve vicdani bir dava olarak görülmesini sağlamıştır. Ancak buradaki Rusya etkisi gelen insanlar arasında komünist ajanların olabileceği endişeleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'de hükümet ve kamuoyunun tepkisi ilk başta, bu kadar çok sayıda göçmenin bakımları ve iskânları için gerekli düzenlemeler yapılmadan aniden Türkiye'ye gelmesinin sorun yaratacağı şeklinde olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerinden göçmenler gelmeye devam etmesine rağmen bunlar genelde Türkiye'deki akraba ve arkadaşlarının bireysel sorumluluğundaydı. Ayrıca 1924 mübadelesinden itibaren bu kadar kitlesel bir göç söz konusu olmamıştı. Buna rağmen Rusya etkisindeki Bulgaristan'ın bu tavrı karşısında hükümet resmi olarak kabul ve bakım sorumluluğunu üstlendiğinde kamuoyu, mültecileri karşılamının ve böylece komünizme meydan okumanın bir vatanseverlik görevi olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. İngiltere'de neşredilen The World Today Gazetesi'nde Bulgar göçüne ilişkin, *“Türklerin memleketten çıkarılması, komünist milisi tarafından tertiplenmekte ve bu tehcir planı merhametsiz bir surette ve Türklerin rahat ve haklarına riayet edilmeyerek yine onlar tarafından tatbik mevkiine konulmaktadır”* tespiti yapılmaktadır. Gazete, göçmenlere yapılan kötü muameleyi komünistlerin Türk hükümetine karşı açtığı sinir harbinin bir safhası olarak nitelemektedir⁴⁸. Göçle alakalı İsrail basımında çıkan 3 Eylül 1950 tarihli bir yazıda da, Bulgaristan'dan

⁴⁷Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Fon Kodu:525, Yer No: 44576-2114023-2. Tarih: 8 Aralık 1950.

⁴⁸Bulgaristan'da Türklere Yapılan Zulüm, *Milliyet*, 27 Şubat 1951, s. 5.

gönderilecek 250 bin kişi arasında birçok komünistin de olmasının Türk hükümetini endişelendirdiğine yer verilmiştir⁴⁹.

Akşam Gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadak, Bulgaristan, bu en iyi vatandaşlarını niçin tehcir etti? şeklindeki sorularını genel olarak şu şekilde yanıtlar. “Türkiye’ye zorluk çıkarmak, bu aralık memleketimizde bir nevi buhran yaratmak için mi? Olabilir. Bulgaristan’da geçim sıkıntısını hafifletmek, yiyecek tasarruf etmek maksadıyla mı? Bu da mümkündür. Yüz binlerce göçmen arasında, iyi terbiye edilip yetiştirilmiş komünist unsurları gizlice vazife ile Türkiye’ye sokmak hedefini mi güttü? Buna da dikkat etmek lazımdır. Bu sebeplerin her biri belki ayrı ayrı, belki de hepsi birden Bulgaristan’ın kararında hâkim olmuştur. Bu hadiseyi dünya ahvali ışığı altında da muhakeme etmek ve en kötüyü düşünmek vazifedir. Bulgaristan kendi başına hareket eden, dış münasebetlerde dilediği kararı veren bir devlet olmaktan çıkmıştır. Moskova’nın emriyle hareket eder. Bulgaristan’ın bu kararında, gelecek muhtemel hadiseler karşısında Türkiye’ye candan bağlı yüz binlerce kişilik bir kütleyi Bulgaristan’da tutmamak lüzumu, yani askeri bir endişenin, bir hazırlığın amil olabileceğini her an düşünmek zorundayız”⁵⁰ diyerek komünist endişeye dikkat çekmiştir.

Bulgaristan’dan gelecek göçmenlerle komünizm arasındaki ilişki ve bu noktadaki endişeler Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından da dillendirilmiştir. Köprülü, Bulgaristan’ın üç ay gibi kısa bir sürede 250 bin kişiyi göçe zorlamasını insan haklarına ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu ifade ettikten sonra şu ifadelere yer vermiştir: “*Milli imkân ve vasıtalarımızın müsaadesi nispetinde memlekete göçmen almak ve iç emniyetimiz bakımından tehlikeli sayılacak şahıslara göçmenlik sıfatını bahsetmemek en tabii haklarımızdan madut bulunduğu cihetle istediğimiz sayıda ve siyasi akide itibariyle bizce matlup evsafi haiz kimseleri kabul etmekle muhtar olduğumuzu Sofya Hükümeti’ne bildirdik*”⁵¹.

Farklı kişi ve mecralarda dillendirilen komünist endişe iskân politikasına da doğrudan etki etmiştir. Göçmenlerin mümkün olduğunca Bulgaristan’dakine benzer koşullarda yaşamalarını sağlamak için buğday ekenler tütün, buğday bölgelerine, dağ insanları dağlık bölgelere, ova insanları da ova bölgelerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca göçmenlerin uyum sürecini hızlandırmak için onlara müstakil yerleşimler açmak yerine,

⁴⁹Tel-Aviv Elçiliği’nden Dışişleri Bakanlığına gönderilen 5 Eylül 1950 tarihli tezkire, (DBTDA), Fon Kodu: 538, Yer No: 2812.23982.1.

⁵⁰Necmeddin Sadak, “Göçmenler Meselesi Dolayısıyla Birkaç Düşünce”, *Akşam*, 28 Ocak 1951, s. 2.

⁵¹“Köprülü Göçmen Meselesini Anlattı”, *Milliyet*, 6 Ocak 1951, s. 5.

genelde mevcut yerleşim yerlerine iskânları yapılmıştır. Bu politikalar kapsamında mültecilerin çoğu, mevcut 63 ilin 44'ünde önceden kurulmuş yerleşim alanlarına yerleştirilmiştir. Göçmenler kabaca Karadeniz'de Ordu'dan başlayarak Erzincan, Tunceli, Elazığ, Malatya ve Maraş illerinden geçilerek oluşturulan bir hattın batısına yerleştirilmişlerdir. Bu tercih Doğu Anadolu'nun son derece dağlık, zorlu ve sınırlayıcı iklim koşullarına sahip olmasının yanında, dönem imkânları açısından iletişim eksikliği nedeniyle daha izole olmasından kaynaklanmıştır. Kostanick'e göre Türkiye, komünist casusların ve ajanların iyi niyetli göçmenlerle birlikte Sovyet sınırının bu stratejik sınırına sızmasından korktuğu için onları oraya göndermemiştir⁵².

İfade edildiği üzere göç hamlesi siyasi içerikli bir karardı ve Türkiye'yi ekonomik ve toplumsal olarak cezalandırmayı amaçlamaktaydı. Bunu gerçekleştirmek için Bulgar Hükümeti Türk ve Müslüman olmayan ve aralarında çingene gruplarının da yer aldığı sayısı binleri bulan kişileri vizesiz olarak Türkiye'ye göndermiştir. Yapılan taramalarda bunun tespit edilmesi ve defalarca yapılan müracaata rağmen Bulgar Hükümetinin göçmenleri göndermeye devam etmesi üzerine Türkiye 7 Ekim 1950 tarihinde Bulgar sınırını kapatmak zorunda kalmıştır. Bu karar Türklerin gelişini engelleme isteğinden değil, Türk ve Müslüman olmadığı tespit edilenlerin geri dönmesine Bulgaristan'ın izin vermemesi üzerine alınmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, göçmen meselesi hakkında Bulgaristan nezdinde yapılan girişimlerden sonuç alınamaması üzerine milletlerarası makamlara başvuru yapılacağını ifade etmiştir⁵³. Konunun Milletler Cemiyetine aktarılmasının kendileri için sorun yaratacağını düşünen Bulgar hükümeti, Türkiye'nin taleplerini kabul ettiğini açıklamıştır. Buna ilişkin bir mukavelenamenin imzalanmasından sonra 2 Aralık 1950 tarihi itibarıyla sınırlar göçmen geçişine yeniden açılmıştır⁵⁴.

Üç maddeden oluşan bu mukavelenamenin son maddesi "Türkiye sınırını geçmek için iyi niyetli göçmenlerin arasına karışan kişiler Bulgaristan tarafına geri gönderilecek ve Bulgar sınır yetkilileri bu kişileri protesto etmeden kabul edecektir"⁵⁵ şeklindedir. Bu madde göçmen gruplar arasına gizlenmiş komünist ajan olduklarından şüphelenilen kişilerin girişini önlemek için tasarlanmıştır. Bu mukavelenamenin imzalanmasıyla birlikte Türkiye, sadece tanıdıkları ya da akrabaları tarafından desteklenenlerin kabul edilme şartını kaldırarak tüm göçmenlerin girişine onay vermiştir. 10 Ağustos 1950 tarihli Bulgar notasında 250 bin kişilik bir Türk

⁵²Kostanick, *Turkish Resettlement Of...* s. 49-50.

⁵³TBMMZC D. IX, B. 1, C. 2, 1 Kasım 1950, s. 13.

⁵⁴Köprülü Göçmen Meselesini Anlattı, *Milliyet*, 6 Ocak 1951, s. 5.

⁵⁵Huey Louis Kostanick, *Turkish Resettlement of...* s. 107-108

azınlığın gönderileceğinin ifade edilmiş olmasına rağmen, kitlesel göç bittiğinde Türkiye'ye gelen kişi sayısı yaklaşık 154.000 kişiyle sınırlı kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri genelde tarımla uğraşan Türk azınlıklarının gönderilmesinden sonra üretim sürekliliğinin durma noktasına gelmesidir. Bir başka önemli neden ise Sovyet Rusya ve Bulgaristan'ın, ekonomik olarak Türkiye'yi cezalandırılma hedefinin gerçekleşmediğini görmeleridir. Necmeddin Sadak, ekonomik nedenler dolayısıyla altından kalkılamayacağı düşünülen göçmen meselesinin büyük ölçüde yoluna girdiğini ifade ettiği yazısında bunu sebebi olarak *“kaynağı dışarıda olan bir baskı ve korkutma vesilesine karşı milli gururun kabarması, milli vicdanın galeyana gelmesidir... Göçmen meselesinde bugüne kadar elden edilen netice dahi, yani böyle bir dava karşısında duraklayıp şaşalamamak ve kolları sıvayıp işe sarılmak, yalnız bu meselenin halli bakımından değil, Türkiye'nin dışarıda görülen manzarası itibariyle de hayırlı olmuştur. Bize bu yoldan kötülük etmek isteyenler aldandıklarını gördüler. Bu bir derstir”*⁵⁶ tespitlerine yer vermiştir. Son olarak bu göç Türkiye'de ekonomik ve toplumsal olarak beklenildiği ölçüde bir kaos yaratmasa da, ülke ekonomisinin bu kadar yoğun kitlesel bir göçü kaldıracak kadar iyi olmadığı da bir gerçektir. Bunun için en azından acil bir takım ihtiyaçların giderilmesi için göçmenler lehine piyango tertibi gibi düzenlemeler yapılmıştır.

Göçmenlerin İskânına İlişkin Çözüm Arayışı Olarak Göçmen Piyangosu

Türkiye, kuruluşundan itibaren göç ve göçmen sorununa aşına olmakla birlikte bahsi geçen yıllar Türkiye'nin ekonomik sorunlarının devam ettiği yıllardır. Her ne kadar Amerikan yardımları ve bu yardımlar sayesinde kısmen Milli Savunma harcamalarının toplam bütçe içerisindeki payının azalması ile daha dengeli bir ekonomik sürecin izlenebilmesi, Kore Savaşı dolayısıyla Türk tarım ürünlerine olan rağbetin artması gibi nedenlerle ekonomik iyileşmeler görülse de, göç süreci ekonominin Türkiye için hala önemli bir sorun olduğu yıllara denk gelmiştir. Başka bir deyişle Türkiye, Bulgar Hükümetinin kararını biraz duygusal ve tepkisel olarak karşılayıp gönderilen göçmenleri kabul edeceğini açıklasa da, bu büyüklükteki kitlesel bir göçü ekonomik olarak kaldırabilecek durumda değildi.

Bulgar Hükümeti'nin 250 bin Türk'ü gönderme kararının gerçekleşmesi durumunda, göçmenlerin tüketici durumdan üretici hale getirilebilmesi için yaklaşık 750-800 milyon civarında bir meblağa ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Dolayısıyla mevcut hükümet ilk etapta 30 milyon civarında bir bütçenin ayrıldığını ifade etse de bunun yeterli olmayacağı ortadadır. Buna istinaden futbol müsabakaları, konser gibi bir takım yardım organizasyonları tertip

⁵⁶Necmeddin Sadak, Göçmenler Meselesi Dolayısıyla Birkaç Düşünce, Akşam, 28 Ocak 1951, s. 1.

edilerek bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır⁵⁷. Ayrıca Kızılay aracılığıyla toplanan aynı ve nakdi yardımlar göçmenlere ulaştırılmıştır. Bu süreçte Kıbrıs Türkleri de göçmenlere yardımlarda bulunmuştur⁵⁸.

görüülmesini istemiştir⁵⁹. DP Ankara vekili Talat Vasfi Öz, muhtelif zamanlarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmesi beklenen göçmen sayısının 750 bin kişi olacağını öngörüldüğünü belirterek bu kadar kişinin iskân ve müstahsil durumlarının sağlanmasının bütçe ve zaman işi olduğunu ifade edip bütçenin sınırlılığına dikkat çekerek Gürkan'ın yaklaşımına benzer bir yaklaşımla göçmen sürecinin devam ettiği durumda senede en az iki defa yapılması gerektiğini belirtmiştir⁶⁰.

CHP Van Vekili Ferit Melen de bu anlamda kanuna şerh koyanlar arasındadır. Melen, günde 800 kişi geldiğini ve Mart ayına kadar toplamda 72.000 kişinin geleceğinin öngörüldüğü bir durumun piyango ile hallinin mümkün olmayacağı görüşündedir. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü bütçesinde bu iş için 10 bin lira olduğunu ifade ederek, milyonlarca liranın gerektiği bir iskân sürecinde daha “gerçekçi” uygulamaların gerekli olduğunu belirtmiştir⁶¹. Kırklareli vekili Şefik Bakay da benzer bir görüşü savunarak bir

⁵⁷Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Vefa kulüpleri geliri göçmenlere aktarılmak üzere kendi aralarında bir müsabaka organize etmişlerdir. “Göçmen Maçları”, *Akşam*, 10 Ocak 1951, s. 2. İtalyan bestekâr Verdi'nin 50. Ölüm yıldönümü münasebetiyle 18 Mart'ta Roma Operası temsilcilerinin verileceği konserin bütün geliri göçmenlere tahsis edilmiştir. “Göçmenler Menfaatine Konser”, *Akşam*, 14 Mart 1951; s. 3. “Göçmenlere Yapılan Bağışlar”, *Milliyet*, 8 Şubat 1951, s. 5.

⁵⁸“Yurtta ve Hariçte Göçmenler Yardım”, *Milliyet*, 27 Şubat 1951, s. 3.

⁵⁹TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 21 Aralık 1950, s. 329.

⁶⁰TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 344.

⁶¹TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950, s. 330.

sefere mahsus bir piyango tertibinin, gelen göçün sayısı ile kıyaslandığında herhangi bir çözüm olamayacağını ifade etmiştir. Bu anlamda bütçe komisyonunda kanuna muhalif kaldığını ifade ederek, bunun ancak beş yıl boyunca devam etmesi durumunda destekleyeceğini belirtmiştir. Bakay ayrıca, Toprak ve İskân Müdürlüğü'nün bu ciddi sorunu çözebilecek bir kurum olmadığını, müdürlüğün Toprak ve İskân Bakanlığı olarak faaliyet yürütmesi gerektiğini ifade etmiştir. Evini barkını terk ederek ülkemize gelmek zorunda kalmış insanların çok kısa bir zamanda barınma, yeme içme ve üretim problemlerinin çözülmesi gerektiğini ifade eden Bakay sağlıklı, çalışkan ve bilgili olan bu insanların iskân ve barınma işleri iyi halledilip hayal kırıklığı yaşamaları engellenirse memleketin bu işten her türlü kazançlı çıkacağını dile getirmiştir. Ayrıca piyango tertibinden elde edilen gelirin adı geçen müdürlüğe değil, Cumhurbaşkanın koruyucu başkanlığı altında, Bulgaristan'dan gelen mültecilere yardım maksadıyla kurulan "Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Derneği" emrine verilmesini daha doğru bir uygulama olacağı fikrindedir⁶².

DP Rize vekili İzzet Akçal ise, 3670 sayılı Piyango Kanunu'nun yılda kaç çekiliş yapılacağına dair bir sınır koymadığı için, herhangi bir kanuni düzenlemeye gerek olmaksızın göçmenler lehine böyle bir piyanonun organize edilebileceği, dolayısıyla yeni bir piyango kanununa gerek olmadığı görüşündedir. Bunun üzerine önerge sahibi Saffet Gürolböyle bir kanun teklifine neden gerek gördüğünü açıklamıştır. Memlekette her türlü piyango tertibi serbest olmasına rağmen 1926 yılında yapılan bir düzenleme ile nakit olarak piyango tertibi hakkı Teyyare Cemiyeti ve Türk Hava Yolları'na (THY) verilmiştir. 1939 yılına kadar bu uygulama devam etmiş, ancak yeni bir meclis düzenlemesi ile bu hak THY'nin elinden alınarak yeni kurulan Millî Piyango İdaresi'ne devredilmiştir. Gürol da, bu idarenin yılda kaç piyango tertip edeceği ile ilgili bir sınırlama olmadığını belirtmiş, ancak 3670 sayılı kanunun 11. maddesi uyarınca hareket ettiğini ifade etmiştir. 11. madde, "Hazineye tevdi edilecek olan piyango safi hâsılatı bir taraftan bütçeye irat, diğer taraftan Millî Savunma Bakanlığı'nın hava kısmı bütçesinin levazım ve teçhizatı harbiye faslına gelir kayıt olunur" şeklindedir. Yani bu demektir ki, Millî Piyango İdaresi'ne göçmenler için piyango tertibi işi verildiği takdirde, bu idare bir piyango tertip etmiş olsa dahi, bu kanun tadil edilmediği müddetçe safi hasılatı doğrudan doğruya Millî Savunma bütçesi hava kısmına tahsisat kayıt olunacaktır. Bu durumun göçmenlere yönelik olası katkıyı azaltacağını ifade eden Gürol, İstanbul başta olmak

⁶²TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950, s. 329-330. DP Burdur Mebusu Mehmet Özbey, 88 bin olan memur sayısının 200 bine çıkarıldığını ifade ederek, yeni bir bakanlığın kurulmasından ziyade Devlet, Çalışma, İşletme, Ulaştırma bakanlıklarının kapatılması gerektiğini ifade etmiştir. TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950, s. 331.

üzere memleketin çeşitli yerlerinde şahit olduğu göçmen manzaraları karşısında bir şeyler yapmak düşüncesiyle hareket ettiğini belirtmiştir. Çünkü İstanbul'da cami avlularında veya uygun olmayan başka yerlerde iskân edilmeye çalışılan ya da memleketin herhangi bir köşesine gönderilen göçmenlerin genel itibarıyla içler acısı bir halde olduğunu ifade etmiştir. Gelecek yılın bütçesinde göçmen iskânı için sekiz milyon civarında bir bütçenin ayrılacağını, bunun yetmeyeceği gibi göçmenlerin bu kadar bekleyecek durumda olmadığını ve paranın çok acil lazım olduğunu aktarmıştır. Milli Piyango İdaresi ve bu piyangoyu organize eden kişilerle yaptığı görüşmelerden sonra, yılbaşı ikramiyesine benzer bir olağanüstü piyango organize edilebileceğini ve bunun neticesinde en az 4 milyon lira gelir elde edilebileceğini belirtmiştir. Bu olası miktarın iskân bütçesinin muhacirlere ait maddesine tahsisat olarak aktarılmasının amaçlandığını ifade etmiştir.

Gürol, TBMM başkanlığına yazdığı tezkiresinde Bulgaristan'ın uluslararası taahhütleri, hukuk kaidelerini, insanlık haklarını çiğneyerek Bulgaristanlı ırkdaşlarımıza işkence ettiğini; gelmekte olan kış mevsiminde yaklaşık yüz bin ırkdaşımızın göçe zorlayacaklarını ifade etmektedir. Bulgaristan'ın uluslararası kaidelere, hukuk esaslarına, devletler hukuku prensiplerine ve Türkiye ile yapmış olduğu 1925 tarihli göçmen antlaşmasına aykırı hareket ettiği ve bu yönde Türkiye'nin yapmış olduğu uyarıları da dikkate almadığı fiili durum, yüz binlerce ırkdaşımızın kısa bir zamanda yuvalarından alınıp hudut harici edileceklerini göstermektedir. Dolayısıyla, hükümetin milyonları aşan bir tahsisat ayırmasına rağmen bunun yetmeyeceği ve bu insanların bir an önce iskân edilmeleri ve müstahsil hale getirilmeleri gerektiğini dile getirmiştir. İşte bu düşünce ile bir göçmen piyngosu ihdası ve hâsılatının bütçeye gelir kaydıyla göçmenlerin iskân işlerine tahsisinin uygun olacağını ifade etmiştir⁶³.

Gürol'un kanun teklifi üzerine Maliye, Tarım bakanları ve Milli Piyango Müdürü tarafından belirlenen bütçe komisyon raporunda, Bulgaristan'ın ani bir karar ile uygulamaya koyduğu durum karşısında mevcut bütçede bu iş için yeterli tahsisat bulunmadığı ve Toprak ve İskân genel Müdürlüğü'nün de bu işin altından kalkmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Gürol'dan farklı olarak 3 milyon civarında bir gelir öngörmüş olan komisyona göre, her ne kadar bu meblağ göçmen sorununun halline yetmeyecek olsa da sürecin başlatılıp yürütülmesinde büyük bir rahatlık sağlayacaktır.

⁶³Konya Milletvekili Saffet Gürol'un, Göçmen Piyngosu tertibi hakkında Kanun teklifi ve Maliye ve Bütçe Komisyonları raporları (2/36), TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950, s. 1.

Komisyon çalışmalarındaki genel yaklaşımda, esasında bu kanunun yeni bir piyango ihdas ve teşkili mahiyetinde olmadığı, Millî Piyango İdaresi'ne bir defaya mahsus olmak üzere istisnaen bir göçmen keşidesi tertibi ve bunun hâsılatının Toprak ve İskân işleri Genel Müdürlüğü bütçesinin ilgili bölümüne ödenek kaydını temin etmeyi amaçladığından kanun başlığının bu muhtevaya uygun olarak göçmenler menfaatine bir keşide tertibi için Millî Piyango idaresine yetki verilmesi hakkında kanun tasarısı şeklinde yazılması kabul edilmiştir. Bu anlamda birinci maddede yer alan “Bulgaristan’dan gelen” ifadesi kaldırılmıştır. Çünkü bu süreçte belki Bulgaristan’dan daha kötü şartlar altında ülkemize gelecek ırkdaşların olacağı hesaba katılarak, bu olası gelirden onların da faydalanması amaçlanmıştır. Buna göre birinci madde şu şekilde kabul edilmiştir: “*Hâsılatı göçmenlerin iskânlarına sarf edilmek üzere Millî Piyango idaresi tarafından, 3670 sayılı Kanun hükümleri dairesinde ve bir defaya mahsus olmak üzere göçmenlere yardım keşidesi tertip edilir*”⁶⁴.

Kanun teklifinin mecliste görüşülmeye devam ettiği bir başka oturumda maliye komisyonu adına söz alan Giresun vekili Hayrettin Erkmn, mevcut göçmen meselesinin halledilmesi için çok daha fazla paralara ihtiyaç olduğunun farkında olduğunu, ancak üç milyon toplanması halinde aile başı biner lira verilmek suretiyle ilk iskân masraflarının karşılanabileceğini ifade ederek teklife olan desteğini sürdürmüştür. Ayrıca Millî Piyango idaresi tarafından tertip edilen çekilişlerin gelirlerinin nerelere aktarılacağı kanun yolu ile belirlendiği⁶⁵ ve bu çekilişten elde edilecek gelirin doğrudan göçmenler için harcanabilmesi için ilave bir kanunun gerekli olduğunu ifade etmiştir. DP Tekirdağ vekili Zeki Erataman da, söz konusu piyango ile mevcut sorunların çözülemeyeceğinin farkında olduğunu, ancak içinde bulunulan durumun vahameti en küçük bir faydanın bile peşinden koşmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Bunun için Çorlu’da gördüğü manzaradan bahseden Erataman, bazı göçmenlerin ekmek bulamadığını ve kepek yediğini aktarmıştır. Piyangonun organize edilmesinin hükümetin bu işi ihmal edeceği anlamına gelmeyeceğini, küçük de olsa bazı ihtiyaçların giderilebileceğini dile getirmiştir⁶⁶.

⁶⁴Konya Milletvekili Saffet Gürol’un, Göçmen Piyangosu tertibi hakkında Kanun teklifi ve Maliye ve Bütçe Komisyonları raporları (2/36), TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950, s. 3.

⁶⁵Maliye Bakanı Hasan Polatkan Millî Piyango İdaresi gelir dağılımı hakkında şu bilgileri vermiştir: “Millî Piyango İdaresi kurulduğu tarihten beri, yani on yıldan beri, 94.158.666 lira ikramiye dağıtmış bulunmaktadır. Yine bu on yıllık devre zarfında temin etmiş olduğu net hasılat 62.449.084 liraya baliğ olmuştur. Temin ettiği hâsılat 3670 sayılı Kanunun 11. maddesi gereğince bir taraftan bütçeye irat diğer taraftan Millî Müdafaa Vekâleti hava kısmı bütçesinin levazım ve harbiye faslına tahsisat kayd olunur... Millî Piyango İdaresi satış hâsılatının % 50’sini ikramiye olarak tevzi eder. % 42 si safi kâr olarak kendisine kalır. % 6’sı bayi komisyonudur. % 1 ini Ziraat Bankasına satış ve tavassut komisyonu olarak verir”. TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 346-347.

⁶⁶TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 346.

DP Tokat Vekili Ahmet Gürkan, depremzedelerin yıllardır mesken sorununu halledilemediği bir ortamda 250 bin ırkdaşımızın gelmesinin mesken sorununu artıracığına dikkat çekmiştir. Bütçe imkânlarının sınırlı olduğunu söyleyen Gürkan, ayrıca bir tahsisat konulmasının da çok mümkün olmadığını ifade etmiştir. Çünkü tahsisat hangi fasıldan alınırsa alınsın bu sefer orada bir hizmetin, ihtiyacın eksikliği ortaya çıkacaktır. Vergilerin ağırlığı dolayısıyla yeni bir vergi koymanın da çok mümkün olmadığını belirtmiştir. Gelen 250 bin vatandaşın her biri beşer kişilik bir aile olarak düşünüldüğünde bunun 50 bin hane olacağını; her birine ilk etapta biner lira verilmesi için 50 milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla bu piyango'nun bir sefer değil, göç devam ettiği sürece yılda en az iki defa yapılmasının gerekli olduğuna dikkat çekmiştir⁶⁷. Benzer bir yaklaşımla bir defalık çekilişin herhangi bir sorunu çözmeyeceği gerekçesiyle Tokat Vekili Ahmet Gürkan ile Ankara Vekili Talat Vasfi Öz, “göçmen işleri son buluncaya kadar ve senede iki defaya mahsus olarak” şeklinde değiştirilmesini önermişlerdir. Ancak Maliye Komisyonu adına söz alan Giresun Vekili Hayrettin Karaman, hem Milli Piyango'nun hasılatının azalması hem de benzer taleplerin artmasının yaratacağı sorunlara işaret ederek bunun mümkün olmadığını belirtmiştir⁶⁸. DP Seyhan Vekili Cezmi Türk, piyango talebinin bir hayır cemiyetinden gelmesi durumunda onaylayacağını, ancak hükümetin bundan daha fazlasını yapması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü buradan elde edilecek gelirin çok sınırlı kalacağına dikkat çekerek, “bu bizim için bir piyangodur ama göçmenler için sadece bir amortidir” diyerek olası gelirin herhangi bir soruna çare olamayacağını dile getirmiştir.

Zikredilen görüşlerin ifadesinden sonra, söz konusu kanunun teklif sahibi Saffet Gürol yeniden söz alarak “*Ben göçmenlerin yurdumuza gelişlerinde müstacel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir miktar para temini saiki ile bu kanun teklifini yaptım. Kanun enflasyonunun ben de aleyhindeyim. Fakat ne yapalım ki, 1939 yılında o zamanki Hükümet ve Milli Piyango İdaresi teşkilini ve karşılığı nakit olan piyango çekilişini inhisara bağlamıştır. Her tarafta bir heyula gibi karşımıza çıkan tekel burada da benim karşıma dikildi, bu sebeple kanun tasarısını, getirdim. Eğer Meclisi Âli bu kanunu vücuda getirmeden ve tasarımı kabul etmeden müstacel bir yardım yapmak ve göçmenleri iskân edebilmek için, bir katre de olsa, yardım imkânını bulursa ben memnuniyetle tasarımı geri alırım. Fakat huzurunuzda bu tasarımı getirmeden evvel inceden inceye tetkiklerde buldum. 3670 numaralı Kanununun 11. maddesi muhakkak surette bu kanun tasarısını buraya getirmeye beni mecbur bıraktı. Yalnız*

⁶⁷TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 343-344.

⁶⁸TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 349

gönlüm arzu ederdi ki, bu kanun tasarısı getirilirken, hâsıl olacak safî kârı doğrudan doğruya ve müstacelen göçmenlerin ihtiyacına sarf edilebilecek bir yolu bulabileyim. Fakat Millî Piyango İdaresinin ihdasına müteallik kanununun 11. maddesi bir tahsis vücuda getirmiştir, o tahsisin yolunda gitmek mecburiyetinde kaldım⁶⁹ ifadelerine yer vermiştir.

27 Aralık 1950 oturumundan sonra Göçmen Piyangosu tertibi hakkındaki kanun tasarısının mecliste görüşülmesi 3 Ocak 1951 oturumunda da devam etmiştir. Bu aşamada üçüncü maddesinin değiştirilmesi için DP Kırklareli Milletvekili Şefik Bakay ile DP Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant tarafından verilen iki önerge meclis tarafından dikkate alınmış ve konu Maliye ve Bütçe komisyonuna aktarılmıştır. Komisyon tarafından tespit edilmiş bulunan tasarının üçüncü maddesine göre sözü geçen piyangodan elde edilecek bütün gelirin bir taraftan gelir bütçesine irat, diğer taraftan Toprak ve İskân işleri Genel Müdürlüğü Bütçesi'nin ilgili bölümüne ödenek kaydedilmesi gerekmektedir. Teklif sahiplerinin verdikleri izahata göre göçmenlerin bugünkü durumlarının çok acil yardımları gerektirdiği, dolayısıyla piyango ile elde edilecek bu paraların bütçe formalitelerine tâbi olmaksızın hızlı ve etkili bir şekilde gereken maksatlara harcanmasını temin amacıyla Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği'nin emrine verilmesinin uygun olacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla üçüncü maddenin Kırklareli Milletvekili Şefik Bakay'ın teklifine uygun olarak aynen kabulü zikredilen komisyonca uygun görülmüştür⁷⁰.

Verilen önergelerden sonra yapılan komisyon çalışmalarından sonra Göçmen Piyangosunun kabul edilen maddeleri şu şekildedir:

Göçmenler menfaatine bir keşide tertibi için Millî Piyango İdaresine yetki verilmesi hakkında

Kanun

Madde 1: Hâsılatı göçmenlerin iskânına sarf edilmek üzere, Millî Piyango İdaresi tarafından, 3670 sayılı Kanun hükümleri dairesinde ve I bir defaya mahsus olmak üzere göçmenlere yardım keşidesi tertip edilir.

Madde 2: Bu keşidenin gelirinden karşılanmak üzere keşidenin lüzumlu masraflarını yapmaya Millî Piyango idaresi yetkilidir.

Madde 3: Bu keşideden elde edilecek safî hasılat «Göçmen ve mültecilere Türkiye Yardım Birliği» emrine verilir⁷¹.

⁶⁹TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950, s. 348

⁷⁰TBMMZC D. IX, B. 25, C. 4, 3 Ocak 1951, s. 15.

⁷¹TBMMZC D. IX, B. 28, C. 4, 10 Ocak 1951, s. 131.

Bu haliyle kanun mecliste bulunan 274 vekilin 272'sinin onayını alırken bir ret bir de çekimser oy kullanılmıştır⁷². Kanun teklifinin kabul edilmesinden sonra piyango tertibi ile 18 milyonluk bir ikramiye dağıtılması ve piyanonun 7 Mart'ta çekilmesi kararlaştırılmıştır. Şubat ayı itibariyle biletler satışa çıkmıştır⁷³. Büyük ikramiye 500 bin olarak belirlenirken en küçük ikramiye ise 10 liradır. Ayrıca beşer, üçer, ikişer binlik teselli ikramiyeleri de dağıtılması kararlaştırılmıştır. Elde edilecek gelirin tamamı göçmenlerin iskân ve ihtiyaçları için kullanılacaktır. Tam bilet 20, yarım bilet 10, çeyrek bilet 5 lira olarak belirlenmiştir⁷⁴.

Gazete haberlerine yansıdığı kadarıyla bu biletlere ilgi oldukça iyidir. Özellikle Türkiye'deki ABD'li vatandaşların çokça bilet alıp numaralarına bakmadan imha ettikleri yazılmaktadır. Bu haliyle büyük ikramiyenin imha edilen biletlerden birine çıkması durumunda, ikramiyelerin tamamının göçmenlere ayrılması mümkün hale gelebilecektir⁷⁵. Amerika'da bir adet olan bu uygulamanın Türkiye'deki Amerikan vatandaşları tarafından da tatbik edilmesi, Sovyet Rusya'nın politikasına karşı bir duruşu simgelemesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Ulus Gazetesi'nde yer alan habere göre 500 bin liralık büyük ikramiye, satılan ancak sahibi olmayan bir bilete çıkmıştır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya merkezli doğu bloku ile ABD merkezli Batı bloğu arasında başlayan Soğuk Savaş süreci birçok devleti doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu süreçte Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile Kars ve Ardahan konularındaki talepleri ile dozu her geçen gün artan bir tehdit unsuru haline gelmesiyle Türkiye, Batı yönlü geleneksel dış politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Türkiye'nin Marshall Planı ve Truman Doktrini'yle ABD ile kurduğu temas, ABD'nin yanında Kore'ye asker gönderme kararı ile daha somut bir hale gelmiştir. Bu durum Soğuk Savaş'ın diğer kutbu olan Sovyet Rusya açısından Bulgaristan'daki Türk azınlıklar üzerinden Türkiye'yi cezalandırmasının gerekçesini oluşturmuştur. Bu gerekçe Bulgaristan'ın Türkiye ile tarihe dayanan düşmanlıkları, Türklerden boşalacak verimli alanlara Bulgarları yerleştirme düşüncesi, savaş ve benzeri olası bir durumda kitlesel bir azınlıktan kurtulma istekleri ile birleşince 250 bin Türk- Müslüman herhangi bir mal ve eşyasını almaya fırsat bulamadan gönderilmiştir.

Kitlesel göçün ekonomi üzerinde yaratacağı baskıdan ve gelecek olan göçmenlerin Demirperde bloğundan gelmesinden dolayı Türkiye, komünist ajanlık ve bu anlamda

⁷² TBMMZC D. IX, B. 28, C. 4, 10 Ocak 1951, s. 146.

⁷³ "Göçmen Piyangosu", *Akşam*, 20 Ocak 1951, s. 2.

⁷⁴ Cemal Refik, "Göçmen Piyangosu", *Akşam*, 20 Şubat 1951, s. 3.

⁷⁵ "Göçmen Piyangosu", *Akşam*, 16 Şubat 1951, s. 2.

toplumsal karmaşa olasılıklarını hesaba katmıştır. Ancak kararın arkasında Sovyet Rusya'nın olduğundan emin olunması bu sürece hem bireysel, hem de ulusal vatanseverlik açılarından bakılmasını getirmiştir. Komünist zulümden kaçan Türk kardeşlerine yardım etme düşüncesi, göçmenlere yardım etmenin milli bir dava olarak görülmesini sağlamıştır. Gelecek olanların, etnik ve dini açıdan gidecekleri yere benzemesine, ortak tarih ve son kertede ortak gelecek ideali de eklendiğinde uyum süreci de genelde sorunsuz olmuştur. Ayrıca, Türkiye bu göç kararını başlangıçta endişe ve şüphe ile karşılamış olmasına rağmen, gelenlerin Türk ve Müslüman oluşu, Cumhuriyet'in en başından itibaren Müslüman Türklerden müteşekkil homojen, kaynaşmış, sorunsuz bir toplum ideali ile de örtüşmekte idi. Bununla birlikte Türkiye geniş topraklarına rağmen seyrek bir nüfusa sahipti ve gelen insanların tarım ve teknik bilgi açısından donanımlı olmaları üretim artışını da sağlayacaktı. Bu haliyle 1950 göçüne ilişkin parlamenter söylemlerinin ağırlık merkezini, gelen insanların uyum sürecinin sağlanmasından sonra üretim alanına yapacakları olası katkı oluşturmuştur.

Bu göç Türkiye'de kurucu parti CHP'nin 27 yıllık uzun iktidarını yine büyük ölçüde kendi içinden çıkmış olan DP'ye bıraktığı bir dönemin ilk aylarına denk gelmiştir. Ancak bu dönem Türkiye siyaseti açısından dış politikanın ve dolayısıyla göç, göçmen kavramlarının henüz siyasallaşmadığı bir evredir. Dolayısıyla iktidar ve muhalefet partileri göçe ilişkin değerlendirmelerinde, dış politikadaki devamlılık konusunda ve göçmenlerin iskânlarında ortak hareket edebilmişlerdir. Bu tavır kitlesel bir göç hareketi ile Türkiye'yi ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak cezalandırmak isteyen Sovyet Rusya ve Bulgaristan'ın planlarının gerçekleşmesini engellemiş; buradan istediği sonucu alamayacağını anlayan adı geçen devletler üç ay gibi kısa bir sürede 250 bin olarak planladıkları göçmen sayısını 150 bin ile sınırlamak zorunda kalmışlardır.

Hem Cumhuriyetin ilk yıllarında, hem de bu göçün yaşandığı yıllardaki göçmenlere ilişkin parlamenter yaklaşımlarının ifadesi de önemlidir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde içe dönük göçlerde başat belirleyici Müslüman ve Osmanlı olunması iken Cumhuriyet döneminde bu, Müslüman ve Türk şeklini almıştır. Çalışmamızın asıl başlığını oluşturan 1950 Bulgar göçünde ise başat belirleyicilik "ırkdaşlarımız", "soydaşlarımız" ifadelerinde de görüleceği üzere büyük ölçüde Türklük üzerinden sürdürülmüştür. Seküler ve batıcı bir parti olarak tanımlanabilecek CHP döneminde Müslüman tabirinin önemli bir belirleyici olmasına rağmen, Türkiye'de merkez sağ geleneğinin ilk temsilini oluşturan DP döneminde bu tabirin yerini Türklüğe bırakması paradoks gibi görünse de aslında bu tarihsel dönem ve sürecin öncelikleriyle ya da kaygılarıyla doğrudan alakalıdır. Kuruluş döneminde azınlık kavramının

çeşitlendirilmesinin toplumsal ayrışmaya ve buna ilişkin sorunların artmasına neden olacağı endişeyle hareket edildiği için azınlık kavramını daraltmak ve bu anlamda azınlık sayısını azaltmak için Müslümanlık etnisiteyi belirleyen kavram olmuştur. DP döneminde ise devletin kurulmasının üzerinden 27 geçmiş olması dolayısıyla yukarıda zikredilen endişelerin azaldığını söylemek mümkündür. Ayrıca kurucu kadro ve dönem bürokrasisinin Osmanlı gelenekselliği içerisinde yetişmiş ve göçü doğrudan yaşamış olmasına rağmen, DP dönem bürokrasisi ve parlamenterleri genelde göçü doğrudan yaşamadığı gibi bu dönemin siyasal ve bürokratik kadrosu genel itibariyle Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği insanlardır. Dolayısıyla buradaki vurgu dönem anlayışına uygun olarak Türklük kavramı üzerinedir.

Bununla birlikte 1950 yılındaki Bulgar göçünde genel itibariyle söylemler ırk üzerinden ifade edilse de hem toplumun, hem de devletin bir nevi Müslüman kardeşlerine yardım refleksiyle hareket ettiği düşüncesini ne yok sayamayız. Kaldı ki Cumhuriyetin en başından hatta ondan da önce Anadolu'ya sürekli bir göç dalgasının olması, başka bir deyişle gelen göçmenleri karşılayacak olanların daha önceki dönemlerin göçmenleri olması hükümet politikalarına ek olarak kamuoyunun desteğini de artırmıştır. Ayrıca bu kitlesel göç dalgalarının toplumsal bilinç ve hafızanın canlanmasına da etki ettiği unutulmamalıdır. Uzun yıllar kullanılan Hicri Takvim'in başlangıç olarak bir göçü baz alması Müslümanlar nezdinde bu bilincin varlığına işarettir. Ensar ve Muhacirler arasında yaşanan durum Müslüman belleğinde göç edenlere her şekilde yardım edilmesini saklı tutmuş ve göçmenlere yardım milli bir refleksin yanında dini bir görev olarak da görülmüştür. Bu noktada denilebilir ki, Soğuk Savaş sürecinin ve bu anlamda komünizmin toplumsal algısının ve Türk askerinin Kore Savaşı'ndaki başarılarının yarattığı milliyetçi etki, göçmenlere ilişkin milli ve dini hafızaların canlanmasıyla birleştiğinde Türkiye Devleti ve toplumu gelenleri karşılama ve uyum problemlerini çözme başarısını gösterebilmiştir. Ancak çok kısa sürede, çok sayıda göçmeni karşılayabilmenin Türkiye gibi ekonomik sorunları devam eden bir ülke için kolay olmadığı ifade edilmelidir. Dolayısıyla ekonomik durumlar da hesaba katılarak acil bir takım ihtiyaçların karşılanabilmesi için Göçmen Piyangosu örneğinde de görüleceği üzere bir takım yardım organizasyonları tertip edilmiştir. Bu piyangodan elde edilen gelirlerin dağıtım alanları tespit edilememekle birlikte, devletin ve toplumun bir şekilde göçmenlere yardım sürecini organize etmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 30.10. Yer No: 116.810.12. Tarih: 31.01.1936.
BCA, Fon Kodu: 272. 12, Yer No: 58-154-12. Tarih: 20.03.1928.
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 3.29.6, Tarih: 8.5.1929
BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 4.31.8. Tarih: 8.5.1929
BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 250.691.9. Tarih: 28.05.1929.
BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 243.646.7. Tarih: 29.05.1946.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

(DBTDA), Fon Kodu:525, Yer No: 44576-2114023-2. Tarih: 8 Aralık 1950.
(DBTDA), Fon Kodu: 506, Yer No: 42803.193029.122. Tarih: 24 Aralık 1935.
(DBTDA), Fon Kodu: 538, Yer No: 2812.23982.1. Tarih: 05 Eylül 1950.

Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMMZC) Devre. IX, Birleşim. 24, Cilt. 3, 27 Aralık 1950.
TBMMZC D. IX, B. 1, C. 2, 1 Kasım 1950.
TBMMZC D. IX, B. 23, C. 3, 25 Aralık 1950.
TBMMZC D. IX, B. 24, C. 3, 27 Aralık 1950.
TBMMZC D. IX, B. 25, C. 4, 3 Ocak 1951.
TBMMZC D. IX, B. 26, C. 4, 5 Ocak 1951.
TBMMZC D. IX, B. 28, C. 4, 10 Ocak 1951.

Gazeteler

Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar", *Ulus*, 3 Ocak 1936.
"Göçmenlere Marshall Yardımı", *Akşam*, 1 Ocak 1951.
"Refik Koraltan'ın Dün Akşamki Konuşması", *Akşam*, 1 Ocak 1951.
"Bulgar Şehirlerindeki Evlere El Konuldu", *Akşam*, 3 Ocak 1951.
"Yurtta İşsizlik ve Göçmen Davası Konuşuldu", *Akşam*, 6 Ocak 1951.
"Köprülü Göçmen Meselesini Anlattı", *Milliyet*, 6 Ocak 1951.
"Celal Bayar Dün Göçmenlerle Görüştü", *Akşam*, 7 Ocak 1951.
"Celal Bayar'ın Trakya Seyahati", *Milliyet*, 8 Ocak 1951.
"Göçmenlere Dış Yardım", *Akşam*, 14 Ocak 1951.
"Göçmen İskânı İşinde Hükümetin Alakası", *Milliyet*, 16 Ocak 1951.

- “Göçmen Piyangosu”, *Akşam*, 20 Ocak 1951.
- Necmeddin Sadak, “Göçmenler Meselesi Dolayısıyla Birkaç Düşünce”, *Akşam*, 28 Ocak 1951.
- “Romanya’da Türkleri de Kabul Edeceğiz”, *Akşam*, 3 Şubat 1951.
- “İcabında Bütün İrkdaşlarımızı Anayurda Biz Davet Edeceğiz”, *Milliyet*, 3 Şubat 1951.
- “Adnan Menderes’in İzmir’deki Konuşması”, *Milliyet*, 3 Şubat 1951.
- “Göçmenlere Yapılan Bağışlar”, *Milliyet*, 8 Şubat 1951.
- “Göçmen Piyangosu”, *Akşam*, 16 Şubat 1951.
- Cemal Refik, “Göçmen Piyangosu”, 20 Şubat 1951.
- Şevket Rado, “Göçmen Piyangosu”, *Akşam*, 25 Şubat 1951.
- “Bulgaristan’da Türklere Yapılan Zulüm”, *Milliyet*, 27 Şubat 1951.
- “Yurtta ve Hariçte Göçmenler Yardım”, *Milliyet*, 27 Şubat 1951.
- “Göçmenler Menfaatine Konser, Akşam”, 14 Mart 1951.
- “Bulgarların Göçmen Politikası Değişti”, *Akşam*, 12 Ocak 1952.

Kitap ve Makaleler

- ASLAN, Zehra, Türkiye’de Göç ve Göçmenler (1914-1960), Karadeniz, Batum, Bulgaristan, Türkistan Türkleri ve Romanya Yahudileri, İstanbul, Libra Kitap, 2020.
- EKİCİ, Süleyman, Tuncel GÖKHAN; “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum*, , C. 5. S. 9, Bahar 2015
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018.
- İNGİNAR Kemaloğlu, Ayşegül, *Trakya Bölgesine İskân Edilen Göçmenler (1923-1960)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- KOSTANİCK, Huey Louis, “Turkish Resettlement of Refugees From Bulgaria, 1950-1953, Middle East Journal”, *Winter, 1955, Vol. 9, No. 1* (Winter, 1955).
- _____, *Turkish Resettlement Of Bulgarian Turks 1950-1953*, Universty Of California Press Berkeleyand Los Angeles, 1957.
- KARPAT Kemal; Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- KASABA, Reşat; Bir Konargöçer İmparatorluk, Osmanlı’da Göçebeler, Göçmenler ve sığınmacılar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- KURAT, Yuluğ Tekin; Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, *Bellekten*, Nisan 1975, C. 39, S. 154.

- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.1.
- METİN, Ömer; *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk Tatar Toplumunu ve Türkiye'ye Göçler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Ömer Seyfettin'in Bütün Eserleri, Hikayeler 1*, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999.
- NUR, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- ÖZOĞLU, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası –150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- PINAR, Mehmet, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXX, Temmuz 2014, s. 61-94.
- SARIKOYUNCU Değerli, Esra, Karakuzu, Hasan; "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, Eylül-Ekim 2016.
- ŞİMŞİR, Bilal; *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.
- TANOĞLU, Ali; *Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)*, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 14, S.1, 1952, s. 129-161.
- ULUTAŞ, Selcen Özyurt "Bir Diplomatın Gayri Resmi Mücadelesi: Hamdullah Suphi'nin Bilinmeyen Gagavuz Müdafası", *Tarih Dergisi*, 72, (2020/2), s. 187-206.

İnternet Kaynakları

<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/cumhuriyet-donemi-nufus-politikasi-doc-dr-kemal-ari/>, Erişim tarihi: 12.08.2023.

XV. BÖLÜM

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN KİMLİK MÜCADELESİ, ALVANLAR DİRENİŞİ (17-18-19 OCAK 1985)

Hasan DEMİRHAN*

Giriş

Bulgaristan beş asırlık bir Osmanlı yönetimi ardından 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile özerk bir prenslik statüsünde kuruldu.^{*1} Bulgaristan'ın tarih sahnesine çıkmasının ardından homojen bir devlet kurmak düşüncesinde olan Bulgar idarecileri Alman romantik milliyetçiliğinin etkisi ile ülkelerinde bulunan azınlıkları ülkeleri için bir tehdit olarak değerlendirmeye başladılar.² Bu düşünce ile ülkelerindeki azınlıkların tasfiye sürecini başlattılar. Bu tasfiyeler, savaş dönemlerinde azınlıklara karşı yapılan katliamlar ve farklı bahaneler ile azınlıkları zorunlu göçe tabi tutmak şeklinde gerçekleştirilmek istendi.³ Bulgar milliyetçilerinin bu tasfiye girişimlerinden en çok nasibini alanlar ise asırlarca Türk kimliği ile Bulgaristan topraklarında yaşayan Müslüman Türk azınlığı oldu. İlk katliamlar 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı esnasında görüldü ve beş yüz binden daha fazla Müslüman bu savaşta katledildi. Milyonlarca Müslüman Türk soydaşımız ise Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı.⁴

*Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hdemirhan@nku.edu.tr

¹ Rusçuk'taki İngiliz konsolosu Sir R. Dalyell'in 1869 tarihli gizli raporuna göre Tuna Vilayeti'nde 1.640.000 Türk, 1.725.000 Bulgar ve diğerleri başlığı altında (Romen, Çingene, Rus, Yahudi ve Ermeni) 135.000 olmak üzere toplam 3.500.000 nüfus yaşıyordu. Yine Rusçuk'ta M. Aubaret'in 1876 tarihli raporuna göre de Tuna Vilayeti'nde 1.120.000 Türk, 1.130.000 Bulgar ve diğerleri başlığı altında da 103.500 nüfus yaşıyordu. (Hasan Demirhan, "Sözlü anlatımlarla 1984-1989 Yılları arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları", *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2019, s. 482

²Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.171

³Hasan Demirhan, *Belene Adası (Kültürel Soykırım Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı)*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2020, s.11

⁴H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 33

Bulgaristan 1909 yılında İstanbul Protokolü ile bağımsızlığını kazandıktan sonra⁵ Müslüman Türk nüfusuna karşı ikinci büyük tasfiye hareketini Balkan Savaşları sırasında gerçekleştirdi. Bulgar yetkililer ülkelerinde azınlık statüsünde bulunan Müslümanların mallarına el koydular, camileri ve vakıfları yıktılar. Katliamların dışında Osmanlı Ordusunun geri alamadığı bölgelerde yaşayan Müslümanlar, görülmemiş bir asimilasyon ve zorla din değiştirme kampanyasına maruz kaldılar. Yüzlerce savunmasız Müslüman dövüldü, yaralandı, öldürüldü. Bulgar askerleri ile Makedon-Bulgar komitacılarının baskınları sonucunda Hıristiyanlaşmayı reddeden Müslümanların evleri yakıldı, kızlarına tecavüz edildi, anne ve babaları sorgusuz sualsiz öldürüldü. Temmuz 1913 yılına kadar 150.000 ile 200.000 arası Müslüman baskı ve zorlama ile Hıristiyanlaştırıldı.⁶

1914-1919 yılları arasında Osmanlı devleti ile birlikte müttefik olarak İttifak devletleri bloğunda yer alan Bulgaristan ülkesinde bulunan soydaşlarımıza baskıyı azalttı. 1919-1923 yılları arasında Bulgaristan'da iktidarına devam eden Çiftçi partisinin lideri Stambuliyski'nin bir darbe ile yıkılması ve sonrasında kurşuna dizilmesi Bulgaristan Türklerinin hayatlarını olumsuz yönde etkiledi. Çünkü bundan sonra 1944 yılına kadar Bulgaristan'da faşist iktidarların dönemi başladı. Bu yıllarda Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımız için hayat zorlaştı. Türklere ait okullar kapatıldı. Türkçe çıkan gazeteler yasaklandı. Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile olan bağları koparıldı.⁷

18 Ekim 1925 tarihinde Türkiye ve Bulgaristan arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Türkiye'deki Bulgarların hakları için, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkların korunması ile ilgili kabul ettiği hükümler; Bulgaristan'daki Türklerin hakları için ise Neuilly Antlaşması'ndaki hükümler esas alınacaktı. Bulgaristan, ülkesindeki Türklerin isteğe bağlı göçlerine engel olmayacak, göçmenler, taşınabilen mallarıyla hayvanlarını yanlarında serbestçe getirebileceklerdi. Taşınmaz mallarını da serbestçe satabilecekler ve bu satışlardan elde edecekleri parayı dışarı çıkarabileceklerdi. Bu dostluk antlaşmasının ardından Bulgaristan Türkleri Türkiye ile olan kültür bağına devamını sağlamak için 1928 yılında Latin alfabesini kabul etti.⁸ Ancak bu güzel gelişmeler 1934 yılında faşistlerin bir darbe ile parlamenter sistem kaldırması üzerine yara aldı. Bu dönemde ülkedeki Müslüman Türk azınlığa karşı baskılar başladı. Bulgaristan Türklerinin

⁵Hasan Demirhan, "Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampı'ndan Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç", *Geçmişten Günümüze Göç*, c.2, Edt. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.362.

⁶Hasan Demirhan, *Belene Adası (Kültürel Soykırım Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı)*, s.12

⁷Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s.34

⁸Hasan Demirhan, *Belene Adası (Kültürel Soykırım Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı)*, s.13

Türkiye ve Türk dünyası ile kültürel münasebetlerini kesmek için 1934/1935 ders yılında Latin alfabesinin kaldırılarak Arap alfabesine geçiş kararı alındı.⁹

II. Dünya Savaşı'nın ardından Bulgaristan'da iktidara gelen Vatan Cephesi ülkedeki tüm vatandaşlara eşitlik vaat ediyordu.¹⁰ Ancak bu vaatler sadece kağıt üzerinde kalmış Bulgaristan'da komünist dönemde de Türklere yapılan baskılar azalmamıştı. Bulgaristan Meclisi 27 Eylül 1946'da Türk özel okullarının devletleştirilmesi ile ilgili yasa tasarısını kabul etti.¹¹ 1940'lı yılların sonuna doğru Bulgaristan'da Türklerin giydikleri kılık-kıyafet yasakları başladı.¹² 1948-1956 yılları arasında toprakların yanı sıra ahalinin kendisine ait ne tür mülkiyeti varsa; traktörü, pulluğu, kara sabanı, ineği, atı, koyunu, keçisi elinden alındı. TKZS'ler (Emek Kooperatif Tarım İşletmeleri) kuruldu. Bu işletmelerde her türlü tarım işlerini görecektir, köle gibi çalıştırılacak olanlar yine Türklerdi.¹³

Bulgar Komünist Parti Merkez Komitesi 1958 yılındaki genel kurulunda Türkçenin konuşulmasına bazı sınırlamalar getirdi. Pomak, Roman ve Tatarların Türkçe eğitim görmesi engellendi. Bulgar-Türk ailelerinin çocuklarına Bulgarca isim verilmesi emredildi. 1959-1960 yılları arasında tüm Türk okulları ve liseleri kapatıldı. Türk İlköğretim okulları ise Bulgar okullarıyla birleştirildi ve Türk dili dersi isteğe bağlı olarak haftada iki saat okutulmaya başlandı.

1971 yılında Bulgaristan'da yapılan yeni anayasa ülkedeki azınlıkların varlıklarını inkâra giden bir süreci başlattı. Aynı yıl Bulgaristan'da yeni doğan bebeklerin "akt za rajdanade", yani doğum belgelerinde "mensup olduğu millet ya da azınlık" kısmı ortadan kaldırıldı. Ayrıca hükümet kararıyla 1975 yılından itibaren anne veya babadan birinin Bulgar olması, dünyaya gelen çocuğunda otomatik olarak Bulgar adı alması sonucunu doğurdu. Bulgar hükümeti ve Komünist parti yetkilileri bir yandan ülkedeki karma evlilikleri teşvik etmekte, diğer yandan da bu karma evliliklerle Türkleri asimile ederek sayılarını azaltmaya çalışmaktaydı. Ayrıca bu karar 1984 yılında başlatılacak Türk isim değiştirme kampanyasının da ideolojik temelini oluşturacak ve sadece karma ailelerin değil tüm Türklerin Bulgar kanı taşıdıkları ve Bulgar kökenine sahip oldukları tezinin ortaya konulmasına neden olacaktı. Bu dönemde İslâmi ritüellere ve Türklerin dini inançlarına karşı büyük bir savaş açıldı. Her türlü

⁹ Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği", *Asia Minor Studies*, Volume:3, Issue:5, January 2015, s. 138-139, (135-147)

¹⁰ İslam Beytullah Erdi, *Sınırlar Ötesinde Türk Kalmak*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s.19

¹¹ Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 140-14.

¹² Osman Gülmen, *Bulgaristan Türk Tarihinden Esintiler*, İtalic, Ankara 2011, s. 122-123.

¹³ İslam Beytullah Erdi, *age.*, s. 20-2.

dini ritüel medyada eleştirilmekte ve bunların ortadan kalkması için kampanyalar yapılmaktaydı.¹⁴

Bulgaristan Komünist Parti Yetkilileri 1984 yılında sözde Yeniden Doğuş ya da Soya Dönüş olarak niteledikleri kampanyayı başlattılar. Bu kampanya 1989 yılının Mayıs ayına kadar katı bir şekilde uygulandı. Bu süreçte Bulgar idareciler Türklerin asıllarının Bulgar olduğunu iddia etmekteydiler. Ülkedeki yaklaşık olarak bir milyon olan Türkün isimleri değiştirilmesi kararı alındı. Bu karar dünya tarihinin en hızlı asimilasyon sürecini başlattı. Bu süreç yaklaşık olarak bir ay sürdü. 1985 Ocak ayından sonra Bulgaristan'da isim değiştirmeden yaşamak çok zordu. Bankadan para çekmek veya maaş almak için yeni Bulgar kimliği ile başvurmak zorunluydu. Hastanede tedavi görmek için de yeni kimliğinize ihtiyaç vardı. Caddede herhangi bir ulaşım aracında kimliklere bakıldığında Türk ismini taşıyan kimlik varsa geçersizdir damgası vurulmakta, kimliğin sahibi para cezasına çarptırılmakta, hatta isim değiştirme kampanyasına muhalefetten hapse atılmaktaydı. Yeni doğan bebeklere Bulgar ismi verilmediği takdirde doğum belgesi verilmiyor, Bulgaristan kimlikleri ile başvurmayanların evlenme başvuruları kabul edilmiyordu.¹⁵

Bulgaristan'da 1984 Aralık ayından sonra Türklerin kamuya açık alanlarda Türkçe konuşması yasaklandı. Türklerin yaşadığı yerlerdeki dükkan ve restoranlarda “Bu iş yerinde Bulgarca dışındaki bir dilde konuşmak yasaktır” ve “Bulgar vatandaşları arasında yalnızca Bulgarca konuşulacaktır” gibi levhalar asılmaya başlandı. Türkçe konuştukları saptanan kişiler toplum huzurunu bozdukları gerekçesiyle 5 ila 20 leva arasında değişen para cezalarına çarptırıldılar. Bu yasağı etkin hale getirmek için para cezaları zamanla 50 ilâ 100 levaya kadar arttırıldı. Suçun tekrarı halinde bir aylık maaş kesintisi uygulanmaya başlandı. 1952-1953 döneminde Şumnu, Kırçali ve Razgrad'da açılan Türk tiyatroları kapatıldı. Bulgar radyosunun Türkçe yayınları¹⁶ sona erdi. Kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar toplatıldı. Türkçe olan coğrafi yerlerin ve yerleşim yerlerinin isimleri değiştirildi. Türkçe şarkı söylemek ve dinlemek yasaklandı.¹⁷ Bu süreçte dini ve kültürel alanlarda da yasaklar getirildi. Türk kıyafetleri giymek, dini bayramları kutlamak, camiye gitmek, çocukları sünnet ettirmek, oruç

¹⁴ *aymı eser*, s. 20.

¹⁵ Hasan Demirhan, “Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 2019, s. 261-262.

¹⁶ İsmail Cambazov, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık*, İstanbul 2011, s. 78-79.

¹⁷ Ali Dayıoğlu, *age.*, s. 297-298.

tutmak, kurban kesmek düğünlerde ya da cenaze törenlerinde Türklere ait olan herhangi bir geleneği uygulamak hepsi yasaktı.¹⁸

Alvanlar Direnişi'nin Sebepleri

Bulgaristan'da Komünist Parti yetkilileri tarafından 1984-1989 yılları arasında Türklere karşı uygulanan asimilasyon politikalarına karşı bireysel olarak birçok bölgede direnişler gösterildi. Bu kültürel soykırım karşısında kimliğinden, dilinden, dininden vazgeçmek istemeyen soydaşlarımız Bulgar Komünist Parti yetkilileri tarafından cezaevlerine, toplama kamplarına atıldılar. Çalışmamıza konu olan Alvanlar köyü ise Bulgaristan'da gerçekleşen küçük çaplı barışçıl protesto yürüyüşlerini bir kenara bırakırsak 1984-1989 yılları arasında Türklere karşı uygulanan asimilasyon politikalarına karşı toplu direnişin görüldüğü tek yerleşim yeri idi. Alvanlar halkı 17-18 ve 19 Ocak günü Bulgar Komünist Parti yetkililerine ve silahlı güçlerine karşı gösterdikleri direnişte komşu köylerinin de desteğini kazanmış ve sadece bir köy olarak değil, Gerlova bölgesinde yaşayan Türklerin direnişi olarak tarihteki yerini almıştır. Bir demir perde ülkesi olan Bulgaristan'da bu direnişin gösterilebilmesi dönemin şartları düşünüldüğünde büyük bir cesaret örneğidir. Çünkü Bulgar Komünist Parti yetkilileri bu haklı direnişi bir hak arama olarak değil devlete bir isyan hareketi olarak kabul etmiş ve isyana katılan, direnişe liderlik eden Hüseyin Nuhoglu¹⁹, Hasan Özyiğit²⁰ gibi birçok soydaşımızı Bulgaristan devletini yıkmak, ona ihanet etmek suçlarıyla idamla yargılamıştır. Ancak bizim bu konu hakkında yaptığımız araştırmamızda Bulgaristan hükümetinin bu akıl almaz suçlamalarının aksine aslında Alvanlıların tek amaçlarının asırlardır Türk ve Müslüman olarak yaşadıkları topraklarda yine dedeleri gibi Türk kalmak olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz.²¹

Direniş Günleri

a-17 Ocak 1985 Günü Alvanlarda Yaşananlar

Alvanlılar Bulgaristan Komünist Parti'nin 1984 yılında başlatmış olduğu sözde Yeniden Doğuş ya da Soya Dönüş olarak adlandırdığı asimilasyon politikalarını ilk olarak

¹⁸ Ömer Engin Lutem, "1984-1989 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü", *89 Göçü Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Ed.Neriman Ersoy-Hacısalioglu-Mehmet Hacısalioglu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2012, S.145-148.

¹⁹Emiş Nuhoglu ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²⁰Hasan Özyiğit ile 29.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²¹Alvan Köybaşı ile 28.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Güney Bulgaristan'da uygulanan isim değiştirmeler ile haberdar oldular.²² 1984 yılının Aralık ayında Güney Bulgaristan'dan Alvanlara gelen tütün işçileri Türklerin yoğun olduğu Kırçali ve diğer Güney Bulgaristan'da yaşananlar hakkında bazı bilgileri köy halkı ile paylaşmışlardı. Duyulan bu haberler Bulgaristan'daki tüm Türkler gibi Alvanları da tedirgin etmekteydi.²³

Alvanlıların gergin bir şekilde bekledikleri isim değiştirme uygulamasının ilk belirtileri 17 Ocak 1985 günü sabahın ilk saatlerinde Kazan belediyesinden gelen bir resmi aracın Alvanlar köyündeki nüfus kütüklerini almak istemesi ile ortaya çıktı. Belediyede çalışan ve 1984 yılında köyde muhtar olarak görev yapan Hüseyin Nuhoğlu'nun bacanağı Ali Ormanlı, bir süre nüfus kayıtlarını Bulgar yetkililere vermemek için direnmiş, ancak başarılı olamamıřtı²⁴ Nüfus kayıt arşivinin köyden alınması Alvanlar köyünün nüfusu ile ilgili bilgilerin ve köy hafızasının silinmesi anlamına geliyordu. Nüfus dokümanları köydeki Türk varlığının bir ispatıydı. Durumdan haberi olan Muhtar Hüseyin Nuhoğlu ilk olarak köyde söz sahibi olan arkadaşları ile sabah muhtarlık binasında toplantı yapmaya karar verdi. Yapılan toplantıda Bulgar Komünist Partisi'nin Türklerin isimlerini Bulgar isimleri ile değiştirme, asimile etme girişimine karşı direniş kararı alındı. Toplantı sonrasında ilk olarak Muhtar Hüseyin Nuhoğlu Alvanlar köyüne komşu olan Küçükler, Topuzlar, Doğancılar Hamzalar ve Karaatlar köylerini ziyarete gitti. Bu ziyaretlerde amaç çevre köylerde yaşayan soydaşlarımıza Alvanlarda yaşananlar hakkında bilgi vermek, direniş kararını açıklamak ve onların direnişe desteğini sağlamaktı. Bu ziyaretlerde Karaatlar köyü²⁵ dışındaki tüm komşu köyler direnişe destek vereceklerini ifade ettiler. Muhtarlık binasında sabah yapılan toplantıda alınan diğer kararlar ise şunlardı: Köye giriş çıkışların kontrol edilmesi, köyde komün hayatına geçilmesi (ortak bir yaşam), köyün belli bölgelerinde nöbet yerlerinin tesis edilmesi, köy fırının yirmi dört saat çalışarak hiç durmaksızın ekmek çıkarması ve köylüye ücretsiz dağıtılmasıydı.²⁶

Nüfus kayıtlarının alınması köyde kısa sürede duyulmuş binlerce kişi muhtarlığın önüne toplanarak Bulgar isimlerini almak istemediklerini, direneceklerini haykırmaya başlamıştı. Köylüler arasında direnişin nasıl olması konusunda farklı fikirler vardı. Köydeki bazı gençler silahlı bir direnişi önerirken daha akılcı olanlar köyde silah bulunmadığı için

²² Aziz, *Epoppeyata Yablanovo Kniga Vtora*, Sopot-Anevo, Sofya, 2004, s. 25.

²³ Emiş Nuhoğlu ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²⁴ Ali Ormanlı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²⁵ Karaatlar köyünün destek vermemesinin altında Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türklerin isimlerini rahatça değiştirebilmek için onları bölme faaliyetleri yatıyordu. Karaatlar köylüleri, Sofya Komünist Parti Komitesi tarafından isim değiştirme kampanyasının sadece Alvanlar köyü ile sınırlı kalacağı konusunda ikna edilmişlerdi. (Ahmet Yücer, *Kızıl Cehennem, Türk Doktorunun Bulgaristan Belene Kampı Hatıraları*, Yakın Plan Yayınevi, İstanbul 2015, s. 54).

²⁶ Hasan Özyiğit ile 29.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

çatışmanın mantıksız olduğunu bunun yerine köyde yaşanacak olan bu insanlık dışı uygulamayı gizlice filme çekerek kayıt altına almayı ve bu kayıtları Türkiye'ye göndererek tüm dünyanın Bulgaristan'da Türklere karşı yapılan asimilasyonu duymasını sağlamak fikrini öne sürdü. İkinci görüş köy halkı tarafından daha mantıklı bulundu.²⁷

17 Ocak günü Alvanlar'da muhtarlık binasına Türk bayrağı asıldı²⁸ ve köye yakın olan fabrikalarda çalışan köylüler işe gitmeyerek isim değiştirme uygulamalarına karşı boykot kararı aldılar. Köylülerin işe gitmemesi üzerine bölgede bulunan tekstil fabrikası Müdürü Karageorgiyev ve Kazan Belediye Başkan Yardımcısı Krayev öğlen saatlerinde Alvanlar köyüne geldi. İşçilerin işe gelmemeleri üzerine öfkeliydiler. Ancak köylülerin tepkisi üzerine geri adım atan yetkililer kendilerinin bu konu hakkında bir şey bilmediklerini ifade ettiler. Bunun üzerine Alvanlılar Karageorgiyev'i ve Krayev'i kısa bir süreliğine muhtarlık binasında esir aldı. Daha sonra gecenin ilerleyen saatlerinde bu iki yetkili serbest bırakıldı.²⁹ Yine aynı gün köyün manevi lideri Hasan Özyiğit köy meydanında toplanan binlerce kişiye bir konuşma yaparak onlara cesaret vermeye çalıştı. Bu konuşmada Alvanlar köyünde yaşayanların geçmişinden bahsederek kendilerinin saf Türk olduklarını, Bulgarların yalan attıklarını, eğer birlikte hareket ederlerse hiç kimsenin Türklerin isimlerini değiştiremeyeceğini, güçlü rüzgârların bir ağacın dallarını kırabileceğini ancak hiçbir zaman kökünden sökemeceğini dile getirdi. Hasan Özyiğit yaptığı konuşma ile halkı cesaretlendirerek birlik çağrısında bulunmuştu.³⁰

Direnişin ilk günü 17 Ocak gecesinde köyün üç girişinde nöbet yerleri belirlendi. Büyük ateşler yakıldı. Köy fırını sürekli olarak ekmek çıkararak köye gelip meydanlarda ateşlerin başında bekleyen insanlara bu ekmekler dağıtıldı.

“Köyün merkezinde büyük ateşler yükseliyordu ve etraflarında ısınan insanlar vardı. Birileri gidiyor ve başka birileri geliyordu. Konuşmalar, yorumlar, umutlu ve umutsuz bekleyişler sürüp gidiyordu. Ellerde portative denilen küçük radio alıcıları vardı. Türkiye'den bir ses bekleniyordu. Ana vatan ise susuyordu. Birileri Turgut Özal'ın konuşmasını bekliyordu. Ama Turgut Özal konuşmamıştı. "Hür Avrupa" veya "BBC" radyoları arasına bir şeyler mırıldanıyordu... Ama Bulgarların bunları da engellediği söyleniyordu”³¹

²⁷Ali Ormanlı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²⁸Hasan Özyiğit ile 29.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

²⁹Hasan Ocaklı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

³⁰Hasan Özyiğit ile 29.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

³¹Hasan Ocaklı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

17 Ocak gününün diğeri birtanığı da Küçükler köyünden Alvanlara direnişeye destek vermek için gelen Cumaziye Yıldız idi.

“17 Ocakta Alvanlar Muhtarı Hüseyin Nuhoglu Küçükler köyüne gelmiş ve benim oğluma durumu anlatıp destek istemiş. Benim çocuğuma ne yapacağız demiş. Çocuğum bana gelerek Hüseyin Nuhoglu ile konuşmalarını anlattı. Oğlum zaten tam bir milliyetçi Türk genciydi. O zamanlar çok da hızlıydı. Ben aslen Alvanlardanım ancak Küçükler köyüne gelin gittim. Biz bu çağrı üzerine 17 Ocak'ta Alvanlar köyüne yola çıktık. Yanımıza dört yaşında ve bir buçuk yaşında torunlarımı da aldım. Üç gün Alvanlar meydanında soğukta ateşin başında bekledik. Gelinim çocuklarla babamın evine gitti. Biz meydandan ayrılmadık. Fırından ekmeği getirirlerse bir parça ekmeği yiyoruz, azıcık dolaşyoruz. Her yerde kar var çok soğuk vardı. Meydanda erkekler ile birlikte beraberdik. Biz bayanlar ile konuşurduk, isimlerimizi vermeyeceğiz, biz Türk doğmuşuz, Türk öleceğiz diye birbirimize cesaret verirdik.³²

b-18 Ocak 1985 günü Alvanlarda Yaşananlar.

Alvanlılar 18 Ocak sabahı siren sesleri ile uyandı. Alvanlıların isimlerini değiştirmek için köye gelen Bulgar emniyet güçleri, komünist parti yöneticileri ve milislerin oluşturduğu konvoy Küçükler köyü mevkiinden köye yaklaşmaktaydı. 17 Ocak gecesini meydanlarda büyük ateşlerin başında geçiren binlerce kişi konvoyun geldiği yöne doğru harekete geçti. Konvoy halk tarafından muhtarlığa üç yüz metre kala durduruldu.³³ Bulgar askeri konvoyu beş otobüs, dört askeri kamyon, bir adet itfaiye aracı ve içinde milislerin bulunduğu askeri bir araçtan oluşuyordu³⁴ Bulgar konvoyun komutanı ilçe komünist parti sekreteri Bonçev konvoyun önünü kapatan binlerce kişiye seslenerek onları tehdit etti ve korkutarak yolu açmalarını istedi. Ancak direnen köylüler karşısında çaresiz kalan Bonçev Alvanlar Muhtarı Hüseyin Nuhoglu'nu konvoyu davet ederek onunla görüştü. Halkın dağılmasını istiyordu. Ancak Bulgar emniyet güçleri, isimlerini vermek istemeyen Gerlovalıların direnişini hiçbir şekilde kıramayacaklarını anlayınca daha ileri gitmeyi göze alamayarak geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.³⁵

18 Ocak günü istediklerini alamayan Bulgar emniyet güçleri bir gün sonra İslimye zırhlı birliğinin yardımıyla Alvanlar köyüne dayanacaktı. Bu soğuk gecede Alvanlılar köyün girişlerindeki nöbet yerlerini güçlendirdi. Köydeki bir numaralı nöbet yeri Şumnu'dan gelebilecek bir askeri birliğe karşı Hasan Pehlivan'ın evine yakın bir yerde konumlandırıldı.

³²Cumaziye Yıldız ile 29.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

³³Hasan Ocaklı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

³⁴Aziz, *age.*, s. 71.

³⁵Rukiye Köybaşı ile 28.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

İkinci nöbet yeri Kazan tarafından gelebilecek askeri bir güce karşı belirlenmişti. Buraya 10 mm kalınlığında kırk metre uzunluğunda bir inşaat demiri kondu. Demirin üzerine bir kamyon mıcır döküldü. Dökülen mıcır soğğun etkisiyle donmuş ve bir nevi basit bir set inşa edilmişti. Üç numaralı nöbet yeri ise köyün merkezine inşa edildi. Görevi bir ve iki numaralı nöbet yerlerinin ihtiyaç anında yardım etmek, koordinasyonu sağlamaktı. 18 Ocak gecesi soğuk dayanılmaz şekilde ısırıyordu, bu yüzden tarım-sanayi kooperatifinde ne kadar kullanım dışı kamyon ve motorlu taşıt lastiği varsa büyük çaplı ateşleri beslemek için kullanıldı³⁶

c-19 Ocak 1985 günü Alvanlar'da Yaşananlar.

19 Ocak günü Alvanlar'daki direnişi kırmak için yola çıkan Bulgaristan güçleri sabah saat 04:30 'da Alvanların komşu köyü olan Hamzalara ulaştılar. İslimye zırhlı birliği ve Kazan emniyet güçlerine liderlik eden kişi il emniyet müdürü General Ganev idi. İldeki ve ilçedeki tüm komünist parti yetkilileri askeri üniformalarını giymişlerdi. Hamzalar köyü askeri konvoyu gördüğünde köyün girişindeki boğaza koşmuş ve yolu kapatmıştı. Yolun kapatılması üzerine askeri konvoyda bulunan İl Komünist Partisi Birinci Sekreteri Veliçko Petrov Hamzalar köyü halkından yoldan çekilmelerini istedi. Ancak halk kararlıydı. Bunun üzerine General Ganev tanklara ilerleme emrini verdi. Bu sırada bir tankın paletine elleriyle yaslanmış olan İbrahim Çetin adlı soydaşımız tankın altında kalarak can verdi.³⁷

Bulgar zırhlı birliği saat 06:00'da Alvanlar girişine geldi. Alvanlar halkı bir gece önce inşa etikleri Kazan ilçesi yolundaki küçük mıcır yığının arkasına toplandı. Ön tarafta kadınlar ve çocuklar, arkalarında gençler ve en arkada yetişkin erkekler sıralanıyordu.³⁸ General Ganev Alvanlılardan köyün girişinden ayrılmalarını, yolu açmalarını ve herkesin evine dönmesini istedi. Ancak halk bu isteklere uymadı ve kararlı bir şekilde tankların geçmemesi için vücutlarını siper etmeye devam etti. Bunun üzerine Ganev köydeki direnişçileri temsilen bir heyet belirlemelerini istedi. Köyün Komünist Parti Sekreteri Hasan Berberov, köyün muhtarı Hüseyin Nuhoglu ve köyün ileri gelenlerinden Fedail Mustafov Alvanlıları, temsilen General Ganev ile görüşmek için askeri birliğe doğru yöneldi. General Ganev ilk olarak heyettekileri tutukladı ve askeri birliklere ilerleme emrini verdi. Bir anda tankların homurtuları, havaya atılan mermiler, halka atılan sis bombaları ile birlikte Alvanlar köyü bir savaş alanına döndü. Tanklar kalabalığın içine girerek insanları dağıtmaya başladı. Askerler

³⁶Aziz, *age.*, s. 92-93.

³⁷Nasif Mutlu, *Doğancı Çobanın İzinde*, Bursa 2004, s. 98.

³⁸Ali Ormanlı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

yolda ellerine geçirdikleri köylüleri kadın, erkek, ihtiyar, çocuk demeden dövmeye başladılar. Köyde büyük bir kargaşa yaşanıyordu. Köye giren itfaiye araçları halka yağlı bir sıvı sıkmaya başlamıştı. O günlerde havanın sıcaklığı eksi yirmi derecelerde idi.³⁹ Köy halkı bu vahşice saldırı karşısında dağılmıştı.

19 Ocak günü direnişe katılan ve uzun yıllar Bulgar cezaevlerinde ve Belene Toplama kampında tutuklanan Mustafa Cafer Mahrem yaşadıklarını şöyle dile getiriyordu:

“19 Ocak’ta yollarda köyün girişindeydik. Sabaha karşı tanklar belirince bütün köylü toplandı. Saat 5:30 muydu 6:00 mıydı neydi. Tankların ışıklarını Küçükler köyünden gelirken gördük. Tankların sayısını bilmiyorum. Çok tank vardı ki, uzaktan bile biz konvoyun sonunu göremedik. Helikopterinde olduğunu söylediler. Ben görmedim. Bir de bu dağların arkasına Bulgar özel harekât birlikleri indirilmiş. Yani biz tankları köye sokmazsak, dağdan özel kuvvetler köyümüze girecekti. Bulgaristan’ın en büyük zırhlı birliği bizim İslimiye birliğidir. Bütün İslimiye’nin zırhlı araçlarını getirdiler. Bizim ise saldırdıklarında onlara zarar verebilecek hiçbir silahımız yoktu. Çoğumuzun cebinde çakı bile yoktu. Şimdi düşünüyorum musunuz, ellerinde hiçbir şey olmayan insanların üzerine tanklarla geliyorlar. O gün köyün girişinde asfaltın önünde bir kordon olduk. Geçemediler, o zaman tanklar etraftan insanların avlularından köye girdiler. İnsanların üzerine sürmediler. İtfaiye arabaları köye girdi ve insanların üzerine su sıkmaya başladı. Halkı dağıttılar. İnsanlar kaçıyor, silahlar çatırdıyordu. Kalaşnikoflarla sağa sola ateş etmeye başlamışlardı. Asker çok sert davrandı. Kimi yakaladıysa coplarla dövdü. Kadın, uşak, yaşlı hiç bakmadılar. Zaten 7 den 70’e kadar herkes oradaydı. Sirenler çalınca etraf köyler de gelmişti. Küçükler, Doğancılar, Rahmanlar ve diğerleri. Askerler insanları dövmeye başlayınca kendimizi kurtarmak için evlerimize kaçtık. Zaten sırlıklam olmuştuk. Hava eksi 20, 25 derece vardı. Zaten üstündeki urbanı değiştirmen lazımdı. Onlarda bunu fırsat bildiler ve başladılar ev ev gezmeye. Yollarda tanklar geziyordu.”⁴⁰

Köye giren Bulgar emniyet güçleri ev ev dolaşarak direnişte aktif rol alan kişileri tutuklamaya başladılar. Sonuç olarak Gerlovalılar, Alvanlar köyünde bir araya gelerek 17-18-19 Ocak günlerinde büyük bir cesaret göstererek Türk kimliklerinden, inançlarından vazgeçmek istemediklerini kahramanca direnerek göstermişlerdi.

19 Ocak 1985 Direnişi Sonrası Alvanlar

19 Ocak 1985’te İslimiye zırhlı birliğinin takviyesi ile köye giren Bulgar komünist idarecileri ve emniyet güçleri halka evlerine gitmelerini ve kimliklerini alarak köyün

³⁹Hasan Ocaklı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

⁴⁰Mustafa Cafer Mahrem ile 14.05.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

muhtarlık binasına gelmelerini emretti. Direnişte aktif rol oynayanlar ise Bulgar emniyet mensupları tarafından tespit edilerek tutuklanmaya⁴¹ başlandı. Bu tutuklamalar esnasında Bulgar emniyet mensupları soydaşlarımıza çok sert davranmakta ve büyük eziyetler etmekteydi. Alvanlar'da tutuklanan kişiler İslimye'de emniyete götürülüyor, burada sorgulandıktan ve dövüldükten sonra İslimye emniyetine ait olan garajlardaki hücrelere kapatılıyordu. Tutuklanan soydaşlarımız, devlete ihanet, Türkiye adına casusluk, terör, örgütlü bir şekilde Bulgaristan devletini yıkmaya çalışmak gibi suçlamalar ile karşı karşıyaydılar.⁴²

Direnış günü tutuklanan Ali Molla yaşadıklarını şöyle dile getiriyordu:

“19 Ocak gününden sonar tutuklandım ve İslimye Emniyetine götürüldüm. İslimye emniyetinde gece gündüz insan haykırmaları, işkenceler vardı. Cehennem gibiydi. Emniyet hücrelerinde üç buçuk ay kaldım. Her gün sorguya alındım. Bazen beni sorgulayanlar kalabalık olurdu, vurmaya başlardı. Yiyecek olarak kuru ekmek ve kuru peynir verirlerdi. Hücrelerde kaldığım süre içerisinde on dört gün tuvalete gidemedim. Bir gün artık isyan ettim ve beni sorgulayanlara; ben burada öldürecek misiniz, ben buraya ölmeye gelmedim dedim. Bunu dediğimde bir Bulgar polisi beni sorgu odasından aldı ve merdivenlere bağladı. Beni balta sapıyla dövdü. İslimye'den Eski Zağra hapishanesine gönderildim. Burada altı kişi ile birlikte kaldım. Sorgulanmadım, ancak bu süreçte Bulgaristan hükümetini yıkmak ile suçlandım. Sonra suçum az bulundu bana bir buçuk yıl ceza verdiler. Eskizağra'da, iken görüş günü oldu. Annem benim ile görüşmeye geldi. Dediler ki anneleriniz ile Bulgarca konuşacaksınız. Annem ile Türkçe konuşurken polisler geldi, beni almak istediler, annem karşımda bayıldı. Ben başladım bağırıma. Bana üç dört ay görüş, mektup yasağı getirdiler. Cezamı çekince köye geldim. Beni Bulgarlar Belene Toplama Kampı'na göndermekle tehdit ediyorlardı. Ben hapisten döndüğümde bir yıldan fazla bir süre olmuştu ve hala köyümüzde polis ve asker vardı.⁴³

⁴¹17-18-19 Ocak günleri Alvanlar'da direnişte aktif rol alarak tutuklanan ve Belene toplama kampında tutuklu kalan soydaşlarımızın sayısı 24 farklı siyasi mahpushanelerde ise tutuklu kalan soydaşlarımızın sayısı 17'dir. **Belene'de Tutuklu Kalan Soydaşlarımızın Listesi:** Ali Ormanlı, Ali Önder, Ahmet Yılmaz, Ahmet Karaca, Ahmet Mahremoğlu, Alvanköybaşı, Hasan Ocaklı (Küçükler), Hasan Çavuş, Hasan Dönmez, Hasan Çetin, Hasan Durali, Halil Karagözoğlu, Hüseyin Beyzatoğlu, İbrahim İslam, İbrahim Güduloğlu, İsmail Alicikoğlu, İsmail Ulubey, İsmet Balkanlı (Hamzalar), Mehmet İdrizoğlu, Mustafa Mahremoğlu, Nuh Nuhoğlu, Nasuf Bilal (Doğancılar), Osman Mahremoğlu, İbrahim Çetin(Hamzalar) **Siyasi Mahpushanelerde Tutuklu Kalan Soydaşlarımızın Listesi:**AliCambzoğlu, Ali Karaca, Ali İmamoğlu (Hamzalar), Cumaziye Cambazoğlu, Fedail Koca-İbrahimioğlu, Hasan Berberoğlu, Hasan Molla, Hüseyin Nuhoğlu, Halil Yamankaya, Mehmet Kara-Ali, Mustafa Kara-Ali, Mustafa Bilal (Doğancılar), Mustafa Musaoğlu, Osman Hüsemoğlu, Süleyman Bayramoğlu, Turgut Cambazoğlu (Ahmet Yüçetürk, age. 376).

⁴²Hasan Ocaklı ile 16.04.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

⁴³Ali Molla ile 14.05.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Aynı gün tutuklanan Mustafa Cafer Mahrem'in yaşadıkları da Bulgar komünist idaresinin Bulgaristan Türklerine karşı işlemiş olduğu insanlık dışı uygulamaları gözler önüne seriyordu:

“Kazan emniyetine 19 Şubat 1985 günü dört arkadaşım ile çağrıldım. Emniyete girer girmez tutuklandım. Kazan'da bir gece kaldım oradan İslimye'ye gönderildim. Sorgu olmadı. Öldürebilirlerdi de... Bırakabilirlerdi de... Tutuklanalı otuz yıl oldu ve hala tam olarak bana suçumu söylemediler. İslimye'de dört ay kaldım. Koğuştaki ilk günlerde on üç kişi kaldık. Kalanlar arasında İslimye'nin diğer köylerinden, bizim köyden de vardı. Koğuştaki bir ampul var, ısınma diye bir şey yoktu. Buz gibi duvarlar şapır şapır terliyordu. Şubat ayı. Yemek günde yarım dilim ekme verirlen, üzerine yarım kaşık ketçap ya da mayonez koyarlardı. Öğlen ve akşam yemeği buydu. Sabah öğle akşam tuvalete çıkarırlardı. Duş hiç almadık. Orada koğuştaki bir huzursuzluk olursa orada yine dayak olurdu. İslimye'de çok sorgulandım. Sorgu vardı, sopa bayılana kadardı. Sorguda bana niçin evimizde durmamışız? Niçin insanlarla beraber orada toplumun arasında olmuşuz? Tehlikeliymişiz! Bunları söylerlerdi. Ben onlara Bulgarca isim istemiyorum derdim. Siz kimsiniz, benim ismimi nasıl değiştiriyorsunuz? Bunu deyince beni dövmeye başlarlardı. Tekme, tokat, sopa, kırbaç her şeyleri vardı. Sorguları tek tek alırlardı. Bire bir masanın başındaydı. Ellerim kelepçeliydi. Sorguyu yapan dövmüyordu. Seni sorgu odasından alıp başka bir odaya götürüyorlardı. Ben orada insana pranga vurulduğunu gördüm. Ellerin, ayakların bağlıydı. Eğer Bulgar ismimi kabul etseydim beni bırakırlardı. Dört ay sonra sorgular bitti. Bizi Belene'ye götürmek için aldılar. Biz düşünmüştük ki bizi serbest bırakıyorlar. Haberimiz yok ki. Ben zaten kendimi suçsuz hissediyorum. Ne kimseyi dövmüşüm ne sövmüşüm. Beni herhalde dedim, serbest kalacağım. Arkadaşım biri bizi koydukları kapalı arabanın deliklerinden baktı ve bizi eve bırakmıyorlar dedi. Bizim kollarımız bağlı, dışarıda orak zamanı, biz içeriye dize kadar kar varken girmiştik. Çıktığımızda bir baktık, orak zamanı, yaz gelmiş. Arabada 6-7 kişi falandık. Bizi posta posta gönderdiler. Ben koğuştaki en son 45 gün falan yalnız kaldım. Bir gardiyan vardı ben en gençleriydim. Daha Yirmi bir yaşındaydım. Gardiyan; “Benim senin yaşında bir çocuğum var seni böyle görünce yüreğim sızlıyor” derdi. Açık açığa siz masum derdi. Hepsi kötü değildi. Bir gün arkadaşın birini sorgudan getirdiler, konuşacak hali yok. Beni döven adamı Batak'tan getirmişler dedi. Onlar en büyük Türk düşmanlarıdır. Türklere en çok nefreti olan insanlar onlardı. Çocuğun her yeri karaydı, çürüktü. Neyse biz daha sonra Belene'ye götürüldük. Ben bilmezdim böyle bir kamp olduğunu. Biz Belene'ye gidince dedik ki cennete geldik. Oraya gelene kadar biz hiç güneş görmemiştik. Arabadan inince güneşi gördük, bize cennet gibi geldi. Dedik dünya var. Sonra bir sene de Belene Toplama Kampı'nda kaldım.⁴⁴

⁴⁴ Mustafa Cafer Mahrem 14.05.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Alvanlar 19 Ocak 1985 gününden sonra yaklaşık bir yıl Bulgar polisi ve askerinin gözetimi altında kaldı. O günlerin tanıdığı Hatice Mahrem'in anlattıkları şöyleydi:

“Burada polisler ve askerler vardı şalvar giyerek gezemezdim. Türkçe konuşurmazlardı. Ceza keserlerdi. Pantolon giyecektin, aynı Bulgar kadınları gibi. Para cezası, onların kafasına göreydi. Dışarı çıkabilirdik, Kazan'a giderdik, ancak hiçbir yerde Türkçe konuşamazdık. Yakalarımızda bize verilen Bulgarca isimler yazılı kartlar takılıydı. Türkçe ismini söyleyemezdim. Ben evlendiğimde Mustafa askere gitti, geldi ve onu tutukladılar. Biz beş yıl ayrı kaldık. Gençtim bizim ne günahımız vardı. Benim kocamın hiçbir suçu yoktu. Mustafa alındığında Cevher adındaki çocuğum sekiz aylıktı. Evladımın Belene yollarında neler çekti. Camın diğer tarafında konuşurduk, öyle el ele tutuşamazdın. Çok istese bile evladım babasına dokunamazdı. Görüşmeler zaten çok kısaydı. En fazla yirmi dakika görüşebilirdik. Çok çileler çektik. Çocuk sekiz aylık arabada Belene yolunda ağlıyordu. Rahat olamıyordu.⁴⁵

Uzun yıllar boyunca Alvanlılar yaşadıkları baskıları unutamadılar, psikolojik travmalar ve sosyal yaralar ile baş başa kaldılar. İsim değiştirme olaylarından iki yıl gibi kısa bir zamandan sonra beş bin kişilik Alvanlar köyünden üç yüz otuz kişi hayatını kaybetti.⁴⁶

Sonuç

Bulgaristan devleti kurulduğu andan itibaren Bulgar milliyetçileri kan ve akraba birliğine dayanan Alman romantik milliyetçilik anlayışı ile homojen bir ulus oluşturma çabasına giriştiler. Bu hayallerini gerçekleştirmek için de ülkede bulunan azınlıkların nüfuslarını eritmeyi düşündüler. Bu eritme politikası için Bulgar milliyetçileri savaş dönemlerinde katliamlar yapmayı, ülkedeki azınlıkların zorunlu göçe tabi tutmayı ve asimilasyonu bir yöntem olarak benimsediler. 1980'li yıllara kadar ülkede daha az nüfusa sahip olan azınlıkları asimile çabasına giriştiler. 1984 yılında Bulgaristan Komünist Partisi tarafından başlatılan sözde Yeniden Doğuş (Soya Dönüş) kampanyası Bulgaristan'daki azınlıkların asimilasyonun tamamlanması, homojen bir Bulgaristan hayalinin gerçekleştirilmesi için yapılan son bir hamleydi. Bu kampanyadaki iddia, beş asırdır Bulgaristan'da yaşayan Türklerin varlığını inkâr etmek ve onların aslında kökenlerinin Bulgar olduğu teziydi. Bulgaristan'da yaşayan yüz binlerce Türk buna inandırılmaya çalışıldı. Türk isimleri Bulgar isimleri ile değiştirildi. Türkçe konuşmak yasaklandı. Türk kültürüne ait her türlü gelenek ve İslam inancına ait tüm ritüeller yasaklandı. Bulgaristan Komünist Partisinin

⁴⁵Hatice Mahrem ile 14.05.2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

⁴⁶Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kışkırcısında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s.115

bu insanlık dışı uygulamalarına direnen; kimliğinden, isminden, kültüründen, inancından vazgeçmek istemeyen Bulgaristan Türkleri cezaevlerine ve toplama kamplarına gönderildiler. Ülkede vatan haini ilan edildiler.

Bulgaristan Türklerinin bu kimlik mücadelesi genellikle bireysel bir direniş olarak hayat buldu. Alvanlar direnişini farklı kılan ise bu mücadelede tek toplu direniş gösteren yerleşim yeri olmasıydı. 17-18-19 Ocak günü Alvanlarlılar ve onlara destek veren diğer Gerlova bölgesi halkı Bulgaristan zırhlı birliklerine vücutlarını siper ederek köye sokmamaya çabaladı. Bu direniş onların Türk ve Müslüman kimliğine bağlılıklarının ve cesaretlerinin bir kanıtıydı. Alvanlarlıların Bulgaristan'da asırlardır var olan Türk ve Müslüman kimliğini yok olmayı göze alarak koruma çabaları onları Bulgaristan Türk tarihinde çok müstesna bir konuma yükseltmiştir.

KAYNAKÇA

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

AZİZ, *Epoppeyata Yablanovo Kniga Vtora*, Sopot-Anevo, Sofya 2004.

Cambazov, İsmail, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık*, İstanbul 2011.

DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

DEMİRHAN, Hasan, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)", *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, s.252-272

_____, "Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç", *Geçmişten Günümüze Göç*, C.2, Edt. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 361-377.

_____, “Sözlü anlatımlarla 1984-1989 Yılları arasında Bulgaristan’da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları”, *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 2019, s. 480-498

_____, *Belene Adası (Kültürel Soykırım Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı)*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2020.

ERDİ, İslam Beytullah, *Sınırlar Ötesinde Türk Kalmak*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

GÜLMEN, Osman, *Bulgaristan Türk Tarihinden Esintiler*, İtalik, Ankara 2011.

LUTEM, Ömer Engin “1984-1989 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü” *89 Göçü Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Ed.Neriman Ersoy-Hacısalıoğlu-Mehmet Hacısalıoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi İstanbul 2012, s. 137-169

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan’da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

MUTLU, Nasıf, *Doğancı Çobanın İzinde*, Bursa 2004.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

YILDIRIM, Bülent “Bulgaristan’daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Desteği”, *Asia Minor Studies*, Volume:3, Issue:5, January 2015, s. 135-147.

YÜCETÜRK, Ahmet, *Kızıl Cehennem, Türk Doktorunun Bulgaristan Belene Kampı Hatıraları*, Yakın Plan Yayınevi, İstanbul 2015.

XVI. BÖLÜM

HRİSTO TATARÇEV'İN YUNANİSTAN'DA TUTUKLANMASINA YÖNELİK BULGARİSTAN PRENSLİĞİ'NDE MEYDANA GELEN TEPKİLER*

Muhammed TAĞ**

Giriş

Hristo Tatarçev, 1869 yılında Resne'de doğmuştur. Varlıklı bir aileden gelen Tatarçev, ailesinin sahip olduğu ekonomik imkânlar sayesinde, 1887 yılından 1892 yılına kadar Zürih ve Berlin'de tıp eğitimi almıştır¹. 1892 yılında eğitimini tamamlamasıyla birlikte Selanik Bulgar Erkek Lisesi'ne doktor olarak tayin edilmiştir². Burada görev yaptığı dönemde Damyan Gruev ile tesadüfen karşılaşan Tatarçev, onunla birlikte hareket ederek 1893 yılında *Makedonya Devrimci Örgütü*'nün kurucuları arasında yer almıştır. Hristo Tatarçev, Damyan Gruev gibi isimler öncülüğünde kurulan *Makedonya Devrimci Örgütü*'nün merkez komitesinin ilk başkanı Hristo Tatarçev'dir³. Örgüt ilk kurulduğu dönemde *Makedonya Devrimci Örgütü* olarak isimlendirilmiştir. Ancak sonraki yıllarda örgütün ismi birkaç defa değişerek 1905 yılında Rila Kongresinde⁴ alınan karar ile *İç Makedonya Edirne-Trakya Devrimci Örgütü* ismi kullanılmaya başlanmıştır. Komite, Makedonya'ya tam özerklik verilmesi amacıyla kurulmuş ve bu amacı hayata geçirmek için hareket etmiştir. Dönemin güçlü devletlerinin tepkisinden çekinildiği için ilk safhada bölgenin Bulgaristan'la birleşmesi düşünülmemiştir. Ancak tam özerkliğin sağlanmasının ardından Bulgaristan ile daha kolay

*Bu çalışma, “*Batı Trakya ve Şarkî Rumeli’de Gayrimüslim Unsurlar Arasındaki İhtilaflar*” başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır. Metne yeni belgeler eklenmiş, eksiklikler giderilmeye çalışılarak kaynaklar yeniden değerlendirilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, muhammedtag@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0493-1481.

¹Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 126.

²Mümin İsov, Ergün Hasanoğlu, *Osmanlı Avrupa’sında Bölücülük Cereyanı Makedonya Komitelerinin Anıları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 159.

³İlhan Tekeli, “Makedonya İç Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu*, Ed.: İlhan Tekeli, Selim Tekeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 70.

⁴Hristo Tatarçev, komitedeki ayrışmaların etkisi ile bu kongreye delege olarak seçilemediği için katılmamıştır. Bkz.: Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 118.

birleşileceği düşüncesi ile hareket edilmiştir⁵. Daha sonra bu amaç Bulgarların meskûn olduğu bölgeleri de içine alacak şekilde değiştirilmiştir. Komitenin ismine Trakya ve Edirne'nin de eklenmesi bu değişimin göstergesidir.

1901 yılının Ocak ayında örgütün merkez komitesi Osmanlı görevlileri tarafından tespit edilmiş ve merkez komite üyeleri tutuklanmıştır. Bu üyelere biri olan Hristo Tatarçev de tutuklananlar arasındadır. Tatarçev, Osmanlı güçleri tarafından tutuklanıp 14 Mart 1901 tarihinde Bodrum Kalesinde beş yıllık sürgün ile cezalandırılana kadar örgütün merkez komite başkanı olarak görev yapmıştır. Osmanlı Devleti tarafından beş yıllık bir ceza verilmiş olsa da 19 Ağustos 1902'de affedilmiştir⁶.

1. Tatarçev'in Yunan Hükümeti Tarafından Atina'da Tutuklanmasına Giden Süreç

Sultan tarafından affedilen Tatarçev, serbest kalması ile birlikte örgüt faaliyetlerine geri dönmüştür. Ancak bu sefer örgütün merkez komitesi başkanı olarak değil örgütün yurt dışı temsilcisi olarak görev almıştır⁷. Affedildikten sonra Tatarçev, bir İtalya vapuru ile Atina'yaseyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatin tam olarak hangi amaçla yapıldığı bilinemese de buraya Doktor Nikolov takma adı ile hareket etmiştir. Tatarçev Atina'ya papaz, öğrenci, rençber ile 10 öğretmenin de bulunduğu 15 kişilik bir grup ile seyahat etmiştir⁸. Atina oteline yerleşen Tatarçev ve beraberindekiler, alınan istihbarat sonrası yürütülen takibat neticesinde Yunan Polisi tarafından tutuklanmıştır. Odasında yapılan aramalarda çok sayıda evrak ele geçirilmiş ve bunlar Yunan polisi tarafından savcılığa tevdi edilmiştir. Evraklar incelendiğinde Doktor Nikolov takma adı ile yakalanan kişinin Makedonya örgütüne mensup Doktor Tatarçev olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan tahkikatta Tatarçev ile birlikte hareket etmiş olan kişiler hakkında tutukluluğu gerektirecek bir delil bulunamadığı için bu kişiler serbest bırakılmış ve yine İtalya vapuru ile Selanik'e gitmişlerdir⁹. Ancak Tatarçev, 1900 yılının

⁵Hristo Tatarçev örgütün amacının şu ifadelerle aktarmıştır; *"Bu örgütün hedefleri ile ilgili uzunca tartışıldı ve netice olarak Bulgar ahalisinin üstünlüğe sahip olacağı Özerk Makedonya sonucuna varıldı. "Makedonya'nın Bulgaristan ile doğrudan birleşmesi" görüşünü kabul edemiyorduk. Çünkü buna Büyük Güçlerin tepki vereceğini ve komşu küçük devletler ile Türkiye'nin emellerinden dolayı birçok zorlukla karşı karşıya kalınacağını görüyorduk. Sonra bu Özerk Makedonya'nın, Bulgaristan ile daha kolay birleşebileceği, bu gerçekleşmezse son çare olarak Balkan halkları federasyonunun birleştirici bir halkası olabilir düşünceleri aklımızdan geçiyordu."*Mümin İsov, Ergün Hasanoğlu, *age.*, s. 170; Mehmet Hacısalihoğlu, *age.*, s. 46.

⁶Mümin İsov, Ergün Hasanoğlu, *age.*, s. 159.

⁷Fikret Adanır, *age.*, s. 172.

⁸Tatarçev ile birlikte Atina'ya gelen 15 kişinin isimleri için bkz: BOA. DH. MKT.605.17.2. (M. 19 Eylül 1902).

⁹BOA. DH. MKT.605.17.2. (M. 19 Eylül 1902)

sonlarında Gümülcine’de¹⁰ suikasta uğrayan Doktor Sakelarios’un öldürülmesi ile suçlandığı için serbest bırakılmayarak tutuklanmıştır¹¹.

Yunanistan vatandaşı olan Doktor Sakelarios cinayetine Yunanistan’da büyük tepki gösterilmiş vebu olay Yunan kamuoyunu meşgul etmiştir. Cinayet sonrasında Yunanistan’da Bulgarlar aleyhinde propaganda faaliyetleri yürütülerek mitingler düzenlenmiştir. Yunan basını suikastın sorumlusu olduklarından şüphe duymadıkları Bulgarlar aleyhinde birçok yazı ve şikâyet yayınlamıştır. Hatta yaşanan bu olaydan dolayı Bulgarların, dönemin güçlü devletlerine şikâyet edilmesi dahi istenmiştir. Ancak Yunan Hariciye Nazırı buna gerek olmadığını bildirerek Osmanlı memurlarının tahkikatı layıkıyla yürüteceğini ifade edip şikâyete gerek olmadığını bildirmiştir¹². Ayrıca Atina’da düzenlenen bir ziyafette Doktor Sakelarios cinayetinden sonraki süreçte bu olaya ilişkin Osmanlı memurunun tavır ve hareketlerinden Yunan tarafının memnun olduğu da bildirilmiştir¹³. Cinayet, Yunanistan tarafında kısa süreli de olsa Bulgarlara karşı bir propaganda malzemesi haline gelmiştir. Ancak Yunanistan Hükümeti’nin olaydan yaklaşık bir buçuk yıl sonra cinayetin faili olarak Doktor Tatarçev’i tutuklaması Prenslik ve Şarkî Rumeli genelinde geniş çaplı olayların yaşanmasına sebep olmuştur.

2. Tutuklama Hadisesi Sonrasında Bulgaristan Prensiğin’de Meydana Gelen Olaylar

Tatarçev’in tutuklanma hadisesinin Bulgaristan’da duyulması üzerine Rumlara karşı hareketlenmeler başlamış ve Yunanistan aleyhinde bir tepki meydana gelmiştir. Bu tepki sadece Tatarçev’in tutuklanmasının bir yansıması değil, ayrıca Makedonya’da yaşanan olaylara bir tepki olarak da gelişmiştir. Tatarçev’in tutuklanmasının ardından Yunanistan aleyhinde yürütülen propagandaya karşı Filibe Yunan Konsolosu, Tatarçev’in Osmanlı vatandaşı olması sebebiyle Bulgar Hükümeti’nin bir müdahalede bulunamayacağı düşüncesi ile hareket etmiştir¹⁴. Ancak Filibe Yunan Konsolosunun bu düşüncesinin aksine Bulgar tarafı Tatarçev’in Bulgar olmasından hareketle serbest bırakılması için diplomatik temaslarda bulunmuştur. İngiliz konsolosluk raporlarında ayrıntıları görüldüğü üzere Tatarçev’in serbest bırakılması için Atina’daki Bulgar diplomatik temsilcisi M. Tsokov, Yunanistan Başbakanı Aleksandros Zaims ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Tatarçev’in Osmanlı vatandaşı

¹⁰Osmanlı idarecileri tarafından bir Rum doktor olan Sakelarios’un Selanik’te öldürüldüğünden bahsedilmiştir. Ancak Doktor Sakelarios 1900 yılının sonlarında Selanik’te değil Gümülcine’de öldürülmüştür. BOA. HR. SYS.1753.40.1. (R. 19 Kânunuevvel 1316/M. 1 Ocak 1901).

¹¹NAUK, FO, 421/194, Inclosure 3 in no. 255, s. 178. (28 Ekim 1902); BOA. DH. MKT.605.17.2.

¹²BOA. HR. SYS.1753.40.1. (R. 19 Kânunuevvel 1316/M. 1 Ocak 1901).

¹³BOA. HR. SYS.1753.42.1 (R. 18 Kânunuevvel 1316/ M. 31 Aralık 1901).

¹⁴NAUK, FO, 421/194, no. 150, s. 93. (1 Ekim 1902).

olması sebebiyle yasal olarak Bulgar Hükûmeti korumasına alınamayacağı ancak onun etnik olarak Bulgar olduğu ifade edilerek bu gerekçe ile koruma altına alınabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca M. Tsokov, Bulgaristan'daki insanların Tatarçev'in kaderine derin ilgi duyduğunu bildirerek ona bir şey olmaması yönünde uyarılarda bulunmuştur. Aksi halde Bulgar halkının misillemeye başvuracağını, Filibe ve diğer kentlerdeki Rumlara karşı önüne geçilmesi imkânsız olayların yaşanabileceğini ifade etmiştir¹⁵. Bulgar Hükümeti bu misilleme uyarı ve hareketlerinde bulunurken Yunanistan'da Bulgar vatandaşının olmaması rahatlığını yaşamıştır.

Yunan makamları ile yapılan görüşmeden yaklaşık bir hafta sonra Bulgar Hükümeti'nin teşvikiyle Yunanistan'ı ve Rumları protesto etmek için miting ve gösteriler düzenlenmesi amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. Hükümetin de desteği ile Bulgar doktorları Filibe, Burgaz, Tatarpazarcık, Varna, Sofya gibi büyük şehirler ile birlikte Bulgaristan Prenslığı'nin en küçük kasabasında dahi toplanarak mitingler yapmıştır. Bu toplantıların merkezinde ise komitacılar ile Bulgar doktorları yer almıştır¹⁶.

Tatarçev'in tutuklanması hadisesinin ardından prenslikteki gerginliği artıran bazı olaylar da yaşanmıştır. Bu gerginliği artıran en önemli olay Filibe'de Rumlar tarafından neşredilen Philippoupolis isimli Rum gazetesinin yayınları olmuştur. Gazetede, Bulgar doktorlarla alay eder ve Yunan Hükümeti'ni müdafaa eder mahiyette yayınlar yapması hali ile Bulgarların tepkisinin daha da artmasına sebep olmuştur. Bu kışkırtıcı hareketlerin de etkisiyle Filibe'de gerginlikler ileri seviyeye ulaşmış, Filibe sokaklarında asılmış olan ilanlarda Bulgarlar, Tatarçev'in Yunan Hükümeti tarafından tutuklanmasını protesto etmek için düzenlenecek mitinge davet edilmiştir¹⁷. Miting ilanında *Atina'da bugün var olan ahlakı bozuk, tabiatı alçak ve barbar olan ve Rumlarla Bulgarların arasını bozmakla meşgul olan Yunan Hükümeti'nin protesto edileceği* ifade edilmiştir¹⁸. İngiltere Filibe konsolosunun gönderdiği bir başka miting ilanının tercümesinde ise Tatarçev'e karşı duyulan sevginin ifadeleri yer almıştır. Ayrıca Fener Rum Patrikhanesine karşı girişilen mücadelede başı çeken halkın bu davadan da geri durmaması gerektiği, güçlü bir tepki ile Tatarçev'in kurtulabileceği doğrultusunda halkı galeyana getirecek ifadeler de yer almıştır¹⁹.

¹⁵NAUK, FO, 421/194, no. 224, s. 151. (20 Ekim 1902).

¹⁶NAUK, FO, 421/194, Inclosure 1 in No. 255, s. 177. (28 Ekim 1902); BAO. HR. SFR.04.423.23.2. (R. 12 Teşrinievvel 1318/M. 25 Ekim 1902).

¹⁷BOA. Y.A.HUS.437.12.3. (H. 26 Recep 1320/M. 28 Ekim 1902).

¹⁸BOA. HR. SFR.04.219.80.3. (R. 14 Teşrinievvel 1318/M. 27 Ekim 1902).

¹⁹NAUK, FO, 421/194, Inclosure 2 in No. 255, s. 178. (28 Ekim 1902).

Yapılan bu çağrılarda miting yeri olarak Filibe’de sıklıkla mitinglerin yapıldığı Cuma Meydanı belirlenmiş²⁰ ve öğleden önce saat onda başlayacağı bildirilmiştir. Mitinge iki bin civarında Bulgar katılmıştır. Bulgar Meclisi (Sobranıya) azalarından Milo Baltov ve İvan İvanoviç Popovmiting de konuşmalar yapmıştır. Bu isimler, Rumların kötülüklerinden ve Bulgarlığa karşı tavır ve hareketlerinden bahseden kışkırtıcı konuşmalarla halkı galeyana getirmiştir. Doktor Tatarçev’in bırakılmaması halinde Prenslik ve Şarkî Rumeli’deki bütün Rum memurlarının uzaklaştırılarak ihraç edileceği yönünde tehditlerde bulunulmuştur²¹. Bu tehditler etrafında miting devam ederken Sofya’dan Filibe’ye gönderilmiş olan telgrafla Doktor Tatarçev’in Yunan Hükümeti tarafından tahliye edildiği bilgisi aktarılmıştır²². Bu haber, miting alanında toplanan kalabalığı her ne kadar memnun etmiş olsa da kalabalığın dağılması için yeterli olmamıştır. Çünkü kalabalığın amacı sadece Yunan Hükümeti’ni protesto etmek değildi. Kalabalık Bulgar grubunun belki de en önemli amacı Rumların elinde bulunan kiliselerin ele geçirilmesiydi. Ayrıca Rumlara karşı Bulgar Hükümeti’ni harekete geçirmek de amaçlanmıştır. Hali ile Tatarçev’in serbest bırakılmasıyla kalabalık dağılmamış, Rumların elinde bulunan ve uzun zamandan beri ele geçirmek istedikleri St. Paraskevi Kilisesi zapt edilmek istenmiştir²³. Ayrıca kalabalık Bulgar grubu tarafından Filibe Yunan Konsoloslughuna da bir saldırı teşebbüsünde bulunulmuş ancak hükümet tarafından alınan önlemler sayesinde bunlara izin verilmemiştir. Mitingden sonra bir kısım Bulgar, Philippoupolis isimli Rum gazetesi müdürü ve yazarı olan Demetrius Koumarios’un evinin önüne gitmiştir²⁴. Miting öncesi gazetenin müdürüne bir suikast düzenleneceği ihbar edilmiş, bunun üzerine gazetenin müdürü Koumarios; Yunan Konsolosu, Filibe İkinci Kitabeti ve bazı konsoloslardan korunma talebinde bulunulmuştu²⁵. Koumarios, hem bu koruma hem demiting günü hükümet güçlerinin almış olduğu önlemler sayesinde bir zarara uğramadan kurtulmuştur²⁶.

²⁰BOA.Y.A.HUS.437.12.3. (H. 26 Recep 1320/M. 28 Ekim 1902).

²¹BOA. Y.A.HUS.437.12.2. (H. 27 Recep 1320/M. 29 Ekim 1902).

²²BOA. HR. SFR.04.219.80.3. (R. 14 Teşrinievvel 1318/M. 27 Ekim 1902).

²³Bu kilise daha önce de Bulgarlar tarafından zapt edilmiş ancak Filibe’deki büyük devletlerin temsilcilerinin araya girmesi ile kilise Rumlara geri iade edilmiştir. Ancak 1903 yılının Mart ayında kilise Bulgarlar tarafından zapt edilerek Rumların elinden alınmıştır. Bkz.:Spyridon G. Ploumidis, *Ethnic Symbiosis in the Balkans Greeks and Bulgarians in Plovdiv (1878-1906)*, The ISIS Press İstanbul 2016, s. 81, 155-156.

²⁴NAUK, FO, 421/194, Inclosure 1 in No. 255, s. 177. (28 Ekim 1902); BOA. Y.A.HUS.437.12.2. (H. 27 Recep 1320/M. 29 Ekim 1902).Philippoupolis gazetesi Bulgarların Rumlara karşı hareketlerinde önemli bir yere sahiptir. Bulgar karşıtı makaleleri, gazeteye ve sahibine karşı ayrı bir nefret duyulmasına sebep olmuştur. Vaktiyle casuslukla da suçlanmış olan gazetenin müdürü Demetrius Koumarios, Bulgarların her zaman saldırı teşebbüsünde bulunduğu bir isim olmuştur.

²⁵BOA. HR. SFR.04.423.23.2. (R. 10 Teşrinievvel 1318/M. 23 Ekim 1902).

²⁶NAUK, FO, 421/194, Inclosure 1 in No. 255, s. 177. (28 Ekim 1902); BOA.Y.A.HUS.437.12.2. (H. 27 Recep 1320/M. 29 Ekim 1902).

Büyük kalabalık kitlelerin katıldığı bir diğer miting yeri ise Varna'dır. Burada da Bulgar hükümet yetkililerinin de içinde bulunduğu kalabalık grup Yunan Hükümeti'ni protesto etmek için bir araya gelmiştir. 26 Ekim 1902 Pazar günü yapılan mitingde, Tatarçev'in sırf Bulgar olduğu için Yunan Hükümeti tarafından tutuklandığı ileri sürülmüştür. Mitingde toplanan kalabalık tarafından Yunan Hükümeti ve Rumlar aleyhinde sloganlar atılmışsa da bir zarara sebebiyet verilmemiştir²⁷. Toplantıda bazı Bulgarlar, Yunan Konsolosluğu önünde bir gösteri yapılmasını, Yunan devletine ait bayrağın yakılmasını savunmuş ancak bu öneri yeni sorunların yaşanmaması adına kabul edilmemiştir. Mitingi organize eden komite tarafından beş maddelik bir karar metni hazırlanmıştır. Buna göre aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- “1. Bulgar Hükümeti'nden, Prenslikteki tüm Yunan tebaasının gecikmeksizin sınır dışı edilmesi ve hükümet hizmetinde çalışan Rumların işten çıkarılması talep edilecek.
2. Hükümetin, yasanın açık hükümlerine aykırı olarak, şimdiye kadar var olmalarına cömertçe izin verdiği tüm Rum okullarını kapatması konusunda ısrar edilecek.
3. Varna Belediyesi tarafından istihdam edilen tüm Rumların işten çıkarılması istenecek ve Rumların halen yasadışı olarak ellerinde bulundurdukları tüm ortak mülklere el konulması konusunda ısrarcı olunacak.
4. Tüm belediyelerden ve daimi komisyonların meclislerinden aynı yolu izlemeleri talep edilecek.
5. Bu kararlar Bakanlar Kurulu'na ve Varna Belediyesi'ne bildirilecek ve tüm Bulgar gazetelerinde yayınlanacaktır.”²⁸

Bu kararlar mitingin toplanma amacının dışında Bulgarların genel olarak ülkede Rumlardan duymuş oldukları rahatsızlıkları açıkça göstermektedir. Rum memurların işlerine son verilmesi, Rum okullarının kapatılması gibi kararlar bu durumun göstergesidir. Ayrıca Tatarçev'in tutuklanmasını protesto etmek amacıyla toplanmış olan kalabalığa, Tatarçev'in serbest bırakıldığının bildirilmesinden sonra dahi dağılmaması da amacının farklı olduğunun göstergesidir. Bunların dışında mitingde alınan kararların, Tatarçev'in serbest bırakılmasına rağmen yayınlanmış olması da²⁹ mitingin amacının sadece Tatarçev'in tutuklanmasını protesto etmek olmadığını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde Filibe mitinginde alınan kararlar da sadece Tatarçev'in tutukluluğunu protesto etmek amacının dışındadır. Filibe'de de, Varna'da alınan kararlar ile benzer şekilde

²⁷NAUK, FO, 421/194, Inclosure 3 in no. 255, s. 178-179. (28 Ekim 1902); BOA.Y.A.HUS.437.12.2. (H. 27 Recep 1320/M. 29 Ekim 1902).

²⁸NAUK, FO, 421/194, Inclosure 3 in no. 255, s. 178-179. (28 Ekim 1902).

²⁹NAUK, FO, 421/194, Inclosure 3 in no. 255, s. 179. (28 Ekim 1902).

Bulgaristan'daki bütün Rum memurların görevden uzaklaştırılması yönünde karar alınmıştır. Filibe'de alınan dört nolu kararda ise, Bulgar Stoyan Danev Hükümeti'ne Atina'da hapsedilmiş olan bütün komitecilerin³⁰ serbest bırakılması ve uluslararası hukuk sınırları içinde Yunan uyruklu olan herkese karşı misilleme önlemleri alınması gerektiği bildirilmiştir³¹. Mitinglerde alınan bu kararların uygulanması için gerekli şartlar, ilerleyen yıllarda meydana gelen mitinglerden sonra sağlanacaktır. Tatarçev'in tutuklanmasını bahane ederek toplanan kalabalık grupların, Rumlara karşı şiddet uygulamasına ise müsaade edilmemiştir. Çünkü Yunan Hükümeti'nden Tatarçev'i talep ederken içerde yaşanacak bir şiddet olayı ile uluslararası sahada Prenslığe zarar verilebileceği endişesi taşınmıştır.

Mitinglerde herhangi bir zarara sebebiyet verilmemiş olsa da Bulgarların Rumlara karşı faaliyetleri hız kazanmıştır. Mitinglerin sebep olduğu gerginlikle birlikte mitinglerden yaklaşık bir ay sonra Varna'da Yunan Bandıralı vapurlara Rum yolcuların binmesine zorluklar çıkarılmaya başlanmıştır. Hatta Yunan vapuruna binecek olan Müslümanlar ile diğer Şarkî Rumeli ahalisinin de vapura binmeleri engellenmiştir. Vapura eşyalarını yerleştirmiş olan kişilerin ise eşyaları alınarak Bulgar vapuruna aktarılmış ve Yunan vapurunun kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır³². Bu hareketlerle hem Yunan Hükümeti'ne karşı tepki sürdürülmüş, hem de Prenslük ve Şarkî Rumeli'deki Rumlar üzerinde baskı kurularak göçe zorlanmaya çalışılmıştır.

Tatarçev, serbest bırakıldıktan çok kısa bir süre sonra Filibe'ye gelmiş, burada Bulgar öğretmenler ve komitecilerden oluşan bir kalabalık tarafından karşılanmak istenmiştir. Tatarçev'i görmeye gelen kalabalık hem Rumlar hem de Türkler aleyhinde sloganlar atmıştır. Cuma Camii önüne kadar gelerek burada Rumların çoğunlukla bulunduğu kahvehane önünde sloganlar atarak saldırı teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak olayların bu raddeye gelmesiyle birlikte zabıta tarafından müdahale edilerek kalabalığın dağılması sağlanmıştır³³. Burgaz, Filibe, Varnave Sofya gibi şehirlere uğrayan Tatarçev, Osmanlı Devleti'nin yerel idarecileri tarafından takip edilmiş ancak suç teşkil edecek bir harekette bulunmaması sebebiyle yakalanması yönünde bir girişimde bulunulmamıştır³⁴.

³⁰Atina hapisanelerinde tutuklu bulunan 10 komitecinin isimleri için bkz: BOA. DH. MKT.605.17.2. (M. 19 Eylül 1902).

³¹NAUK, FO, 421/194, Inclosure 1 in No. 255, s. 177. (28 Ekim 1902).

³²BOA. HR. SFR.04.487.52.2. (R. 10 Teşrinisani 1318/M. 23 Kasım 1902).

³³BOA. HR. SFR.04.220.6.2. (R. 24 Teşrinievvel 1318/M. 5 Kasım 1902).

³⁴BOA. A.}MTZ.(04).98.22.2. (R. 11 Haziran 1319/M. 24 Haziran 1903).

Sonuç

Makedonya sorunu Bulgar hükümetlerinin dış politikasını belirleyen ve etkileyen en önemli sorun olmuştur. Ancak bu sorun bahsettiğimiz Tatarçev'in iadesi için yapılan mitingler ve sonrasında yaşanacak olan mitinglerde de görüleceği üzere Prenslik içindeki sosyal hayatı da etkileyen önemli bir sorundur. Bulgaristan Prenslığı genelinde Eksarhlığın kuruluşunun yıl dönümü, Şarkî Rumeli'nin ilhakının yıl dönümü gibi miting ve gösteriler yapılmıştır. Ayrıca Makedonya'nın özerkliği için de birçok miting yapılmıştır. Bu mitinglerde Osmanlı idaresi ve Rumlara yönelik nefret söylemleri dile getirilmiş olsa da öncelikli hedef Makedonya'da ıslahat yapılması için Osmanlı idaresini harekete geçirmeye zorlamak olmuştur. Tatarçev'in tutuklanması sebebiyle toplanan kalabalığın öncelikli hedefi ise Rumlar ve Yunan Hükümeti olmuştur. Bu bakımdan Bulgaristan Prenslığı'ndeki Rumlara karşı organize edilmiş ilk kitlesel hareket olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi) DH. MKT.605.17.2.

(Sadâret Eyalet-i Mümtaze (Bulgaristan) Evrakı) A.}MTZ.(04).98.22.2.

(Hariciye Nezâreti Sefaret (Sofya Sefaret) Evrakı) HR. SFR.04.219.80.3; 220.6.2; 423.23.2; 487.52.2.

(Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım) HR. SYS.1753.40.1; 1753.42.1.

(Yıldız SadâretHusûsî Maruzat Evrakı) Y.A.HUS.437.12.2; 437.12.3

(National Archives of United Kingdom) NAUK

(Foreing Office) FO. 421/194, Inclosure 1 in No. 255; 421/194, Inclosure 2 in No. 255; 421/194, Inclosure 3 in no. 255; 421/194, no. 150; 421/194, no. 224.

Araştırma Eserleri

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

İSOV, Mümin, Ergün Hasanoğlu, *Osmanlı Avrupa'sında Bölücülük Cereyanı Makedonya Komitelerinin Anıları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

PLOUMİDİS, Spyridon G., *Ethnic Symbiosis in the Balkans Greeks and Bulgarians in Plovdiv (1878-1906)*, The ISIS Press İstanbul 2016.

TEKELİ, İlhan, "Makedonya İç Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması", *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu*, Ed.: İlhan Tekili, Selim Tekeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 67-77.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

ve

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan

TÜRKLER ve BALKANLAR